

Yunus ZEYREK
AHISKA BÖLGESİ
ve
AHISKA TÜRKLERİ

BU KİTABIN MEVCUDU YOKTUR

Ankara 2001

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

I. Ahıska ve Ahıskalılar

I.a. Ahıska'nın tarihi

I.b. Kıpçaklar

I.c. Atabekler dönemi

I.ç. Osmanlı fethi

II. Rusların Ahıska'yı işgali

II.a. Rusların Ahıska'ya yürüyüşleri

II.b. Ahıska şehrinin düşüşü

III. Rus İşgali yılları

III.a. Ana vatandan ayrı yıllar

III.b. Haçlı kışkacında

III.c. Brest-Litovsk, Mondros ve ötesi

III.ç. Gürcülerle mücadele

III.d. Sovyet döneminin ilk yılları

III.e. Zor yıllar

IV. Karanlık bir dünya ile mektuplaşmanın hikâyesi

IV.a. Demirperdenin arkasından gelen mektup

IV.b. Haberleşme kesiliyor

IV.c. Mektuplaşma tekrar başlıyor

IV.ç. Yıl 1989

V. Sürgün

- V.a. Sürgün belgeleri*
- V.b. Sürgün dünya basınında*
- V.c. Sürgünün gizli tutulması*
- V.ç. Sürgün acıları*
- V.d. İlk resmî açıklama*
- V.e. Vatana dönüş mücadelesi*
- V.f. Vatana ilk dönüşler*
- V.g. Sağır dünya*
- V.h. R. Seyfatov'un mektupları*
- V.ı. 1980'li yıllara*

VI. Fergana olayları

- VI.a. Neler oldu?*
- VI.b. Katliâm Türkiye gazetelerinde*
- VI.c. Özbek kaynakları ne diyor?*
- VI.ç. Bir muhavere*

VII. Ahıska Türkleri ne diyorlar?

- VII.a. Mecidoğlu anlatıyor*
- VII.b. Azerbaycan'dan gelen ses: İki ay uyumadık*
- VII.c. Bizler bir can ve bir kanız*
- VII.ç. Her birimiz bir yerde*
- VII.d. Fahrettin'i dinlerken*

VIII. Dünya basınından

- VIII.a. Fergana olaylarının yankıları*
- VIII.b. Dönüp geçmişe bakarken*
- VIII.c. İkinci sürgün*
- VIII.ç. Ben Ahıskalı bir Türküm*
- VIII.d. Vatan evlâtların nerede?*
- VIII.e. Her yer yarıyor*
- VIII.f. Türkler dışarı!*
- VIII.g. BBC'de Ahıska Türkleri*

IX. Ahıska Türkleri ve Azerbaycan

X. Gürcistan ve Türklük

- X.a. Gürcistan'ın beşerî coğrafyasına bakış*
- X.b. Lomouri neler söylüyor?*
- X.c. Bir belge*
- X.ç. Gürcistan'a sesleniş*

XI. Gürcülerin hayalleri

XII. Ahıska Kanunnâmesi

XIII. Ahıska'ya seyahat

XIV. Bir başka açıdan Ahıska meselesi

XV. Ahıska meselesinin özeti

XVI. Ahıska Türkleri hakkında yazılanlar

- XVI.a. Sınırsız Komşu: Gürcistan*
- XVI.b. Ateş Hattında Gürcistan*
- XVI.c. Azerbaycan'dan*
- XVI.ç. Sürgünde 50. Yıl: Ahıska Türkleri*
- XVI.d. Ahıska Türkleri*
- XVI.e. Geribem Bu Vetende*
- XVI.f. Ahıska/Çıldır Beylerbeyliği*
- XVI.g. Fitne Sanatı ve Perde Arkası*
- XVI.h. Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar*

XVII. Kitabı bitirirken

XVIII. Sonuç

EK: 1. Ahıska Türkleri için dediler ki:

1. Türk bayrağı görende başı göğe değenler
2. Pamuk bereketiyle özüne beg olanlar
3. Meshet Türkleri hakkında
4. Ahıska ve Ahıska Türkleri
5. Biz doğrudan doğruya Türküz
6. Kazakistan günlüğü
7. Bir kaçış hikâyesinin özeti

EK: 2. Âşıkların dilinden Ahıska

EK: 3. Bitmeyen hasret: Vatan

1. Ben Ahıska'yım
2. Her birimiz bir yerde
3. Kafkas
4. Ahıska
5. Ahıska Türküsü
6. Vatanım
7. Vatan
8. Yakışır mı?
9. Heyirli olsun

EK: 4. Başbakana mektup

EK: 5. Basın bildirisi

EK: 6. Belgeler ve fotoğraflar

KAYNAKLAR

DİZİN

ÖN SÖZ

Ahıska, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırında, Gürcistan'a bağlı bir bölgenin tarihî merkezidir.

Ahıska ve çevresi, aynı zamanda çok eski bir Türklük bölgesidir. Tarih kaynakları, milâttan önceki çağlarda da, buralardaki Türk varlığından haber vermektedir.

Bu bölge, 1578 yılında Osmanlı ülkesine katıldı; 1828 yılı savaşlarında Rusların eline geçti. O günden bu güne kadar, bölgenin talihi bir türlü gülmedi, esareten esarete sürüklendi.

1940'lı yıllar, Sovyetler Birliği'nin savaş yıllarıydı. Stalin yönetimi, Ahıska Türklerinden eli silâh tutanları cepheye götürdü. Köylerde ve kasabalarda yaşayan halkı da, bir kış günü, insanlık dışı kararlarla ve insanlık dışı metotlarla yerlerinden sökerek Orta Asya ülkelerine sürdü.

Yıllarca kamp hayatı yaşayan Ahıska Türkleri, kamp hayatından sonra da sürgünden kurtulamadı, uzun mücadelelere rağmen vatanlarına dönemediler.

Bugünkü Gürcistan idaresi, Ahıska ve çevresindeki Ermeni oluşumunun vehametini görememekte, âdeta her ne pahasına olursa olsun Ahıskalılara vatana dönüş izni için hiçbir olumlu adım atmamaktadır. Bir zamanlar Rusları Kafkasya'ya getiren, Almanlara ve İngilizlere bel bağlayan Gürcistan, günümüzde de tarihî hatalar yapmaktadır. Gürcistan, Türkiye'nin uzattığı dost eli tutmamakta, tarihî korkularını yenememektedir.

Sürgün Ahıska Türkleri, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan başta olmak üzere, eski Sovyetler Birliği'nin muhtelif bölgelerinde yaşamaktaydılar. 1989 yılında Özbekistan'ın Fergana Vadisi'nde çıkan olaylarda da büyük kayıplar verdiler. Ahıskalılar, yeni sürgünler yaşadılar ve uçsuz bucaksız Rusya Federasyonu topraklarının değişik yerleşim birimlerinde hayat mücadelesi vermek zorunda kaldılar. Türk kamuoyu, günümüzde de aynı durumda olan bu insanları, yeteri kadar tanımamaktadır.

Ahıska Türklerinin tarihi ve maruz kaldığı zulümler, ne yazık ki Türk basınında da gereği kadar ele alınmamıştır. Fergana olayları sırasında çıkan haberlerden sonra, medya organlarımızın bir kısmı, konuyu hiçbir zaman ele almadı; bu konudan bahseden bir kısmı ise, Ahıska Türklerinin asıl ızdırabı olan vatana dönme mücadelesine destek vermedi. Bu konuda çıkan bazı yazılar da, Ahıska Türklerine her türlü zulmü reva görenleri incitmemeye özen gösterdi; çağımızın trajedisini romantik çerçevede ele aldı.

Ahıska Türkleri ile ilgili araştırma ve incelemelerimiz, Fergana olaylarının vukuundan sonra -1989 yılında- başlamıştı. Bu çalışmalarımız bazı gazetelerde tefrika edildi ve sonra da bir kitap hâlinde çıktı.¹

Bu sahadaki çalışmalarımızın neşri üzerinden yıllar geçmesine rağmen, Ahıska Türklerinin sosyal ve siyasî durumunda bir değişiklik olmadığı gibi, hâlâ elle tutulur ciddî bir çalışmanın da yapılmadığı görülmektedir. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti hükûmetleri, Ahıska Türkleri mes'elesinin halli yolunda ciddî adımlar atmadı. Siyasî gözlemcilere göre, "*Türkiye'nin gözle görülür hiçbir girişimi olmadı.*"²

Kitapta yer alan yazılar, birinci el kaynaklardan yararlanılarak kaleme alınmıştır. Özellikle o zamanlar Münih'te bulunan Amerika'nın Hürriyet Radyosu (RL) arşivlerinden faydalanılmıştır. Bu hususta yardımını gördüğüm dost ve arkadaşlarıma teşekkür borçluyum.

Ankara, 20 Haziran 2001

Yunus Zeyrek

¹ Zeyrek, Yunus, *Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü*, Frankfurt 1995.

² Şen, Faruk, *Mesket Türkleri*, Milliyet, 23.11.1992.

I. AHISKA ve AHISKALILAR

Ahıska, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan ilimizle sınır teşkil eden, şimdi Gürcistan sınırları içinde yer alan, çok eski bir Türklük yurdunun merkezidir.

Abastuman, Adigön, Aspinza, Ahılkelek, Azgur ve Hirtız gibi önemli yerleşim birimleri ile iki yüzden fazla köyün merkezi olan Ahıska şehri, Türkiye sınırına 15 km mesafede bulunmaktadır.

Posof Çayının iki yakasında yer alan şehir, karayolu ile Tiflis, Batum ve Türkiye'ye bağlıdır. Ayrıca Türk sınırının çok yakınına kadar uzanan bir demiryolu, Ahıska'yı Tiflis'e bağlar.

Kür ırmağı,³ Posof ve Adigön Çayları ile bu çaylara karışan derelerin suladığı verimli topraklar, tarıma çok elverişlidir. Ahıska yakınındaki linyit yatakları da işletilmektedir.

I.a. Ahıska'nın tarihi

Ahıska ve çevresine tarihte Mesketya da denilmektedir. Buraya bu ismi veren *Mesk/Meskh/Meski* kavmi hakkında kesin bilgilerden söz edemeyiz. Tarih kaynakları, böyle bir kavimden bahsediyorsa da, bu kavmin menşei hakkında açık bilgi veremiyor. Bu konuda kısaca şunlar söylenebilir:

Mesk kavmi, Nuh Nebi oğlu Yafes'in oğlu ve Oğuz'un pederi Mesek'ten gelen Masagetlere dayanır.⁴ Meskler, Kartvel (*Gürcistan*) güneyinde yaşamış Gogarlı (*İskit*) ve Turanî yerli Hristiyan halktır.⁵

Öyle anlaşıyor ki, bu *Meskler*, Gürcü olmamakla beraber, Kıpçak hâtırası olan bugünkü Ahıska Türklüğünü de ifade etmemektedir. Meskler, bölgeye kendilerini hatırlatan *Mesketya* adını bırakmış ve Hitit, Asur, Sümer gibi kaybolmuş eski bir kavim olmalıdır.

Eski çağlarda Kıpçak Türkleriyle birlikte bu bölgede yaşadığı anlaşılan Meshi kavmi, Kıpçakların içinde erimiş olmalıdır. Bu kavmin ne ırkî, ne de coğrafi bakımdan Gürcülerle ilgisi olmamalıdır.

Ahıska/*Mesketya* bölgesinin Türklük tarihi hayli eskidir. Ciddî kaynaklar, Makedonyalı **İskender**'in, Kafkasya'ya geldiği zaman burada Türklerle

³ Türkçe olan bu ırmağın **Kür** ismi, ne yazık ki, resmî harita ve ders kitaplarımızda Rusça söyleyişi olan **Kura** şeklinde yazılmaktadır.

⁴ Togan, Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981*, s. 410.

⁵ Kırzioğlu, Prof. Dr. M. Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara, 1992, *Ankara 1992*, s. 113.

karşılaştığını zikretmektedir.⁶ Bu kaynaklarda geçen **Kıpçak** ve **Bun-Türkler**, Ahıska Türklerinin atalarıdır.

Fransız bilgini Brosset, Bun-Türklerin Turanlı olduğunu bildirmektedir.⁷ Gürcü dil bilgini Marr ise, Bun-Türk'ün "*otokton/yerli Türk*" anlamına geldiğini yazmaktadır.⁸ Bu bilgiler, Çoruh ve Kür boylarında, dolayısıyla Kafkasya'da, Türklük tarihinin, ne kadar eskilere gittiği konusunda kesin bir fikir vermektedir.

Bun-Türkler hakkında bilgi veren bir başka ünlü tarihçi de Güney Azerbaycanlı Zehtabî'dir. Zehtabî'nin görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

"İskender Kafkasya'ya geldiğinde, Bun-Türklerle karşılaştı. Bun-Türkler, Kür ırmağı sahillerinde yaşıyorlardı. Gürcü âlimi Takayşvili, bu elleri Türk göstererek, *Bun-Türkler, ya Türkler ya da Turanlılardır*, demektedir. Akademik Marr da, Bun-Türkler sözünün, *yerli Türkler* anlamına geldiğini belirtmiştir. Bazı âlimler, Bun-Türkleri, Hun Türkleri olarak da gösterirler. Gürcü âlimleri, Bun-Türklerle Kıpçaklar arasında bir fark görmüyorlar. Bu da tabiidir. Çünkü bunların her ikisinin dili, âdet ve an'anesi, dinî inançları, hayatı vs. aynı idi; her ikisi de Türk idi. Kuman, Kırgız, Tatar, Kara Kırgız dillerinde *bun*, soy/nesil demektir. Bun-Türk, Türk soyu, Türk nesli demektir."⁹

En eski Gürcü kaynaklarından biri olan *Moktsevey Kartlisa*'da (VIII. yüzyıl), milâttan önce IV. yüzyılda Makedonyalı İskender'in Kafkasya'ya geldiği sırada Kür ırmağı boylarında Bun-Türklerin yaşadığına dair ifadeler yer almaktadır. O zamanlar Bun-Türklerin buralarda dört büyük şehri ve alınmaz kaleleriyle güçlü orduları varmış. Bu topraklara daha sonra birbiri ardınca Hunlar, Hazarlar ve Kıpçaklar gelmiştir. Bu bilgiler Rus ve Gürcü kaynaklarınca da doğrulanmaktadır.¹⁰

Türklerin Ahıska dediği şehre, Gürcüler, *Sa-mskhe*, *Akhalsikhe*, *Sa-Atabago* gibi isimler kullanmaktadırlar. Bunlardan *Sa-mskhe/Meskhi yurdu*, *Akhalsikhe/Yeni kale*, *Sa-Atabago/Atabek yurdu* anlamına gelmektedir.¹¹ Bu isimler bile, bölgenin çok eski bir Türk memleketi olduğu konusunda bir fikir verebilir.

⁶ Brosset, M., *Histoire de la Georgie*, Petersbourg 1849, s. 33.

⁷ Brosset, age. s. 33.

⁸ Marr N. et Briere, M., *La Langue Georgienne*, Paris 1931, s. 615.

⁹ Zehtabî, Prof. Dr. M. T.(Kirişçi), *İran Türklerinin Eski Tarihi*, Tebriz 1378 (1999), s. 719.

¹⁰ Gukasyan, Vorosil L., *Azerbaycan Dilinin Teşekkül Tarihine Dair Gayıtlar*, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 31, Ağustos 1984 (Ayrıbasım).

¹¹ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 154 vd.

Ahıska, *Dede Korkut Kitabı*'nda Ak-Sıka/Ak-Kale; 481 yılında *Akesga* adıyla anılan Eski Oğuzlar beldesidir. 2700 yıllık bir Türk yurdudur.¹²

Ahıska ve çevresi, 1068'de de Sultan Alparslan tarafından Selçuklu ülkesine katılmıştır.¹³

I.b. Kıpçaklar

Kıpçaklar, Batı Göktürk topluluklarından biriydi. Volga nehri üzerinden batıya doğru yöneldiler. 1068'de Rus knezlerinin müttefik kuvvetlerini yenerek güney Rusya sahasına yerleştiler. Karadeniz kuzeyini ellerinde tuttular. 1080'lerde Balkaş gölünden Tuna nehrine kadar Kıpçak Eli/Komania deniliyordu. Ruslarla mücadele aralıklarla devam ediyordu. 1185'te Başbuğ Köncək idaresindeki Kıpçak/Kuman kuvvetleri, Prens İgor'un emrindeki Rus ordusunu aşağı Don boyunda kuşatarak tamamıyla imha ettiler. Millî Rus destanı olan İgor Destanı'nın konusu da işte bu savaştan alınmıştır.¹⁴

Kıpçakların bir kısmı Kırım'da yerleşerek orada şehir ve kasabalar kurdular. Bir kısmı da daha güneye, Kafkaslara doğru indiler. Kıpçak Eli'nde daha sonraları Altınordu devleti kurulmuştur.

Don ve Kuban dolaylarındaki Kuman/Kıpçak Türklerinin Gürcülerle yakın münasebetleri olmuştur. Gürcü Kralı II. David, Selçuklulara karşı savaştıkları ordu olmadığından, Kıpçak Türklerini ülkesine davet etti (1118-1120). Azak Denizi doğusu ve Kafkaslar kuzeyinden gelen 45.000 Kıpçak ailesi, Çoruh-Kür ırmakları boylarına yerleştiler ve güçlü bir ordu kurdular.¹⁵

Kıpçak başbuğunun kardeşi Sevinç idaresindeki yeni küteller, kuzeyden ülkeye geldiler (1190). Gürcistan'da Kıpçak/Kuman unsuru arttı. Bu topraklara yerleşen ve Gürcülerle din birliği bulunan Kıpçak Türkleri, devletin ordu, siyaset ve maliyesinde çok etkili konuma geldiler. Zamanla güçlenen Kıpçak Atabekleri, İlhanlılar çağında (1267) Tiflis'e karşı gelerek beyliklerini ilân ettiler. İlhanlı Hükümdarı Abaka Hanın da desteğini gören Ahıska Kıpçak

¹² Mamaşlı M. Kuzu (Kırzioğlu), *Ahıska Üzerine Halk Deyişlerimizden*, Çıldır Ardahan Hanak Posof, Ankara, 1966, s. 43.

¹³ Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlı Fethinden Önceleri Ardahan-Çıldır-Posof Bölgesinin Türklüğü*, Çıldır Ardahan Hanak Posof, Ankara 1966, s. 34-40.

¹⁴ Rus besteci A. Borodin'in "*Prens İgor Operası*" bu hezimetini işlemektedir. Eserin Ankara Devlet Operası tarafından sahneye konulacağını bildiren 1 Nisan 1993 tarihli Milliyet Gazetesi Sanat Sayfası, operaya konu olan bu Rus hezimetini hakkında bilgi verirken, "*1185 yılında Poloveçler ile Ruslar arasındaki savaşta Ruslar büyük yenilgiye uğrar. Prens İgor ile oğlu Vladimir, Poloveçler tarafından tutsak edilir...*" diyor ve maalesef "**Kıpçak Türkleri**" yerine, Ruslar gibi "*Poloveçler*" sözünü kullanıyor. Hâlbuki Kuman/Kıpçak Türklerine Rusların "*sarımtarak, sarışın*" anlamına gelen "*Polovetz*" dediklerini biliyoruz. (Bkz. Kafesoğlu/Deliorman, *Tarih, İstanbul 1977*, s. 175; Erol Güngör, *Tarihte Türkler, İstanbul 1989* s. 50).

¹⁵ N. Berdzenişvili- S. Canaşa, *Gürcüstan Tarihi* (Çev. H. Hayrioğlu), İstanbul 1997, s. 142 vd.

Atabekliği, Gürcü kaynaklarında Sa-Atabago (*Atabek Yurdu*) olarak geçmektedir.¹⁶

XVI. yüzyılın başlarında Ahıska Atabekleri Hükûmetinin sınırları Azgur'dan Kars, Artvin, Tortum, İspir ve Erzurum'a kadar uzanıyordu. Bugünkü halk kültüründen de anlaşılıyor ki, Ahıska Türkleri ile *Posof, Ardahan, Artvin, Ardauç, Şavşat, Yusufeli, Tortum, Narman ve Oltu* halkı aynı köktendir.¹⁷

Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevî nüfuzu altında kalan Ahıska Atabeklerinin toprakları, Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşanın *Kafkasya Seferi* sırasında, Safevîlerden alınarak Osmanlı ülkesine katıldı (1578). Ahıska şehri, yeni kurulan *Çıldır Eyaleti*'nin başkenti oldu.

Ahıska'da, 1595 yılında sayım yapılarak Osmanlı Kanunnamesi yürürlüğe kondu. Bu Kanunnamenin yer aldığı Ahıska Tahrir Defteri'nde geçen vergi mükellefi köylü isimlerinden bölge halkının Türklüğü açıkça anlaşılmaktadır:

Arslan, Ayvaz, Bayındır, Bekâr, Çabuk, Devletyar, Elaldı, Elalmaz, Emirhan, Gökçe, Kanturalı, Korkut, Murat, Nuraziz, Pirali, Şahmurat, Temür, Ülmez, Yarah, Yusuf...

Bu bilgilerden anlaşılıyor ki, Ahıska ve çevresi, Kıpçak Türklerinin hem milâttan önce, hem de milâttan sonraki asırlarda gelip yerleştikleri, şehirler kurdukları eski bir Türk yurtdur. Bugünkü Posof ilçemizde bulunan Cak Suyu'na adını veren ve bu suyun kenarındaki Cak Kalesinde ocaklı olarak yaşayan **Kıpçaklı I. Sargis**, Tebriz'de Abaka Han'dan Atabek unvanını alarak Artvin, Ardahan ve Ahıska bölgesinin İlbeyi oldu; Atabekler sülâlesini kurdu.¹⁸

I.c. Atabekler dönemi

Ahıska bölgesinde milâttan önce, 713 yıllarında gelen (Kıpçakların ataları) Kimer ve 680'de de Sakaların yerleşmesiyle, Türkler yaşamaktaydı.

XII. yüzyılın başlarında kuzeyden gelen Kıpçaklar da, Yukarı Kür ve Çoruh boylarında yerleştiler. Uzun yıllar Gürcistan ordu ve devlet yönetiminde önemli fonksiyonlar icra eden Kıpçaklı Atabek sülâlesi, 1267 yılında, *-bugün Posof'ta bulunan- Caksu*'da **Kıpçak Ortodoks Atabek Hükûmeti**'ni kurarak bu bölgenin hakimi oldu.¹⁹

¹⁶ Age. s. 151; Gugushvili, A., *Ethnographical And Historical Division Of Georgia*, A Journal Of Georgian And Caucasian Studies, Vol. I, No. 2-3, London 1936, s. 67.

¹⁷ Kurat, Prof. Dr. Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 83-84.

¹⁸ Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Ahıska Bölgesi ve Türklük*, Türk Kültürü dergisi, S. 87, 1970.

¹⁹ Özder, M. Âdil *Tarihte Çıldır Atabeyleri ve Torunları*, Erzurum 1971, s. 5 vd.

Atabek Ailesinin siyasî faaliyeti hakkında Gürcü tarihçiler de bilgi vermektedirler. Bu kaynaklar, Atabek Ailesinin Tiflis Krallarına karşı gelmelerini hikâye etmektedirler. Bunlardan birinde şu bilgiler verilmektedir: Gürcistan'a gelen Moğollara karşı savaşmak üzere 1266 tarihinde Tiflis'e giden Kıpçak Beyi Caklı Sargis, Gürcü Kralı David tarafından tutuklandı. İlhanlı Kağanı Abaka Han, David'e haber göndererek Sargis Beyi serbest bırakıp kendi yanına göndermesini istedi. Sargis Bey, Abaka Hana, artık Gürcü yönetiminde yaşayamayacaklarını ve bağımsız olmak istediklerini bildirdi. Abaka Hanın desteğini alan Atabek ailesi, Gürcistan'dan ayrı bir hükûmet oldu.²⁰

Atabek Hükûmeti, 310 yıl yaşamış, Anadolu'nun en uzun ömürlü Türk Beyliğidir.

1500/1516 yıllarında Artvin, Ardahan, Ahıska Beyi bulunan Kıpçak Atabeki Mirza Çabuk, 1508'de Trabzon Sancak Beyi Şehzade Yavuz Selim'e kendi askeriyle öncülük etmiş; Batı Gürcistan'ın Osmanlı'ya itaatini sağlamıştır. 1514'te Çaldıran Seferi'nde de Osmanlı ordusuna gidiş dönüşte, sürülerle etlik koyun, yüzlerce yük yağ, bal ve un vererek yardımcı olmuştur.

1551 yılı baharında, Erzurum Beylerbeyisi bulunan Çerkes İskender Paşa, Atabek topraklarından Ardanuç, Ardahan ve Şavşat bölgelerini zaptetti. Bu yürüyüş sırasında Osmanlı sınırı, Posof-Acara arasındaki Arsıyan dağına dayanmış oluyordu. Bu tarihlerde Atabekli II. Keyhüsrev, İran Safevîlerine (*Şah Tahmasb'a*) tâbi idi. Elinde de Ahıska, Ahılkelek, Adigön/Koblıyan, Tümüük ve Azgur bölgeleri bulunuyordu.

1555'te Safevîlerle yapılan Amasya barışı sırasında, Başvezir Kara Ahmet Paşa, İran elçisiyle Şah Tahmasb'a bir 'cevapname' göndererek, kendisine tâbi bulunan Atabek II. Keyhüsrev'in başkent edindiği Adigön/Altunkala'nın da Osmanlılara tesliminde ihmal olunmamasını bildirdi.

Atabeklerin Altunkala'sını Osmanlılara teslim etmeyen Şah, II. Keyhüsrev'in koruyucu-naibi Varaza'yı gönderterek Osmanlı kalelerine tecavüzler yaptırttı. Bu yüzden Kanunî, Şah Tahmasb'a bir "*Name-i Hümayun*" göndererek sert bir şekilde uyardı.²¹

I.ç. Osmanlı fethi

III. Murad Çağı'nda, Dağıstan, Gürcistan ve Şirvan'ın fethine karar verildi. Bu sefere Lala Mustafa Paşa serdar tayin edildi.

1 Ocak 1578'de Şeyhülislâm Kadızade Ahmed Şemseddin Efendi'nin fetvası Serdar Lala Mustafa Paşaya verildi. Bu fetvayla, Kur'an-ı Kerim'i hafife

²⁰ Berdzenişvili N.-Canaşia S., age. s. 180;

Kırzioğlu, Prof. Dr. M. Fahrettin, *Kıpçaklar*, s. 148 vd.

²¹ Kırzioğlu, Prof. Dr. M. Fahrettin *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara, 1998, s. 246-247.

alma, Şeriat kitaplarına hakaret etme, Şah'ı mâbud yerine koyma, Peygamber'e ve sahabeye hakaret etme vs. gibi cihetlerden dolayı Safevîler üzerine sefer yapılmasına cevaz veriliyordu.²²

Serdar ile ordusu, 5 Ağustos 1578'de Ardahan kalesi güneyindeki ovada kondu.

Ahıska'nın fethiyle ilgili olarak, yazanı bilinmeyen eski bir el yazmasındaki şu ifadeleri aynen alıyoruz:

"Altunkala nâm hisâra bir Hatun (*Kıpçak Atabekleri Melikesi Dedis İmedi*) zabt u tasarruf ederdi. Yarar yiğit oğulları varidi. Ol vilâyetlerin Küffârlarını, anlar zapt ederlerdi. Küffâr-ı hâkisârın Beylerine Serdâr Mustafa Paşa, Kal'a-i Ardahan'dan kalkmazdan mukaddem bir âdem gönderüp, dimişler idi ki, "*Sen ki Altunkala sâhibi olan Manuçahr'sın. Sana ma'lûm ola ki: Ben ki Rûm Pâdişâhı'nın bir ednâ Vezîriyim. Üşde yüz elli bin İslâm 'askeriyle üzerünge geldim. Eger gelüp, Dîn-i İslâm Pâdişâhı'nın çerisine istikbâl edüp, mütâba'at ve mürâca'at edersen, biz dahi, senin hâline münâsib ve şânına mülâyim ri'âyet edelim. Eger 'inâd ve muhâlefet edüp, serkeşlik edersen, üş üzerine varurum. Ve Elleri, Vilâyetleri yıkup, yakup, harâb ederim. Ve 'Asker-i İslâm, üzerine varup, bir mîkdâr emek ve zahmet harc edüp, nâ-çâr olduğın vakit, havfa gelüp mütâba'at edersen, kat'â özrün ve bahânen makbûlüm degildir. Hemân seni sene gerek ise, ta'cîl gelüp, Dîn-i İslâm'a tâbi' olasın. Ve Elüni ve Vilâyetleri bize teslim edesin.*" deyü (*haber*)gönderildi."²³

8 Ağustos Cuma günü ordu Ardahan'dan kalktı; Çıldır'a yakın Begrekhatun'da konakladı. O gün, Altunkala hakimesi Atabekli II. Keyhüsrev'in dul karısı *Dedis İmedi Hatun*'dan itaatname ile elçisi gelip büyük oğlu Manuçahr'ı rehin vereceğini ve vergi ödeyeceğini arz eyledi.

Bu arada elçinin tavırlarından, Safevîlerle yapılacak savaşın sonunu bekleyip, zayıf ve kuvvetli belli olduktan sonra galip tarafa itaatı gözettiği anlaşıldı.²⁴

Ordu Ardahan'dan göçerken Ardahan Sancak Beyi Abdurrahman ile Bayburt Alaybeyi Bekir Beyler, kendi askerleriyle Ulgar dağını aşip *Mahmut Han Ülkesi*'nden o gün Poshov (*Posof*) merkezi Mere ve akşama doğru da Ahıska yolundaki Vale kalesini fethettiler. Ertesi günü (9 Ağustos 1578) Ahıska, Tümü, Hirtız, Çıldır ve Ahılkelek kalelerini aldılar. Ordu, Tiflis istikametinde yürümek üzere Ardahan'dan kalktı.

Safevî Tokmak Han, büyük bir kuvvetle birlikte gelip, Çıldır Gölü kuzeybatısında Osmanlı ordusuna karşı pusuya girdi. O sırada karavulda

²² Kırzioğlu, OKEF, s. 281.

²³ Zeyrek, Yunus *Tarih-i Osman Paşa*, Ankara 2001.

²⁴ Kırzioğlu, OKEF, s. 288.

ilerleyen bir Osmanlı ordu kolu, Safevî kuvvetleriyle karşılaştı. İki ordu arasında cenk başladı. Yalnız kılıç ve kargı ile yapılan savaşta, Safevî ordusu büyük kayıplar vererek geri çekildi. Tarihe Çıldır Meydan Muharebesi adıyla geçen bu savaş, Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlandı.²⁵

Çıldır Zaferi, ordu şâiri Hayalî'nin bir şiirinde şöyle dile gelir:

*Turnam gider isen bizim ellere
Vezir Ardahan'dan göçtü diyesin
Karşı geldi Kızılbaş'ın Hanları
Çıldır'da da döğüş oldu diyesin.*

Zaferin ertesi günü (10 Ağustos 1578), beş altı bin askeriyle Atabek Manuçahr Bey, Serdar'ın otağına törenle gelerek itaatini arz etti ve Altunkala'nın anahtarlarını teslim eyledi. Müslümanlığı kabul ederek II. Atabekli Mustafa Paşa adını aldı; önce Sancakbeği sonra da Çıldır/Ahıska Beylerbeyi oldu. Çevredeki 32 kale de Osmanlı ülkesine katıldı.²⁶ Manuçahr'ın Yusuf Paşa adını alan kardeşi Greguvar/Gorgor'a Oltu Sancakbeyliği verildi.²⁷

Hammer, bu tarihî olayı anlatırken, “*Manuçahr, itaatnâme göndererek hükûmetinin kabul edilmesini diledi. Bununla ilgili taahhütnâme istedi. Lala Mustafa Paşa, onun isteklerinin bir kısmını kabul etti. Kendisine Azgur'u, kardeşi Greguvar'a Oltu sancağını ve annesiyle diğer kardeşine de timar ve köyler verdi.*” demektedir.²⁸

Böylece Altunkala Atabekliği ile Mahmut Han Ülkesi/Ahıska Beyliği topraklarının fethi tamamlanarak tahririne başlandı. 1578 güzünde merkezi **Ahıska** şehri olan ve adını Lala Paşanın zafer yerinden alan **Çıldır Eyaleti** kuruldu. Kür ırmağı başlarında ve Çoruh boyundaki eski Atabek Yurdu bölgeleri de buraya bağlandı.²⁹

Bütün Türk boyları gibi bu bölgenin Türk ahalisi de, Osmanlı fethini müteakip gönül istekleriyle Müslüman oldu. Bu tarihî gerçeği kabul etmeyen bazı Gürcü kalemleri, her fırsatta “*zorla İslâmlaştırma*”dan bahsederler. Bunlardan birisinin kullandığı ifadeler şöyledir: “*17. yüzyılda Muhammed'in dininin zorla kabul ettirilmesinin yanı sıra, bölgeye yoğun bir şekilde Türkler ve diğer milletler zorla ya da isteyerek yerleştirilmiştir. 19. yüzyılda Rus imparatorluğunun sınırlarına ve ilgi alanına giren bu topraklara, Türkler*

²⁵ Zeyrek, Yunus, *Tarih-i Osman Paşa*.

²⁶ Bölgenin Osmanlılar tarafından fethiyle ilgili kaynakların ilmî tetkiklerini ihtiva eden en önemli eser, şüphesiz Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu'nun, Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi** adlı eseridir.

²⁷ Uzunçarşılı, Ord. Prof. İsmail Hakkı *Osmanlı Tarihi*, C. 3, Ankara 1982, s. 59;

Danişmend, İsmail Hami *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, İstanbul 1950, s. 23, 64.

²⁸ Hammer, Joseph-Purgstall, *Geschichte Des Osmanischen Reiches*, B. 4, Graz 1963, s. 67.

²⁹ Kırzioğlu, *OKEF*, s. 386.

tarafından Erzurum'dan acımasızca göç ettirilen Ermeniler, Cavakheti yaylasına yerleştirildiler."³⁰

İslâm dininin zorla kabul ettirilmesi bir iftiradan ibarettir. Bu tür gerçek dışı iddialara, "*Acaristan ve Acarlar*" adlı kitabımızda cevap verilmiştir. "*Ermenilerin Erzurum'dan acımasızca göç ettirilmesi*" iddiası doğru değildir. Ermeniler, 1828 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, Anadolu'da yaptıkları ihanetlerin intikamının alınacağı korkusuyla Rus ordusuyla birlikte gelip, Rusların eline düşen Ahıska ve çevresine yerleştirilmişlerdir.

*

Ahıska ile ilgili olarak **Kâtip Çelebî**'nin verdiği bilgileri de özetleyelim:

"Gürcistan'ın Bilâd-i İslâm'a (*Osmanlı memleketlerine*) muttasıl (*bitişik*) yerleri, mahlût (*karışık*) esnâf-ı muhtelifedir (*değişik soydandırılar*); onlara Çinçavat derler."³¹

"Ahıska, Gürcistan hududundadır. Mukaddemâ Çıldır Eyâleti'dir. Sancakları: Acara, Ardanuç, Büyük Ardahan, Küçük Ardahan (*Göle*), Oltu, Peterek (*Yusufeli*), Penek, Poshov, Tavusker (*Olur*), Çıldır, Cecerek, Hirtus, Şavşad, Livana (*Artvin*), Narman, Ahılkelek, Tıralet, Maçahel.

Ahıska, taht-ı vilâyettir. Sene 986 (1578)'da Vezir (*Lala*) Mustafa Paşa, taraf-ı Sultan (III.) Murad Han'dan feth-i Şirvan ile me'mûr oldukda, bu tarafta birkaç muteber (*Atabek*) ki İslâm'a gelmiş idi. Bu vilâyet, yine kendüye inayet olunmuş idi. Ba'dehu, Kızılbaş (*Safevîler*) alup, sonra (IV.) Murad Han 1045 (1635)'te Vezir Ken'an Paşaya bir mikdar asker verüp, Ahıska'yı 23 gün muhasaradan sonra, sulh ile kal'ayı teslim ettiler. Cümlesi ocaklık olmak üzere, (*Atabekli*) Sefer Paşaya verilmiş idi. Hâlâ ol düdman-ı irbî anların tasarrufundadır."³²

"Niçe câmiler, hamamlar, medreseler ve hanlar yapmışlardır. Ol havalide, niçe kadîm mezarlar vardır ki, Ahali-i Vilâyet anlara Eski Müselmanlar Mezarâtı derler."³³

Ahıska kalesi, 1627 yılında Safevîler tarafından kuşatıldı. Ahıska'nın imdadına gitmek üzere yola çıkan Dişlenk Hüseyin Paşa, Erzurum'da isyan eden Abaza Mehmet Paşa tarafından öldürüldü. İmdatsız kalan Ahıska, teslim olmak zorunda kaldıysa da, bir müddet sonra geri alındı.³⁴

³⁰ Miminoşvili, Otar, *Gürcistan'da Etnografik Yolculuk*, Çev. H. Özkan, İstanbul 1999, s. 97.

³¹ Kâtip Çelebî, *Cihannümâ*, İstanbul 1145/1732, s. 406.

³² K. Çelebî, age. s. 408-409.

³³ K. Çelebî, age. s. 409.

³⁴ Uzunçarşılı, age. s. 164-165.

Ahıska, Osmanlı Devleti zamanında Çıldır Eyaleti'nin başkenti ve önemli bir kültür ve ticaret merkezi idi. Ne yazık ki 1828 yılında Rusların eline düşen bu şehir, Rus, Gürcü ve Ermeni ittifaklı Hristiyan zulmü sebebiyle, Anadolu'ya doğru başlayan göçlerle Türk nüfusunun bir kısmını kaybetmiştir. Buna rağmen, eski bir Türklük bölgesi ve tarih mirasına sahip olan Ahıska, Türk kimliğini kaybetmedi.

1828 yılı yazında Rus esaretine düşünceye kadar tam 250 sene boyunca, Çıldır Eyaleti merkezi olan **Ahıska** şehrine, birer sancak olarak şu yerler bağlı idi:

Bedre, Azgur, Ahılkelek, Hirtız, Cecerek, Ahıska, Altunkale (*Koblıyan*), Acara (*Bu sekiz sancak 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla Ruslara bırakılmıştır, bugün Gürcistan'dadır*); Maçakhel (*Bugün bir kısmı Acara'da*), Livana (*Artvin*), Yusufeli, Ardanuç, İmerkhev, Şavşat (*Bu sancaklar bugün Artvin ilimizdedir*), Oltu, Narman, Kamkhıs (*Bunlar şimdi Erzurum'da*); Posof, Ardahan, Çıldır, Göle (*Bunlar da şimdi Ardahan ilimizdedir*).

Ahıska ve çevresinin bu kısa tarihçesinden de anlaşılacağı gibi bölge, bugün elinde bulunduğu Gürcü veya Ermeni yurdu değildir. Bilinen en eski tarihinden beri Türk yurdudur. Tarih kaynakları da bunu doğrulamaktadır.

Yukarıda adları yazılı eski sancaklar/kazaların halkı hâlâ aynı anadili Türkçeyi konuşuyor, aynı gelenekleri yaşıyor. Bunlar bugün sun'i sınırlarla ayrılmış olsalar da, aynı bedeninin parçalarıdır. Ama ne yazık ki, bu tarihî gerçekler, okul kitaplarımızda yer almadığından, kendi insanlarımızca da unutulmuştur!

II. RUSLARIN AHISKA'YI İŞGALİ

Ruslar, Kafkasya'nın önemini bizden daha iyi kavramış olmalı ki, yüzyıllar boyunca bu bölgeden elini çekmemiş, sayısız savaşları göze almışlardır. Hem de mağlûbiyetlerden yılmadan...

Kafkasya'daki insan topluluklarının çeşitlilik arz etmesi, Rusların işini kolaylaştırmıştır denilebilir. Bu bölgede kırk çeşit dil konuşulduğu söylenir. Bu durum, bölgede siyasî birlik kurmanın ne kadar zor olduğunu gösterir.

Bu fırsatları iyi değerlendiren Ruslar, X. asırdan itibaren Kafkasya'yı ele geçirme mücadelelerine devam etmişlerdir. Kafkasya ve Karadeniz kuzeyindeki Türk devletlerinin zevalinde hemen ortaya çıkıvermişlerdir. Hatta birtakım iç karışıklıklar çıkararak, bu zevali hazırlamışlardır da denilebilir.

Rusların, 1993-94'teki Tacikistan, Gürcistan ve Azerbaycan siyaseti göz önüne alınırsa, bu tesbitin ne kadar yerinde olduğu anlaşılır. Mühim olan, tarihin tekerrüründen ibret almaktır. Zaten ibret alınsaydı, birçok acılar tekrar tekrar yaşanmazdı.³⁵

Ruslar için Kafkasya, Orta Asya ve Uzak Doğudaki sömürgelerden daha önemliydi. Onlara göre dağların zirvesinde bayraklarının dalgalanması, bir üstünlük sembolü ve büyük devlet olmanın belirtisiydi. Bize göre ise bu bir Türkiye kompleksinden başka bir şey değildir. Bu da halkımızın hafızasından silinmeyen tarihî Rus kinini haklı çıkarmaktadır. Öyle ki Ruslardaki bu aşağılık duygusu, Çarlık devrinden Sovyet devrine de sirayet etmiştir. Sovyet ideolojisinde "*Azınlıklar, dünyanın en büyük ülkesinde köle olarak yaşamaktan gurur duymalıdır!*" şeklinde ifade edilen anlayış bunun ürünü olsa gerek.³⁶

1800'lü yılların başlarında Avaristan, Bakü, Kuba, Derbend, Karabağ Hanlıkları Rusların eline geçti. Sıcak denizlere inmek, Rusların tarihî ülküsüdür. Bunun için de hedef Osmanlı toprakları idi. Osmanlı ülkesine giden yol, Ahıska'dan geçiyordu. Bu bakımdan Ahıska, çok önemli bir stratejik noktada bulunuyordu. Hakikaten Ahıska'nın Rusların eline geçmesinden sonra Şâir Gülalî'nin şöyle âh etmesi çok mânalıdır:

*Ahıska gül idi gitti
Bir ehli dil idi gitti
Söyleyin Sultan Mahmut'a
İstanbul kilidi gitti.*

³⁵ Tarihî Rus siyaset ve istilâları hakkında en sağlıklı bilgiler için şu yazarların konuyla ilgili eserlerine bakılmalıdır: Prof. Dr. M.Fahrettin Kırzioğlu, Ord. Prof. Z. V. Togan, Prof. Dr. A. N. Kurat, Prof. Dr. M. Saray ve John F. Baddeley.

³⁶ Conquest, Robert, *Stalins Völker Mord (The Nation Killers)*, Wien 1974, s. 42.

Ahıska'nın düşüşünden sonra Rusların hemen hiçbir direnme ile karşılaşmadan Osmanlı topraklarında, İstanbul'a doğru, çok kısa zamanda 500 kilometrelik yol kat etmeleri de Ahıska'nın bir "kilit" olduğunu ortaya koyuyor.

II.a. Rusların Ahıska'ya yürüyüşleri

1807'de Rus Başkumandanı Kont Gudoviç, büyük bir ordu ile Ahıska'ya yürüdü. Ancak Ahılkelek önlerinde ağır bir yenilgiye uğrayarak ve birçok ölü vererek darmadağın bir hâlde geri çekildi.

Gudoviç'in yerine Kafkasya'ya gelen Kont Tormazof, 1810'da Kafkasya'daki Hristiyan halkların birliğini sağladı. Aynı yılın kasım ayında büyük bir ordu ile Ahıska'yı kuşattı. Kahramanca direnen Ahıska, Rusları kuşatmayı kaldırarak geri çekilmeye mecbur etti.

Ruslar, 1811 Aralığında Ahılkelek'i ele geçirdilerse de, 1812 Mayısında imzalanan Bükreş Antlaşması'yla burası tekrar Türkiye'ye bırakıldı.

II. Mahmut devrinde 1826'da *Yeniçeri Ocağı*'nın kaldırılmasıyla talimli asker yokluğu başlamış; *Navarin Olayı* ile de Osmanlı donanması tamamen yok edilmişti.

Bu durumda Osmanlı Devleti'nin askerî gücü çok zayıftı; hatta yoktu denebilir. Bu, Ruslar için iyi bir fırsat demektir. Tekrar Ahıska üzerine yürüdüler. Bu defa Rus ordularının başında Yermolov (1772-1861) vardı. Kafkasya'da büyük katliâmlar yapan Yermolov, Kafkasya Müslümanlarına baş eğdiremedi. Şair Puşkin'in:

Eğ başını ey karlı Kafkaslar!

Boyun eğ, gelen Yermolov'dur!

diye dağları boyun eğmeğe çağırdığı Yermolov da, mağlûp olarak Kafkasya'yı terk etmek zorunda kaldı. Gerçekte Puşkin'in ona verdiği isim: Şarlatan'dır.³⁷

II.b. Ahıska şehrinin düşüşü

Yermolov'dan sonra, 1827'de Paskieviç, Kafkasya Rus orduları başkumandanlığına tayin edildi.

Rus kaynaklarından birinde: "*İnsanî bir deyim olan 'Yere düşene vurulmaz' sözü Ruslar tarafından asla hatırlanmadı. İnsancıl bir yapı kazanacağımıza, daha da zâlimleşmeye başlamıştık.*" denilirken aynı zamanda bu Paskieviç anlatılmış oluyor. Bunu kitabında nakleden İngiliz yazar J. Baddeley, Paskieviç'in, *eğer elinden gelirse ayağının altında ot bitmesine izin vermeyecek kadar zâlim bir kumandan olduğunu yazmaktadır.*³⁸

³⁷ Puşkin, A. Sergeyeviç, *Erzurum Yolculuğu* (Çev. Z. Baştımar), İstanbul 1961, s. 16.

³⁸ Baddeley, age. s. 197.

7 Temmuz 1828 tarihinde işgal edilen Kars, 15'inde Ruslara teslim oldu. 12 Ağustosta Ahılkelek düştü. Artık Rusların hedefi Ahıska idi.

Ahıska, ekseriyeti Müslüman Türk olan 50.000 nüfuslu, zengin ve tabii güzellikleriyle meşhur bir şehirdi. Üç kat suru, kudretli bir iç kalesiyle birlikte her evi âdeta bir kale gibiydi. Doğu Türkiye'nin Erzurum ve Trabzon'dan sonra en önemli şehriydi.³⁹ Bu şehri savunmak üzere, 6000 nizami ve 4000 de milis kuvveti bulunmaktaydı. Ahıska'ya saldıran Rus kuvvetleri ise, 3000'i süvari olmak üzere 8000 kişiydi. 14 Türk topuna karşı, Rusların 40 topu bulunmaktaydı.⁴⁰

J. Baddeley, Ahıskalılar hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Kendi mahallî liderleri tarafından yönetilen Ahıskalılar, çok savaşçı ve korkusuz, enerjik insanlar olarak ün salmışlardır.

"17 Ağustosta Rus ordusu Ahıska şehri önlerine geldi. Şehirden beş altı kilometre uzaktaki garnizon, Ruslarla iki gün süren kanlı çarpışmalar yaptı. Burada üstün gelen Rus kuvvetleri, Ahıska'yı kuşatmaya başladılar. Rusların gelmesini dört gözle bekleyen Yahudi ve Ermeni azınlığı saymazsak geriye kalan Müslüman halk, cesur ve savaşçı insanlardan oluşuyordu. Bunlar, kadınları da dahil olmak üzere, hayatlarını, evlerini ve mallarını sonuna kadar savunmaya kararlıydılar. Bu insanlar, Ruslara gülerek kendilerine olan güvenlerini şu şekilde açığa vuruyorlardı: "Siz gök yüzündeki ay'ı Ahıska'nın câmisindeki hilâlden çok daha kolaylıkla sökebilirsiniz!"

*"Ruslar, 16 Ağustosta sabaha karşı âni bir hücumla geçtiler. Şehir toprakları dövüldü. Çevredeki binalar ateşe verildi. Her tarafa yangın paçavraları atarak şehrin evlerini yakmaya başladılar. Genç ihtiyar şehir halkı büyük bir cesaretle savaştılar. Kadınlar canlı olarak Rusların eline geçmektense yanan binalara dalarak canlı canlı yanmayı tercih ediyorlardı. Bir câmide toplanan yüzlerce insan diri diri yakıldı. Rus askerleri bu kahramanca mücadeleyi sindiremiyor, ele geçirdikleri insanı çocuk dahi olsa acımasızca öldürüyorlardı."*⁴¹

Gudoviç ve Tormazof'un mağlûbiyetlerinin hıncıyla Ahıska'ya saldıran Paskieviç, bir ay müddetle kendisine karşı kahramanca direnen şehri, evleri, câmilere ve insanlarıyla beraber bir gecede ateşe verdi. Böylece, Gudoviç'e büyük hezimetler tattıran, Tormazof'un bozgununa şahit olan ve asırlarca

³⁹ Allen, W. E. D., *Kafkas Harekâtı- 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966, s. 24;

Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul, 1953, s. 549;

Okçu, Yahya, *Türk-Rus Mücadelesi Tarihi*, Ankara 1949, s. 112-114.

⁴⁰ Allen, age. s. 28.

⁴¹ Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, (Çev. S. Özden), İstanbul, 1989, s. 202-203.

dokunulmazlığını sürdüren şanlı Ahıska, 28 Ağustos 1828 sabahı Rusların eline düşmüş oluyordu.

Paskieviç'in adı, bir vahşet timsali olarak bugün bile halkımızın arasında 'Başkovuç' olarak lanetle anılmaktadır.

Şehir yağmalandı. Kütüphaneleri Petersburg'daki imparatorluk kütüphanelerine taşındı. Bu kanlı savaşta Gürcüler de aktif olarak Rusların safında yer almaktaydı. Hatta Doğubayazıt Rusların eline geçince, Gürcü asıllı Rus kumandanı Çavçavadze, şehrin kütüphanesini yağmaladı.⁴²

Şimdi sıra Ardahan ve Azgur'a gelmişti. Azgur aynı gün, Ardahan da altı gün sonra düştü. Eylül ayında Ahıska/Çıldır Eyaleti toprakları Rusların eline geçmiş oluyordu. Paskieviç, Çar'ına şöyle yazıyordu: "*Haşmetmeaplarının sancakları Fırat suları üzerinde dalgalanmaktadır!*..."⁴³

1829 yılı kışında Acaralılar, 15.000 kişilik bir kuvvetle Ahıska üzerine yürüyerek şehri kuşattılar. Diğer bir Acara kuvveti de Karadeniz sahili taraflarında Ruslara karşı harekâta girişmiş ve bozguna uğratmıştı. Tekrar güç toplayarak birkaç koldan saldırıya geçen Ruslar, Acara'da Hula civarında birkaç köyü ateşe vererek geri çekildiler. Ahıska'ya giden yolu bekleyen Acaralılar, Rus kuvvetlerini çevirdiler. Burada Rusların büyük kayıplar vererek, hatta yüklü beygirlerini de bırakarak kaçtıklarını kendi kaynakları da yazmaktadır. Ne yazık ki Acaralılar düşmanı takip işini gevşetip, elde edilen ganimeti paylaşma derdine düşüyorlar. Bu fırsatı iyi değerlendiren Ruslar, Koblıyan yolu ile Ahıska'ya ulaştılar.⁴⁴

1829 Mayısında Ardahan ve Acara üzerinden Ahıska'ya doğru yürüyen Türk kuvvetleri, Posofta, Muraviyev ve Bourtsef'in birleşik Rus kuvvetlerine yenildi. Bundan sonra artık Anadolu yolu Ruslara açılmıştı. Haziran 1829'da Hasankale, temmuzda Erzurum Ruslara teslim oldu. On gün sonra da Bayburt'a girdiler; şehri havaya uçurdular. Böylece Paskieviç'in ordusu Osmanlı Devleti topraklarında 500 km'lik bir yol kat etmişti.⁴⁵ Bu savaşların en çetin bölümü Ahıska'da cereyan etmiştir.⁴⁶

Bu şehir, 1828 felâketinden sonra belini doğrultamamış, harabe hâlimden kurtulamamıştır. 1828'de 50.000 olan Ahıska şehrinin nüfusu, 1887'de 13.265'e düşmüştür.⁴⁷ Ahıska şehrinin günümüzdeki nüfusu 24.650'dir.⁴⁸

⁴² Baddeley, age. s. 204.

⁴³ Baddeley, age. s. 204.

⁴⁴ Baddeley, age. s. 210.

⁴⁵ Baddeley, age. s. 220.

⁴⁶ Allen, age. s. 44.

⁴⁷ Kırzioğlu, M. Fahrettin, *1855 Kars Zaferi*, İstanbul, 1955, s. 28-29.

⁴⁸ Kanbolat, H.-Gül, N., *Kafkasya'da Cavaheti ile Krasnodar Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları*, Stratejik Analiz, S. 6, Ekim 2000.

Çıldır Eyaletinin merkezi Ahıska şehri, o günden beri, ufak bir kasaba olarak düşman elinde kalmıştır.⁴⁹ Halkın bir kısmı Anadolu'ya doğru göç etmiş, göç etmeyenler de 1944 sürgününe kadar bu bölgede yaşamışlardır.

1828 Osmanlı-Rus savaşlarında, Osmanlı tebaası Ermeniler, Rus kuvvetlerinin yanında, eski komşularına karşı savaşmışlardır. Şüphesiz bunun birinci sebebi, Rusların bölge halkından destek arayışlarıydı. Bu desteği verecek olan da Hristiyan ahali, bilhassa Ermenilerdi. Nitekim Ruslar, tarih boyunca bu zavallı halkı, kendi emelleri uğrunda kullanmayı bilmiştir. Bu konuda Baddeley diyor ki, "*Tamamen politik sebepler yüzünden Paskieviç, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin umut ve hırslarını en üst dereceye kadar cesaretlendirerek teşvik etti. Sonunda öyle bir durum ortaya çıktı ki, daha önceleri Türk komşuları ve yöneticileriyle uyum içinde bulunan bu insanlar, onlara karşı cephe aldılar. Türklere karşı yaptıklarından sonra onlardan korkan Ermeniler, kitleler hâlinde Ruslarla birlikte gitmek istiyorlardı. 1829 Edirne Antlaşması gereğince Rus ordusu geri çekilirken, 90.000 kadar Ermeni de onu izliyordu.*"⁵⁰

14 Eylül 1829 tarihinde Ruslarla imzalanan Edirne Antlaşması gereğince - *savaş tazminatı yerine*- Ahıska ve Ahılkelek Ruslara verilmiş; Kars ve Ardahan'dan itibaren diğer topraklar Osmanlılara bırakılmıştı. Böylece Ahıska'nın karanlık devri de başlamış oluyordu.

Edirne Antlaşması, tarihimizin en ağır şartlarının kabul edildiği dönüm noktalarından biri sayılabilir. Zira Asya'da Ahıska'dan başka Anapa ve Poti kaleleri, Avrupa'da ise Tuna nehrinin sol kıyıları elimizden gitmiş; ayrıca Ruslara birtakım ayrıcalıklar tanınmıştı. Bu antlaşmanın ardından Avrupa'da daha birçok yer kaybedilmiş, Yunanistan, Sırbistan ve Sisam adası elden çıkmıştır.

Paskieviç, 1831 Polonya ayaklanmasına karşı görev aldı. 1854'te Silistre Muharebesinde, bir Türk topunun mermisiyle ağır bir şekilde yaralandı. Bu yüzden başkumandanlık görevinden ayrılma zorunda kaldı. İki yıl sonra da öldü.⁵¹

Rus tarihleri, Paskieviç'in Kafkas seferini, zafer olarak yazıyor. Hâlbuki bu sefer, insanlık tarihinin en kanlı sayfalarındandır. Nitekim o sefere katılan ünlü Rus Şairi Puşkin de bu kanaattedir.⁵²

Ahıska'nın Rusların eline düşüşü devlet adamlarımızda nasıl bir etki bıraktı, bilmiyoruz. Zaten bu konuyla ilgili pek ciddi eserlere de rastlanmıyor. Tarih kitaplarında şöyle bir iki cümle ile geçiliyor. Gerçekte ise Yüce Osmanlı

⁴⁹ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 549.

⁵⁰ Baddeley, age. s. 221-222.

⁵¹ Baddeley, age. s. 223.

⁵² Puşkin, A. Sergeyeviç, age. s. 22 vd.

Devleti'nin 250 yıllık bir eyaleti, serhatlerimizin bekçiliğini yapan kahraman insanları, bu eyaletin şanlı başkentiyle birlikte kopup gitmişti.

Bu elîm hadise, halk muhayyelesini alt üst etmiş, halk şâirlerine nice destan ve ağıtlar söyletmiştir. Bu manzumelerde, Ahıska'nın düşüşünde ihmali veya ihaneti olanların izlerine de rastlanmaktadır.

III. RUS İŞGALİ YILLARI

III.a. Ana vatandan ayrı yıllar

Çıldır Eyaleti'nin başkenti Ahıska'nın 1828 savaşlarında ana vatandan ayrı düşmesinden sonra, Osmanlı Devleti'nde eyaletler kaldırılıp vilâyetler kuruldu. Bu idarî taksimatta, Çıldır Eyaleti'nin, Oltu, Ardahan ve Ardanuç kazaları, Oltu merkeziyle sancak hâline getirilerek Erzurum vilâyetine bağlandı. Çıldır, Posof ve Göle de, Ardahan kazasının birer nahiyesiydi.⁵³

Kudüs'teki kutsal yerler meselesini bahane eden Ruslar, 3 Temmuz 1853 tarihinde, General Gorçakof idaresindeki orduyla Purut ırmağından sınırlarımızı geçerek Boğdan ve Eflak'ı işgal ettiler. Bu işgalle başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, 30 Mart 1856 tarihinde yapılan Paris Muahedesi'yle sona erdi. Tarihte Kırım Harbi olarak geçen bu savaşta Osmanlı Devleti, Rumeli, Anadolu ve Batum cephelerinde Ruslarla savaştı.⁵⁴

Batum cephesinde, yerli ahalinin de desteğini alan Türk kuvvetleri, büyük kahramanlıklar gösterdi ve Ruslara karşı açık bir galibiyet kazandı. Bu başarıdan cesaret alan Ardahan Kumandanı Ali Rıza Paşa, Posof'ta yerleşmiş olan Ahıska muhacirlerinden Ahmet Ağa ve Aziz Ağa öncülüğündeki gönüllülerle bir nizamî alayı, Rusların üzerine gönderdi. 5 Kasım 1853 tarihinde Posof-Caksu civarında taarruza geçen Türk kuvvetleri, Rusları püskürttü. General Andronikof kumandasındaki Rus kuvvetleri, Ahıska Kalesine çekildi. Türk askeri, Vale'de ahali tarafından sevinçle karşılandı. Ahıska kazalarından gelen halk da, Osmanlı kuvvetlerini memnuniyetle karşılayarak zahire vermeyi taahhüt etti.

Bu muharebede Aziz Ağa şehit oldu. O, 1828 muharebeleriyle Paskieviç'in yaptığı mezalimin de şahidi olmuştu. Ruslar, Aziz Ağanın başını keserek duvara astılar ve vücudunun derisini yüzdüler. O günlerde söylenen bir manzumede bu korkunç olay şöyle anlatılır:

“Cesed-i pâkin edüp sad-pâre
Astılar re'sini bir divare
Barbar olduğuna Rus'un acaba
Şek mi eder Avrupalılar hâlâ!”

⁵³ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 550.

⁵⁴ Kırzioğlu, M. Fahrettin, *1855 Kars Zaferi*, s. 33.

Ali Rıza Paşa henüz Meşe Ardahan'da iken, Posof üzerinden ilerleyen Mirliva Ali Paşa kuvvetleri, Ahıska'ya ulaştı ve 12 Kasım'da Ahıska Kalesi önünde Rus kuvvetlerini bozguna uğrattı. Önceki Caksu başarısından sonra kazanılan bu Ahıska Zaferi, 25 yıldan beri Türk bayrağına hasret kalan bölge halkının Rus esaretinden kurtuluş umutlarını artırdı. Ordumuza her türlü yardımı yaptılar.

Türk ordusu, her yönden gelecek Rus saldırısına karşı, tedbir aldı. Kobliyan, Abastuman ve Azgur'a kuvvet yerleştirildi. Kazalara müdür tayin edildi.

Andronikof ordusu Tiflis'ten aldığı destekle Azgur Boğazı'na saldırdı. 19 Kasım'da, Azgur Boğazı'nı tutmaya çalışan kuvvetlerimiz bozuldu. Ahıska'ya doğru ilerleyen Rus kuvvetleri, 26 Kasım'da *Suhlis* köyü yakınında Ardahan tümenini de bozdu. Ahıska Bozgunu diye anılan bu mağlûbiyetten sonra Ali Rıza Paşanın beceriksizliğinden, askerlerimiz dağınık hâlde Ardahan'a çekildi.

Ahıska bozgununa sebep olan Ali Rıza Paşa ile Başgedikler'de bozguna uğrayan Ahmet Paşa, görevlerinden alınarak rütbeleri söküldü ve Magosa'ya sürüldü.

Sonu hüsrarla biten ve kısa süren bu Ahıska sevincinden sonra Ruslar, "*Türklerin gelişine sevinip yardımda bulundunuz!*" diye katliâmlar yaptılar, mallarını yağmaladılar. Ruslar, aynı sebeple, aynı vahşeti 1915 yılında Ardahan'da da gerçekleştireceklerdi.⁵⁵

Kafkasya, Ruslarla Şeyh Şamil'in yıllarca süren amansız mücadelelerine sahne oldu. Bu mücadeleler, Eylül 1859'da Şamil'in çaresizlikler içinde teslim olmasıyla sona erdi.

27 Nisan 1877 tarihinde, savaş ilân edilmeden, Ruslar, Arpaçayı'nı geçerek tecavüze başladılar. Meşhur 93 Harbi denilen bu savaşlarda, Kafkas cephesinde savaştan Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa, birçok galibiyetler kazandıysa da, bütün kuvvetlerini oraya toplayan ve Türk kuvvetlerine nisbetle üç dört misli kuvvetle taarruza geçen Ruslar, 18 Kasım 1878'de Kars'ı işgal ettiler. Rumeli'de, Tuna boyunda ise, destanî kahramanlıklar gösteren Gazi Osman Paşa, 10 Aralık 1878 gecesi hazin bir şekilde teslim oldu.

Ayastefanos/Yeşilköy Antlaşması'yla, Kars, Ardahan ve Batum, savaş tazminatı yerine Ruslara bırakılınca, Ahıska da, bizden iyice uzaklarda kalmış oldu.

1883 yılında bu bölgeyi dolaşan bir Rus bilgininin Posof'la ilgili notlarından, bölge halkının tamamının Türkçe konuştuğunu, Gürcüce konuşan kimsenin bulunmadığını ve hatta kimsede Gürcüce öğrenme arzu ve isteğinin

⁵⁵ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 63-70.

bulunmadığını öğreniyoruz. Yine bu notlarda, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, Posof'tan 331 hane(aile)nin Anadolu'ya göç ettiği, bunlardan 103 ailenin geri döndüğü belirtilmektedir.⁵⁶

Bir başka Rus bilgini de, buralarda Müslüman Türk ahalinin yaşadığını ve Gürcülerle akrabalığa şiddetle karşı olduklarını söylüyor. Bölgede bulunan kilise ve manastır kalıntılarından bahisle, “*Gürcülerin, şurada burada bulunan her yapıyı Kraliçe Tamara'ya bağlama hastalığı var.*” diyor.⁵⁷

Aynı yazıya notlar ekleyen bir Gürcü bilgini de, Posof ve Kobliyan vadilerine Türk idaresi zamanında göçmen getirilip yerleştirilmediğini, burada yaşayan Hristiyan halkın Müslümanlaştığını söylüyor.⁵⁸

Ahıska ve çevresinin Çarlık Rusya'sı elinde geçen doksan yıllık hayatı, zulümlerle doludur. Halkın bir kısmı Türkiye'ye göç etmiş, Ağrı, Muş, Çorum, Hatay ve Bursa yörelerinde yerleşmiştir. Onların yerlerine ise Rus, Gürcü, Ermeni ve Yahudiler iskân edilmiştir. Orada kalanlar, Rus mezâlimi altında yaşamaya devam etmişler, her yönden geri bırakılmış hatta askere bile alınmamışlardır.⁵⁹

Rus işgal yıllarını yaşayan ihtiyarların hikâyelerinden anlaşılıyor ki, Rus idaresi yıllarında Türk ahali adeta uyuşturulmuştur. Halkın eğitim hizmetlerine

⁵⁶ Sadovskiy, K., *Poshov Nahiyesi*, Kafkasya Materyalleri, 5. Fasikül, Tiflis 1886.

⁵⁷ Devitskiy, V., *Posof Bölgesinde Eski Eserler*, Kafkasya Materyalleri, Fasikül:35, Tiflis 1905.

⁵⁸ Takayşvili, E., *Kafkasya Materyalleri*, yukarıdaki yazıya ek, s. 247.

⁵⁹ Bu esaret yıllarında, millî duyguları uyanık halk şâiri **Posoflu Zülâli** şöyle sesleniyordu:

1. Biz bu zulmetler içinden çıkarız bir gün olur
Şarka garba yıldırımlar çıkarız bir gün olur
2. Kara bulutlar içinden parlayıp şimşek atar
Gök gürülde dolu yağar bakarız bir gün olur.
3. Kafkas Buhara Kırım'dan çevrilen hisarları
Vurur millî külünk ile yıkarız bir gün olur.
4. Türkiye'nin güneşinden bir kıvılcım alırız
Cahîm olur cihanı yakarız bir gün olur.
5. Anadol'dan Hindistan'a geçeriz Temür gibi
Himalaya dağlarını çalkarız bir gün olur.
6. Dağıstan Kırım Kazan'ı İran Turan Kaşgar'ı
İttihadın zinciriyle sıkırsız bir gün olur.
7. Bizi boğmak için yurda akan acı selleri
Dinimizin kuvvetiyle tıkarız bir gün olur.
8. Türk doğarız Türk gezeriz Türk yaşarsız dünyada
Devrilen Moskof elinden çıkarız bir gün olur.
9. Der **Zülâli**, Volga Tuna Ceyhun Araslar gibi
Tuğyan eder deryalara akarız bir gün olur.

önem verilmiyor, köy mollalarına, sadece yüzünden Kur'an okumanın öğretilmesine müsaade edilerek dinî hayatın asgâri gerekleri seviyesinde bir eğitim yaptırılıyordu. Böylece, kitap, gazete gibi iletişim araçlarından habersiz kalan halk, dünyada olup bitenleri, Sibiry'a sürgüne gidip gelenlerden öğreniyordu.

Çar hükûmeti, Müslüman halkı askere almıyor, onun yerine 40 manat para alıyordu. Silâh tutmasını ve askerlik mesleğini bilmeyen halk, sonraki yıllarda vuku bulan savaşlarda, bunun acısını çok çekmiştir. Çar idaresi, halktan az vergi alır, askere götürmez ve iyi davranır görünür, diğer yandan dinî ve etnik farklılıkları daima diri tutarak, çağdaş gelişmelere karşı uyuşturduğu bölge halkını birbirine düşman etmiştir. Günümüze kadar sürüp giden Türk-Ermeni, hatta Gürcü ve diğer kavimlerin sürtüşmelerine bakılırsa, Rusların iki yüz yıldan beri yürüttükleri faaliyet daha iyi anlaşılır.

III.b. Haçlı kışkırtıcılığı

Ruslar, 1915 yılında, Türk ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle, Ardahan ve çevresi halkına karşı büyük bir katliâm gerçekleştirdiler. Ahıska'lı ünlü gazeteci Ömer Faik'in çabasıyla harekete geçen Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, bölgeye bir hey'et gönderdi. Bu hey'ete Dr. Hüsrev Sultanoğlu başkanlık ediyordu. O, Ardahan'dan Bakü'ye gönderdiği yazıda: "*Müslüman memleketinde insan oğlu görünmüyor. Yalnız birkaç köyden beş altı yüz kadın ve çocuk yığıldı. Bunların içinde altı adam vardı ki, onlar da elden ayaktan düşmüş ihtiyarlardı.*"⁶⁰

Bölgede 1914-1918 yıllarında cereyan eden Ermeni Taşnakşutyon hareketini anlatan kitabın yazarı A. Lalayan, "*Taşnak kuvvetleri tarafından ele geçirilen Türk köyleri, bütün canlı insanlardan temizleniyor ve harabeye çevriliyordu.*" demektedir. Ardahan ve Kars civarında yaşanan olayların gayri insanî bir karakter taşıdığı ve bu hareketin bir **Haçlı yürüyüşüne** çevrildiği ifade edilmektedir.⁶¹

1917 yılında Bolşevik İhtilâlini müteakip Ahıska'da *Amele ve Asker Hükûmeti* kuruldu. Bu hükûmette Ömer Faik Bey de üye olarak bulunuyordu.⁶²

15 Kasım 1917 tarihinde, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın iştirakiyle Tiflis'te *Maverayi Kafkas*/Seym Hükûmeti kuruldu. Bu hükûmetin bakanlarının çoğu, Gürcü ve Ermenilerden meydana geliyordu.

III.c. Brest-Litovsk, Mondros ve ötesi

⁶⁰ Gurbanov, Şamil, *Ömer Faik Ne'manzade*, Bakı 1992, s. 104-105.

⁶¹ Gurbanov, age. s. 105.

⁶² Gurbanov, age. s. 113.

Ömer Faik Bey, Ocak 1918’de Batum üzerinden deniz yoluyla Giresun’a ve oradan da Sivas ve Konya üzerinden trenle İstanbul’a geldi. Yanında Azerbaycan Millî Emniyet Genel Müdürü Naki Keykurun olduğu hâlde, Esat Uras vasıtasıyla Sadrazam Talât Paşa, Enver Paşa ve Halil Mentеше’yle görüştü. Bu görüşmede onlara hitaben: “*Paşam, ben muharririm. Azerbaycan matbuatında çalıştım. Azerbaycan halkı Türklüklerini bihakkan idrak etmiş bir millettir. İstiklâlî lâyıktırlar. Kuvvetli bir edebiyata maliktirler. Ancak benim ricam şu: Bizim kazamız Ahaskı, tam Türkiye hududundadır. Orasının ilhakını istiyorum.*” dedi.

Talât Paşa, “*Emin olun, Paşa Hazretleri bu arzunuzu yerine getirir. Yarın teşkilâtı kurmaya başlayacağız.*” diye karşılık verdi.⁶³

Çarlığın yerini alan Bolşevik Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Üç Sancak (*Kars, Ardahan ve Batum*), ana vatan Türkiye’ye kavuştu.⁶⁴

Gürcistan Devlet Başkanı olan N. Jordaniya, Brest-Litovsk Antlaşması’nı kabul etmiyor, Ardahan’ın geri verilmesini istiyordu. Bu maksatla Türkiye’ye bir hey’et gönderdi fakat sonuç alamadı. Aksine, Ahıska ve çevresi de Türk kuvvetlerinin eline geçti.⁶⁵

1829’da Edirne Muahedesi’yle Rusya’ya bırakılan bu bölgede yaşayan Türk ahali, hiçbir surette Rus idaresine ısınamamış, Türk ordusunun gelişine umut destanları söylemişlerdi.⁶⁶

⁶³ Keykurun, Naki, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinden Hâtıralar (1905-1920)*, Ankara 1998, s. 99.

⁶⁴ Kurat, Prof. Dr. Akdes Nimet, *Üç Sancak: Kars Batum Ardahan*, Türk Yurdu dergisi, Mart 1970.

⁶⁵ Gurbanov, age. s. 119.

⁶⁶ Tarihi gerçeklerden habersiz bazı çevreler, “*Oylama yapıldı. Ahıska halkı, Rus-Gürcü tarafını tercih etti!*” gibi korkunç bir propagandaya alet olmuştur. Hiçbir belge tarafından doğrulanması mümkün olmayan bu rivayetler, elbette ki düşman propagandasından başka bir şey değildir. Bu tür sözler, halk arasında dolaşmış; ancak yazılı kaynaklarda görülmemiştir; son yıllarda çıkan amatör bir kitapta görülene kadar:

“*Oylamada önce Ahıska temsilcilerine soruluyor. Onlar, zenginliğinden bahisle Rusya’yı istediklerini söylüyorlar. Bizim temsilcimiz, Biz Türk’üz, Müslümanız, Türk’ü istiyoruz! diyor. Halk oylamasında, Posof haricinde diğer yerlerin temsilcileri Rusları isteyince, onlar o tarafta, biz bu tarafta kaldık. Halit Paşa bir o gün ağlamıştır. O adamın âhidir ki, 1944 tarihinde yurtlarından yuvalarından oldular.*” (Fehmi Bayraktaroğlu, Posof-Her Yönüyle, İzmir 1998, s. 25, 26).

Bir oylama yapıldığı, Halit Paşanın ağladığı, Ahıskalıları onun âhı tuttuğu gibi tamamen hayalî rivayetler, Ahıska halkının yerli ve yabancı kaynaklarda övülen kahramanlıklarını görmemezlikten gelmektir. Onların vahşî bir şekilde yurtlarından sürülmesi, böyle hurafe kokan rivayetlere bağlanamaz. Onların sürgün sebebi, bir savaş sırasında Türkiye tarafını tutacakları endişesiydi. Hâl böyleyken ve onların bugünkü hâlinin ortadayken, bu tür rivayetleri, yazıp yaymak, aynı kök ve hatta aynı kaderi paylaşan halk arasında nifak sokmaktan

Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri halkı, yaptıkları toplantılarda delegeler seçerek Batum Konferansı'na gönderdiler. Bu delegeler, 13-26 Nisan 1918 tarihinde aldıkları toplu bir kararla, Sovyetlerin ilân ettikleri oto-determinasyon hakkından istifadeyle, Türkiye'ye katılmak istediklerini bildirdiler. Gürcistan içinde kalmaları durumunda din, dil ve kültürlerini kaybedeceklerini ve Gürcü baskısına maruz kalacaklarını düşünüyorlardı.⁶⁷

12 bakanından sadece 4'ü Türk olan Seym/Maverayı Kafkas Hükûmeti (*Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan*), 14 Nisanda, Azerbaycan'ın muhalefetine rağmen, Türkiye'ye savaş ilân etmeye karar verdi.

11 Mayıs 1918'de toplanan Batum Konferansı'nda, Osmanlı tarafı, bölge halkının isteği doğrultusunda, Ahıska ve çevresinin Türkiye'ye terk edilmesini talep etti. Bu isteği kabul etmek istemeyen Gürcüler, Yakup Şevki Paşa ordusunun Ermenilere karşı harekete geçip 15 Mayıs'ta Gümrü'yü alması üzerine, geri adım atmak zorunda kaldılar.

Maverayı Kafkas Cumhuriyeti, 26 Mayıs 1918 tarihinde Seym'i feshetti. Aynı gün Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsız devletlerini ilân ettiler.⁶⁸

Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri halkı, uzun bir muhtıra ve imzalı kâğıtlarla Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat etmişlerdi. Onların bu dileği kabul edildi ve Batum Konferansı'nda Türk Hey'etinin Başkanı Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey, bu iki nahiyenin Türkiye'ye bağlandığını, Kafkas Cumhuriyeti murahhaslarına bildirdi.

Gürcü murahhasları, Ahıska ve çevresinin Türkiye'ye bırakılmasını asla kabul etmek istemediler ve bu kararı protesto ettiler. Sonuçta bu karar onlara da kabul ettirildi. Böylece Brest-Litovsk'ta tespit edilen sınır aşılmış oluyordu.⁶⁹

Halil Mentеше, kaleme aldığı hâtıralarında, Batum'da yapılan görüşmelerden de bahseder. Batum görüşmelerinde geçen Ahıska'yla ilgili tartışmaları özetleyelim:

Azerbaycan Türkleri, Gürcülere karşı yumuşak davranmamızı istiyorlardı. Ben de, bunu, Gürcülerin Ermenilerden ayrılmaları şartıyla kabul ettim. Böylece Gürcüleri, Ermenilerden ayırdık.

Müzakereler uzadı. Zira Enver Paşa, Miralay Halit Bey (*Merhum Halit Paşa*) ile Ahıska Türklerini silâhlendirmiş, bize katılmak için Gürcülerle

başka bir şey değildir. Şu var ki, kahir ekseriyeti Ahıska'dan gelme olan Posofluların, bu tür uydurma masallara kanmaları mümkün değildir. Zira tarih, yalanı kabul etmez! Bu konuyla ilgili diğer belgeler, kitabımızın sonraki sayfalarında.

⁶⁷ Yunusov, Arif, *Mesketiya Türkleri-İki Defa Sürülen Halk*, Bakü 2000, s. 56.

⁶⁸ Kurat, age. s. 476-477.

⁶⁹ Kurat, Dr. Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 474-475.

dövüşüyorlar. Ahıska'yı istiyorduk. Gürcüler de vermiyor. Müslüman ahaliyle savaşıyorlardı.

Ermenileri tepeledikten sonra sıra Gürcülere gelmişti. Hükûmetin emriyle Gürcü hükûmetine kırk sekiz saat mühletle bir ültimatom verdim. Gürcülerden, baştan savma bir cevap aldım.

Enver Paşa, notamıza olumlu bir cevap alınmazsa, ertesi günü Tiflis üzerine yürümek için kumandana emir vermişti.

Gürcülerle savaşmayı gönlüm istemiyordu. Azerbaycan Türkleri, Gürcülerle uzlaşmak için bir çare bulun, diyerek âdeta yalvarıyorlardı. Gürcüler, Almanlardan yardım umuyorlardı.

Gece yarısı kâtibimi çağırdım: *“Gürcülerin cevabıdır. Al bu kâğıdı, git kapıyı çal. Uyumuşlarsa uyandır. Kendilerine şu tebligatı yap!”* dedim. Eğer vakit kazanmak için bu cevabı göndermişlerse, bilsinler ki, yarın sabah ordu, Tiflis üzerine yürümek emrini almıştır. Bilirler ki şahsen kendilerine karşı iyi duygulara sahibim. Ama hükûmetimin emrini yerine getirmek görevimdir. Böyle değil de, savaşmaya karar vermişlerse, notayı al, geri getir. Son bir dostluk olarak kendilerine bu cemileyi yapmakta olduğumu da bildir.

Gürcü kumandanıyla delegeler, bet beniz atmış bir hâlde koşup geldiler: *“Halil Bey, Abastuman boğazına yerleştirilecek toplarınız, bizim başkentimize hakim olacaktır. Bu, bizim için intihardır.”* dedi.

“Azizim, intihara karar vermişseniz, çok üzülürüm. Şahsî duygularımı biliyorsunuz zannederim. Ben sizinle savaşmak istemiyorum. Sorumluluk alıp size Abastuman boğazıyla sarayları bırakıp sınırı öyle çiziceğim. Siz de Ahıska'nın kalan kısmından vazgeçiniz.” dedim.

Gürcüler, biraz düşündükten ve konuştuğundan sonra, teklifimi kabul ettiler. Gürcülerle bu surette sınır belirlendi.⁷⁰

4 Haziranda yapılan Batum Antlaşması'yla, Gürcistan Hükûmeti, Ahıska ve Ahılkelek'i Türkiye'ye bırakmaya razı oldu.⁷¹

3. Kafkas Tümenimiz Ahıska'yı kuşattı. Antlaşmaya göre Gürcüler, 10 Haziran sabahına kadar buraları boşaltmış olacaktı. 123. Kafkas Alayımız, 3 Haziranda Ahılkelek'i zaptetti.⁷²

Gürcülerdeki Osmanlı korkusu, onların ülkeyi Almanlara teslim etmelerine yol açtı. Gürcistan, âdeta bir Alman sömürgesi durumuna geldi.⁷³ Almanlar için

⁷⁰ Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul 1986, s. 228-230.

⁷¹ Kurat, age. s. 475; A. Yunusov, age. s. 57; Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara 1996, s. 26-27.

⁷² Birinci Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi, C. II, Genkr. yay. Ankara 1993, s. 524.

⁷³ Aynı kitap, s. 200-205.

Tiflis veya Batum'un bir önemi yoktu. Bu bölgede esas mesele Bakü petrolü idi. Almanların asıl amacı da bu bölgedeki petrol kaynaklarını ele geçirmektir.⁷⁴

Ahıska halkı, Gürcülerle mücadeleye kararlıydı. Halk teşkilâtlandı. Wilson prensiplerinden biri olan “her milletin kendi geleceğini tayin etme hakkı” gereğince, 29 Ekim 1918 tarihinde (Numanzade) Ömer Faik Bey öncülüğünde *Ahıska Hükûmet-i Muvakkatası* adlı bir hükûmet kuruldu.⁷⁵

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan uğursuz Mondros Mütarekesi, Türk tarihinin en kötü belgelerinden biridir. Bu mütareke hükümleri, Türk kuvvetlerinin Ahıska'dan çıkmasını emrediyordu.

O günlerde Batum üzerinden İstanbul'a giderken Ahıska'ya gelen Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın notlarında şu ifadeler yer almaktadır:

“5 Teşrin-i sâide (Kasım 1918), Kars'tan otomobille hareket ettim. Güzel şoseyi takiben, medenî şekilde köylerden geçerek akşam Ahılkelek'e geldim. 6 Teşrin-i sâide 4. Murad'ın yaptırdığı kalenin yanından geçerek bir vâdiye indik, çıktık; müteakiben diğer bir vâdiye indik ve Ahıska'ya 16 km kalıncaya kadar bu vâdiyi takip ettik. Bazı yerler dar kayalık boğaz hâlinde.

Ahıska'ya yaklaşıncaya ağaçlık, latif manzara başladı. Köprüler muntazam demirden, şose boyunca mesafeler verst cinsinden yazılı. 3. Fırka Kumandanı Halit Beyi köprü başında intizarda buldum. Ahıska'ya beraber geldik. Öğle yemeğini orada yedim. Yeis ve teessür, her tarafta ziyade. Bu muntikalar tahliye olunursa, Gürcü intikamından halk endişede; teselli ettim. Ümit kesmeyin, dedim.

Ahıska latif bir yer.

Akşam Ahıska'dan 27 km uzakta Rabat (Adigön)'a geldik. Eşraftan bir Türk'ün hanesinde kaldık. Bütün bu havalı eşrâfi, tahsil görmüş, evleri, kendileri medenî bir hâlde.”⁷⁶

Ömer Faik Bey, Mondros Mütarekesi kararları gereğince geri çekilecek olan Türk ordusunun Ahıska'dan çıkmaması dileği ile 3. Fırka Kumandanı Halit Paşaya müracaat etti. Eğer bu olmazsa, yerli hükûmetinin desteklenmesini istedi.

9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Gürcü Hükûmeti'nin, buradaki halka iyi davranacağı mülâhazasıyla geri çekilme kararının uygulanmasını

⁷⁴ Gökay, Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, İstanbul 1998, s. 29; Kurat, age. s. 478.

⁷⁵ Yunusov, age. s. 57;

Gökdemir, Dr. A. Ender, *Cenûbi Garbî Kafkas Hükûmeti*, Ankara 1989, s. 38-43.

⁷⁶ Karabekir, age. s. 5-6.

istedi. Halit Paşa, gayri resmî kuvvet ve yardım bırakarak buradan çekildi. Osman Server Bey ve Dikanlı Hafız Beyin yönetimindeki 500 kişilik milis kuvveti, Ahıska ve Ahılkelek'i Halit Paşadan teslim aldı.⁷⁷

5 Aralık 1918'de Ahıska ve çevresi, Gürcistan hükûmet kuvvetleri tarafından işgal edildi. Birçok masum insan tutuklandı, tutuklananların ailelerine işkence edildi, hatta halkın namusuna kadar tecavüze yeltendiler. İngiliz kontrolünde Gürcü yönetimi dönemi başladı.

Osmanlı Teşkilât-ı Mahsusasından bölgeye gelen heyet, Oltu'da, Halit Paşanın başkanlığında bir toplantı yaparak durumu gözden geçirdi. Bu toplantıda, Osman Server Bey şunları söyledi: *"Ecdadımın yurdu olan Ahıska'ya şimdi Gürcüler gelmişlerdir. Ben Ahıskalıyım, hududumda öleceğim. Kanımı orada akıtacağım. Türk kahramanları! Siz de bana yardım ediniz! Kafkasya'da mertler ağlıyor. Türk ordusu çekiliyor. Ordunun huduttan çıkmasını ve bizimle beraber vazife yapmasını bekliyoruz. Halit Bey! Yanımızda kumandan ol. Biz de senin emir ve kumandanda olalım."*⁷⁸

18 Ocak 1919'da, Batum'dan Nahcivan'a kadar olan yerleri içine alan Kars Millî Şûra Hükûmeti kurulmuştu. 27 Mart 1919'da, Ahıska ve Ahılkelek de bu birliğe katıldı.⁷⁹

Ordumuz, 1919 Şubatında, Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltarak, 1914 sınırı gerisine çekildi.

Ömer Faik, 9 Mart 1919 tarihli yazısında bölge halkının durumunu şöyle anlatıyordu: *"Muharebe zamanı yine iyiydi. İnsan ya öldürür ya ölür veya esir olurdu. Şimdi halkımız, içinden çıkılmaz belâ ve ölümden de beter bir felâketin içindedir. Yiyecek yok, yatacak yok, giyecek yok, çocuk ağlıyor, ana inliyor, baba düşünüyor. İmdat yok, herkes bir hâlde, herkes aç, herkes başkasının eline bakıyor, herkesin ciğeri yanık, herkesin gözü yaşlı, herkesin boynu bükük, ümidi sönük..."*⁸⁰

Ömer Faik, 21 Nisan 1919 tarihli Azerbaycan gazetesindeki yazısında o günleri şöyle anlatır: *"Budur sosyalist Ramişvili Hükûmetinin ve Müslüman dostu Gürcülerin Müslüman köylerinin başına getirdiği belâ ve felâket! Budur sosyalist maskesi altında oynanılan en menfur milliyetperestlik! Budur Nikolay Kazaklarından daha vahşîyane davranan demokratik Gürcü askeri!"*⁸¹

III.ç. Gürcülerle mücadele

⁷⁷ Kurat, age. s. 587.

⁷⁸ Ebülhindili Cafer Bey, *Teşkilât-ı Mahsusa Günleri* (Haz. Ali Birinci), Türk Yurdu, S. 165, Mayıs 2001.

⁷⁹ Gökdemir, age. s. 38-43; A. Yunusov, age. s. 58.

⁸⁰ Gurbanov, age. s. 121.

⁸¹ Gurbanov, age. s. 120.

1919 yılında, Ahıska ve çevresinde Gürcü baskısı, halkın sabrını taşırmış, isyan noktasına getirmişti. Birçok masum insan tutuklanıyor, bunların ailelerine işkence ediliyor, hatta halkın namusuna musallat oluyorlardı.

Bu duruma tahammül edemeyen yerli ahali, Gürcü kuvvetleriyle çarpışmaya başladı.

16 Mart 1919'da Gürcüler, Posoflu mahallî önderler idaresindeki milislerle yaptıkları muharebede yenilerek Kobhyan'ı boşaltıp Ahıska'ya doğru çekildiler.

Gürcüler, Posoflulara yardım ettikleri bahanesiyle bütün güçleriyle Ahıska'ya saldırdılar. Posoflular, Kars'tan gelen bin kişilik Millî Şura kuvvetiyle, Ahıska'nın yardımına koştular. Ahıskalı **Osman Server Bey**⁸² idaresinde yapılan siper ve süngü savaşları on gün devam etti. Neticede Gürcü kuvvetleri yenilerek Ahıska ve Ahılkelek'i tamamen boşaltıp Azgur Boğazı ötesine, yani 1828 sınırına çekildiler.⁸³

İngilizlerin Kars Millî Şura Hükûmeti'ni dağıtmalarını fırsat bilen Gürcüler 20 Nisanda Ahıska ve Ahılkelek'i ele geçirdiler. Gürcülerin bu işgal

⁸² **Osman Server Atabek** (1886-1962): Kıpçak Atabekleri sülâlesinden Osman Server Bey, 20 Ağustos 1886 tarihinde Ahıska'da dünyaya geldi. Babası Feyzullah Bey, annesi, Ufalı Zeynep Hanımdır. Ömer Faik Efendiden özel Türkçe ve din dersleri aldı. Tiflis'te Rus lisesini bitirdi. 1904'te Petersburg (Rusya) Üniversitesinde Yüksek Kimya Mühendisliği tahsili yaptı. Freiburg (Almanya) Üniversitesinde Maden ve Mesaha (Kadastro) Mühendisliği; Breslav Üniversitesinde Ziraat Mühendisliği öğrenimi gördü. Sonra Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. 1916 yılında Ahıska'ya döndü. Atabek, Rusça, Almanca ve Fransızca biliyordu.

Bakü İslâm Cemiyeti ileri gelenlerinin delâletiyle Ahıska'da millî teşkilât kurdu. Fahri yüzbaşı olarak Halit Paşanın 9.Tümeninde savaştı. Yine onun tavsiyesiyle Üç Sancak (Kars, Ardahan, Batum) delegesi olarak Bakü Şark Kongresi'ne katıldı; Enver Paşayla görüşti.

Osman Server Bey, Ahıska-Posof bölgesindeki Türk-Gürcü savaşlarında, Türk kahramanlığının ve teşkilâtçılığının örnek bir şahsiyeti olarak yer aldı. Türk İstiklâl Savaşı'ndaki bu yararlıklarından dolayı kendisine **İstiklâl Madalyası** verilmişti.

1921'de Ardahan sancağında yapılan mebus seçiminde, merkez adayı Fethi Okyar ile Ziraat Bakanı Sabri Beyi reddeden halk, Ardahan mebusluğuna Yüksek Mühendis Osman Server ATABEK'i seçti. 1923'te Halk Fırkası'nın dokuz umdesini benimsemediğinden, ikinci seçimde Ardahan mebusluğunu kazanmışken oyları çalındı. Firkanın adamları/adayları kazandırıldı!

Maden şirketlerinde ve kars belediyesinde mühendislik yaptı. 1936'dan 1949'a kadar Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünde görev yaptı. Çok mühim maden araştırmaları ve projeleri yapmıştı. Vefatından sonra, üyesi bulunduğu Mühendisler Odasının bülteninde biyografisi verilen Atabek'in vefatı hakkında şu ifadeler kullanılmıştır:

"12-13 Aralık 1962 tarihinde çarşambayı perşembeye bağlayan gece çifliğiinden İzmir'e dönerken vuku bulan feci ve müessif trafik kazasında çok sevdiği ve babasının adını taşıyan torunu ile birlikte hayata gözlerini yummuştur.

"Gerek memurluk devresi süresince ve gerekse özel çalışmalarında daima dürüst hareket etmiş, faydalı olmayı bilmiş bu iyi kalpli dost üyemizin aramızdan ayrılışı hepimizi çok üzümüştür."⁸² Halkımız arasında aziz hâtırası yaşamaktadır.

⁸³ Zeyrek, Yunus, *Albay Fahri Atabaş ve Hâtıraları*, Jandarma Eğitim dergisi, S. 19, 2001.

hareketi, İngilizlerin himayesinde yapılmıştı. Ahıska'dan ilerleyen Gürcü kuvvetleri Ardahan'ın Kür ırmağı kuzeyinde kalan kısmıyla Şavşat ve Ardanuç'u işgal ettiler.⁸⁴

Server Bey, Güneybatı Kafkas Ahalisinin Haklarını Koruma Merkezi (*Ahıska-Ahılkelek Müslümanları Milli Şurası*) kurdu. Bu Merkez, 28 Haziran 1919'da, Gürcülerin bölgeyi boşaltmasını istedi. Ayrıca Paris Konferansı öncesinde bir muhtıra yayınlayarak kimsenin esaretinde yaşamak istemediklerini bildirdi. Bu muhtıra, İstanbul'daki galip devletler mümessillerine, gazetecilere, yazarlara, Paris Barış Konferansı üyelerine Kızılay Derniği vasıtasıyla gönderildi. 25 Aralık 1919 tarihinde de Gürcistan içinde Ahıska bölgesinin özerkliği ilân edildi. Böylece Bolşevikliğin gelişine kadar Ahıska ve Ahılkelek'te nisbi bir huzur görüldü.⁸⁵

Türk-Gürcü savaşlarında Gürcü askerine kumanda eden general, sonradan kaleme aldığı bir yazıda, konuyla ilgili olarak özetle şunları yazmaktadır:

“Server Bey, Ahıska ve Ahılkelek sancaklarında yaşayan halkın Gürcü Hükûmeti idaresinden memnuniyetsizliğinden istifade ederek, Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti'nin desteği ile Ahıska'da bir isyan çıkardı. Bu isyan neticesinde kitalarımız, idarî ve mülkî memurlarımız Ahıska ve Ahılkelek'i tahliye ederek Borcom'a çekildiler. Buradaki mağlûbiyetimizin sebebi, isyancıların mantıklı hareketleri ve iyi hazırlanmış olmalarıydı.

Bir buçuk ay sonra, 1 Martta taarruza geçtim. Azgur ve Ahıska işgal edildi. Çetin mücadeleden sonra Ahıska ve Ahılkelek'i tahliye ettiler. Ardahan'ın da tahliyesini ve Server Beyin 48 saat içinde Gürcülere teslimini istedim. Taarruzla Hanyeri Geçidi'ni aşarak Ardahan'a doğru hareket ettim.

Gariptir ki, Ardahan taarruzunu generaller istiyor, hükûmet istemiyor, şeklinde bir dedikodu yayıldı. Bu sebeple Harbiye Nazırını Ahıska'ya davet ettim; davetimi reddetti. Ardahan'a taarruz etmeyerek, bulunduğum yerde kalmam emredildi. Askerler de Ardahan harekâtına karşıydı. Nitekim bir tabur asker, subayları cepheye bırakarak geri çekildi. Bu taburu da geri çevirip cepheye sevk ettim.

İngilizler, 13 Nisan'da Kars'taki Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti üyelerini hileyle tutuklayıp bu hükûmete son verdiler. Biz de 20 Nisan 1919 tarihinde Ardahan'ı işgal ettik. Bu arada İngilizler, Ermeni yanlısı davranarak, bizimle savaşa iştirak etmedikleri hâlde, Ardahan'ın münbit ve stratejik önemi olan yerlerini, Ardahan'ı Ahılkelek'e bağlayan yol muntkasını onlara verdiler.”⁸⁶

⁸⁴ Tuğaç, Hüsamittin, *Türk İstiklâl Harbi-III. Cilt/Doğu Cephesi*, Ankara 1965, s. 76.

⁸⁵ Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi*, Ankara 1970, s. 74-79; A. Yunusov, age. s. 59.

⁸⁶ Kvinitadze, G., *Ardahan'ın İşgali*, Kafkas Eli dergisi, Paris, 1939, N.1

1919 yılı nisan ayı olaylarının bir kısmını, Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti'nin Hariciye Nazırı Fahrettin (Erdoğan) Beyin hâtıralarından okuyalım:

"İngilizler, ağır silâhlarla teçhiz edilmiş, Gürcistan'daki muntazam orduları Ahıska üzerine sevk ediyorlardı. Bunu haber alan Cumhurreşi (Cihangiroğlu) İbrahim Bey, Kars'tan hareket ederek Göle'ye vardı. Tortum'dan Göle'ye gelen 3. Tümen Komutanı Halit Paşa ile görüştü. Halit Paşa, o gece Binbaşı Hurşit Bey komutasındaki bir tabur kuvveti Göle yoluyla Ahıska'ya gitmek üzere yola çıkarttı. Bu tabur, Göle ve Ardahan taburlarıyla birleşerek Posof'tan Ahıska hududuna girip mevzi aldı. Gene bizim (Osman) Server Bey, top başında idi, sabahlara kadar mermi hazırlıyordu. Efsel Bey de gerideki kuvvetleri sevk ediyordu.

Sabahleyin harp başladı. Gürcülerin ağır top ve makineli tüfekleriyle gelen tümenleri hayli bombardıman ettikten sonra bizim cephe bozuldu, geri çekilmeye başladılar. Gürcüler ilerliyor; Hurşit Bey de müdafaa ede ede çekiliyordu.

"O sırada Hurşit Beyle Cumhurreisi İbrahim Bey, Posof'tan geçerken, bir hoca, bunlara gizli bir işaretle câmiye girmelerini ihsas ettirdi. Câmiye girdiklerinde, zavallı Efsel Beyin şehit edilerek kan içinde câminin ortasında yattığını görmüşler. Buna kimin sebep olduğu sorulunca, Kaymakam (Hamşioğlu) Ahmet Beyin fail olduğunu söylemişler. Hâlbuki, Ahmet Bey, bizim sadık kaymakamlarımızdan olduğu için, kendisine iftihar ve sadakat nişanı vermiştik.

"Ahmet Bey, gizlice Gürcülerle uyuşmuş olduğundan, Efsel ve Server Beyleri vurması için fırsat bekliyormuş. Bu feci manzarayı gören İbrahim ve Hurşit Beyler, derhâl Ahmet Beyi çağırarak tutmuşlar; soyundan kimse kalmasın diye bir tek genç oğlu ile birlikte, Efsel Beyin vurulduğu yerde öldürerek çekilmişler. Gürcüler, Ardahan üzerine yürüyorlardı."⁸⁷

⁸⁷ Erdoğan, Fahrettin *Türk Elllerinde Hâtıralarım*, Ankara 1954, s. 204-205.

Hamşioğullarından Em. Alb. Ahmet Acar, Efsel Beyin, Ahmet Bey tarafından öldürülmediğini, sadece tutuklandığını, kendisi, konağın penceresinden atladığı sırada başkaları tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır. A. Acar, *"Posof'u Gürcü işgalinden kurtaran kadın da, Acara Sancakbeyi İbrahim Beyin kızı ve Posof Sancak Beyi Ahmet Beyin hanımı Münire Hanımdır."* demektedir. (A. Acar, *Tarihte Hamşioğulları*, Ankara 1995, s. 233).

Sayın Acar'la 12 Eylül 1997, Cuma günü konuştuk. Efsel Beyle ilgili olarak ağır ithamlarda bulundu. *"O suçluydu. Ahmet Bey onu Kars'a göndermek üzere tutuklamıştı. Telâşa kapılıp balkondan atlayınca Vahlalı Şamil vurup öldürüyor ve câminin avlusuna koyuyorlar. Hamşioğulları, Cihangiroğlu İbrahim Beyin muhalifi değil, müttefiki idiler."* şeklinde konuştu. Tabii bu iddiaların hepsi, ayrı bir araştırma konusudur. Osmanlı Padişahı Sultan V. Mehmed Reşad tarafından Hamşioğlu Temür Beye verilen nişan ve paşalık fermanı, Sultan Vahideddin tarafından verilen madalya beratının suretleri elimizdedir. Hamşioğulları hakkında Posoflu ihtiyarların anlattıkları daha farklıdır.

Bu mesele, Teşkilât-ı Mahsusa Erzurum Müfreze kumandanı Ebülhindili Cafer Beyin hâtıralarında şöyle anlatılmaktadır: “*Reis İbrahim Bey, Ardahan Mutasarrıfı (Hamşioğlu) Rasim Bey ve Efsel Bey, Posof’tan çekilmekte iken, Kaymakam Ahmet Bey, Gürcü taraftarlığı göstererek, onlara hoş görünmek için Efsel Beyi adamlarına öldürtmüş, İbrahim Beyle Rasim Beye de, siz buradan gidin, bir daha da gelmeyin, diye tenbihte bulunmuştur. Daha evvel geri çekilen müfreze kumandanı Hurşit Bey, bu hadiseyi görür görmez Efsel’i öldüren (Ahmet Beyin adamlarından) Vehbi’yi yakalamaya çalışmışsa da kaçmıştır. Gürcülere taraftarlık eden Ahmet Beyi oğluyla yakalamış, kasabadan dışarı çıkararak ikisini de imha etmiş ve mert Efsel’in intikamını almıştır.*”⁸⁸

Kars’taki hükûmet, 13 Nisan 1919’da İngilizler tarafından baskınla yıkıldı. Mondros Mütarekesi’ne göre, kırk yıllık yaralar sarılamadan, ordumuz 1914 sınırına çekildi.

İngilizlerin himayesinde, Gürcü ve Ermeni işgali başladı. Gürcüler, katliâm, talan, yağma, yangınla her yerde zulüm ve vahşete başladılar. Posof’ta yirmi beş köyün, zahire, ev eşyasıyla kedisine ve tavuğuna varıncaya kadar yağmaladılar. Her tarafı yakıp yıktılar. Bu arada Ahıska’da yedi, Posof’ta da dört câmiyi ateşe verdiler.⁸⁹

Kars Vilâyeti Ahali-i İslâmiyesi adına 25 Eylül 1919 tarihinde Milletvekili Bekir (*Sıtkı Kubatoğlu*) tarafından Amerika hey’etine verilen raporda, Ardahan ve Ahıska’daki Gürcü zulmü şöyle ifade edilmiştir:

“*Mütarekeden sonra Ardahan ve Ahıska mıntıklarını Gürcüler işgal ettiler. Bu işgali müteakip Gürcüler de İslâmları imha ederek ekseriyet temin etmek gayretine düştüler. Bu suretle birçok İslâm kanı akıttılar. Binlerce mâsum kadın, çocuk ve mâlûllere tecavüz ettiler.*”⁹⁰

Gürcistan Devlet Başkanı N. Jordaniya, “*Azınlıklar, devletimizin ekseriyetini teşkil eden Gürcülerin malik oldukları bütün hukuklara malik olacaktır. Gürcü dilini bilmeyen milletvekilleri, parlamentoda kendi diliyle konuşabilirler.*” diyordu. Bu vaadler hep sözde kaldı. O zamanlar 3.063.045 kişi olan ülke nüfusunun sadece 1.842.605’i Gürcü idi. Parlamentoda Türk milletvekili yoktu. Hükûmetin Müslüman işleri bölümüne, bir Gürcü olan A. Çenkeli başkanlık ediyordu.⁹¹

1921’de Borçalı’da cereyan eden isyan sırasında N. Jordaniya: “*Ahalisi Gürcü olmayan arazilerin Gürcistan’a dahil edilmesi, bizim hatamızdır.*”

⁸⁸ Ebülhindili Cafer Bey, *Teşkilât-ı Mahsusa Günleri*, Türk Yurdu, S. 166, Haziran 2001.

⁸⁹ Atabek, Yük. Müh. Osman Server, *Ahıska Posof Ardahan Bölgesinde Gürcülerle Mücadele*, Yenigün gazetesi, 3 Aralık 1919, 7 Ocak 1920.

⁹⁰ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1960, s. 309.

⁹¹ Gurbanov, age. s. 116.

demmişti. Onlar önceleri, sınır boylarında başka milletlerin yaşamasını, kendi halkı ve ülke güvenliğini korumada önemli bir faktör olarak görüyorlardı.⁹²

Ömer Faik Bey, nedense o zamanlar, Ahıska ve Ardahan çevresinin Gürcistan dahilinde kalmasını, buraların muhtar idareyle yönetilmesini teklif ve temennî ediyordu.⁹³ Bu konuda da kendisinin “*Koblıyan Beyleri*” dediği ünlü Kıpçak Atabeklerinin torunu Osman Server Beyle ihtilâflıydı. Server Bey, Türk ahalinin yaşadığı bu eski Türk yurdunun, Türkiye’yle birleşmesi için mücadele ederken, Ömer Faik’in, bu mücadelelere katılmadığı anlaşılmaktadır.⁹⁴

16 Şubat 1921 tarihinde Tiflis’te kurulan İnkılâp Komitesi’nin on üyesinden biri de Ömer Faik’ti. Bu komite, 20 Şubatta halka hitaben bir bildiri yayınladı. Bu bildiride, “*Acaristan, Abhazya ve Osetya’nın kardeş halkları, kendi talihlerini kendileri belirleyecektir. İsyana kalkmış Borçalı’nın emekçi halkı ise Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetlerinden birini tercihle ilhak edebilecektir.*” denilmekte ve halk, Menşeviklere karşı silâhlılanmaya çağrılıyordu.⁹⁵

TBMM’nin 21/22 Şubat 1921’deki gece müzakeresinde alınan karar, “*İşgali altında bulundukları Ardahan, Artvin havalisini 23 Şubat tarihinden evvel tahliye etmeleri; aksi hâlde 23 Şubat sabahından itibaren ileri harekâta devam olunacağı*” Ankara’daki Gürcü sefaretine bildirilmiş ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak tarafından da Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya duyurulmuştur.

23 Şubat 1921’de Ankara’daki Gürcü Sefiri Simon Mdivani, Ardahan ve Artvin’in Türkiye’ye terk edildiğini resmen bildirdi. Bölgenin Gürcü işgalinden kurtarıldığını Ankara’ya bildiren Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir’in raporu aşağıdadır:

Erkâniharbiye-i Umumiyye Riyasetine

Kars, 23.2.337 (1921)

23 Şubat sene 337 (1921) sabahı Ardahan’a Osmanlı Sancağı çekildi. Ardahan ahalisi, askerimizi uzak mesafelerden pek parlak merasimle karşılamış ve her birerlerinin alnından öperek bağrılarına basmışlar ve sevinçli gözyaşları

⁹² Gurbanov, age, s. 123.

⁹³ Ne’manzade, Ömer Faik, *Seçilmiş Eserleri* (Haz. Ş. Gurbanov), Bakü 1992, s. 26-27.

⁹⁴ O günlerde Ahıska’da Ömer Faik Bey ile Osman Server Beyin ortak hareket etmedikleri anlaşılmaktadır. O. Server Beyin kesin bir kararlılıkla Türkiye’ye ilhak için mücadele verdiği bilinmektedir. Ömer Faik Beyin faaliyeti hakkındaki bilgiler çelişkili görünmektedir. Onun, Ahıska’nın Türkiye’ye katılması talebiyle, 1918’de İstanbul’a gidip Enver Paşayla görüştüğüne dair haberler bulunmakla beraber Gürcistan içinde muhtariyet yolunda faaliyetinden de söz edilmektedir. Herhâlde bunlar ayrı bir araştırma konusu olmalı. Nitekim Karabekir onun hakkında “*İtimada şâyan değildir.*” demiştir.

⁹⁵ Gurbanov, *Ömer Faik Ne’manzade*, s. 152.

dökmüşler; Meclis-i Millî'mize ve Hükûmetimize hayırlı dualar etmişlerdir. Millî birliğimizin neticesi olan bu yeni muvaffakiyetten dolayı, Şark Cephesi nâmuna Muhterem Meclis-i Millî'mizi kemâl-i hürmetle tebrik ederim. Da'va-yi millîmizin muvaffakiyyât-i kat'îyye ve kâmile ile tetevvüc edeceğinden emîn olarak, ordumun, irâde-i millîyeyi icrâya her ân muntazır bulunduğunu da arz-i ta'zimatla te'yid eylerim.

Şark Cephesi K.

Kâzım Karabekir

III.d. Sovyet döneminin ilk yılları

25 Şubat 1921 tarihinde Tiflis, Bolşeviklerin eline geçti. Menşevik Gürcü Hükûmeti Tiflis'i terk ederek Batum'a çekildi.

K. Karabekir, aldığı emir üzerine Posof-Caksu'daki süvari bölüğünü harekete geçirerek yerli milisleri takviyeyle 9 Martta Ahıska'yı işgal ettirdi. Aynı gün öğle vakti Kızıl Süvari Birliği de Ahıska'ya geldi. Yerli Ermeniler, Kızılları sevinçle karşıladılar. Kızılordu kumandanı, Türk askerini dostça selâmladı. Kızıllar 11 Martta Batum'a doğru yola çıktı. Hâlbuki o gün Batum da Türk askeri tarafından işgal edilmişti. 14 Martta da Ahılkelek Türk askerine kavuştu.⁹⁶

Ahıska ve Ahılkelek'in sevinci uzun sürmedi. Türk ordusu, Moskova Antlaşması (16 Mart 1921) gereğince mart sonunda buralardan geri çekildi.

Bu muahedeyi Türkiye adına imzalayıp trenle Kars'a gelen murahhaslarımıza, "Gürcistan'la yapılan 1918 Batum Muahedesi'yle Türkiye'ye katılan Ahıska Sancağı neden ihmal edildi?" diye sitem edenlere, Dr. Rıza Nur, şu karşılığı vermiştir: "Ahıska'da böyle yüzlerce Türk köyü olduğunu maalesef bilmiyorduk! Elimizde neşredilmiş bir vesika bile yoktu. Keşki daha önce bu hususta bilgi sahibi olsaydık!..."⁹⁷

Böylece tarihimizin son yüzyılında sık rastlanan "masa başı kayıpları"ndan biriyle Ahıska ve çevresinin tarihi de çok hazin bir dönemece girmiş oluyordu.

Moskova Antlaşması'nın birinci maddesinde, Türkiye'nin doğu sınırları kaba hatlarla belirtilmiş ve sınırın ayrıntıları yine bu maddenin A zeylinde açıklanmıştır. Bu açıklamada Türk-Sovyet Gürcistanı sınırı, Karadeniz sahilinde Sarp kasabasından başlayarak Şavşat dağları üzerinden Kanlıdağ ve Posof'un kuzeyindeki Gırma dağına, oradan da Badele (şimdiki Türkgözü) köyünün kuzeydoğusundan Posof Çayına ulaşıyor.⁹⁸

⁹⁶ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 926-932.

⁹⁷ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 88.

⁹⁸ Karabekir, *age.* s. 947-8.

Bu ifadelerden, antlaşmada Ahıska'nın adı bile geçmeden sınır ötesinde bırakıldığı anlaşılıyor.

Moskova dönüşü Tiflis'e gelen Türk Murahhası Dr. Rıza Nur, Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği raporda şu ifadele yer vermektedir:

“Ahıska'da Ömer Faik Bey vardır. Gürcü Refkomunda⁹⁹ âza olup, o civara vali gibi tâyin edilmiştir. Bu zât pek dirayetli, mâlûmatlı, mühim bir adamdır. Namuskâr, gayretli bir zâttır. Her hususta ona emin olunuz. Bu zât Ahıska'yı da Acara ile beraber bir muhtariyet hâline koymaya gayret ediyor. Ahıska ahalisi bizi de, satılmış gâvur olmuş diye itham edeceklerdir, diyorlar.”¹⁰⁰

R. Nur'un raporu hakkında görüş bildiren K. Karabekir Paşa, BMM Reisi M. Kemal Paşa ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşaya gönderdiği yazıda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Ahıskalı Ömer Faik de milliyetperver tanıtıyorsa da, Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum)'den istilâ maksadında Bolşeviklere alet olup olmadığı meçhûldür. Şu hâlde bu iki adam da (diğeri Acaralı Mehmet Bey) itimada şâyan değildir.”¹⁰¹

26 Eylül 1921 tarihinde Kars Konferansı başladı. Bu konferansın amacı, Moskova Antlaşması hükümlerinin Kafkas Cumhuriyetleri tarafından da tanınmasını garanti altına almaktır.¹⁰²

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (*Tengirşenk*), Kars Konferansı'na katılan TBMM Hükûmeti temsilcilerine gönderdiği 19. 9. 1921 tarihli talimatta şu ifadelere de yer vermiştir:

“Gürcistan'da muhafazasına çalışacağımız hukuk meyanında, Ahıska ve Borçalı Türklerinin hâlini ve istikbalini unutmamalıyız. Gürcistan orada bulunan tebaamız hakkında bazen pek şiddetli ahkâm vaz ediyor.”¹⁰³

Bu ifadeler, daha o zamanlar, Gürcistan'ın, bu insanlara karşı tavrını ve düşüncesini tespit eden bir Türk devlet adamının uyarısıydı. Ne yazık ki bu uyarı, ne o zaman ne de günümüze kadar kimseyi uyandıramadı.¹⁰⁴

⁹⁹ Refkom: İhtilâl Komitesi.

¹⁰⁰ Karabekir, age. s. 966.

¹⁰¹ Karabekir, age. s. 968.

¹⁰² Gökay, age. s. 145.

¹⁰³ Karabekir, age. s. 1005.

¹⁰⁴ Ahıska'nın millî hudutlar dışında kalması, komşu ilçeler halkının kalbini de kan eylemiş ve onlara unutulmaz kardeş acısı gibi gelmiştir. Bu acı, halk şâirlerinin deyişlerine de sinmiştir. Posof üzerine bir deyiş söyleyen Molla Dursun/Mahzunî'nin şu dördlüğü buna misaldir:

*Bir yanı Acara dağı, Arsiyan
Ahıska'ya kaldı güzel Kobliyan
İslâm'ı zulümden eyliyor fıgan
Unutulmaz bu efkârı Poskov'un. (1936)*

Tiflis İnkılâp Komitesi'ne bağlı olarak, 1 Ağustos 1921 tarihinde, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Müslüman Ahalisi Şurası kuruldu. Üç kişiden meydana gelen bu şuranın başkanı Ömer Faik'ti.¹⁰⁵

Ömer Faik Bey, kendisine verilen geniş yetkilerle, Müslüman ahalinin yaşadığı Ahıska, Ahılkelek, Acaristan ve Borçalı'yı karış karış gezdi. Halkı dinledi. Halkın yönetimden memnun olmadığını gördü. Buralarda Müslümanların yaşadığı, kaale bile alınmıyordu. Bu bölgelerde mahallî yönetimler, tamamen gayrimüslimlerin elindeydi. Müslümanlar tutuklanıyor, evleri aranıyor, malları müsadere ediliyordu. Bu hayatın çekilmez hâl aldığını gören halk, Türkiye'ye göçe başlamıştı.

Ömer Faik, halkın, eski Menşevik rejimiyle yeni Sovyet münasebetleri arasında fark görmediğini ve Sovyet Devleti'nin kendi devleti olduğuna inanmadığını anladı. Ömer Faik, halkın içinde bulunduğu bu olumsuz şartları bir mektupla, İnkılâp Komitesi Başkanı Maharadze'ye bildirdi.

Kızıl askerlerin halka yaptığı zulümler de çekilmez hâl almıştı. Onlar, kendilerini düşman ülkesindeymiş gibi görüyor, halka da öyle davranıyorlardı. Meselâ bir asker, kendisine ikinci defa süt vermek istemeyen bir köylüyü kurşunluyor; bir başkası, kendisine süt bulup getirmeyen köylü kadını tahkir ediyor; diğeri, Ramazan ayında câmiyi kilitleyerek imamın ezan okumasına mani oluyor; bir başkası, tek odalı evde yaşayan beş altı kişilik bir ailenin evinde kalmak istiyor ve bütün bunlar hakaretlerle icra ediliyordu. Kızıl askerlerin kendileri halkın sırtından geçindikleri gibi atları da tarlaları, bağları, bahçeleri tahrip ediyordu. Bu askerler uyarıldıklarında da çok kaba hareketlerle karşılık veriyorlardı.

İlçelerdeki İnkılâp Komitesi büroları, gayrimüslimlerin bilhassa Ermenilerin elinde bulunuyordu. Bu Ermenilerin halka yapmadığı eziyet yoktu. Ömer Faik, bütün bunları hükûmete ve ordu kumandanlarına bildiriyor, fakat bir sonuç alamıyordu. O günlerde bir köylü, Ömer Faik'e şu soruyu yöneltmişti: *“Zahmet olmazsa bizi götürün görelim, şu anda bizim Ahıska'daki hükûmet, Bolşevik hükûmeti midir, Ermeni hükûmeti midir?”*¹⁰⁶

III.e. Zor yıllar

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'da Çarlık devri bitmiş, Komünist Sovyet dönemi başlamıştı. Bu dönemde Gürcistan sınırları içinde yer alan Abhazlara, Osetlere ve Acara Müslümanlarına özerklik verilirken, Ahıska ve havalisi doğrudan doğruya Tiflis zimamdarlarına bırakılmıştı. Hiç olmazsa Çarlık döneminde kendi kültürleriyle yaşayan Ahıska Türklüğü, Bolşevik kızıl

¹⁰⁵ Gurbanov, *Ömer Faik Ne'manzade*, s. 153.

¹⁰⁶ Gurbanov, age. s. 152-164.

rejiminde bir başka ölüm kalım mücadelesine girmiş oluyordu. Bu dönem, facialarla doludur.

Çarlık Rusyasının millî siyasette, özellikle Müslüman Türklerle münasebette başaramadıklarını, Bolşevikler gerçekleştirdiler. Henüz XIX. yüzyıl ortalarında Rus şovenizminin ideologlarından biri, aşırı Türk düşmanlığı ile tanınan I. N. İlinski (1822-1897), en doğru yolun, Türkleri Rusya İmparatorluğu'nun sınırları dışına çıkarmak olduğunu yazmıştı. Bu mümkün olmayınca, onları manevî açıdan ezmeyi, onlara Rusların daha üstün olduğu fikrini aşılamayı önermişti.¹⁰⁷

Ahıska Türklerine karşı, Ruslar gibi utanç verici siyasî plâmı, Gürcü şovenistleri daha büyük başarıyla uygulamaya başladılar. İlk önce onların Türkiye ile her türlü manevî-kültürel ilişkileri kesildi. "*Demir perde*" arkasında kalan Ahıska Türkleri, iki kat mezâlimi gündelik hayatlarında ve manevî dünyalarında yaşadılar. Onlar hem Rus, hem de Gürcü mezâlimi ile karşı karşıya bırakıldılar. Türk ve Müslüman olmalarının sıkıntı ve mahrumiyetlerini gördüler.¹⁰⁸

Sovyetler Birliği zamanında Türk kelimesinin unutturulması çabaları daha 1924 yılında kuvvetle hissedilmekteydi. Stalin, Ahıska Türklerinin önde gelen liderlerinden biri olan Ömer Faik Beye milliyetini değiştirmesini teklif etmişti. Böylece kendi halkına örnek olabileceğini söylemişti. Bu insanlık dışı girişimlerin Acaristan'da da görüldüğü bilinmektedir.¹⁰⁹

Ahıska'da kolhozlar 1927 yılında kurulmaya başlandı. Bundan sonra önde gelen aydınlar, türlü türlü düzme suçlarla tutuklanıp ya öldürüldüler, yahut da sürülerek susturuldular. 1930'lu yıllar, aydın ve din adamlarının sistemli şekilde yok edildiği yıllardır. Bunlara yakıştırılan en büyük suç Türkçülük ve Türkiye taraftarlığıydı. Bu yıllar aynı zamanda Gürcü şovenizminin azgınlaştığı bir zamandı. Birçok Türkün soyadı Gürcüceye çevrilmiştir: Meselâ Paşaoğlu, *Paşaladze*; Alioğlu, *Alidze*; Dadaşoğlu, *Dadaşidze*; Zeyneloğlu, *Zenişvili* gibi...

1926 yılında yapılan nüfus sayımında, Ahıska ahali, Türk kimliği ile 137.921 kadardı. Okullarda tedrisat Türkçe idi. 1935-36 öğrenim yılında okul dili Azerbaycan Türkçesine çevrildi ve bu ahaliye Türk yerine Azerî kimliği verildi.¹¹⁰

¹⁰⁷ Muhtaroglu, Prof. Dr. Vilâyet, *Bir Türk Boyunun Yürekler Yakan Göç Destanı*, Türk Yurdu, Aralık 1993.

¹⁰⁸ Muhtaroglu, aynı yazı.

¹⁰⁹ Kurdayev, Tofik, *Halkın Hafıza Kitabı*, Almatı 1996, s. 38.

¹¹⁰ Sheehy, A. agm.

Azerî lehçesinde önce Arap, sonra Latin ve ardından da Kiril alfabeleriyle okutulmaya başlandı. 1940'tan itibaren de okullara Gürcü dili ve alfabesi getirildi.

Ahıska halkı, “*Evliya gibi*” bildikleri Numan Ağa başkanlığında bir heyeti 1928 yılında Ankara’ya göndererek, hiç olmazsa Acaristan Muhtar Cumhuriyeti’ne katılmalarının sağlanmasını istediler. Bu girişimden de bir sonuç alamadılar.¹¹¹ Hiçbir güvenceleri olmadan Rus ve Gürcülerin insafına terk edildiler.

Bu yıllarda halka komünizm propagandası yapmak maksadıyla Azerî Türkçesiyle mahallî gazeteler de yayınlanmaya başlandı. Adigön'de *Kızıl Rençber*, *Adigön Kolhozcusu*; Ahıska'da *Komünist*, *Kızıl Bayrak*; Aspinza'da *Bağban*, *Sosyalizm Kenti* bunlardandır.¹¹²

Sovyetler Birliği’nin Gürcü kökenli diktatörü Stalin, dünya tarihinin en zalim simalarından birisidir. Batı dünyasında, hakkında birçok kitap yazılmış ve onun bu sıfatı daima öne çıkmıştır. Bu kitaplardan birinde ondan şöyle bahsedilmektedir:

“*Stalin’in kurbanlarının toplam sayısı hiçbir zaman öğrenilmeyecek, ama yine de bu sayının yirmi milyondan az olmadığı, hatta belki de kırk milyona kadar çıkabileceği rahatlıkla söylenebilir. Korkunç Terör (1968) adlı kitabında İngiliz tarihçi Robert Conquest en iyi ve eksiksiz tahminleri derlemiş, çok dikkatli hesaplar yapmış ve yukarıda sözü edilen rakamların tavanına çok yaklaşmıştır. Sonuçta Stalin’in Hitler’i bile istatistikî olarak gölgede bırakarak, insanlık tarihinin en kanlı kitle katili olduğu söylenebilir.*”¹¹³

1937 yılı, Stalin zulmünün doruğa çıktığı bir tarihtir. Bu tarihte Ahıska’da yaşanan insanlık dışı uygulamalardan bahseden Prof. Gurbanov şunları yazmaktadır:

“*Aydınların çoğu tutuklandı ve idam edildi. Sovyetler Birliği Dahili İşler Komiserliğinin Özel Soruşturma Bölümü Başkanı B. Kabulov (1953’te Beriya ile birlikte idam edilmiştir), o zaman Ahıska’da Milis Reisi idi. Cellâtlığın ilk mektebini, ilk tecrübesini burada denemiş bu alçağın, kendine mahsus vahşilik usûlü vardı. Bu usûlün ilk darbelerini, Ahıska Türlerinin başında sınamıştır. B. Kabulov, ihtiyar ve hasta Ömer Faik’e kendi odasında o kadar dehşetli işkenceler vermiştir ki, ünlü yazar, kendine geldiğinde, sandalyenin üstündeki bardağı parçalayıp damarlarını kesmiş ve: “Senin gibi alçağın elinde ölmektense, kendimi öldürürüm!” demiştir.*”¹¹⁴

¹¹¹ Kırzioğlu, 1855 Kars Zaferi, s. 88.

¹¹² Memmedli, Razim, *Gürcistan’da Neşrolunan Azerbaycan Dilli Metbuat*, Bakı 1995.

¹¹³ Brzezinski, Z., *Büyük Çöküş*, (Çev. G. Keskil- G. Pakkan), Ankara 1992, s. 23.

¹¹⁴ Gurbanov, Şamil, *Mesheti Türkleri*, Diderginler, Bakı 1990, s. 198.

Ahıska'da Türk aydınlarının çoğu tutuklandı ve idam edildi. Bunlardan biri de yukarıda acı sonu anlatılan Ömer Faik Numanzade (1872-1937) idi. Ömer Faik, 1921'de Gürcistan İnkılâp Komitesi'nde yer almış ünlü bir gazeteci ve siyaset adamıydı. Önceleri Bolşeviklere çok güvenmiş, onlarla birlikte hareket etmişti.¹¹⁵ Ahıska ve Ahılkelek için muhtariyet talep etmiş, bunu başaramamıştı.¹¹⁶

Ömer Faik, 1937 Ekiminde vahşî bir şekilde öldürüldü. Azerbaycan matbuatı onu unutmadı; yıllar sonra hakkında çok sitayişkâr yazılar yazıldı. Bu yazılardan birinde şu ifadeleri görüyoruz:

“Ömer Faik Numanzâde, 1872 yılında Gürcistan'ın Tiflis kazasının Azgur köyünde¹¹⁷ doğmuştur. Onun 65 yıl süren ömrünün 45 yılı sosyal faaliyetlerde, siyasî mücadelelerde, Azerbaycan basın organlarında devam eden fikir çatışmalarında geçmiştir. Asrımızın ilk yıllarından başlayarak, Kafkas'ta ve Azerbaycan'da basın organlarında, zulme ve baskıya, cehalete ve vehimlere karşı ölüm kalım mücadelesi veren inkılâpçı, demokrat yazarların arasında, Ömer Faik'in kendine mahsus, övünülecek bir yeri vardır.”

“20. asırda Azerbaycan'ın ilk gazetesi olan “Şarkî Rus” gazetesinin kurulması ve mücadelesi, halkımızın sosyal uyanışında, yeni ufuklar açıp, dünya çapında şöhret kazanan “Molla Nasreddin” dergisinin kurulması, yayını ve eski hayata karşı ettiği şanlı kavgaların, Ömer Faik'in adıyla sıkı bir münasebeti vardır.”¹¹⁸

Ömer Faik'le ilgili bir başka yazıda da şöyle denilmektedir:

*“Azerbaycan millî demokratik basınının yaratıcılarından biri, ateşli yazar, kudretli kalem sahibi Ömer Faik Numanzâde'nin doğumunun 120. yıldönümü yaklaşmaktadır. Elbette ki o zamana kadar Ömer Faik'in eserlerinin külliyatını yayınlamak, Bakü'de yaşadığı eve hâtıra levhası asmak, adını bir sokağa, meydana verme hususunu düşünecek, Azerbaycan'ı karış karış gezip öğretmenlik etmiş bir insanın adını taşıyan okulun olacağı günü de göreceğiz. Gelin unutmayalım ki, Ömer Faik'in buna manevî hakkı var. Böyle olursa, onun soydaşları, paramparça düşmüş kan kardeşlerimiz **Ahıska Türkleri** de sevinir, bir daha bize minnettar olurlar.”¹¹⁹*

¹¹⁵ Gurbanov, Ömer Faik Ne'manzade, s. 49, 89, 113, 115, 141..

¹¹⁶ Gurbanov, age. s. 128, 203.

Ahıska'lı ünlü aydınlardan biri olan Ömer Faik, İstanbul'da tahsil yapmış, Ahıska'ya dönmüştü. Sonra Azerbaycan'da öğretmenlik yaptı. Azerbaycan basınında önemli yeri olan bir gazeteciydi. O, ünlü **Molla Nasreddin** dergisinin iki önemli isminden birisiydi. Siyasî fikirleri ve bu uğurdaki faaliyeti ışığa muhtaçtır. Ömer Faik, Stalin zamanında vahşî bir şekilde öldürüldü (1937). Onun hayatı ve faaliyetiyle ilgili araştırmalarımız devam etmektedir.

¹¹⁷ Doğrusu: Azgur ve Ahıska arasındaki Agara köyünde.

¹¹⁸ Zamanov, Abbas, *Vatandaşlık Reşadeti*, Komünist, Bakü, 7 Mart 1973.

¹¹⁹ Selimov, Şevket, *O Günü Unutamıyoruz*, 7 Gün, Bakü, 3 Ağustos 1991.

1938 Sovyet anayasasının kabulünden sonra Ahıskalıların bir kısmını 'Azerbaycan milleti(!)' diye yazdılar. Aynı yıl Ahıska ve çevresine 'sınır koruması' adı altında on binlerce asker yerleştirildi. Bu, yakında çıkabilecek Türk-Sovyet savaşının hazırlıklarıymış!

II. Dünya Savaşı yıllarına kadar Ahıska Türkleri askere alınmıyordu. Savaş başlayınca 40.000 civarında insan, Almanlarla savaşmak üzere silâh altına alınarak cepheye gönderildi. Geride kalanları da kız, gelin ve yaşlılar dahil, Ahıska-Borcom demiryolu inşaatında çalıştırıldılar. Bu hat 1944 ekiminde tamamlandı. 14 Kasımında da sürgün başladı. Demek ki, Ahıskalılar, bindirilecekleri hayvan vagonlarının geleceği demiryolunu, kendi elleriyle yapmışlardı!

IV. KARANLIK BİR DÜNYA İLE

MEKTUPLAŞMANIN HİKÂYESİ

IV.a. Demirperdenin arkasından gelen mektup

Sovyetler Birliği döneminde milyonlarca insan, dünyaya kapalı bir hayata mahkûmdu. Haberleşme ve seyahat hürriyeti olmadığından, içeride neler olup bittiği dış dünyada bilinmiyor yahut sınırlı kaynaklardan sızan bilgilerle oradaki hayatın zorlukları hissedilebiliyordu.

1970'li yıllarda kontrollü şekilde mektuplaşma imkânı verildi. Taşkent'ten postalanan bir mektup Posof'a gelmişti. Mektup okunmakla beraber çokça kullanılan Kiril alfabesinin harfleri, yazılanları tam anlamaya mani oluyordu. Hele adres hiç mi hiç anlaşılmıyordu. Harfler ayrı ayrı dahi okunmuyordu. Zarfın üzerindeki orak çekiçli arma ve "*Güzel CCCP (SSCB) toprağından, yaşayan ciğer akrabalarından selâm var!*" diyen cümleden mektubun Rusya'dan geldiği anlaşılıyordu. Bu mektup, vaktiyle Posof'tan Ahıska'ya gelin gitmiş bir hanımın oğlu Bayram'dan geliyordu.

O zamana kadar mektuplaşma olmadığından, can ciğer akrabalar, uğursuz bir sınırın iki yakasında, meçhuller ötesinde kalmışlardı. Bu mektup, meçhuller perdesini yavaşça aralıyordu...

Kırk elli senedir haber alınamıyor, nesiller yavaş yavaş akrabalık bağlarını bilmez hâle geliyordu. Şimdi bu akrabaların çocukları birbirlerini tanıyabilecekler miydi?

Mektuptaki Kiril harflerini tanımak için Prof. A. Bican Ercilasun'un kitabını inceledim.¹²⁰ Rusların Özbekler için düzenlediği alfabe işe yaradı. Âdeta harf harf çözerek mektubu okuduk.

¹²⁰ Ercilasun, Dr. A. Bican, *Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara 1976.

Bu mektuba cevap yazmak bana düştü. Zamanla muntazaman mektuplaşmaya başladık. Bayram Şahbazoğlu, mektubunu Kiril-Latin harfleriyle karışık yazarken, yeğeni Hanife ise Kur'an harflerini harekeleyerek yazıyordu. Ben de onlara bu üç türlü yazıyla karşılık veriyordum. Kullandıkları Türkçe, Ardahan'ın Posof kazasında konuşulan Türkçenin ta kendisiydi. Şu veya bu alfabeye yazılsa da...

"Biz Ahıska/Adigönlüyüz. Sekiz yaşında iken Kafkasya'dan muhacir olduk. Bizim köy hep buradadır. Ben mal doktoruyum. Babam Şahbaz öldü. Anam Mecidiye ve kardeşim Mürefeddin öldü. Benim sekiz çocuğum var. Asker kardeşimin yedi; Mürefeddin'in üç çocuğu var. Sizden kimler var ve kimler dünyasını değiştirdi?..."

Bu satırlar Bayram Şahbazoğlu'nun yazdığı ilk mektuptandır. Posof'a gidince -rahmetli- dedeme sordum; Adigön/Adigen, Koblıyan'ın merkezi olan kasabaymış. Koblıyan, ismini eskiden de duymuşluğum vardı.

Kayseri/Pınarbaşı Lisesinde öğretmenliğe başlamıştım(1979). Daha evvel müsvedde olarak hazırladığım Ahmet Refik'in *"Kafkas Yollarında"* adlı eserini daktilo ettim. *Yavuz Bülent Bakiler*, Kültür Bakanlığında müsteşar yardımcısıydı. Hazırladığım kitabı ona götürdüm. Kendisi Taşkent Film Festivali'nden henüz dönmüştü. Beni Posof ağzıyla konuşturdu. Dinledikçe heyecânlandı. *"Taşkent'te karşılaştığım birçok insan aynen sizin gibi konuşuyor: Ahıskalılar!"* dedi. O anda benim yüreğim yandı. Zira ben onlardan bir aileyle mektuplaşıyor, bir taraftan da soruşturup bilgi topluyordum.

Bakiler, Sovyet Rusya'ya yaptığı bu seyahati önce Türk Edebiyatı dergisinde, sonra da *"Türkistan Türkistan"* adlı eserinde anlatacağı...

IV.b. Haberleşme kesiliyor

Şahbazoğlu bir mektubunda, *"Ehtibar Ablan (hanımı) diyor ki, bize bir Mushaf yollasın!"* diye yazıyordu. Bu mektubu öğretmenler odasında okudum. Bütün arkadaşlar, heyecanla ikiye, üçer Kur'an vermeye kalkışınca iş büyüdü. Mektubumda, *"Bir değil, birçok Kur'an gönderebilirim. Paketleyip postalasam elinize geçer mi?"* diye sordum. Zira Sovyet Rusya'da Kur'an'ın nasıl tehlikeli (!) bir şey olduğunu hep duyuyor veya okuyorduk.

Aradan aylar, hatta yıllar geçiyor, bu mektubun cevabı gelmiyordu. Belki almadışlardır diye yine yazıyor, fakat bir türlü sonuç alamıyordum.

Pınarbaşı'ndan Gökçeada'ya tayin edildim. Bir yıl sonra da Çanakkele-Çan'a... 1982 yılıydı galiba. Çan'da sivil savunma tatbikatı vardı. Orada Çanakkele Sivil Savunma Müdürü Refik Hilâl Beyle tanıştık. Refik Bey, 1952'lerde Buhara'dan muhacir olmuş bir aileye mensuptu. Durumu ona anlattım. Bana, *"Hocam, adamın başına bir iş gelmiş olabilir; zira mektuplar inceleniyor. Kur'an-ı Kerim kesinlikle yasaktır..."* dedi. (Hakikaten de 1993

yazında Türkiye'ye gelen oğlu Fahrettin bu meseleden dolayı babasının hayli sıkıştırıldığını söyleyecekti...)

Kur'an istedikleri o en son mektubunda, *"Yunus, san bena bir kardaş kimi oldun. Sani ben seviyerim. Ama neyliyah uzakdayuh..."* demişti. Şimdi içim yanıyor, yanıyordu...

IV.c. Mektuplaşma tekrar başlıyor

1984 yılı yazında memleketim Posof'a gitmiştim. Dağları, yaylaları dolaşarak çocukluk hâtıralarımı yaşıyordum. Gözlerim hep o taraflara dalıyor; Acara, Adigön ve Ahıska'ya doğru bakıyor, ufukları kaplayan kapkara ormanlık dağların yamaçlarında ve sonsuz derinliklerinde kayboluyordum. Kendime geldiğimde tarihi muhakeme ediyor, milletimin kara bahtına hayıflanıyordum. Akşamları da evde -*rahmetli*- dedemi konuşturuyordum. Bu doksanlık ihtiyarın, Sovyet Rus rejiminin sıkışması öncesi seyahat hâtıralarını büyük bir merakla dinliyordum.

Güzün memleketten dönünce Taşkent'e bir mektup daha yazdım. Yazın Posof'a gittiğimi ve onların dağlarına doğru kalbim kan ağlayarak baktığımı da yazdım.

Bayram Şahbazoglu, 4 Ekim 1984 tarihinde yazdığı 'şanlı mektup'ta, *"Muhterem, Candan Aziz Olan Kardaşım, senin yazdığın mektubu aldık. Çok şad olduk. Allah da seni böyle şad etsin. Ben üç dört sene sana mektup yazamadım. Çünkü hastaydım. Senden çok razıyım; çünkü bizi unutmamışsın. Sen yazıyorsun ki, Adigön'e taraf baktım da gözlerim doldu. Benim burada bedenim sızladı. Ne edelim, bu da Allah'tandır."* diyordu.

30 Aralık 1984 tarihini taşıyan başka bir mektupta, *"Yunus Kardaşım, biz Mushaf alamayız. Öyle işe izin olmaz. Allah'ın bir olduğuna şükür, yemeden, içmeden bir derdimiz yoktur. En çok sizin gibi ciğer akrabaların hasretliği bize çektiriyor. Bir torunum oldu, adını Yunus koyduk..."* ifadeleri birçok şeyi anlatıyordu.

Evet anlaşılmıştı; Refik Beyin dediği çıkmıştı: Kur'an'a izin olmazmış!

1988'in Aralık ayında da oğlu mühendis Bahadır'ın mektubu geldi: *"Bilseniz Türkiye'yi ve sizleri ne kadar görmek istiyorum."* diyordu. Şimdiye kadarki mektuplarda hep iyilik, sağlık ve hasretten bahsediliyordu. Fakat mutlaka birçok şeyden de bahsedilemiyordu...

IV.ç. Yıl 1989

1989'da Sovyet İmparatorluğu'nda *Glastnost/Perestroika* politikaları yürürlüğe girdi. Böylece biraz serbestlik ve açıklık baş gösterdi. Yetmiş yıllık insanlık dışı kölelik rejimi, can çekişiyordu. Karanlık dünyanın esrar perdeleri yavaş yavaş aralanıyordu.

Sovyetler Birliği'nde komünizmin çöküşe geçmesiyle birlikte yeni olaylar baş gösterdi. Bu olayların en korkunç olanı Özbekistan'da yaşandı. Gazeteler, radyolar, "*Özbekler, Mesket Türklerini katlediyorlar!*" şeklinde haberler veriyordu.

Mesketler dedikleri kimlerdi? O zamana kadar böyle bir etnik topluluk duyulmamıştı. Ama söylenenlere bakılırsa, bu isimle Ahıska Türkleri ifade edilmekteydi. Kim çıkarmış, nereden çıkmış? Bunu bilen yok! Zavallı *Mesketlerin* mezhepleri, soyları, gelmişleri geçmişleri bin bir çalıya iliştiliyordu...

O bölgenin, yani Kuzeydoğu Anadolu ve Kafkasya'nın tarihini iyi bilen bir bilginimiz vardı: *Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu!* O, neden bir yerde bir şey yazmıyordu?

Derken, zamanın büyük gazetelerinin birindeki başyazıda, Prof. Kırzioğlu kaynak gösterilerek, Mesketlerin Kıpçak Türklerinden olduğu belirtiliyordu.¹²¹

Daha sonra Prof. Kırzioğlu'nun "*Ne Mesket Ne Misket, Ahıska Türkleridir*" başlıklı makalesiyle birlikte postaladığı 21.X.1989 tarihli mektubunda şu satırları üzümlere okuyacaktım: "*Bu daktilolu metni Tercüman Gazetesine zamanında verdim. Malzeme olarak, dolayısıyla, Profesör Kırzioğlu'nun belirttiği gibi Mesket Türkleri değil, Ahıska Türkleridir, diyebildiler.*"

Kamuoyunun iyice merak ettiği ve nesillerin yıllardan beri aslı tarihinden habersiz yetiştirilmesinin neticesi, cahilliğin boy attığı bir zamanda, konuyu uzmanının kaleminden yayınlamaktan neden kaçınmışlardı? Anlamak mümkün değil!

G. Azak, Türkiye gazetesindeki köşesinde, Münih'le yaptığı bir telefon görüşmesini naklederek Mesket meselesine bir başka boyut kazandırıyor! Telefonun Münih'te bulunan diğer ucundaki adam, Sayın Azak'a, "*Mesketler, XVII. asırda Müslüman olmuş Gürcülerdir. Kendilerini su katılmadık Türk sayarlar. 120.000 kişi kadardır.*" hezeyanlarını savuruyordu.¹²² İçinde zerre kadar gerçek mâna taşımayan, bu sözleri Sayın Azak'ın sütununda okumak ne kadar üzücü...

Azak'a bunları söyleyen *Ziyaeddin Bey* kimdi? Öyle ya aynı şehirde (*Münih'te*) yaşıyorduk. Bu zatı bulup konuşmam gerek! Doğu Türkistanlı Uygur Türklerinden Kardeşim Abdulcelil'e meseleyi anlattım; onu tanıyormuş, bana telefon numarasını verdi.

29 Haziran akşamı telefon açtım. Bu şahıs, belki yirmi sene evvel *Dış Türkler ve Türkistan Davası (İstanbul 1962)* adlı küçük bir kitapçığını

¹²¹ Tercüman, 18 Haziran 1989.

¹²² Türkiye gazetes, 22 Haziran 1989.

heyecanla okuduğum Ziyaeddin Babakurban'dı! Kendisi Türkiye'ye yerleşmiş Özbek Türklerindendi. Şimdi ise Münih'te bulunan Amerika'nın *Hürriyet Radyosu*'nda çalışıyordu. Kendisiyle telefonda en az yarım saat konuştuk. Hâlâ aynı görüşü savunuyor ve delil olarak da, "*Radyoda birlikte çalıştığımız Gürcüler öyle söylüyorlar!*" diyordu. Tekrar görüşüp yüz yüze konuşmak üzere telefonu kapattık.

Prof. Kırzioğlu ile de haberleşiyordum. Kendi araştırma makalelerini ve milletler arası kongrelerde sunduğu tebliğlerini bana gönderdi. Hey Allahım, Müslümanlığımı ve Türklüğümü tarihî belgelere dayanarak ispatlamak durumunda kalıyorum... Kime karşı ve niçin?!

Şimdi mesele, Özbeklerin bir avuç Müslüman Türk kardeşini ne hakla ve hangi sebeple katlettiğini sorup soruşturacak yerde, bu mazlûm insanların kimliğini münakaşa ediyorduk!

Tabii Ziyaeddin Bey Özbek'ti! Ben, daha ortaokul öğrencisi iken, onun kitabını okuyup, Özbek, Kazak, Kırgız kardeşlerimin esaretine yanmamış mıydım? Ama işe bak şimdi! Şâir Çolpan'ın, Babakurban'ın hemşehrileri kendi ülkelerinde yaşayan misafirlerini hançerliyorlardı! Bu cinayetleri gizlemek için de, onlara iftira edip karalamaktan çekinmiyorlardı.

4 Aralık günü Sayın Babakurban'la görüşüp uzun uzun konuştuk. Yanımızda Abdulcelil de vardı. Hiçbir ilmî araştırması olmadığı için o aynı noktada idi. İşe yaramayacak bir söz kavgasına girmedim. Onun millî duygularından şüphem yok. Lâkin bütün Türkistan ülkesindeki aydınların, çeşitli kaynaklarda defalarca okuduğum gibi, beldeden ülkeye, boydan millete ulaşamama hâllerini onda da müşahade ettim. Önceden hazırladığım tarihî bilgileri kendisine açıkladım. Ahıskalıların özbeöz Türk ve Müslüman olduklarını ifade ettim. Sayılarının ise, resmî Rus kayıtlarına göre 250.000; gerçekte ise yarım milyon civarında olduğunu söyledim. "*Olabilir, doğrudur...*" dedi. Kendisi de bana Münih'te kurduğu ve yönettiğini söylediği Orta Asya Basın Ajansının bültenlerini verdi.

Bu ajansın bültenlerinden birinde Özbek saldırıları çok masumane(!) sebeplere dayandırılmaya çalışılıyor, yine aynı şekilde bir sonuca bağlanıyor ve "*nifak-provakasyon*" teması işleniyordu. Onlara göre mesele, bu kadar basitti! Her şey, "*nifak*" kelimesinde başlıyor ve yine orada bitiyordu! Cahillik, her bakımdan geri kalmışlık, medenî millet hayat ve anlayışından uzaklık ve kabilecilikten bahseden yoktu!

V. SÜRGÜN

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, onların millî duygularından ve yiğitliğinden ürken Stalin, 1944 yılı sonlarında, yüz binlerce insanı, yerinden yurdundan

söküp, açık vagonlara (*General Serov'un hayvan vagonlarına*) ve kamyonlara doldurarak Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Sibirya'ya sürdü.

Ahıska Türklerinin yüzyıllarca yaşadığı köy ve kasabalara Gürcü ve Ermeniler doldurdu. Sürgüne gönderilenlerin bir kısmı, sürgün yerlerine varamadan hayatlarını yitirdiler. Sağ kalanlar da, tarihin en gaddar kahrına uğrayarak, vatanından ilinden ırak, akraba ve konu komşudan uzak bilinmez köşelerde, her biri bir yerde, esaret cehennemine mahkûm edildiler.

İnsanlık tarihinin en kirli sayfalarını teşkil eden bu sürgün olayının belgeleri, yıllar sonra ortaya çıktı. Bu insanlık suçunun işlendiği ülke, bu ayıbı ortadan kaldırmak için hiçbir girişimde bulunmamakta, sürgünü ve faillerini kınamamaktadır. İnsanlık tarihini inceleyenler, bir gün bu suçun hesabını da soracaktır.

V.a. Sürgün belgeleri¹²³

DEVLET SAVUNMA KOMİTESİ K A R A R I

Tamamen gizli

Moskova, Kremlin

31 Temmuz 1944

Sayı: 6279

Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken şartların sağlanması için Devlet Savunma Komitesi, aşağıdaki kararları almıştır: 1. Gürcistan SSC'nin sınır şeridi olan **Ahıska, Adigen, Aspinza, Ahılkelek** ve **Bogdanovka** rayonlarıyla **Acaristan Özerk SSC'den Türk, Kürt, Hemşin** olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfustan,

40.000'i Kazakistan SSC'ye, 30.000'i Özbekistan SSC'ye ve 16.000'i de Kırgızistan'a tahliye (sürülüp boşaltma) edilsin.

¹²³ Yuridiçeskaya Gazeta, S. 1, Moskova 1991 (Çev. Orhan Uravelli).

Tahliye, SSCB Halk İşleri Komiserliğince gerçekleştirilsin. SSCB Halk İşleri Komiserliği (*Yoldaş Beriya*), tahliye işini 1944 yılı Kasım ayında gerçekleştirsın.

2. Gürcistan SSC sınırı bölgesinden tahliye edilen göçmenlere bütün değerli şahsî eşyalarını, paralarını, ev eşyalarını, giyecek, ayakkabı, kap kacak, mobilya vb. ile aile başına azami 1000 kg olmak şartıyla yiyecek almalarına izin verilsin.

3. Sınır şeridinden tahliye edilen göçmenlerin kendileriyle beraberlerinde almayacakları tarım ürünlerinin, ev hayvanlarının, tarım aletlerinin, diğer gayrimenkullerin teslim alınması için SSCB Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği, SSCB Halk Tedarik Komiserliği, Gürcistan SSC Halk Toprak Mahsulleri Komiserliği ve Halk Maliye Komiserliğinin iştirakiyle Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası Başkan Yardımcısının Başkanlığında (*Yoldaş Khoştariya*) komisyon kurulsun.

Adı geçen komisyon, tahliye edenlerin bırakacakları mal ve diğer eşyaların tamamını teslim alacak, bıraktıkları tarım ürünleri, hububat, kuş, ev hayvanları ve meyve bahçeleri karşılığında göçmenlere her hane için ayrı olmak üzere takas makbuzu verecektir. Makbuzda bahçelerin tahmini değeri gösterilecektir.

Teslim alma işleri şöyle yapılacaktır: Atları SSCB Halk Tarım Komiserliği; diğer hayvanları ve kuşları SSCB Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği; tarım ürünleri ve hububatı SSCB Halk Tedarik Komiserliği makamları; geri kalan bütün emlakî ve meyve bahçelerini ise Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurasının kararıyla mahallî makamlar teslim alacaklardır.

4. Kazakistan SSC (*Skvortsov ve Undasınov Yoldaşlar*), Kırgızistan SSC (*Vagov ve Kulatov Yoldaşlar*), Özbekistan SSC (*Yusufov ve Abdurrahmanov Yoldaşlar*), Komünist Partileri Merkez Komiteleri ve Halk Komiserleri Şuralarını adı geçen cumhuriyetlerin Halk İşleri Komiserlikleri ile beraber gelecek göçmenlerin kabulü, ikamet ve devamlı iskân ve istihdamları ile ilgili gerekli tedbirleri alacaklardır. Ayrıca:

a) Gelecek göçmenleri kolhozlara yerleştirmek üzere, kolхозlarda gereken meskenlerin hazırlanması, gerekirse tamiri ve kış şartlarına göre hazırlanması;

b) Göçmenlerin ve eşyalarının demiryolu istasyonundan yerleştirileceği mülkaya taşınması için gerekli araçların hazır bulundurulması;

c) Gelen göçmenlere ev etrafında küçük toprak ile gereken ufak tefek aletler verilmesi sağlanacaktır.

Bu hazırlık işleri 1 Kasım 1944 tarihine kadar tamamlanacaktır.

5. Göçmenlerin Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan SSC'ye taşınmaları için Halk Nakliye Komiserliği (*Yoldaş Kaganoviç*) gereken katarları temin etmek ve SSCB Halk İçişleri Komiserliğinin emri üzerine istasyonlara zamanında sevk etmekle görevlendirilsin. Göçmenlerin cumhuriyet sınırları içinde taşınması Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası'nın isteği ile gerçekleştirilsin.

6. Özel tahliye tâbitutulan göçmenlerin yollarda iâşelerini temin etmek üzere SSCB Halk Ticaret Komiserliği görevlendirilsin.

SSCB Devlet Plânlama Komitesi, talep üzerine SSCB Halk Ticaret Komiserliğine gıda maddeleri ödeneği tahsis etsin. Böylece özel tahliye tâbitutulan nüfusun yolculuk iâşesi temin edilsin.

7. Göçmen halka yollarda ve iskân mahallinde sağlık hizmetleri verilmesi için SSCB Halk Sağlığı Komiserliği (*Yoldaş Mityerov*) görevlendirilsin.

8. Göçmenlere ellerindeki mübadele makbuzları karşılığında kendilerinden teslim alınmış ev hayvanları yerine verilmek üzere SSCB Halk Ziraat Komiserliği (*Yoldaş Andreyev*), Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği (*Yoldaş Smirnov*) ve Halk Tedarik Komiserliği (*Yoldaş Subbotin*); Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan Halk Komiserleri Kurullarıyla beraber görevlendirilsin.

- a) 1 Mayıs 1945 tarihine kadar sığır, manda, koyun, keçi ve kümes hayvanları;
- b) 1 Nisan 1945'e kadar buğday, arpa ve diğer besinler;
- c) 1 Ocak 1946'ya kadar göçmenlerin iskân edildikleri kolhozlara (*çiftliklere*) atlar.

Bunlar şahsî makbuzlarda yer alan miktar ve vasıflarda teslim edilecektir.

9. SSCB Ziraat Bankası (*Yoldaş Kravtsov*), Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a gelen göçmenlere yerleşmek için hane başına yedişer bin ruble, yedi yıl vadeli kredi versin.

10. İşbu kararın birinci paragrafı gereğince göçmenler, çiftçiler olarak 1945 yılında para vergilerinden, devlete verilen aynı vergilerden ve resimlerden muaf tutulsun. Önceki yerlerinde bırakmış oldukları bahçe ve bağların bedelleri SSCB Halk Ziraat Komiserliği ve Gürcistan SSC Hükûmeti'nin tesbit edeceği fiyatlar üzerinden kendilerine ödensin.

11. Gürcistan Halk Komiserleri Şurasına, adları birinci paragrafta geçen sınır ilçelerine toplam nüfusları azami 32.000 kişi olmak kaydıyla Gürcistan SSC'nin toprak sıkıntısı bulunan diğer bölgelerinden yedi bin haneyi iskân etme müsaadesi verilsin. Bunların adı geçen bölgeye iskânı, gerek yekpare çiftlik (kolhozlar), gerekse münferit haneler olarak gerçekleştirilsin. Sınır şeridindeki

iskân yerleri Halk İçişleri Komiserliği Sınır Kuvvetleri Gürcistan Bölge Komutanlığı ile mutabakat halinde tespit edilsin.

12. Gürcistan SSC'nin toprak sıkıntısı çeken bölgelerinden söz konusu sınır bölgesine iskân edilecek halkın geçim ve yerleşme meselelerini halletmek için Gürcistan Hükûmeti'ne şunlar müsaade edilsin:

a) Sınır bölgelerinde yeniden kurulan kolhozlara, buralardan tahliye edilmiş olan nüfusa ait kamu ve ferdi yapıları tamamen karşılıksız olarak devretmek, eski halktan geriye kalan tarım aletlerini beş yıl vadeli kredi şeklinde yeni getirilen hanelere teslim etmek;

b) Bölgeye iskân edilen çiftçilere sınır bölgesi için uygun görülmüş miktarlarda arsalar dağıtmak;

c) Buradan tahliye edilmiş nüfustan kalan kamu ve hususî bahçe ve bağları yedi yıl vadeli kredi şeklinde yeni gelenlere devretmek;

ç) Bu bölgeye iskân edilen nüfusu 1945 yılında her türlü vergilerden muaf tutmak;

d) İskân edilenlere Gürcistan Hükûmeti imkân ve fonları çerçevesinde ev hayvanları vermek;

e) Boşaltılan bölgeye yeni iskân edilecekleri parasız nakletmek. Taşınma masrafları Gürcistan Hükûmeti'ne özel olarak ayrılmış paralarla karşılanacaktır.

f) Yeni getirilecek nüfusun iskânını buralardaki nüfusun tahliyesi bittikten hemen sonra kasım ayında başlatmak ve üç ay içinde tamamlamak.

13. SSCB Halk Maliye Komiserliği (*Yoldaş Zverev*):

a) Özel tahliyeye tâbin nüfusun sürgünü, taşınmaları ve Orta Asya'da yerleştirilmeleri için SSCB Halk İçişleri Komiserliğine 30.000.000 ruble ve ayrıca boşaltılan sınır bölgesindeki kolhozlara getirilecek yeni hanelerin iskânı için de Gürcistan Halk Komiserleri Şurasına 4.000.000 ruble tahsis edilsin.

b) SSCB Halk Ziraat Komiserliği, Halk Tedarik Komiserliği ve Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği ile beraber Gürcistan SSC'den tahliye edilen nüfusa ev ve kümes hayvanları ile bırakıp gittikleri diğer mal varlığı, gıda, emlak ve aletlerin bedellerini ödemek için SSCB Halk Komiserleri Kurulu'na teklif getsin ve adı geçen Komiserliklerin tahliye işleri için yaptıkları harcamaların karşılanmasıyla ilgili önerge hazırlansın.

14. Glavneftsnab (*Petrol Ofisi, Yoldaş Şirokov*):

Ekim, kasım aylarında özel tahliye işlemlerinin gerçekleştirilmesi için SSCB Halk İçişleri Komiserliğine 750 ton, Kazakistan Hükûmeti'ne 75 ton,

Kırgızistan Hükûmeti'ne 35 ton, Özbekistan Hükûmeti'ne 70 ton ve Gürcistan Hükûmeti'ne de 100 ton fon dışı benzin tahsis etmekle görevlendirilsin.

Devlet Savunma Komitesi Başkanı

İ. STALİN

Stalin'in bu emirleri okununca insan öyle zannediyor ki, vatanlarından sökülüp atılacak olan bu insanların her türlü ihtiyaçları önceden tespit edilmiş; malları, canları ve hukukları güvenlik altına alınmıştır. Gerçekler ise tamamen tersidir.

Bir gece vakti, köyler askerle kuşatıldı. Kapılar dövüldü. Kapılarını açan masum insanlara: *"Türkiye sınırından Alman ordularının gelme ihtimaline karşı, kendi güvenliklerini sağlamak için, buralardan içerilere doğru götürülecekleri"* yalanıyla, hemen hazırlanmaları emredildi. Birkaç saat içinde, küfür, tüfek ve dipçiklerle hayvan vagonlarına dolduruldu. Haftalarca sürecek bir ölüm yolculuğuna çıkarıldılar. Gidecekleri yerlerde yıllarca sürecektir akıl almaz zorba yönetime mahkûm edildiler. Dolayısıyla yukarıdaki kararlarda geçen hak, hukuk ve ihtiyaç sözlerinin hiçbir anlamı yoktur.

Diğer taraftan Devlet Savunma Komitesi Kararı'nın 11. Maddesiyle, halkı sürülen bölgeye 32.000 Gürcü'nün iskân edilmesi emredilmektedir. 12. Maddede, sürgün halkın bütün mal varlığının, buralara iskân edilecek halka verilmesi, bunların vergiden muaf tutulması, taşınma giderlerinin devlet tarafından karşılanması ve iskânın hemen gerçekleştirilmesi emredilmektedir.

Şimdi bu kararları acımasızca uygulayan L. Beriia'nın yalan ve iftirayla karışık raporunu okuyalım:

Tamamen gizli

28 Kasım 1944

Devlet Savunma Komitesi Başkanı

Yoldaş İ.V. STALİN'e

SSCB Halk Komiserleri Kurulu Başkanı

Yoldaş V.M.Molotov'a

Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi

Yoldaş G.M. Malenkov'a

Devlet Savunma Komitesinin kararları gereğince SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Türklerin, Kürtlerin ve Hemşenlilerin Gürcistan SSC sınır bölgesinden tahliye işlemleri tamamlanmıştır.

Türkiye'nin sınıra yakın kısmındaki nüfusla akrabalık bağları bulunan söz konusu halkın önemli bir çoğunluğu kaçakçılık yapmakta olup muhaceret eğilimi gösteriyor ve Türkiye istihbarat makamları için casus angaje etme ve çete grupları oluşturma kaynağı teşkil ediyordu.

Tahliye işlemlerine hazırlık tedbirleri bu yılın 20 Eylül gününden 15 Kasım gününe kadar alınmıştır. Nitekim tahliyeye tâbitutulan kişilerin sınırı geçmesini önlemek için Türkiye ile devlet sınırımızın korunma ve gözetimi azami şekilde takviye edilerek kuvvetlendirilmiştir. **Adigen, Aspinza, Ahıska, Ahılkelek ve Bogdanovka** rayonlarında tahliye işlemleri 15-18 Kasım; **Acaristan Özerk Cumhuriyeti**'nde ise 25-26 Kasım günlerinde gerçekleştirilmiştir.

Toplam 91.095 kişi tahliye edilmiştir.

Tahliye edilenleri taşıyan katarlar hareket hâlinde olup Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki yeni iskân yerlerine doğru yol almaktadırlar. Tahliye işlemleri düzenli ve olaysız bir şekilde tamamlanmıştır.

Adı geçen sınır rayonlarına Gürcistan'ın toprak sıkıntısı çekilen bölgelerinden 7.000 köylü hanesi iskân edilecektir.

Ayrıca SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Gürcistan SSC ile Türkiye sınırındaki bölgede hudut güvenliğini artırmak için özel tedbirler almaktadır.

SSCB Halk İçişleri Komiseri

Lavrentin BERİYA

Ahıska Türklüğünü yerinden yuvasından söken Beriya, Abhazyalı bir Megrel'dir. 1931 yılında Gürcistan KP; 1932 yılında ise Trans-Kafkasya KP I. Sekreteri olmuştur. Stalin'in bir numaralı uşağıydı. 1953'te Stalin ölünce, Beriya da tutuklanıp onun yanına gönderilmiştir.

Bir kaynak, Beriya hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Kızıl Rus İmparatorluğunun kızıl çarı ve ikinci Müthiş İvan'ı Stalin'in kapı kullarından ve emirberlerinden olan Beriya, efendisinin ölümüyle, mevcudiyetine lüzum kalmamıştır.*”¹²⁴

V.b. Sürgün, dünya basınında

¹²⁴ Mehmetzade, M. B., *Beria Kafkasya İçin Ne Yaptı?*, Birleşik Kafkasya, München, Ekim 1953.

Araştırmalarımız esnasında görebildiğimize kaynakları da gözden geçirelim:

Ahıska Türklerinin sürgünü yıllarca gizli tutuldu. Batılı gözlemciler, ilk bilgi kaynağının MWD kaçağı Binbaşı Burlizky olduğunu; onun Balkarlar hariç bütün sürgünlerde aktif görev aldığını yazıyorlar. Kruşçov'un açıklamalarından önce, sadece böyle kaynaklardan bilgi alınabildiği belirtilmektedir. Yirmi beş yıla yakın bir zaman boyunca saklanan bu sürgün, haritacıları da yanıltmış olmalı ki, savaş sonrası haritalarında bile buralar, hâlâ Türklerle meskûn bölgeler olarak gösteriliyordu!¹²⁵

Evvelfâ, zihinleri meşgul eden soru şuydu: Stalin Ahıska Türklerini niçin sürmüştü?

O zamanki Sovyet rejimi, sebep olarak bu yörenin insanlarını Alman ilerleyişinin tehdidine maruz kalmaktan kurtarmayı öne sürüyordu. Yani bu hareketi, cezalandırma değil de, gelecek düşmandan koruma olarak takdim ediyorlardı!

Bir batılı gözlemci sürgünü değerlendirirken diyor ki: 15 Kasım 1944 tarihinde bölge halkı, buraların düşman (*Alman*) eline geçebileceği bahane edilerek evlerinden çıkarıldı. Aslında yıkımın eşiğinde olan Alman ordusunun buralara gelmesi mümkün değildi. Asıl sebep siyasi ve stratejikti. Nitekim bu olaydan bir yıl sonra Sovyetler, Türkiye'nin kuzeydoğu illerini istediler.¹²⁶

Tabii ki bu iddiaların inanılacak bir yanı yoktu. Dahası, çok saçmaydı. Zira 15 Kasım 1944'te Almanlar ricat ediyorlardı. Üstelik Ahıskalılar, diğer sürgün Sovyet halkları gibi, Almanlarla iş birliği yapmakla, hatta Almanlara sempati duymakla da suçlanmamışlardı. Kaldı ki, düşmanla iş birliği yapmakla suçlanan ve sürülen halklar, gittikleri yerlerde özel kontrollü iskâna tâbitutuluyorlardı. Ahıska Türkleri ise, sürüldükten altı ay sonra bu rejimle yönetilmeye başlandılar. Yani bunlara nasıl muamele yapılacağına altı ayda karar verilebilmişti! Bu da onların hangi suçla sürüldüklerinin izahını zorlaştırıyor.

Bu sürgünün gerçekleşmesi için KGB ve diğer provakatör grupların zemin, hatta sudan sebepler hazırlaması da ihtimal dahilindeydi.

Stalin bu sürgünü, kafasına koyduğu Kars ve Ardahan'ı Gürcistan'a ilhak etmek için bir hazırlık mahiyetinde gerçekleştirmiştir. Batılı gözlemciler de bu kanaattedir: “Onların sürgün sebebi, Sovyetlerin, Türkiye üzerine yapmayı

¹²⁵ Conquest, R., *Stalins Völker Mord (The Nation Killers)*, Wien 1974, s. 51, 109

¹²⁶ Conquest, age. s. 50.

düşündüğü bir saldırıda, stratejik önemi olan bu bölgeyi Türk unsurundan temizleme maksadıydı."¹²⁷

Nitekim sürgünden hemen sonra bu talebini açığa vurmuş, iki Gürcü profesörüne sözde ilmî yazılar yayınlatmıştır. O hâlde stratejik bir bölge olan Ahıska-Ahılkelek havalisini, önce Türk unsurundan temizlemeliydi. Stalin'in de bir Gürcü olduğu hesaba katılırsa sürgünün esas sebebinin bu olduğu söylenebilir.

Burada dikkati çeken bir diğer nokta da, bu bölgeden "*Türk, Kürt ve Hemşinli*" adı verilen bütün ahalinin sürülmesidir. Demek ki, bu unsurlar, Türkiye taraftarı olduğundan, Stalin bunlara güvenmiyordu. Onları bir tehlikeli olarak görüyor, bu bölgeyi kendine göre güvenli hâle getirmek istiyordu.

Stalin, Ahıska Türklerini Orta Asya'ya sürerken onların Orta Asya Müslüman Türk boyları arasında eriyip gideceklerini, böylece, bu tarihî kahramanlıkları Rus askerî arşivlerini dolduran halkın tarihe karışıp gideceğini hesaplamıştı. Hâlbuki onlar dil, din, kültür ve geleneklerini bırakmadılar, asimile olmadılar.¹²⁸

Literatürüli Sakartvelo gazetesinde bir makale yayınlayan M. Beridze, sürgünün sebebi olarak, "*Ahıska ve havalisi halkı, Türkiye tarafıyla münasebetlerini devam ettiriyor, o tarafa bir eğilim gösteriyordu.*" demektedir. Fakat yine aynı yazar, bu sürgünün onlarda millî şuuru daha da kuvvetlendirdiğini belirtmeden edemiyor.

Ahıska Türklerinin sürgününde, Ermeni faktörünü de unutmamalıyız. Zira, Türk-Rus savaşlarında Türk'e ihanet ettikten sonra, artık bu topraklarda kalamayacaklarını düşünen Ermeniler, Rus ordularının arkasına takılarak Anadolu'yu terk etmiş, Ruslar tarafından bu bölgelere iskân edilmişlerdir.¹²⁹ Günümüzde de bu bölgede hesapları olan Ermenilerin, Ahıska ve çevresinin Türklerden arındırılmasında etkili oldukları düşünülebilir. Nitekim batılı gözlemciler de bu ihtimali gözden ırak tutmamaktadırlar.¹³⁰

Bu sürgün, Kuzeydoğu Anadolu topraklarına göz diken Gürcülerin, öncelikle Ahıska topraklarını arındırma hareketidir. Yine bu sürgün aynı zamanda bir jenosittir. Jenosit, uluslar arası hukuk tarafından reddedilen suçlardandır. Dolayısıyla ortada bir hukuk problemi vardır. Ermeniler, düzme senaryolarla Amerika ve Avrupa parlamentolarında taraftar bulabilmekte, soykırım tasarıları hazırlamaktadır. Ahıska topraklarında işlenen suçları kim

¹²⁷ Fuller, Elizabeth, *Georgian Moslems Deported by Stalins Permitted to Return*, RL Program Sup. Munich, Jan. 14 1986.

¹²⁸ East European Newsletter, Vol 3, No. 12, 14 June 1989.

¹²⁹ Baddeley, age. s. 222; Allen, age. s. 43.

¹³⁰ Wimbush, S. E.-Wixman,R., *Sovyet Orta Asya'sında Yeni Bir Seda: Mesketiya Türkleri* (Çev. E. Özbilen), Türk Dünyası Araştırmaları, S.45, Ağustos 1987.

soracak? Hiçbir suç isnat edilmeden, sadece Türk oldukları için sürülen ve yok edilmeye çalışılan bir halkın hukukunu kim dünya gündemine getirecek?

V.c. Sürgünün gizli tutulması

Stalin, Ahıska ve çevresinin Türk ahalisini sürdükten sonra herhangi bir açıklama yapmadan bu cinayeti yıllarca saklamayı, dünya kamuoyuna duyurmamayı başardı. 1945'ten 1958'e kadar onlarla ilgili bütün haberlere çok sistemli bir şekilde sansür uygulandı. Savaş yıllarında, sanki burada hiçbir şey olmamıştı; bir yörenin halkı öz yurdundan sökülüp atılmamıştı! Büyük Sovyet Ansiklopedilerinde bile bu halk şeytanî bir üslûpla geçirilmiştir. Hâlbuki bu ansiklopedinin ilk baskısında, Sa-Atabago (Ahıska) hakkında bilgi verilirken, *"Dilleri Oğuz grubuna bağlı Anadolu Türkçesidir. Halkı Türk'tür. Bölge halkının sempatisi de Türklerden yanadır."* denilmektedir.¹³¹

İngiliz yazarı Robert Conquest diyor ki, *"200.000 kişilik bir Türk nüfusu yurtlarından topyekün sürülüyor ve bu olay 1968'e kadar Batı dünyasında duyulmuyor. Sanki İzlanda veyahut da Swaziland, yahut Kuveyt, veya Alaska'nın bütün nüfusu iz bırakmadan ortadan kayboluveriyor. Koca bir halk, yaşadıkları sınır boyundaki yurtlarından sürülüp binlerce mil ötelede sıkı bir polis rejimi altında yaşamaya mahkûm ediliyor. Çok büyük kayıplara sebep olan bir operasyon! Dahası çeyrek asır boyunca, gelip geçen Sovyet liderleri tarafından titizlikle gizli tutulabiliyor!"*¹³²

Yine 1975'te bu konuda çok uzun bir inceleme yazısı yayınlayan Wimbush ve Wixman diyorlar ki, *"1956-57'de diğer sürgün halklar düşmanla iş birliği yapmaktan berat ettirilirken, Ahıskalılarından hiç söz bile edilmedi! Zaten önceden de o şekilde fişlenmemişlerdi. Hain ilan edilen halklara, vatanlarına dönme izni verilmesi düşünülürken, böyle bir suçları olmadan sürülen bu insanlar, hiç hesaba kitaba alınmıyordu. Eğer böyleyse Ahıskalılar korkunç bir trajedinin kurbanı olmuşlardır."*¹³³

V.ç. Sürgün acıları

Suçsuz günahsız yere sürgün edilen Ahıska Türklüğü, çok büyük acılar yaşadı. Özbekistan, Kazakistan ve başka yerlere ulaştıkları zaman, hemen NKVD'nin sıkı kontrolü altında yaşamaya başlamadılar. Bu rejim altı ay sonra başlayacaktı. Fakat şartlar yine de ağırdı. Öyle ki, Özbek Açlık Bozkırından da

¹³¹ Conquest, *Stalins Völker Mord (The Nation Killers)*, Wien 1974, s. 50 (*Ahıska Türklerinden (Mesketyalılar) ilk bahseden ve sürgünle ilgili bilgiler veren ilk Batılı yazar herhâlde Conquest'tır. Zira bu kitabın kapağındaki takdim yazısından bu anlaşıyor.*).

¹³² Conquest, *Russia's Meskhetians-A Lost People*, *The Times*, August 5, 1970. (Türkçesi: E. Özbilgen, *Türk Dünyası Araştırmaları dergisi*, Ekim 1987).

¹³³ Wimbush-Wixman, *The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia*, Canadian Slavonic Papers Vol. XVII, 293, 1975 (Türkçesi: E. Özbilgen, *Sovyet Orta Asyasında Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri*, *Türk Dünyası Araştırmaları dergisi*, Ağustos 1987).

kötüydü. Altı ay sonra başlayan sıkı kontrollü rejimden sonra açlık ve soğuktan, 50.000 kişi, bir hesaba göre de 30. 000 kişi öldü.¹³⁴

Evlerini, mallarını, hayvanlarını geride bırakan Ahıskalılar, Kazakistan ve Özbekistan'ın farklı ikliminde, açlıktan ve soğuktan binlerce ölü verdiler. İkinci Dünya Savaşı'na katılmış, Sovyetler Birliği kahramanı unvanı almış kişilere bile müsamaha edilmedi. Yurtlarına dönüş izni verilmedi. Onlar da sürgüne gönderildi.

Stalin, Sovyetler Birliği'ni dev bir kampa ve bir hapishaneye çevirmişti. Böyle bir zamanda, Almanya Rusya'ya saldırdı.

Cephelerden çok uzaklarda olan Ahıska, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, bu savaştan ağır nasibini aldı. Rus-Alman savaşına yaklaşık 40.000 asker gönderen Ahıska'da ziraî işlerde çalışacak erkek kalmamıştı.¹³⁵ Sovyetler Birliği uğruna savaşan Ahıska Türklerinin 25.000 kadarı savaşta öldü.¹³⁶

Savaştan dönenlere gelince, *-Allah kimseye zaferden böyle dönmeyi göstermesin-* gaziler, köylerine döndüklerinde kimseyi bulamadılar. Boş evler, kimsesiz sokaklar, başıboş köpekler, yabanileşmiş kedilerle karşılaştılar. Onlar vatan için savaşırken, kanlarını canlarını verirken, vatanları, ana yurtları Ahıska'da, köylerinde bıraktıkları anneleri, babaları, çocukları, kadınları sürgün edilmişti. Böylece savaştaki ödülleri almış oluyorlardı! Artık vatan yoktu. Bu defa onlar, aylarca yakınlarını aramak zorunda kalacaklardı.

Ahıska'nın bütün Türk nüfusu Orta Asya'da şehir şehir, köy köy dolaşarak akrabalarını arıyorlardı. Bu çile yıllarca sürdü. Ahıska'dan Orta Asya'ya kadar kargo trenleriyle götürülen Türklerin binlercesi yollarda açlıktan, soğuktan ve hastalıktan öldü.

Bu insanların Ahıska'dan sürülmesine, tahliyeymiş gibi bir resmiyet kazandırıldı. *"Türkiye ile savaş tehlikesi var!"* şayiaları yayıldı. Hâlbuki 1944 Kasımında Almanya'ya karşı Batı Avrupa'da bile cephe açılmışken, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi düşünülemezdi.

Ahıska köyleri bir gece içinde boşaltıldı. Askerî kamyonlar halkı demiryoluna getirdi. Askerlerin kontrolünde gerçekleştirilen sürgün, halkın, önceden hazırlanmış kargo vagonlarına bindirilmeleri ile tamamlandı. Nunuş Feyzullayeva olayı şöyle anlatıyor:

¹³⁴ Sheehy, Ann, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians*, MRG, Rep. No. 6, The Sunday Times, (London 1973); Bohr, Annette, *Violence Erupts Between Uzbeks and Meskhetians*, RL PRD, Munich, 6 June 1989. The Economist, June 17 1989.

¹³⁵ Gurbanov, Şamil, *Mesheti Türkleri*, Diderginler, Bakı 1990, s. 198 (*Trud gazetesi*, 8 Eylül 1988'den).

¹³⁶ Gurbanov, aynı yazı (*İzvestiya*, 9 Mayıs 1989'dan).

"Gece askerler köyümüzdeki evleri birer birer kontrol altına aldılar. İki saat içinde toparlanmamızı emrettiler. Kimse bize neden sürüldüğümüzü anlatmadı. Subaylar, sadece, biz vazifemizi yapıyoruz; böyle emir verilmiştir, diyorlardı."

Latifşah Baratoğlu (ki, bu şahıs KP'ne hizmet etmiş ve bir Gürcü kıızıyla evli olduğu hâlde zorla boşandırılarak sürülmüştür) hâtıralarını anlatırken şöyle diyor:

Sanki kıyamet günü gelmişti. Çabucak toparlanmış halk, sokaklarda kamyonları bekliyorlardı. Demiryolunda yüzlerce insanın lâneti duyuluyordu. Çocuklar, kadınlar ağlıyorlardı. Haber geldi ki, milleti götüren kamyonlardan biri Adigön'de, Koblıyan Çayı'nı geçerken köprüden uçmuş ve içindekilern hepsi ölmüş. Ölenlerin yakınları ağlaşıyorlardı.

Silâhlı bir subay, yırtık, delik deşik bir elbise giymiş, altı yaşlarında bir kız çocuğunun elinden tutarak vagon vagon gezdiriyor: "Bu çocuk yetimdir, kimsesi yoktur. Babası cephede ölmüş, annesini de bir hafta önce kaybetmiş! Hiç kimsesi yoktur! Onu da kendinizle götürü." diyordu. Subay ne yapsın, emredilmiştir, o da yerine getiriyor... Peki ama devlete canını vermiş bir babanın ufacak çocuğunu bu devlet nasıl sürgün eder?

Her vagonunda otuz kırk kişi vardı. Tuvaletsiz, susuz vagonlarda hayvan gibi götürülen bu insanların suçu neydi?

Ölüleri defnetmek imkânsızdı. Askerler her istasyonda vagonları açarak cesetleri teslim alıyorlardı. Sonra yine yola devam... Nerede o cesetler? Mezarları nerede? Şimdi bile kimse bilmiyor. Bütün bu faciayı düşünürken nasıl kahrolmaz insan?

Yukarıda adı geçen Nunuş Feyzullayeva, eşini savaşa yolcu ettikten sonra dört yavrusuna bakmak zorunda kalmış. Onları büyütmek kısmet olmamış. Zira Orta Asya'ya vardıklarında, yanında yalnız bir çocuğu kalmıştı.

Ölüm dehşetli değil! Ondan da dehşetlisini görmüştür bu halk! O sürgünün şahidi olan bir Ahıskalı'nın söylediklerini hiçbir yazar hayal edemez sanıyorum:

Beş hanenin eşyalarıyla beraber otuzu aşkın kişi bir vagonda gidiyordu. Kapıyı günde bir defa açıyorlardı. Âdeta tekerlekler üzerinde birer mezardı vagonlar. İdrar kesesi patlayarak ölen kadınlar vardı. Çünkü tuvalet yoktu. Vagonun döşemesini delmek zorundaydılar. Bu ise firar etmek olarak cezalandırılacak bir suçtu! Annem yemiyordu, su içmiyordu ki, herkesin gözü önünde rezil olmasın. Kadınlar daire oluşturmuyorlardı, bu etten duvar arkasında su döküyorlardı; erkekler de öyle...

Evet onlar utanıyorlardı; ama onları bu hâllere koyanlar neden utanmıyorlardı?¹³⁷

O vagonlarda nice facia ve tüyler ürpertici vahşet yaşanmıştı. Normal şartlarda genç bir gelin lohusa olduğunda erkekler ve çocuklar lohusa yatağından uzak tutulur. Fakat vagonda bunu nasıl yapacaksın? Çocuklar sırt üstü yere yatırılmış ki, doğumu görmesinler!... Lohusanın çığlıkları duyulmasın diye erkekler yüksek sesle bağırıyorlar; kahırlarından ağlıyorlardı...

Sürgün vagonlarında, *"İnsanla dolu trenler, Hazar Denizi'ne doğru sürülürük, hepsi denize gömülecek!"* şeklinde şayialar yayılıyor, zavallılar, dualar ediyor ve birbirleriyle helâlleşiyorlardı.

1944'ün soğuk kışında Ahıska Türkleri Orta Asyalara ulaştılar! Semerkant'tan Almatı'ya uzanan büyük bir araziye dağıldılar. Oralarda özel kamp hayatı yaşıyorlardı. Rejimin uşakları, bu zavallı insanların gideceği yerlerde çok olumsuz propagandalar yapmış, gelecek insanların çok vahşî oldukları yolunda yaygara yapmışlardı. Bu yaygaraya inanan yerli halktan bazıları, *"Siz suçlu olmasaydınız sürülmezsiniz!"* diyerek onlara karşı mesafe koymuşlardı. Şu var ki, Ahıska Türklerinden sürgünü yaşayan ve hayatta kalanlar, gittikleri ülkelerin yerli ahalisinden yakınlık gördüklerini, sitayişle ifade etmektedirler.

1956 yılına kadar hiçbir Ahıskalı oturduğu köyü terk edemez, akrabasını görmek için komşu köye gidemezdi!

KP'nin XX. Kongresinden sonra Stalin'in sürgün ettiği Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve Kalmuk gibi Kafkasya halkları ana yurtlarına dönme izni aldılar. Ama Kırım Türkleri ile Ahıska Türklerine dönüş izni çıkmadı. Üstelik bunların eski vatanlarını ziyaret etmeleri de yasaklandı.

V.d. İlk resmî açıklama

31 Ekim 1956'da Yüksek Sovyet, onları gizli polis teşkilâtının kontrolünde devam eden sıkı rejim şartlarından kurtardı. Fakat yurda dönüş izni vermedi. Ellerinden alınan malları da iade edilmedi.

SSCB-Yüksek Prezidyumu'nun 28 Nisan 1956 ve 31 Ekim 1957 tarihli kanunun 2. Maddesine göre çıkarılan kararname şu beyanları ihtiva ediyordu: *"Eskiden Sovyet Gürcistanı, Acaristan, Ahıska, Ahılkelek, Adigen, Azpinza ve Bogdanovka bölgelerinde yaşayan Türkler, çalışma, dolaşma hürriyetleri, bütün Sovyetlerde yaşama hakları bakımından diğer Sovyet vatandaşları ile aynı haklara sahiptirler. Siyasî hayatta görev alabilirler, devletin parti ve sendikalarına üye olabilirler, başarıları ölçüsünde ödüllendirilirler."*

¹³⁷ Gurbanov, aynı yazı.

Bu kararnameyi yorumlayan Conquest diyor ki, *"Kararnameye göre bu insanlar bütün haklardan faydalanabilirler; ancak devamlı şekilde vatanlarından dışarıda yaşadıkları, göçmen oldukları için bu hakları kullanamazlar!"*¹³⁸

Ahıska Türklerinin sürgünü konusunda -açıkça olmasa da- yapılan ilk açıklama, SSCB Yüksek Prezidyumu'nun 30 Mayıs 1968 tarihli kararnamesidir. Böylece Stalin'in cinayetlerinden biri daha su yüzüne çıkmış oluyordu. Bu da çok garip bir belgedir. Zira bu kararnamede, devletin kusurundan hiç bahsedilmemekte, Sovyetlerin böyle bir meselesi yokmuş gibi bir üslup kullanılmaktadır!

SSCB Yüksek Prezidyumunun bu kararnamesinde özetle şu ifadeler yer almaktadır:

"Önceleri, Acara, Ahıska ve Ahılkelek havalisinde yaşayan SSCB vatandaşları, çalışma kanunu ve pasaport rejimine göre, SSCB'nin diğer vatandaşları gibi istedikleri yerlerde yaşayabilirler. Eskiden Gürcistan'da, şimdi ise Kazakistan, Özbekistan ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Türk, Kürt, Hemşin ve Azeriler, yaşadıkları yerlerde tamamen yerleşik hayata geçip çevreyle kaynaştıkları, vatandaşlık haklarından faydalandıkları, sosyal ve politik hayata katıldıkları, parti ve sendika kadrolarına seçildikleri, çalıştıkları yerlerde başarılı olanlara nişan, madalya ve şeref payesi verildiği not edilmelidir. SSCB'nin Başbakanlık Meclisine, yukarıda adı geçen vatandaşların yaşadıkları yerlerde sosyal ve kültür kuruluşlarda, onların kültürel özellikleri göz önüne alınarak yardımcı olma görevi verilmelidir." denilmektedir.

Kararnamenin altında SSCB Yüksek Prezidyumu Başkanı N. Podgorni ve SSCB Yüksek Prezidyumu Skreteri M. Georgadze imzaları bulunmaktadır.

Kararnamede, *"SSCB'nin diğer vatandaşları gibi istedikleri yerlerde yaşayabilirler."* ifadesi bulunsa da, pratikte hiçbir değeri olmamıştır. Bu ifadelerden, bu insanların, sözde yurtlarına dönmelerine izin veriliyor, fakat bu teoride kalıyordu. Değil Ahıska, Gürcistan'a girmeleri bile mümkün olamıyordu.

Rejim onların millî birliğini yok etmek, liderlerini korkutmak, tutuklamak gibi yolları denemişti. Kırım Türklerine de aynı şeyler yapılmıştı. Fakat neticede Ahıska Türklerine bu tür baskıların tesiri olmamıştı.

¹³⁸ Conquest, R., *Stalins Völker Mord (The Nation Killers)*, Wien 1974, s. 203.

V.e. Vatana dönüş mücadelesi

Ahıska Türklerinin temsilcileri, 1957'de Moskova'ya gelerek vatana dönmek için ilk müracaatlarını yaptılar. Kendilerine, "*Siz Azerîsiniz! O hâlde Azerbaycan'a dönebilirsiniz...*" diye cevap verildi.¹³⁹

Zehirli yılan çeşitleriyle meşhur Mugan Bozkırı'na yerleşmek üzere Azerbaycan'ın Sahatlı bölgesine gelmelerine izin veriliyordu. 1958'de, bazı aileler bunu kabul ederek, kendi vatanlarına yakın gördükleri Azerbaycan'a geldiler. Buradan Ahıska'ya geçmek kolay olur diye düşünüyorlardı.¹⁴⁰

Nitekim bunlardan birkaç yüz aile -*bazı kaynaklarda 245 aile*- 1960 Temmuz ile 1961 Şubatında Ahıska bölgesine geçmeye teşebbüs ettiler. Fakat sonuç istedikleri gibi olmadı. Gürcistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Wasili Mzhavanadze tarafından geri çevrildiler.¹⁴¹

1963'te Gürcistan KP ikinci sekreteri olan Zemliansky, Türklere anlayışlı davranacağına dair söz veriyse de, birkaç ay sonra ölümü, bu vaadi de toprağa gömdü.¹⁴²

1964 Şubatında Taşkent'te yapılan Halk Kongresine diğer sürgün bölgeleri de dahil 600 civarında delege katıldı. Burada "*Millî Hakların Müdafası İçin Türk Birliği*" kuruldu. Başkanlığına da **Enver Odabaşev** seçildi. Kendisi malûl bir harp gazisi ve tarihçiydi. Onun önderliğinde hareket eden temsilciler Moskova'dan, Gürcistan yetkililerine baskı yapmalarını ve vatan yolunun açılmasını istiyorlardı. 1968 Nisanında Taşkent yakınlarındaki Yeniyo'l'da bir gösteri yaptılar. Ardından da yüzlerce kişi tutuklandı. Yine aynı yıl Yüksek Sovyet Prezidyumu onlara, bütün Sovyet vatandaşları gibi iş ve pasaport kanunları çerçevesinde, ülkenin her yerinde yaşama ve çalışma haklarını veriyse de, vatana dönüş konusunda bir gelişme olmadı.¹⁴³

Enver Odabaşev'in, "*Gürcü ileri gelenleri bize bir teklifte bulundular. Siz, biz Meshleriz, Müslüman Gürcüleriz, dersiniz, size vatanınıza dönme imkânı verilir. Biz de kabul ettik. Ama halkımız arasında bu düşünce kabul görmedi.*" diye anlattığı söylenir.

Gürcülerin bu haysiyet kırıcı teklifini kabul edenler, Gürcü İnsan Hakları savunucuları Merab Kostava ve Viktor Rtskhiladze ile temasa geçtiler. Bunlar da Moskova'da Helsinki Grubu'ndan Yuriy Orlov'a bilgi verdiler. Moskova Helsinki Grubu'nun Ahıska Türkleri ile ilgili 18 sayılı raporu verilen bu bilgilere dayanmaktadır. Kendilerini Türk oğlu Türk sayanlar ise, Moskova

¹³⁹ Sheehy, agm.

¹⁴⁰ Fuller, agm.

¹⁴¹ Sheehy, agm.

¹⁴² Wimbush-Wixman, agm.

¹⁴³ Sheehy, agm.

Helsinki Grubu'na başvurmamıştır. Fakat bilgi için, kendi kurultay kararlarının suretlerini yaydılar. O zamanki Gürcistan Komünist Partisi Genel Sekreteri *(bugünkü Gürcistan Cumhurbaşkanı)* Şevardnadze'ye de bir suret gönderdiler.

Ahıskalılardan bir grup da SSCB Başsavcılığına başvurmuştu. Onlar adına Vahid Emrullayev'e Gürcistan SSC Savcılığından gönderilen ve Baş Hukuk Müşaviri Z. Basişvili imzasını taşıyan 30 Mayıs 1964 tarihli cevap şöyledir:

“1944 yılında Ahıska, Aspinza ve Adigen ilçelerindeki nüfusun sürülmesinin yasal olup olmadığı konusunda SSCB Başsavcısı R. A. Rudenko'ya gönderilmiş toplu imzalı mektup Gürcistan SSC Savcılığına intikal etmiştir.

Konuyla ilgili olarak sizin mektubunuzda belirtilen yasallık hususunun Gürcistan SSC Başsavcılığınca çözümlenemeyeceğini belirtmek isteriz. Söz konusu işlem ve tedbirler, SSCB Devlet Savunma Komitesi Kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiş olup daha sonra SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Kararnamesi gereğince özel iskâna tâbitutulanların mecburî iskân kayıtları silinmiş ve onlara sürüldükleri yerlere dönme ve emlâklarının iade hakkı bulunmaksızın serbest dolaşma hakkı tanınmıştır.”¹⁴⁴

V.f. Vatana ilk dönüşler

1968 Kasımında Sovyet KP Merkez Komitesi Sözcüsü B.P. Lakovlev, kendisine gelen bir Türk temsilciler heyetine, vatanları olan Ahıska yöresine dönüşlerine müsaade edileceğini vaad etti. Bu vaade sevinerek Ahıska'ya hareket eden yüzlerce Türk ailesi, mahallî yöneticilerin engelleriyle karşılaştılar. Çalışma belgeleri verilmedi, askerlik problemleri çıkarıldı ve taşınmak için vasıta verilmedi. Azerbaycan'dan gelenler de Gürcistan hududunda durduruldular. Eşyalarını bırakıp tek başına girenler de Gürcü idareciler tarafından sınır dışı edildiler.

Millî hareketin lideri olan Enver Odabaşev'in 1969 Nisan ve Ekiminde tutuklanması ve yönetimden tatmin edici bir cevap alamamaları onları hayal kırıklığına uğrattı, fakat yıldırımıyordu.

1969 Ağustosunda 120 kişilik heyete Merkez Komitesi'nde hakaret edilerek geri çevrildi. Onlar da isteklerini ve gerekirse Sovyet vatandaşlığından vazgeçebileceklerini dile getiren bir bildiri yayınladılar. 6 Nisan 1970'te, eğer Sovyet yönetimi Ahıska Türklüğü'nün millî davasının çözümünde eski katı tutumunda ısrar ederse, Türkiye'ye göç etmeyi kararlaştırdılar. Buna müsaade edilmesi için de, aralarından seçtikleri Muhlis Niyazov, İslâm Kerimov, T. İlyasov, hareketin lideri Enver Odabaşev'le birlikte Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne müracaat ettiler.

¹⁴⁴ Rusçadan çeviren: Doç. Orhan Uravelli.

2 Mayıs 1970'te "**Biz Türküz!**" diye başlayan bir beyannameyi açıkladılar. Bu beyannameye şu görüşlere yer veriliyordu:

a) SSCB yetkili adli makamları ve Bakanlar Kurulu bir tahkikat yapmalı ve biz Türkleri sürgüne gönderenleri cezalandırmalıdır.

b) Yüksek Sovyet Prezidyumu, Türklerin kendi yurtlarına iskân ve milletlerin mevcut determinant haklarını vererek, başkenti **Ahıska** olmak üzere bir Türk Muhtar Cumhuriyeti veya Özerk Vilâyeti kurulmasını kabul etmelidir.

c) Sürgünden dolayı uğranılan zarar ziyan tazmin edilmelidir.

d) Eğer bu talepler yerine getirilmeyecekse Türkiye'ye göçe müsaade edilmelidir.¹⁴⁵

Bu tebliğin yayınlanması çok önemlidir. Zira o güne kadar Batı âlemine ulaşan en aydınlatıcı belge budur. Ayrıca millî kimliklerini en açık bir şekilde dile getirmeleri de mühimdir. Şu var ki, Sovyet makamları bu tebliğe cevap vermemiştir.

14 Şubat 1971'de toplanan Enver Odabaşev'in başkanlığındaki Kurtuluş Komitesi, tebliğde dile getirilen isteklerin yerine getirilmesini tekrar talep etti. 15 Mayıs'ta -bazı kaynaklarda 15 Martta- Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin listesi Moskova'daki Türk elçiliğine verildi. Türk makamlarının onlara karşı olan tutumu ise bilinmemektedir. Yalnız 1970 Aralık ayında tutuklanan İslâm Kerimov adlı bir genç lider, intihara teşebbüs edince, Türk elçiliğinin devreye girmesiyle serbest bırakıldığı bilinmektedir.¹⁴⁶

1971 yılının Türk basınında da tatmin edici bir şey yok! Bir gazetede ki haber başlığı aynen şöyle: "*Türkiye'ye gelmek için Moskova'ya başvurmuşlardı/ Gürcü Türklerinin Lideri Hapse Mahkûm Edildi.*"¹⁴⁷

"Gürcü Türkleri" ne demek, bilen var mı? Bu başlığın altında da, "*Cumartesi günü Azerbaycan'da, bir Sovyet mahkemesinde yargılanmakta olan Mesket Türkleri Geçici Kurtuluş Cephesi Lideri Odabaşev, devlete ait topraklara kanunsuz olarak el koymak suçundan iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. İki numaralı lideri olarak bilinen Muhlis Niyazov da tevkif edilmiş, açıklanmayan bir suçtan ötürü, belirsiz bir tarihte yargılanmak üzere hapse atılmıştır.*" Gazetenin haberinden, "Türk hükûmetinin bunları kabule hazır olduğu" anlaşılmaktadır. Ama herhangi bir resmî kaynak ve bilgi belirtilmemektedir.

Yine aynı günlerde bir başka gazetemizde çıkan bir yazıda, İngiliz yazarı R. Conquest'in bir yazısı özetlenmeye çalışılmış!¹⁴⁸ Muhterem, yazısına şöyle

¹⁴⁵ Sheehy, agm.

¹⁴⁶ Sheehy, agm.

¹⁴⁷ Hürriyet gazetesi, 11 Ekim 1971.

başlıyor: *"Geçenlerde İstanbul gazetelerinde Mesket Türklerinin hayatta kalanlarının Türkiye'ye hicret arzusunu izhar ettikleri, fakat bu arzularının reddedildiğini okumuşsunuzdur. Kimlerdir bu Mesket Türkleri acaba? Ekonomist dergisinde bunlara dair kısa bir yazı gözümüze ilişti. Ünlü İngiliz dergisinin bildirdiğine göre, Mesket Türkleri, Stalin'in 1941 ile 1944 arasında hışmına uğrayan sekiz milletten biridir."* Tabii ki İngiliz yazara teşekkür etmeyi de ihmal etmiyor! Zira ilk defa ondan öğreniyor hazret! Yoksa nerden bilecek...

Her iki gazetenin de haberlerinde cehalet tütüyordu! Türkiye'de Türkoloji/Türklük Bilgisi, o zaman da zayıftı, ondan yirmi küsur yıl sonra şimdi de zayıftır.¹⁴⁹ Hâlbuki Münih'te bulunan Amerika'nın Hürriyet Radyosu arşivleri, en ince ayrıntılarına kadar belge ve kaynaklarla dolu! Nitekim biz de bunlardan mümkün olduğu kadar yararlanmaya çalıştık.

Batılı kaynakların şu ifadeleri ise bizi derin derin düşündürmelidir: *"Türk yetkililerin bu dramda oynamaya hazır oldukları rol ise, en iyi ihtimalle bilinmemektedir. Şimdiye kadar Türk makamları, Sovyet Türkleri için harekete geçmekten titizlikle kaçınmışlardır."*¹⁵⁰

Yine 1970 yılı içinde vatana dönme teşebbüsleri, Gürcistan yetkililerince şiddetle engellenmiştir. Bugün Gürcistan Devlet Başkanı olan Eduard Şevardnadze, o zaman İçişleri Bakanıydı ve Ahıska'ya dönmek üzere Tiflis'e gelen binlerce Ahıska Türkü'ne karşı cop, basınçlı su vs. kullandırarak onları geri çevirmiştir.

V.g. Sağır dünya

Ahıska Türkleri, yaşadıkları felâketi kimseye duyuramadılar. R. Conquest'ın *"İzlanda veyahut da Swaziland, yahut Kuveyt, veya Alaska'nın bütün nüfusu iz bırakmadan ortadan kayboluverdi."* dediği binlerce insanın feryadını dünya duymadı. Bu derdin çaresini kendilerinin bulmasından başka yol görünmüyordu.

4 Mayıs 1971'de Millî Hakların Müdafası İçin Türk Birliği'nin Mütevelli Heyeti Başkanı O. Selimov, Sovyet Hükûmeti yetkilileriyle, BM Genel Sekreteri U Thant'a 2 Mayıs 1970 tebliğinde sözü edilen hususlardan bahseden dilekçeler yolladı. 9 Mayıs'ta 61 kişilik bir heyet Sovyet Başbakanı Podgorni ile görüşmek istediler. Bir zaman sonra, daha alt seviyede yöneticiler tarafından kabul edilen heyete sert bir şekilde, vatanlarına dönmelerinin mümkün olmadığını bildirildi. 18 Mayıs'ta tekrar müracaat ederek göç izni istediler. Seyfatov, Mehmedov ve Niyazov adlı üç temsilci Türk elçiliğine giderken, Sovyet polisi

¹⁴⁸ Baba, Nüzhet, *Mesket Türklerine Dair*, Son Havadis gazetesi, 18 Kasım 1971.

¹⁴⁹ Türkiye'de üniversitelerin ve akademisyenlerin, dünyadaki ilmî gelişmelere ayak uyduramadıkları, Ermeni mes'elesindeki çalışmaların yetersizliğinden de anlaşılmaktadır.

¹⁵⁰ Wimbush-Wixman, agm.

tarafından tutuklandılar. 18 Temmuzda yüzlerce Türk, BM Genel Sekreteri ve Türk parlamentosuna yazılan mektupları imzaladılar. Bu hareketten sonra Odabaşev de yeniden tutuklandı. Bakü'de iki yıl hapse mahkûm edildi.

1972 yılında cemiyetin yeni önderi Seyfatov, Sovyet KP Sekreteri Brejnev, BM Genel Sekreteri Waldheim ve Türkiye Başbakanı Ferit Melen'e müracaat etti.

V.h. Reşit Seyfatov'un Mektupları

SSC-KP Genel Sekreti Yoldaş L.İ. Brejnev,

SSCB Yüksek Şurası 28.4.1956 ve 30.5.1956 tarihli kararları ve Sosyal Düzen Bakanlığı'nın 12. 6. 1968 tarih ve 375 numaralı emirleri gereğince bizler, Gürcistan SSR *Adigen, Ahalsih, Aspinzk, Bogdanov ve Akhalkalak* bölgesinden sürülmüş olan Türkler, işbu müracaatla SSC-KP Merkez Komitesi'nden ve bizzat Yoldaş L. İ. Brejnev'den vatanımıza dönmek için müsaadelerinizi arz ederiz.

Sovyet idarecileri kendilerinin çıkarmış oldukları kanunlara riayet etmek mecburiyetinde iken, vatanlarından sürülmüş bulunan Türklerin eski yerlerine iadesi hususunda hiçbir olumlu adım atmamışlardır. Şu hâlde kanunlar sadece teoride kalmakta olup birer aldatmacadan ibarettir. Biz Türkler, çekilmez sürgün şartlarından hâlâ kurtulamadık.

Vatana dönmek için yaptığımız müracaatlar, hapis cezalarıyla karşılanmaktadır. Enver Odabaşev, Ellez İzzetov ve Muhlis Niyazov, kanuna dayanarak 1944'te sürüldükleri topraklara dönmek için başvurduklarında, Sovyet yetkilileri tarafından hapse atıldılar. Ceza gerektiren başka hâlleri yoktu. Dilekçe yazdılar, vatandaşlık hakları üzerinde ısrar ettiler ve SSCB idarecileri, doğruları söyledikleri için onları hapse attılar. Sovyet idarecilerinin yaptıkları ayrımcılıktan başka bir şey değildir. Yaptıklarını dünya kamuoyundan gizleyemezler. Sovyet topraklarında yaşayan Türklere çektiydikleri çileyi, onları kendi kirli ve iğrenç işlerine alet ettiklerini saklayamazlar.

Birleşmiş Milletler ve yabancı devletlere yaptığımız başvurunun sebebi, işte bu adaletsiz davranışlardır.

Sovyet idaresinin tutumu bizi Sovyet devletini terk etmeye zorlamaktadır. Bu sebeple ben, Sovyet idarecilerinden ve şahsen sizden, Yoldaş L.İ.Brejnev, biz Türklere, Gürcistan SSC'ye dönüş için müsaadelerinizi arz ederiz. Büyük proleter şefi V.İ. Lenin'in halefi olarak meselemizi açıklıkla çözmenizi arz ederiz. Bu sizin elinizdedir. Sürgün şartlarına bir son vermek gerekiyor. Zorbalık iyi bir yol değildir, sosyal devleti sağlıklı bir sonuca götürmez.

14. 8. 1972

SSC-KP Üyesi

Reşit Seyfatov

Adres: K.B.ASSR, Urvan Bölgesi, Psikodskiy Sovhozu

BM Genel Sekreteri Bay Kurt Waldheim,

Bizler, SSCB'de yaşayan ve vatanından sürülen Türkler, zorla çıkarıldığımız topraklara geri dönmeleri istenmeyenlerin Türkiye'ye gitmelerinin sağlanmasını rica ediyoruz. Sürgün durumundaki Türklerin SSCB'deki durumları oldukça ağırdır. Hükûmet nezdinde tutukluların durumu onlarınkinden daha iyidir. Serbest yaşamak ve normal gelişme için bize izin verilmiyor.

Ayaklar altında çiğnenmemiz için iki sebep vardır: Hem Türküz, hem de Birleşmiş Milletlere şikâyetimizi bildirmişiz!

Sovyet önderleri, insan haklarına ait Birleşmiş Milletler Nizamnamesi'ni tanımazlar ve ona uymazlar.

Bay Kurt Waldheim, kendinizi lütfen bizim yerimize koyun ve aşağılayıcı sürgünde çektiklerimizi anlayın.

Bu, hiçbir suçu olmayan Türklerin SSCB'nin kötülüklerinden kurtarmak için gerek şahsen size, gerek bütün dünyada yaşayan bütün iyi niyetli insanların hepsine başvurmuzdur. Ayrıca SSC'de bulunan ve sürgüne tâbi tutulan Türklerin durumunu tahkik etmek üzere bir heyeti acilen buraya göndermenizi arz ederiz.

BM Güvenlik Konseyi'nden, siyasî tutuklu Enver Odabaşev, Ellez İzzetov ve Muhlis Niyazov'un serbest bırakılmasını rica ederiz. Bu kişiler 1971 Ağustosunda hapse atılmış bulunuyorlar. Sovyet adaletince onlara isnat edilen suç da, merak edilecek bir husustur.

14.8.1972

Reşit Seyfatov

Türkiye Başvekili Bay Ferit Melen,

Bizler, tahminen yarım milyonu bulan ve SSCB'de yaşayan Türkler, Sovyet devletin değişik bölgelerinde ve stepelerde mecburi iskâna tâbi tutulmaktayız. Durumumuz son derece ağırdır. Savaş esnasında bütün erkeklerimiz cepede iken, savunmasız ihtiyar, kadın ve çocuklarımız Orta Asya'ya sürüldü. Ev eşyamız ve hayvanlarımız yağmalandı. Evlerimiz Gürcülere verildi. 1944-1945 yıllarında 30.000 kadar insan açlık ve soğuktan öldü.

1944-1956 yılları arasında çok sıkı bir polis kontrolü altında tutulduk.

Sayın Melen, bütün çektiklerimizi anlatmak uzun sürer...

Türk olan bizler, Türkiye'deki kardeşlerimizden ve şahsen sizden acil yardım beklemekteyiz ki, sürüldüğümüz vatanımıza dönelim.

Bu mektubu yazarken, BM'ce 10.12.1948 tarihinde kabul edilen insan haklarıyla ilgili kanunu göz önünde bulundurdum.

Saygılarıyla.

14.8.1972
Reşit Seyfatov¹⁵¹

V.i. 1980'li yıllar

Ahıska Türklerinin sürgün yıllarındaki faaliyetleri hakkında 45 No'lu Kronik'te birçok bilgiler vardır. Burada 10 Mart 1977'de L. Brejnev ve Gürcistan KP Sekreteri Eduard Şevardnadze'ye verilen dilekçeden bölümler var. 12 Şubat 1977'de Tiflis'e giden son heyete de, "*Biz sizlere her şeyi açıkladık! Başka türlü hareket etmemiz mümkün değil!*" denilerek geri çevrilmişlerdir.

1978 yılında Nalçik'te yaşayan ve kendini Meskhi sayan birisi -*Guzalaşvili (Halil Ömerov)*- 'Tragediye Meshetinskogo Naroda' (*Mesh Milletinin Faciası*) adlı kitabını gizlice yayınladı. 1988'de Latifşah ve Klara Barataşvililer 'Mı Meskhi' (*Biz Meshler*) adlı kitabı yayınlarak, Türk olmadıklarını, yıllar öncesine Hristiyan Gürcü olduklarını, eğer şimdi Gürcistan'a dönebilirlerse yine Hristiyan Gürcü olacaklarını, böylece yeniden mutlu bir Mesh toplumu(!) ortaya çıkacağını iddia ediyorlardı. Tabii ki bu görüşler sadece kendilerine aitti; halk tarafından ciddiye alınamazdı. Öyle de oldu.¹⁵²

1985 yılında Gürcistan basınında Ahıska Türklerinin dönüşüne müsaade edildiğine dair haberler çıkmıştır. *Literaturuli Sakartvelo* gazetesinde bir yazısı yayınlanan Merab Beridze, Ahıska Türklüğü'nden bahsederken, onların zorla

¹⁵¹ Conquest, *Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyahları* (Çev. E. Özbilgen), Türk Dünyası Araştırmalar, S. 50, Ekim 1987.

¹⁵² Gurbanov, Barataşvili'nin kitabıyla ilgili olarak çok ilginç bilgiler vermektedir. Gurbanov'un ifadelerini özetleyelim: "1988 yılında Tiflis'te çıkan *Literaturnaya Gruziya* dergisinin dört sayısında tefrika edilen Barataşvili'nin hatıraları, tahrif edilmiştir. Latifşah Barataşvilinin ölümünden sonra kızı Klara, bu hatıraları *Literaturniy Azerbaycan* dergisine getirdi. Dergi, bu yazıları yayına hazırlarken, birdenbire Klara'nın, "*Üzerinde çalışacağım; lütfen geri postalayın!*" ricasını taşıyan mektubu geldi. Dergi de bir hile yapılacağını düşünmediğinden bu hatıraları Klara'ya gönderdi. Bu hatıralar, bir müddet sonra Tiflis'te Gürcü basınında çıkmaya başladı. Klara'nın esere neler ilâve ettiği tercüme ederken ne gibi "*çalışmalar*" yaptığı bilinmemektedir. Tahrif ve tahkir ifadeleri eklediği görülmektedir. Şunu demeli ki, bu küçük, dinç ve dünyanın en cefakeş halkı olan Ahıska Türklerinin gayri kanunî sürgününü ve onların başına getirilen felâketleri aksettiren dehşetli sayfalar vardır. Ahıska Türklerinin güya millî menşeinin Gürcü olması, onların bilinmeyen bir zamanda Türkleştirilmesi hakkında sathî fikirler de vardır. Ona yeni din, yeni dil ve milliyet teklif etmek, en azından akılsızlık alâmetidir. Klara Barataşvili, bir Gürcü soy adı taşısa da, kendi adına konuşabilir, ama bütün bir halk hakkında konuşma hakkı olamaz. İkincisi: "*Vatana dönmek istiyorsanız soy adlarınızı, dil ve milliyetinizi değiştirmelisiniz.*" demek, en azından insanlıktan uzak bir şeydir. (Ş. Gurbanov, *Ömer Faik Ne'manzade, Bakı 1992, s. 196-200*).

İslâmlaştırılmış Gürcü olduklarını belirtmekte, buna ilâveten de Gürcü dilinin korunduğunu ortaya atmaktadır.¹⁵³

Burada hemen belirtmeli ki, bu, büyük bir yalandır. İleride de bu meseleye temas edeceğiz. Kesin olarak biliyoruz ki, Ahıska Türklüğü'nün Gürcülüğü söz konusu değildir. Eğer Gürcülerin İslâmlaştırılması söz konusu olsaydı, Beridze'nin kendisi de Müslüman olmalıydı. Zira Osmanlı gücü sadece Ahıska şehrinde değil, bütün Gürcistan coğrafyasına hakimdi. Tiflis de bir beylerbeylikti. Üstelik de merkezî bir şehirdi. Osmanlı'nın öyle bir çabası olsaydı, bugün bütün Gürcistan *-ki küçük bir ülkedir-* Türkleşmiş, İslâmlaşmış olurdu. Burada en korkunç yalan ise, Gürcü dilinin korunduğu iddiasıdır. Beridze'nin kendisi de bilmektedir ki, Ahıska halkı özbeöz Türk olduğundan hiçbir zaman Gürcüce konuşmamıştır. Buna ihtiyaç da duyulmamıştır. Çünkü yüzyıllarca bölgenin hakimi durumundaydılar.

Beridze aynı yazıda, *"Gürcistan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra, Ahıska bölgesindeki okullarda Gürcü dili kullanılmıyordu."* derken, kendi iddialarını tezip etmektedir.

Bay Beridze, insanlık için ayıp sayılması gereken düşüncelerini ortaya saçarken, *"Türk taraftarı Mesketyalıların dönüşlerine asla müsaade edilmemelidir"* diyor ve gerçek insanlık seviyesini gösteriyor.

1989 Haziranında Özbekistan'da meydana gelen kanlı olaylardan sonra Ahıska Türklerinin vatanlarına dönme meselesi iyice gündeme geldiğinde, Gürcistan'ın nasıl sıkıştığını anlamak için, yazdıklarına bakmak lâzım. Her kafadan bir ses çıkıyor; kimi, bunlar Gürcü'dür, kimi, değildir, diyor, ama aynı yerde birleşiyorlar: Aman bunlar gelmesinler! Bir taraftan 1944 sürgününü kınıyorlar, bir tarftan da gelenlere saldırıyor, onları vatanlarına bırakmıyorlar.¹⁵⁴

Şimdi biraz da 1989 sonrası faaliyetlere bakalım.

Fergana olaylarından sonra, Ahıska Türklerinin vatana dönebilmelerini temin etmek maksadıyla Sovyet Başbakanı Nikolai Rişkov, iki ay içinde onların vatanlarına dönmesini sağlayacağına söz verdi. Sovyetler Birliği Parlamentosu'nun Milletler Şurası'nda bir komisyon kurdu. Her zaman olduğu gibi bundan da bir netice çıkmadı. Ahıska Türkleri temsilcilerinden bir sözcü, son kırk beş yılda Sovyet yetkilileriyle 144 defa görüşüldüğünü, fakat bir sonuç alınamadığını ifade etmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ Fuller, E., *Deportation Of Meskhetians Discussed In Georgian Press*, RLR, April 12, 1988 (*Literaturuli Sakartvelo* gazetesinden).

¹⁵⁴ Sheehy, agm.; E. Fuller, *What Are The Meskhetians Chances Of Returning To Georgia?*, RLPRD, June 19, 1989.

¹⁵⁵ Fuller, *What Are The Meskhetians Chances Of Returning To Georgia?*

Şurası bilinmektedir ki, Gürcüler onların dönüşüne karşıdırlar. Müslüman denince, Gürcülerin gözünde Türk imajı canlanmaktaymış! "*Müslüman Gürcü*" kavramını da kabul etmezlermiş! Esasen Ahıskalıların Gürcü de değil, gerçekten Türk olduklarını bildiklerinden dolayı basın yayın organlarında onların Osmanlı'nın zoruyla Türk ve İslâmlaştırıldıkları temasını işlerler. Buna rağmen onların vatana dönüşlerine kesinlikle razı değildirler. Şu anda bile Gürcistan'ın nüfusuna bakıldığında, Gürcü nüfusun ekseriyeti teşkil etmediği anlaşılır. Ahıska Türklerinin dönüşüyle ezici bir şekilde azınlığa düşecekleri korkusu mevcuttur.

Bu konuda bir makale yazan Elizabeth Fuller, Gürcü Eğitim Bakanı'nın şu sözlerini aktarıyor: "*Gürcü nüfusun azınlığa düşmesine mani olmak için, Gürcüce konuşmayanlara karşı insanlık ve misafirperverlik sınırlarını aşmak tehlikesiyle karşı karşıya kalacağız*"

Bakanın dediği gibi Gürcüler, insanlık hudutlarını aşmış durumdadırlar. Çünkü onlar, 1988 yılında Borcom'a gelen Türklerin üzerine saldırmış, tekrar sürmüşlerdir. Bu olay da, AFP ve Independent gibi Avrupa Ajans ve gazetelerinden duyurulmuştur.¹⁵⁶

Ahıska Türklerinin geri dönüşünü zorlaştırdığı ileri sürülen sebeplerden bazıları da şunlardır: Toprak yetersizdir, mevcut topraklarda Gürcü-Azerî ihtilâfı vardır. Gelecek olan yarım milyona yakın Müslüman Türk'ün otonomi isteyeceği; nihayet bunların Türkiye taraftarı olmaları vs...

Görülüyor ki, bunların hiç birisi bu insanların ata yurtlarına dönüşüne mani olmaya yeterli sebep teşkil edemez!... Eğer bu sebepler samimî olsaydı, Gürcü ileri gelenleri, "*Gürcüce konuşan, Gürcü toplumuna entegre olmak isteyenlerle, bunu kabul etmeyenler arasında iyi bir ayırım yapılmalıdır*"¹⁵⁷ diyebilirler miydi? Aslında bu görüş, sinsice ileri sürülmüş seviyesiz bir şarttır. Gürcü ve dolayısıyla Hristiyan olursanız buyurun! Yoksa imkânı yok, demektir. Kaldı ki, saf bir vatan özlemiyle kabul edenlerin akıbetlerini de, bu eserin muhtelif sayfalarında görebilirsiniz...

Ahıska'ya Türk olarak dönme imkânı verilmeyince, ya uçsuz bucaksız Rus ülkelerine yayılacaklar, ya da Türkiye'ye göç yollarını zorlayacaklardı. Bir grup, 1988 Aralık ayında Türkiye'nin Moskova elçiliğine müracaat etti. Fakat Sovyet Hükûmeti göçe sıcak bakmıyordu. 9 Mart 1989'da Türk elçisi Volkan Vural, Ahıska Türkleri temsilcisi İ. Mecidoğlu'na, kim olduklarını ve niçin Türkiye'ye göç etmek istediklerini sordu. O da Türk oğlu Türk olduklarını, ancak şu anda vatansız kaldıklarını, kendilerini yeni felâketlerin beklediğini anlattı.

¹⁵⁶ East European Newsletter, Vol 3, No. 12, 14 June 1989.

¹⁵⁷ Fuller, agm. April 12, 1988.

Sovyet makamları *-Fergana olaylarından sonra-* 30 Ağustos 1989'da Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye göçüne izin verdi.

Kendisiyle bir mülakat yapan muhabir Yuriy Korotkov ile konuşan Ahıska Türklerinin **Vatan Cemiyeti** Başkanı Yusuf Serverov'un söyledikleri, onların 1990 yılındaki durumlarını açıkça ortaya koymaktadır: Y. Serverov: Biz Ahıska Türklerine Rusya Federasyonu'nda Orlov, Kursk, Voronej, Smolensk vilâyetleri hariç, Krasnodar bölgesi, Stavropol çevresi ve bütün diğer yerlerin yolu kapalıdır. Gidebileceğimiz yerler böylece sınırlıdır. Fergana vadisinden getirilen 16.000 Ahıska Türkünü 156 yerleşim birimi ile üç bine yakın iş yerine dağıttılar. Bu durum karşısında hangi millî dil ve kültürden bahsedebiliriz?

Korotkov: *İyi ama ne yapılabilir?*

Serverov: Bu söylediklerim sadece lâf değil. Bizim en tabîi, hem de kutsal taleplerimizdir. Haklarımız iade edilerek tarihî ata vatanımız Mesketiya-Cavakheti'ye dönüşümüz sağlanmalıdır. Burada bir milletin kurtuluşu söz konusudur.

Korotkov: *Evet, Rusya zor günlerinde Mesketiya Türklerine yardım etti. Kendi problemi olmasa da bunları sessizce, tabîi olarak yapmıştır. Fakat bu ufak milletin ızdıraplarıyla karşılaştırıldığında, yardımlar ikinci derecede, küçük ve değersiz kalmaktadır. Şimdi de eski vatanlarına dönme istekleri nasıl gerçekleşebilir?* ¹⁵⁸

Önceleri Sovyet yönetimleri, Kırım Türkleri, Volga Almanları ve diğerleri de ister diye Ahıska Türklerinin dönüşüne hep soğuk bakmışlardı. Hâlbuki 1987'de Andrei Gromiko yönetimindeki devlet komisyonu, Kırım Tatarlarının Kırım'a dönmelerinde herhangi bir kanuni engelin olmadığını, zira az da olsa bunların bazılarının Kırım'a yerleşme başarısını gösterdiklerini belirtmişti.

1991'de ABD Başkanı George Bush'un Moskova'yı ziyareti sırasında, vatanlarına dönme taleplerini dile getiren Ahıskalılar bir gösteri düzenlediler. Saddam Hüseyin'e karşı Kuzey Iraklıları korumaya alan Bush, onların gösterileriyle fazla alâkadar olmadı.

Kendisi de Stalin devrinde hapse atılmış olan Gürcistan Cumhurbaşkanı Zviad Gamzahurdia, onların haklı taleplerini reddetti! Neticede kendisi de devrildi ve öldürülerek 'intihar etti' denildi. Böylece mazlûm insanları anlamayan Zviad, çok kötü bir kadere kurban gitti. 1993'te Kırım Türkleri, Ukrayna'ya bağlı Kırım Parlamentosu'nda 14 temsilcilik almışlardır. Kırım'a dönüşler devam etmektedir. Gürcistan ise, karanlık ve kanlı dünyasından kurtulup medenî âleme bakmaktan korkmaktadır.

¹⁵⁸ *Meskhethian Turks Official Voices Demands*, Moscow Domestic Service In Russian 1900 GMT, 11 Mar 90.

VI. FERGANA OLAYLARI

1989 Haziran ayının ilk haftasında dünya ajansları, Özbekistan'da Ahıska Türkleri ile Özbekler arasında kardeş kanının dökülmesine yol açan büyük olayların patlak verdiğini, yüzlerce ölü ve yaralı olduğunu duyuruyordu.

Fergana vadisinde başlayan hadiselerin tamamen bir katliâma, sürme ve yok etmeye dönük olması, insanı hayrete ve dehşete düşürüyordu.

Tarihçesini kısaca anlatmaya çalıştığımız Ahıska Türklüğünden habersiz basın-yayın mensupları, birden şaşırdılar. Olayların çıkışına değil, orada kırıgına uğrayan *Mesket*lerin kim olduğuna şaşırdılar! Delinin biri kuyuya taş atmış, özbeöz Türk olan bu insanlara *Mesket/Meshet* demiş! Bizimkiler de öyle demeye başladılar.

Hâlbuki buraya kadar anlatmaya çalıştıklarımızdan da anlaşılacağı üzere, onlar, böyle meçhul kalmaya müstehak olacak kadar silik bir topluluk değildir. Şanlı bir geçmişi olan, ama bahtı kara yazılmış bir seçkin insanlar topluluğudur. Bunu yalnız biz demiyoruz; yerli ve yabancı tarihler şahittir.

VI.a. Neler oldu?

Hadise kısaca şudur: 1989 Nisanında Fergana vadisinde ufak tefek sürtüşmeler olmuştur. Güya bu sürtüşmeler, bir pazar yerinde çilek satan Özbek kadınla Ahıskalı bir gencin arasında cereyan eden adi bir pazar kavgasından doğmuş, büyümüştür. Mayısta ortalık iyice gerginleşmiş ve 3-4 Haziranda daha da şiddetlenmiştir.

Olayların tahliline geçmeden önce, bir ilim adamının yerinde tesbitini okuyalım: “1944'te gerçek ölüme gönderilen Ahıska Türklerine, 1989 Haziranında, can çekişmekte olan imparatorluğun "ayır ve buyur" siyasetine kul olmuş öz kardeşleri el kaldırıyorlardı. Aradan on ve yüzyıllar geçecek ama, 1989 Haziranında Fergana'da meydana gelen kanlı olaylar, Türk tarihinin utanç verici sayfalarından biri olarak kalacaktır.”

Bu kanlı haziranda ana yurt ve ata yurt saydıkları eski Türk topraklarına yerleşen Ahıska Türkleri, kurbanlar vererek atayurdu da terk ettiler. Kendi dil, din, soy ve kan kardeşlerinden ayrılıp Rus askerlerinin himayesine sığındılar. Savaş uçaklarıyla Rusya'nın iç kesimlerine, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a taşındılar. Onların arasında, 45 yıl öncesinin dehşetlerini yeniden yaşayan, üçüncü, hatta dördüncü defa kendine yuva kurmak zorunda kalan az değildi.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Muhtaroglu, Prof. Dr. V., *Türk Yurdu, Aralık 1993*.

Almanya'nın büyük gazetelerinden biri: *"Huzursuzluklar Özbekistan'ı sarsıyor"* başlığı altında verdiği haberde, *"Fergana şehrinin büyük kısmı alevler içinde"* sözünü alt başlık olarak kullanıyordu. Gazetenin Moskova (AP) mahreçli haberinde, Fergana Milletvekili Rahmetullah Ahmedov'un, **"Binlerce, mübalağasız binlerce ev saatlerce alevler içindedir!"** sözüne yer veriyor. Ahmedov'un Moskova'dan Fergana ile telefon konuşması yaptığını ve mahallî aşırı uçları suçlayan ifadeleriyle, **"Her yer duman, her şey yanıyor!"** dediğini bildiriyor. Gazete aynı haberde, Fergana'nın nüfus yapısı ile Ahıska Türklerinin geçmişi ve 1944 sürgünü hakkında kısa bilgiler de veriyor.¹⁶⁰

Milletvekili R. Ahmedov'un sözleri Der Spiegel dergisinde de yazı başlığı yapılmıştır: **"Her yer yanıyor!"**¹⁶¹ Ünlü Alman dergisi bu yazıyla birlikte yangını ve evsiz kalan biçare Türklerin resimlerini de vermiş. Bazı ilginç noktaları ihtiva eden bu yazının Türkçesini elinizdeki kitapta bulacaksınız. Orada olayların başlangıcı, gerginleşmeyle ortaya çıkan şartlar ve meselenin kısa geçmişi ele alınmaktadır.

Konuyla ilgili bir makale yazan Amerika'nın Münih'ten yayın yapan Hürriyet Radyosu (RL) yazarlarından A. Bohr, bu hadiseleri tahlil eden yazısında, Sovyet İçişleri Bakanı Vadim Bakatin'in Fergana'ya 6000 kişilik kuvvet gönderme ve binlerce Türk'ün evlerinden alınıp askerî garnizonlarda korunması hususundaki beyanatına yer verilmektedir. Bu yazıdan öğreniyoruz ki, *Ferganskaya Pravda* gazetesi 23 Mayıs'ta çıkan olaylara *"Bir grup sokak serserisi"*nin sebep olduğunu yazmış.¹⁶²

A. Bohr'un yazısında, Sovyet TV'sinin 5 Hazirandaki *Vremya* (haberler) programında, Fergana'nın işgal altındaki bir şehre benzediğini söylediği ifade edilmektedir.

Yine bu yazıda *"Zorla Özbekistan'a sürülen Türkler, diğer sürgün ve yerli halklara nazaran daha iyi çalışarak zamanla durumların iyileştirmişlerdir."* ifadelerine yer verilmektedir.

Moskova'da çıkan Glasnost dergisi ise olaylara geniş yer ayırmış ve 24 Mayıs'ta Özbek gençlerin Ahıska Türklerinin oturduğu mahallelere saldırarak *"24 saat içinde Özbekistan'ı terk etmeleri, aksi hâlde sonuçlara katlanmak zorunda kalacakları"* tehdidinde bulunduklarını yazmış. Buna sebep olarak da, onların kendilerinden daha iyi şartlarda yaşadıklarını öne sürmüşler...

Buna benzer görüşler "Dağılan Sovyet İmparatorluğunda İslâm" adlı kitapta da var. Hatta *"1944'te Gürcistan'dan sürülen Türklere ekonomik*

¹⁶⁰ Süddeutsche Zeitung, 6 Haziran 1989.

¹⁶¹ Der Spiegel, Nr. 24, 12 Haziran 1989.

¹⁶² Bohr, A., *Özbeklerle Mesketlerin Çatışması*, RL PRD, Münih, 6 Haziran 1989.

imtiyazlar sağlandığı" hezeyanlarına da rastlanıyor! Fergana olayları, bu iddialar bahane edilerek hazırlanmıştır.

Tacikistan Müftüsü Kadı Turadzonzade, bir vaazında bunun Ahıska Türklerine karşı girişilmiş bir katliâm olduğunu belirtmiştir. Müftü, bu kanlı olayların, ayrılmakta olan cumhuriyetlerin kendi ayakları üzerinde duramayacaklarını ispatlamak için Moskova'nın ve gizli güçlerin tahrikiyle çıkarıldığını söylemiş; Özbek/Kırgız çatışmasının da böyle olduğunu ilâve etmiştir.¹⁶³

Die Welt gazetesi, Sovyet İçişleri Bakanı V. Bakatin'in bir beyanatına yer vermiş, bakanın, Türk azınlığı saldırganlara karşı korumayan mahallî idareyi ve polisi suçladığını, bu durumu da *"utanç verici"* olarak nitelediğini kaydetmiştir. Aynı haberde 650 evin yandığı bildirilirken, *"Özbekler istemiyor diye sıkıyönetim de ilan edilmemiştir"* deniyor.¹⁶⁴

Sovyet Albayı Studenikin diyor ki, *"Hükûmet, mahallî makamlar insanları kurtarmak için hiçbir şey yapmamıştır. Bu hadiselerin çıkacağı önceden belliydi. Çatışmaların çarşıda çilek yüzünden meydana geldiğini söylemek saçmadır ve bir devlet adamanın bunu dile getirmesi rezalettir"*.¹⁶⁵

Fergana'da meydana gelen olaylarda yüzlerce, binlerce ev, hatta köyler yakılıp yıkıldı. İş yerleri ve otomobiller de bu yıkımdan nasibini aldı. En korkunç olanı, insanların ırzına, namusuna lekeler sürüldü.¹⁶⁶ Bir Pazar olayının, bu çapta olaylara sebep olacağı tahmin edilebilir miydi?

"Birlik" adlı Özbekistan Halk Hareketi'nin liderleri Abdurrahim Pulatov ve şâir Muhammed Salih, olayları yerinde incelemek için Fergana'ya gitmişlerdir. Pulatov, bu cinayetlerin mafya bağlantılı olduğunu ifade ederken, M. Salih, olayların din ve milliyet sebebiyle çıkmadığını ve durumdan çok endişe ettiğini dile getirmiştir. Yazısında bunları nakleden R. Cornwell, Salih'in odasında, Stalin kurbanlarından Özbek Millî Şâiri S. Çolpan'ın portresine dikkat çekiyor.¹⁶⁷ Bu arada, *Özbeklerin Ruslara karşı mücadelesinde kendilerine destek vermeyen Ahıska Türklerinin, Özbek saldırısına uğradıkları* şeklindeki iddia da bu liderler tarafından yalanlanmaktadır.

Aynı kaynak şu önemli ifadelere de yer veriyor: *"Bir çocuk yuvasını basan Türklerin burada birçok çocuğu öldürdüğü, parçalandığı şayiaları köyden köye yayıldı. Fakat bu iddiaları doğrulayacak bir şahit yoktu."*

¹⁶³ Latour, Peter Scholl, *Den Gottlosen die Hölle/Der Islâm im Zerfallenden Sowjetreich*, München, 1991.

¹⁶⁴ Die Welt gazetesi, 12 Haziran 1989.

¹⁶⁵ Sovetskaya Rossiya, 13 Temmuz 1989'dan Gurbanov, aynı yazı.

¹⁶⁶ Mob power, The Economist, June 17 1989.

¹⁶⁷ Cornwell, Rupert, *A Tinderbox in The Garden Of Central Asia*, The Independent, June 26 1989.

Cornwell'in yazısında, Özbekistan'da bir parti lideri olan ve adı yolsuzluklara karışan Şeref Reşidov'un, serseri takımıyla olan bağlantıları da zikrediliyor.

Diğer taraftan resmî kaynaklar Birlik hareketini suçlarken, Özbekistan KP sekreteri Refik Nişanov da Birlik üyelerinin kışkırtıcı bildiriler dağıttığını açıklamıştır. Pravda Vostoka gazetesi de olayların bu bildirilerle alevlendiğini bildirmiştir.

Birlik yetkilileri ise bu suçlamaları reddediyorlar. Ama şurası bir gerçek ki, Birlik'in, olayların yatıştırılması için somut bir çaba gösterdiği söylenemez.

O günlerde KP'nin beş altı yüz bin üyesi varken, Birlik'in bir buçuk milyon civarında üyesi olduğunu kendi sempatizanlarından duyuyorduk. Bu kadar kuvvetli olduğu hâlde, isteselerdi olayları yatıştıramazlar mıydı acaba? Bu konuda herhangi bir bildirilerinin de olmadığı anlaşılmaktadır. Birlik'in istemediği bir halk hareketinin iki üç sene boyunca devam etmesi mümkün değildir. 160.000 Ermeni ve bir o kadar Yahudi'yi, daha fazla miktarlarda Rus'u barındıran Özbekistan 60.000 Türk'ü yakıp yıkip öldürmüş veya sürmüştür. Gün olmuş (1993'te) Birlik liderleri M. Salih ve A. Pulatov da kendi ülkelerinde barınamamış, kurtuluşu Türkiye'ye gelmekte bulmuşlardır. Hoş geldiler, safalar getirdiler! Zira Türkiye, bütün Türklüğün vatanıdır...

VI.b. Katliâm Türkiye gazetelerinde¹⁶⁸

19 Aralık 1989/Zaman:

Sovyetler Birlği Yüksek Sovyeti'nin hazırladığı plâna göre, Ahıska Türkleri 1944 yılından önce yaşadıkları Gürcistan'daki yurtlarına beş yıl içinde kademeli olarak sevkedilecek. Bu yaz Özbek ve Ahıska Türkleri arasında meydana gelen olaylarda çoğu Ahıskalı olmak üzere yüzden fazla kişi ölmüş, 800 kişi yaralanmıştı. Bunun üzerine Ahıska Türklerinin bir bölümü Moskova yakınlarındaki kamplara nakledilmişlerdi.

24 Şubat 1990/Türkiye:

MESKET TÜRKLERİNİN ÇİLESİ BİTMİYOR.

ÖZBEKİSTAN'DA KALAN MESKETLER DE SÜRGÜNE GÖNDERİLDİ.

Özbekistan'ın Karabak kasabasında bin kadar Özbek genci, Ahıska Türklerinin bölgeden derhâl ayrılması isteği ile kasaba meydanında gösteri düzenledi. Tehdit edilen Ahıska Türkleri bir kaplıca tesisine sevkedildiler.

24 Şubat 1990/Milliyet:

ÖZBEKLER SALDIRDI

¹⁶⁸ Buraya bazı gazetelerin Avrupa baskısında çıkan kısa haberlerden birkaçını alıyoruz.

BİNLERCE TÜRK EVLERİNİ TERK ETMEK ZORUNDA KALDI!

Özbekler Ahıska Türklerine yönelik saldırılarına yeniden başladılar. Taşkent'te binlerce Özbek'in katıldığı bir gösteride Mesketlerin Cumhuriyeti terk etmesi çağrısı yapıldı. Buka semtinde önceki akşam Mesket Türklerine ait on beş ev ateşe verildi. Gecenin ilerleyen saatlerinde saldırıların artması sonucu Akkurgan, Çimkent, Degabad, Leninabad, Kumuskan, Bostanlık semtlerinde yaşayan bütün Mesketler evlerini terk etti. Evlerinden ayrılmak zorunda kalanların sayısının 49 bine ulaştığı bildiriliyor.

25 Şubat 1990/Milliyet:

MESKETLERİN BAŞI DERTTE!

Özbekler, Mesketlerin önceki gün boşalttıkları evlerden 27'sini ateşe verdiler. Taşkent'te bir grup, gösteri düzenleyerek Mesketlerin Cumhuriyeti terk etmelerini istedi.

26 Şubat 1990/Tercüman:

AHISKA TÜRKLERİ BASKI ALTINDA!

Taşkent çevresinde yaşayan Ahıska Türklerine Özbekler tarafından yöneltilen saldırılarda en az 50 evin yakıldığı bildirildi. 8 Mart 1990/Tercüman: Özbekistan Cumhuriyeti'ndeki Ahıska Türklerinin, cumhuriyetin bir şehrinde ötekine dolaştırıldıkları bildiriliyor. Çıkan çatışmalardan sonra, dört binden fazla Ahıska Türkü'nün, Buka beldesinden yalnızca iki hafta önce getirilmiş bulundukları Parkent'ten çıkarıldılar. Üç hafta içinde ikinci defa tahliye edilen Ahıska Türklerinin nereye götürüldükleri bilinmiyor.

1 Nisan 1990/Milliyet:

MESKETLERDEN 'BİZİ ALIN!' ÇAĞRISI.

Mesket (Ahıska) Türkleri, Cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan Akbulut'tan yardım isteyerek, yazdıkları bir mektubu Moskova'daki Türk Büyükelçiliği'ne teslim ettiler.

1 Nisan 1990/Türkiye:

AHISKA TÜRKLERİ YOK EDİLMEK İSTENİYOR!

Can ve mal güvenlikleri tamamen ortadan kalkan Ahıskalılar, ne yapacaklarını şaşırarak vaziyette. 26 Ekim 1989'da zamanın Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Başbakan Turgut Özal'a hitaben yazdıkları dilekçede şunlar var: "Masraf ve geçimimiz bize ait olmak şartıyla Türkiye tarafından göçmen olarak kabul edilmek istiyoruz. Bu bildiri ile Türk devleti ile hükûmetinden ilâve yardım istemediğimizi beyan etmiş oluyoruz. Sabırsızlıkla kararınızı

bekleyen bizler, bir ân önce kendi milletimizle birlikte yaşamak istediğimizi bildirmek istiyoruz."

Ahıska Türklerinin önderlerinden Yusuf Serveroğlu, Gürcistan sınırları içinde yer alan öz toprakları AHISKA'ya dönemediklerini, Özbekistan'dan da ihraç edilmek istendiklerini hatırlatarak, Moskova'daki merkezi hükûmetin yüz binlerce kişilik Ahıska Türkleri topluluğunu küçük gruplar hâlinde Sibirya'ya yerleştirip millî kimliklerini yok etmeye çalıştığını söyledi.

5 Haziran 1990/Zaman:

MİSKETLER FERGANA KATLİÂMINI ANDI.

Moskova'nın kuzey banliyölerinden birinde, yaklaşık iki saat süren bir miting düzenleyen Ahıska Türkleri, Sovyet hükûmetinin, problemlerine kayıtsız kalışını protesto ederek, Yüksek Sovyet'in aldığı karar uyarınca bir ân önce Gürcistan'daki topraklarına dönmek istediklerini bildirdiler. Gürcüler ise, Ahıska Türklerinin Müslümanlıktan vazgeçemedikleri ve Türklüklerini reddetmedikleri sürece Ahıska'ya dönmelerine kesinlikle izin verilmemesi için geniş bir kampanya açmış bulunuyorlar. Kazakistan'daki Ahıska Türkleri de, Fergana benzeri olayların Kazakistan'da da yaşanmasından endişe ediyorlar.

Bunlar, çeşitli gazetelerde konuyla ilgili başlıklar altında verilen haberlerin bazılarıdır. Yarının tarihçesine not bırakmak düşüncesiyle buraya almayı gerekli bulduk. Tabii ki bu haberlerde geçen hadiseleri birkaç satırla yorumlamamız da gerekiyor.

"Özbeklerin, Ruslara karşı kendi saflarında yer almaya çağırdıkları Türkler, bu talebi reddettikleri için Özbeklerin bu katliâma girdikleri" iddiası dilden dile dolaşmaktadır.

Özbekistan'da sosyal ve siyasî durum hâlâ netlik kazanmış değildir. Demokratik gelişme tartışma konusudur. Muhalefet susturulmuştur. Münih'te tanıdığım Birlik Hareketinden Enver Osman, kafasına demirlerle vurulduğu ve evinin yakıldığı için Özbekistan'dan kaçtığını söylemektedir. Özbekler, bu hâllerleriyle Ruslara karşı hemen bir fiilî harekete girişemeyecekleri açıktır. O hâlde onların Ruslara karşı fiilî bir harekete geçecekleri düşünülebilir mi?

Özbekler, Ahıskalılara, *"Bunca zamandır konuğumuzsunuz; memleketinize ne zaman döneceksiniz?"* dedikleri, çeşitli haberlerde geçiyor. Şu gezi notlarına bakalım:

"Mesket Türkleri meselesini soruyorum. KGB, Stalinciler, radikal İslâm... gibi türlü çeşitli izahlar içinde bir tanesi çok gerçekçi geldi bana: Mesketler daha az çocuğa sahip ve sebze yetiştiriyorlar. Sebze pamuktan daha karlı. Çok çocuklu ve pamuk yetiştiren cahil ve aç Özbek köylüsü bakıyor, komşusu

*Mesket, kendisinin toprağı kadar toprakla uğraşıyor; ancak kendisinden daha müreffeh... Bu durum tahriklerin kolay netice almasını sağladı."*¹⁶⁹

Bu satırlardaki bir yanlışı düzeltmemiz lâzım: Çocuk meselesi... Zira Türklerin de çocuk sayısının az olduğu kolay kolay söylenemez. Meselâ mektuplarından bahsettiğim Bayram Şahbazoğlu'nun sekiz çocuğı, kardeşi Asker'in de yedi çocuğı olduğunu birinci başlığın altında yazmıştık. "sebze ve pamuk" meselesi de doğru değildir. Özbeklerdeki 'çekememe' duygusu ise daha sonra bahsedeceğimiz iddia ve gözlemlerle de teyit edilmektedir. Cahillik, her yönden geri kalmışlık söz konusudur.

VI.c. Özbek kaynakları ne diyor?

Amerika'da yaşayan Özbekler yayınladıkları bir bildiriyle Fergana olaylarını kınanmışlardır. Gazete sayfalarında gördüğümüz, "Amerika'daki Türkistanlılar, Kremlin'i sert bir şekilde protesto etti" başlıklı bildiride şu ifadeler yer almaktadır:

*"Sovyetler'deki Türkler birbirine düşürülüyor. Çok küçültücü suçlamalarla, karalama kampanyasına Özbek ve Kazak Türklerini, gaddar, saldırgan ve Türk katili gibi propaganda yapılmaktadır. Rusların olaylarda oynadıkları oyunu bilmemezlikten gelişi güldürücüdür. Özbeklerle Misket Türkleri, Kazaklarla Azerî Türkleri olayları sun'î olarak çıkarıldı. Ve bu olayları bastırmak için on binlerce Rus askerini Türkistan'a getirmek iyi bir fırsat idi. Millî ve dinî direnişlerini Türk azınlıklara karşı imiş gibi göstermek çabasındadırlar. Türkistan'a yerleştirilen göçmenlerin %85'i Rus, Koreli, Ermeni ve Çinlidir. Geriye kalan %15'i ise Kırım, Azerî ve Misket Türk azınlıkları teşkil ediyor."*¹⁷⁰

Semerkant Birlik Teşkilâtı'nın reisi, kendisiyle yapılan röportajda, "Yetmiş yıldır bize Türklüğümüz unutturuldu!" diyor.

Reis, olayların sebebini Moskova'ya ve iktisadî çöküntüye bağlıyor. Şunu da söylüyor: "Asıl sebep, halkımızın tarih bilmemesiydi. Zannetti ki, Özbek ayrı bir millettir!"

İşte satırlar arasında, bütün gerçeğı apaçık ortaya koyan ifade! Sevgili Özbek aydınları bunu anlasa ve kabul etseler, Türklüğün mukadderatıyla ilgili bir yarayı da teşhis etmiş oluruz. Sonra da hep beraber, el ele tedavisine gideriz.

Muhammed Salih'in açıklamalarına gelince: Burada da Birlik Teşkilâtı'nın savunulması ihtiyacının duyulduğu açıkça görülüyor. Ahıskalıları öldüren ve evlerini yakan gençlerin 'işsiz olmaları' mazeretmiş gibi gösteriliyor!

Fergana hadiselerinden sonra yayınlanan "Özbekistan'daki Olaylar ve Özbek-Mesket-Kırım Türklerinin Ortak Bildirisi"nde şöyle denilmektedir:

¹⁶⁹ Türker, O., *Taşkent-Bakü Notları*, Türk Yurdu dergisi, Ekim 1990.

¹⁷⁰ Türkiye, 4.7.1989.

"Fergana vilâyetinde haksız dökülen ve hâlâ dökülmekte olan kan, bizi sınırsız üzüntüye boğdu. Fergana faciasının suçunu Özbekistan'daki resmî olmayan halk hareketlerinin üstüne yüklemeye ve bu tertemiz halk hareketini lekelemeğe çalışanlar son günlerde çoğaldı. Biz insanseverlikten vazgeçmeyelim. ...Akrabalığımız ve eski kardeşliğimizin hakkı için ezelden beri bir olan köklerimize kendimiz balta vurmayalım..."

İlk bakışta 'insan severlik' kokan, belki de hümanist (!) düşünceyle kaleme alınmış bu bildiriye okuyunca insan, kendini savunan biriyle karşı karşıya bulunduğunu sanıyor. 'Bu tertemiz halk hareketi!' neden kendini savunma ihtiyacı duyuyor? Kendi alnına kendisi kan lekesi sürmedi mi? Her ne kadar 'ortak' deniyorsa da, gerçekten kimin savunma bildirisi olduğu açıkça görülüyor.

Muhterem 'yazar-araştırmacılar', "*Yoksul ama mert insanlar*" diyerek, Fergana katliâmındaki baş oyuncularını yüceltmektedirler. Bunların ortaklaşa kaleme aldıkları yazıda Ahıskalılardan hiç bahsedilmemektedir! Neden acaba?

Hâlbuki bu da hiç bir işe yaramayacak; daha günlerce kan dökülecek, evler yanacak, insanlar yersiz yurtsuz oradan oraya sürülecekleri...

Olaylar, Mayıs 1989'da başladığı hâlde, muhterem zevatın 5 Temmuz 1990'da kaleme alındığı bildiride, "*Devam eden kanlı çatışmalar*"dan söz edilmektedir! Bunun adına da 'provakasyon' diyorlar!¹⁷¹

Nasıl provakasyon ki, yüzlerce insanı öldürüyor, evlerini yıkıyor, namusunu lekeliyorsun da, aylar yıl oluyor, sen hâlâ provakasyonu anlamıyorlar? Buna hangi aklîselim inanır? Nerede bu cânilerin büyükleri, aksakallıları, okumuş yazmışları? Aydınları yok mu? Bu kadar uzun zamanda kendi halkına bu 'provakasyon'u anlatamıyor mu? Hep savunmada kalan ve yüz binlerce üyesi olmasıyla övünülen Birlik hareketi neyle meşgul acaba? Bu muhterem 'yazar-araştırmacılar' da işi yoksulluk ve işsizlikle izaha kalkışıyorlar! İş bulmak için, mâsum insanların canına mı kıymalıdır?

Merhum şâirimiz Mehmet Akif'in Safâhat'ta yana yakıla tasvir ettiği gibi, o ilim beldeleri, mübarek topraklarda hâlâ tamtamlarla mı meşgulsünüz?

"Sormayın gördüğüm âlemleri, hiç söylemeyim:

Yâdi temkînimi sarsar da kan ağlar yüreğim.

O Buhara! O mübarek, o muazzam toprak!

Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!

Ay tutulmuş, "Kovalım şeytanı kalkın!" diyerek

Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek..."

Sayın Mim K. Öke de bilemediğimiz bir saikle, Özbeklere haksızlık yapıldığını yazabiliyor! Sırf 'objektif' olma sevdasıyla mı hakikatlere

¹⁷¹ Türkiye, 5 Temmuz 1990.

gözlerimizi kapatıp, vicdanlarımıza yol vereceğiz? Özbeklerin kabilecilik yaptığını, Türklük şuurundan uzak oldukları bizzat bir Özbek aydınının ağzından, *"Halkımız zannetti ki, Özbek ayrı bir millettir; bize Türklüğümüz unutturuldu!"* sözleriyle ifade edilirken, Sayın Öke neyin savunmasını yapma gayretindedir acaba? Kendi sütununa aldığı M. Ali Mahmudoğlu'nun sözleri yalan mıdır? Diğer Özbek aydınları da Mahmudoğlu'nun sorularına cevap arayacak yerde, kardeş kanı döken ayak takımının işsizliğini mazeret gösterip, onların savunuculuğunu üstlenmiş bulunuyorlar...

Aşağıya aldığımız İzvestiya'nın mülâkatında geçen bir nokta da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır: Deniyor ki, Özbekistan'da yaşayan Tacikler korkularından dolayı kendilerini nüfusa 'Özbek' olarak kaydettirmektedir! Çok ilginç bir tesbittir. Ahıskalıların kıyıma uğramalarının sebeplerinden biri ve belki de en kuvvetlisi, onların nüfusta Türk olarak görünmeleri mi yoksa?

VI.ç. Bir muhavere

Münih'teki üniversiteli Türk gençleri, dış Türklerle ilgili bir toplantı düzenlemişlerdi. Bu toplantıya muhtelif Türk topluluklarından aydın kişileri davet etmişlerdi. Kazak, Kırgız, Tatar, Azeri... Her biri kendi ülkesi hakkında bilgi verip, soruları cevaplandırıyordu. Toplantıyı Doç.Timur Kocaoğlu yönetiyordu.

16 Mart 1990 günü akşamında, Nypenburger Str. 99 adresindeki bu toplantıda, gençlerden tanımadığım birisi, benden erken davranarak Fergana olaylarını sordu. Kocaoğlu cevap vermeye başladı. Ahıska Türklerinin iyi yerleri, üst makamları işgal ettiklerinden bahisle, Özbeklerin işsiz kaldığını söyledi. Bu son olayları da Rus ajanları ve Ermenilerin tezgâhladığını iddia etti.

Başından beri sabırla dinlediğim sözleri karşısında, soğukkanlılığımı muhafaza ederek söz aldım. 'Mesket' sözünün yanlış kullanılmasından başlayarak Ahıska'nın geçmişini kısaca anlattım. Son olayların da sadece 'nifak' sözüyle geçiştirilemeyeceğini belirttim. Özbeklerin hâlâ millet şuuruna eremediklerini ifade ettim. Olayların aylardan beri devam etmesi, Ahıskalıların, Özbek ülkesinin hiçbir yerinde barındırılmaması bunu gösteriyor, dedim. Şimdi burada bir Özbek olsaydı... *(diye devam ederken, bütün gözlerin Kocaoğlu'na dikildiğini gördüm! Meğer kendisi Özbek'miş! Bunu bilmiyordum...)*

Kocaoğlu, *"Ben Özbekim, fakat İstanbul'da doğdum. O haberler TASS ajansı vasıtasıyla verilmektedir; itimat edilemez."* dedi. Devamla, *"Bugün Türkiye'de, Türk dünyasının iyi bilinmemesinin sebebi, 'Bütün Türkler bir ordu...' gibi sloganları çıkaran aydınlardır. Böyle Türkçüler zararlı olmuşlardır. Orta Asya da Atatürk gibi bir lider çıkaramadığından dolayı istiklâlini kaybetti!"* dedi.

Onu dinlerken hayretler içinde kalmıştım! Zira karşımda konuşan insan İstanbul Üniversitesinde Türkoloji okumuş ve orada 'doçent' olmuştu!

Ona, Zeki Velidî Togan, Abdulkadir İnan, Nihal Atsız, Yılmaz Öztuna, İbrahim Kafesoğlu, Erol Güngör, Mehmet Saray vs. gibi isimleri saydım. Bunların hiçbirisi Kocaoğlu'nun dediği gibi slogancı aydın değildi. Ayrıca, birçok aydınımız, *"Türkiye dışında da Türkler var"* dedikleri için *"Turancılık"*la suçlanarak zindanlara atılmışlardı. Türkiye dışındaki Türk dünyasını onlardan öğrendik. Bu düşüncemi ona ifade ettim ve bu ithamında haksız olduğunu söyledim.

Kocaoğlu'na dedim ki, *"Sizde lider çıkmadığı fikri de doğru değildir. Kabile toplumu olduğunuzdan dolayı, o millî liderlerinize itibar etmediniz. Millî şâirimiz Akîf'in yana yakıla anlattığı gibi, ecdadımızın İslâmı müşerref olduğu ve yüzyılları aydınlatan âlimlerin yetiştiği o mübarek Orta Asya topraklarını son iki yüz yıldır yıldızlara doğru tamtamların çalındığı yerler yaptınız. Her türlü gelişmenin dışında kaldınız. Bu sebeple de millî benliğinize sahip çıkamayıp, tefrikaya düştünüz, bölünüp parçalandınız. Bu da Rusların işini kolaylaştırdı. Biz ise, İstiklâl Harbimizi, millî kahramanlarımızın etrafında toplanarak kazandık. Rahmetli Prof. Z. V. Togan'ın 'Hâtıralar'ından, Türkistan mücadeleleri ve Enver Paşanın sonuçsuz kalan çabalarını biliyoruz. Görüyorsunuz ki, Türk dünyasının iyi bilinmediği fikriniz doğru olsa da gösterdiğiniz sebep çok yanlış..."*

Sonra Kocaoğlu, hiç yeri yokken sözü sağa sola dağıttı! Din meselesine girdi. Örtünmenin Suriye papazları tarafından çıkarıldığını da ilk defa orada ondan duydum! Bu gibi iddiaların ne ilmî temeli var ne de yeridir...

O akşam orada bulunan konuşmacılardan Dr. A. Cevadi Bey, Fergana olayları ile ilgili olarak ikide bir öne sürülen Rus faktörü için, *"Demek zaaf var ki, Ruslar kullanıyor!"* diyerek çok veciz bir şekilde Özbeklerin kabilecilik zaafına işaret etti.

Aradan hayli zaman geçti. Bir akşam vakti Kocaoğlu'nu telefonla aradım. Onunla yaptığımız aylar önceki münakaşadan hareketle, yazı çalışmalarımı ve son kanaatlerimi kısaca anlattım. O da hadiselerin *"Komünist Partisi ve ticaret mafyasının rekabetinden çıktığını"* söyledi. Kendisine son Özbek-Kırgız kavgasını hatırlatacak oldum; heyecanlı bir şekilde, Kırgızların saldırdığını söyledi! Hâlbuki Kırgızlar da, Özbeklerin saldırdığını söylüyorlar. Orta Asya'daki kardeşlerimizin hâlâ hangi noktada bulunduklarına yanmamak elde değil...

1993 yılında çeşitli vesilelerle Kocaoğlu ile bir araya geldik. Hatta Almanya'nın Philipsburg şehrinde benim yönetimimde yapılan bir *"Türk Dünyası Açık Oturumu"*na Özbekistan değil de *Batı Türkistan* hakkında konuşmak üzere katılmıştı. Ben ise hem oturumu yönettim, hem de Ahıska

Türkleriyle ilgili konuşma yaptım. Bu toplantıya konuşmacı olarak katılanlardan birisi Kocaoğlu'ndan çekindiğini ifade ederek biyografisindeki bazı bilgilerin değiştirilmesini rica etti; öyle yaptım. Onun, aynı radyoda çalıştığı soydaşlarına güven vermediği anlaşıyordu.

Dinleyiciler arasından Fergana olaylarıyla ilgili birçok soru gelmesine rağmen, milletin huzurunda Kocaoğlu'nun zor duruma düşmemesi için konuya temas etmedim. Dinleyenler de bu atlamayı hissetmiş olmalılar ki, oturumun sonunda sordular! Ben de Kocaoğlu cenahının dediği gibi "KGB, filân!" deyip geçiştirdim. Yanında Birlik teşkilâtından gazeteci Enver Osman da vardı. O da konuyla ilgili soruları cevaplandırmaktan kaçındı.

VII. AHISKA TÜRKLERİ NE DİYORLAR?

Özbekistan'da vuku bulan olaylar üzerine çeşitli açıklamalar, yorumlar yapıldı. Ne yazık ki, bunların ekseriyeti yalan yanlış bilgilere dayanıyordu.

Ahıska Türklerinin liderlerinden İbrahim Mecidoğlu, bu hadiselerin iç yüzünü Ankara'da yayınlanan haftalık bir gazeteye verdiği mülâkatta şöyle anlatıyordu:

VII.a. Mecidoğlu anlatıyor

"Bütün dünya bizi Mesket diye tanıdı. Oysa biz Mesket filân değiliz; sadece ve sadece Türküz. Anadolu Türklüğü'nün bir talihsizlik sonucu Sovyetler Birliği'nde kalan küçük bir parçasıyız.

Faciamız, İkinci Dünya Savaşı sonunda, yaşadığımız vatanımızdan Orta Asya'ya sürgün edilmemizle birlikte dehşet verici boyutlara ulaştı. Pek çoğumuz sürgün sırasındaki amansız şartlar yüzünden öldü. Kalanlarımızı ise, daha çok şeyler bekliyormuş.

Biz Almanlarla filân iş birliği yaptığımız için değil, Türkiye sınırına bitişik bir yerde yaşadığımız ve **Türk** olduğumuz için sürüldük.

Sovyet yönetimi bizden korktu. Herhangi bir savaş hâlinde Türkiye'yi destekleyeceğimizi düşündüler.

İkinci Dünya Savaşı'nda sürülen grupların vatanlarına dönmelerine izin verildi. Bu konuda ben Kırımlı kardeşlerimizin de istediklerini elde edecekleri konusunda umutluyum. Ama bizlerin vatanımıza dönebileceğimiz konusunda hiç umutlu değilim. Çünkü bizim topraklarımız Türkiye'ye yalnızca bir kilometre mesafede! Ne toprağımızın yeni sahibi Gürcüler, ne de büyük patron Ruslar buna izin vermezler. Çünkü Türk korkusu hâlâ mevcut...

Bizler 1944'te sürüldük Orta Asya'ya. En çoğumuz da Özbekistan'a sürüldü. Sonra Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan geliyor sayı bakımından.

Orta Asya'nın aydınları, Stalin zamanında katliâma tâbi tutuldu. Kalanlar da kaçtılar.

Aydınları yok edilen, kitapları yakılan, alfabeleri değiştirilen ve birlikte yaşadıkları Büyük Türkistan toprağı beş ayrı cumhuriyete bölünen Türkler, bir nevi ortaçağ hayatına geri dönmüşlerdi. En kötüsü zaten var olan kabilecilik eğilimi başını alıp gitmişti.

Moskova bizi, sürgüne gittiğimiz yerlerdeki Türk boylarına 'vatan düşmanı' olarak takdim etti. O insanların zihnine yerleşti ki, bu insanlar düşman...

Bugün bu cumhuriyetlerde Ruslar birinci sınıf insandır. En önemli işler onlarındır. Onlardan sonra cumhuriyetin halkı gelir. Sonra Ermeniler, Ukraynalılar, Yahudiler... Bizler bu sıralamanın en altında yer alıriz.

Yerli halkı temsil eden yeni gruplar, ülkelerinden yabancı unsurların çıkarılmasını istemeye başladılar. Özbekistan örneğinde **Birlik Hareketi**, yabancı düşmanlığını körükledi. Halka, durumlarındaki kötülüğün sebebi olarak yabancılar gösterildi. Herkes bu düşmanlığın yöneleceğı kaynak olarak Rusları ve Ermenileri görüyordu. Oysa bu tahminler tutmadı. Özbek kardeşlerimiz Ruslara doğrudan hücum etmek yerine dolaylı mesaj verme yolunu seçtiler. Şöyle düşündüler: Eğer biz Ruslara saldırırsak, yönetim bunun hesabını çok ağır bir şekilde sorar. Oysa sahipsiz bir topluluğa saldırırsak, yönetimin aşırı gazabını üstümüze çekmeyiz. Ruslar ve diğer gruplar da, sıranın kendilerine geleceğini düşünerek Özbekistan'ı terkederler. Tabiî bizden daha sahipsiz bir topluluk mevcut değildi. Çünkü bizler Allah'tan başka herkesin unuttuğu küçük bir topluluktuk.

Bizlere saldırılması Moskova'nın da işine geliyordu. Eline istediğı gibi bir müdahale gerekçesi geçecekti. Moskova bu hesabı yaptı; Taşkent kendi hesabını yaptı. Böylece Özbekler bize karşı kıskırtıldı.

Nihayet 1 Haziran 1989'da Fergana'daki olaylar patlak verdi. Özbek polislerinin nezaretinde, Özbekler, evlerimize saldırıp ateşe vermeye, evlerden kaçmaya çalışanları öldürmeye ve hatta kadınlarımızın namuslarına el uzatmaya başladılar. O gün Fergana'da iki bin ev yandı. Yüzün üzerinde insan öldürüldü.

Olayların bitiminden sonra, Özbekistanlı yetkililer, saldırganların içinde Özbek kıyafeti giyinmiş yabancılar olduğunu iddia ettiler. Hatta saldırganlara dağıtılan paraların üzerinde Ermenistan Bankası damgasının bulunduğunu söylediler. Ancak ne bir yabancı yakalandı, ne de Ermenilere bir şey söylendi!...Sonuçta bizler canımızı kurtardığımızı şükredip Özbekistan'dan kaçtık. Özbekistan'daki gruplar muratlarına ermişlerdi. Diğerlerine göz dağı vermek için pek çok soydaşlarının kanlarına girmişler ve ırzlarına el uzatmışlardı. Moskova da emeline ulaşmış, Özbekistan'a müdahale için sağlam bir gerekçe bulmuştu. Herkes muradına erdi, ama olan bize oldu...

Önce Rusya içinde iki yere götürüldük. Ahıska'ya dönme isteğimiz kabul edilmedi. Eylül-Ekim 1989'da da Azerbaycan bizleri bağrına bastı. Bugün Azerbaycan'da 60.000 kişiye yakın Ahıska Türkü vardır.

En büyük isteğimiz kendi topraklarımıza dönmek. Ama Türkiye Cumhuriyeti'nden de bir isteğimiz var: Hiç değilse birazımızı olsun bağrına bassın..."¹⁷²

VII.b. Azerbaycan'dan gelen ses: İki ay uyumadık!

Taşkent'teki Şahbazoglu Ailesinin çoktan beri duyulmayan sesleri, nihayet Azerbaycan'dan geldi! Fergana'da başlayıp Özbekistan'ın her yerine yayılan ve Ahıskalı düşmanlığıyla beraber gelen katliâm haberlerinden sonra mektup alamaz olmuştum. Meraktaydım... Öyle ki, bu merak beni, öldüler mi, kaldılar mı endişesine sevk ediyordu.

Nihayet 22 Aralık 1989 tarihli mektubu yazan Bahadır Şahbazoglu, bu mektubu Taşkent'ten değil, Bakü'den gönderiyordu. Bahadır, ailesiyle çoluk çocuk Bakü'ye geldiklerini yazıyordu. Alelacele göç etmek mecburiyetinde kalınca, geldikleri yerde eşyalarını koyacak yer bulamamanın sıkıntısı içinde, amcasıgillerle beraber çektikleri zorlukları anlatıyor: "*Taşkent'teki evlerimizi Özbekler almıyorlar ki, sattığımız evlerin parasıyla burada ev alıp yerleşelim...*" diyordu. Özbekler bunların evlerini "*Nasıl olsa bir bir bırakıp kaçacaklar; niye para verelim ki!*" düşüncesiyle almıyorlarmış.

1989'un ekim ayında Bakü'nün Aksu rayonunun Gürcivan köyüne yerleşmişler. Amcalar ve komşular beraberce gelmişler. Azerbaycan yetkililerinin gösterdikleri alâkayı, yakınlığı minnetle anlatıyor, "*Çok sağolsunlar, biz Türklere çok yardım ettiler.*" diyordu. Taşkent'teki hayatına, düzenine ve işine de yanıyordu...

Mektubunda, olup bitenleri anlatıyor sonra da şu hazin cümleyi ilâve ediyordu: "*Bizim hâlimiz böyleydi: İki ay uyumadık, Özbekler saldıracak diye!...*"

VII.c. Bizler bir can ve bir kanız

Sonraki mektup 9 Şubat 1990'da yazılmış, 15.3.1990 tarihinde posta damgası yemişti. Bu mektup Kur'an harfleriyle yazılmıştı. Bahadır'ın küçük kardeşi Bahtiyar'la hanımı Münevver yazmışlar. Kendileri şimdilik Taşkent'teymişler. Çünkü ikisi de Mühendislik Enstitüsü son sınıftaymışlar. Baba ve anneleri de evleri satıp Azerbaycan'a, Bahadır'ın yanına gideceklermiş. "*Özbekistan'daki Türk halkının çoğu gitti. Allah fırsat verirse biz de tahsili bitirip gideriz. Bu mektubu ben dedim, Münevver yazdı...*" diyordu.

¹⁷² *Yeni Düşünce*, 20 Nisan 1990.

Aynı zarfın içine babası Bayram Şahbazoğlu da bir pusula koymuştu: *"Vatanımıza (Ahıska'ya) dönüş için hâlâ cevap verilmedi. Vatana dönmek için çalışıyoruz. Özbekler adam değiller! Gürcüler de bizi almak istemiyorlar. Siz de (Türkiye) yardım edin. Bizler bir can ve bir kanız. Vatanı alsak çok iyi olur. O vakit sizlere çok yakın oluruz..."*

VII.ç. Her birimiz bir yerde

13 Haziran 1990 tarihli mektupta Bahtiyar şöyle yazıyor:

"Bu işleri bizim başımıza Özbekler getirdi. O Özbek sana yalan söylemiş. (Kocaoğlu'nun kulakları çınlasın!) Orda biz Türkler, çalışıp çabalayıp yaşıyorduk. Özbeklerin gözü kaldırmadı. Türklere, "Buradan çıkın gidin!" dediler. Şimdi Özbekistan'da Türkler çok az kaldı. Bizlere yurdumuzu vermezlerse işimiz ne olacak... Her birimiz bir yerde... Dağınk... Böyle yaşamak olmaz. Allah'tan gözlüyoruz, teziken yurdumuzu verseler..."¹⁷³

Zaman geçtikçe bazı yanlışlar daha iyi anlaşılıyordu. İşte daha önce gördüğümüz 'Mesket' sözü artık geçmez oluyor, anlamsızlığı ortaya çıkıyor, basın organları da **Ahıska Türkleri** demeye başlıyordu.

VII.d. Fahrettin'i dinlerken

On altı sene evvel -Brejnev'in en karanlık devrinde- mektuplaşmaya başladığımız Şahbazoğlu ailesi, 1989 Fergana olaylarından sonra bütün Ahıska Türkleri gibi Özbekistan'ı terk etmişti. Onların ilk yerleşim yeri Azerbaycan oldu. Sonra Ukrayna'ya gittiler. Hersonskiy vilâyeti, Geniçiskiy kazasında yaşıyorlar. Aile reisi Bayram Şahbazoğlu veteriner hekim, bir oğlu makine, bir oğlu inşaat, bir oğlu makine ve bilgisayar, bir gelini de tekstil mühendisidir. Ukrayna'da çok ağır şartlarda yaşıyorlar ve meslekleriyle ilgisi olmayan işlerde çalışıyorlar. T.C. Hükûmeti, *"Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun"* çıkarınca, onlar da Türkiye'ye gelmek istiyor fakat hayat şartlarının ağırlığından korkuyorlar.

Taşkent ve Bakü Teknik Üniversitelerinde makine ve bilgisayar mühendisliği tahsili yapmış olan Fahrettin, Allah'ın bir lutfuyla 1993 Temmuzunda Türkiye'ye geldi. O konuştu, ben not aldım. İşte o notlardan bazıları:

"Fergana olayları çıktığı zaman, ben Taşkent Tarım Makineleri Enstitüsü'nde okuyordum. Ondan önce Özbeklerle aramız çok iyiydi. Ayrımız gayrımız yoktu. Bir sürtüşme filân da yoktu.

Okuduğum enstitünün hocaları ve öğrencileri tamamen Özbek'ti. Hatırım sayılırdı, sevilen birisiydim; hatta liderdim.

¹⁷³ Bu mektubun ilhamıyla yazdığım, *"Her birimiz başka yerde"* adlı şiiri ekler bölümüne aldık.

Fergana olayları yüreğimizi dağlamıştı. O günlerde traş olmadım. Mahmudov adında bir Özbek hoca, bana neden sakallı olduğumu sordu. "*Fergana'da ölenler için yas tutuyorum!*" dedim. Bütün öğrencilerin içinde, "*Eğer Fergana'da olsaydım, silâhımı alıp ben de onları öldürürdüm!*" diye karşılık verdi.

"*Siz de Türk değil misiniz? Niçin öyle diyorsunuz?*" dedim. Bana şu cevabı verdi: "*O sözü bana söyledin, sakın bir yerde söyleme! Seni öldürürler!*" Bu sözünün ardından da bana küfretti. Tabî ben de ona ettim. Beş numara olan notumu ikiye düşürdü.

Rektörümüz Özbek değildi. Kim V. adlı bir Koreliydi. Durumu ona ve KP'den Kırım Tatarı Eşref Muhammedov'a anlattım. KGB de haberdar oldu. Oradan Yadrin İvan adlı Rus, bana 580597 numarayı vererek, "*Özbekler bir şey yaparsa buradan bizi ara!*" dedi. Bu şahıslar bizim Özbek hocayı çağırıp görüştüler. Sonra hoca beni tekrar imtihan etti; yine beş numara alıp çıktım, arımdan baktı!..

Özbekler, "*Burada ne geziyorsun? Neyin yitirdin de burada arıyorsun?*" demeye başladılar. Hatta benden beş yaş küçük biri yakamdan kaptı da, "*Ne zaman gideceksiniz buralardan? Madem Türksünüz, gidin vatanınıza!*" diye haykırdı.

Enstitüdeki Rusça hocamız Valentina, "*Niçin sövüyorsunuz, bu da Türk, siz de!*" deyince, Özbekler, "*Hayır, o Türk, biz ise Özbekiz!*" diye ona da hakaret ettiler.

Özbekler de Batılılar gibi Türklere 'barbar' gözüyle bakarlar ve korkarlar. Onlar kendilerini kesinlikle Türk saymıyorlar.

Bu Özbekler sadık insanlardı. Ne yazık ki, temizlik yönleri çok zayıftı. Evleri barkları da öyle... Para harcamaz, biriktirirler. Ahıskalılar ise paralarını evlerine harcarlardı. Onun için de Türklerin temiz evlerini kıskandılar.

Bizim halkımız örf ve adetlerine çok bağlıdır. Din ve milliyetimizin farkında ve şuurundaydık. Özbekler ise Ruslar gibi yaşarlar. Düğünleri mutlaka içkili ve kavgalı olur. Bir Özbek, erkekliğini, yiğitliğini ispatlamak için ille de birisini dövme derdine düşer...

Yengiylol rayonuna bağlı olan köyümüz Mihaylovka, Taşkent'e 36 km idi. Halkı tamamen Ahıska Türklerindendi, Özbek yoktu. Ama okulda Türkçe değil, Özbek ve Rus dilleriyle okuduk.

Ruslarla bir derdimiz yoktu. Zaten bize olan olmuş, vatanımızdan sürülmüştük. Gittiğimiz yerlerde de çalışıp çabalamaktan başka çaremiz yoktu. Halkımız zeki, çalışkan, dürüst ve zararsızdı.

Özbeklerle çatışmalar söylendiği gibi bir ânda patlak vermedi. Onlar bunu önceden kurdular. 1989 Mayısının başlarında arabalarla köye gelip "*Kapışma olacak!*" şayiasını atıp gidiyorlardı.

Artık Özbekistan'ın her yeri bir cehennem gibiydi. Halkımız kırk beş senedir oralarda yaşıyordu. Biz oralarda doğmuştuk. Ama neye yarar ki... Hepsi tarihe karıştı. Öyle ki, Özbekler arkamızdan tekme vursalar, "*Affedersiniz, ayağınız değdi!*" diyecek kadar güçsüz durumda kalmıştık. Ruslara selâm duruyorlar, bize vuruyorlardı. Gözleri Rusları görmüyor, sadece bizi görüyordu. Hâlbuki biz de onlar gibi pamuk tarlalarında çalışıyorduk; hem de ailece değil, sülelece... Bir de yalan söylüyorlar ki, biz pamukta çalışmıyormuşuz...

Nihayet haziran başlarında (1989) Özbekler, köye gelip "*Köyü boşaltın! Derhâl gidin!*" dediler. Molotof kokteyller atarak evleri yakmaya başladılar. Özbek subaylar, Özbek askerleri bizi korumak için gönderiyorlar; fakat onlar bu görevi yapmıyorlardı. Evler yakılırken subaylar da kaçıyorlardı. Kimden yardım isteyecektik? Artık Ruslardan yardım istemek zorundaydık ve öyle yaptık. Zira Özbekler, evleri yakıp, yıkıyorlardı. Bununla kalmıyor, Türk çocuklarını halı ve battaniyelere sararak ateşe veriyorlardı. Onlar Türk veya Müslüman değil, gâvur gibiydiler...

Birbirlerini vuruyor, sonra da zorla "*Türk vurdu!*" dedirtiyorlardı. Sebebi milleti bizim aleyhimize galeyana getirmektir. KP mensubu Özbeklerin bu tahriklerde büyük rolü olmuştur.

Özbekistan'dan bizi Ruslar taşıdı.

Polis kıyafetli Özbekler gelip iki otobüs dolusu Türk kadını götürdüler. Onlardan hiç haber alınamadı.

Evimizi barkımızı satmak derdine düştük. Özbekler almıyorlar, zorluyorlar ki kaçıp gidelim. Onlar da parasız mala konsunlar. Çoğusu öyle bırakıp kaçtı. Biz ise 20.000 rubleye (=15 dolar) evi, 1.800 rubleye (=2 dolar) iki ineğimizi sattık. Bu parayı Özbekler değil, devlet ödedi. Şimdi köyümüze tamamen Özbekler doldu.

Rusya'ya Volgograd'a gidip ev aradım, bulamadım. Azerbaycan'a gittik. Allah'tan başka kimseden yardım görmedik. Orada Ermenilerin terk ettiği evlere girdik. Tarla yok, ekin yok, iş yok... İki inek aldık, 1500 rubleye. Azerbaycan'da huzur bulduk diyemem. Aksine çok rahatsız edildik. Kendileri hep Rusya'ya kaçıyorlar; vatansız, ekmeğe muhtaç Ahıska Türklerini de cepheye sürüyorlar. Şimdi Ermeni harbi var diye Azerî gençleri Moskova ve Leningrad'da dolaşıyorlar...

Vatanımız olsun, on yıl askerlik yapmaya razıyız. Ama oraya sığındığımızın ertesi günü savaşıma çağırıyorlar. Azerîlerden bazıları savaşa gidenlerimizin cenazelerinden bile para kazanma derdine düştü! Meselâ yeni

evli bir oğlanı alıp Karabağ'a savaşa götürdüler. Orada nişansız kayboldu. Sonra Azerîler, "*Oğlanın cenazesini bulduk, şu kadar dolar verin Ermeni'den alalım!*" dediler. Babası verdi. Bir cenaze getirildi; kafa, yüz paramparça! Karısı, "*Bu benim kocam değil!*" diye feryad ediyordu. Ama artık getirilmişti. Baba yine de o cenazeyi defnetti. Gelin ise, hâlâ kocasından haber bekliyordu...

Tâbi olacağımız bir devlet, düzenli bir idare yoktu. Kalktık Ukrayna'ya gittik. Türkiye'ye geleceğimiz günlerin ümidiyle zaman geçiriyoruz.

Esas vatanımız Ahıska, zâlim Gürcistan'ın elindedir. Onlar da, "*Milletin, familyan Gürcü olarak yazdırmayı, Gürcü ismi almayı, Gürcü mekteplerinde okumayı kabul ederseniz alınız.*" diyorlar. Bu da bizden bütün benliğimizi istemektir. Kim yapar ki...

Uzak ellerde kalmış, ata yurdu hasretine tahammülü kalmamış olanlardan tek tük de olsa bu şartları kabul edenler çıktı. Ama onlar da Gürcülerin hain emellerini anladılar. Tanıdığım birisi gitti, Ahıska civarında bir yere yerleşti. Bir iki yıl orada yaşadı. Adı Emirşah'tı. Ailece adlarını Gürcü adıyla değiştirdiler. Halen arabası bile Gürcistan plakalıdır. Ama ne oldu, Abhazya savaşı çıkınca, Gürcülerin gerçek yüzü de ortaya çıktı. Öylelerini harbe sürüp öldürmek istediler. Şimdi o da bizim yanımıza, Azerbaycan'a geldi. İslâmî inanca bağlı ve câmiye de gittiği hâlde, Gürcü tabiiyetini kabul ettiği için hiç kimse yüzüne bakmıyor, konuşmuyor. "*Öyle etmezseniz, bize vatani vermezler! Pasaport çok da öyle olsun, ne çıkar ki? Ben yine de Türküm!*" diyordu. Ama şimdi o da bizimle birlikte Türkiye hasreti çekenlerdendir."

VIII. DÜNYA BASININDAN

Kendi ülkemizin basın yayın organlarının hâli mâlum...

Ahıska Türklerinin talihsizliği karşısında dünyanın da duyarlı davrandığı söylenemez. Petrol bölgelerinde ve stratejik noktalarda yaşayan insanlardan birkaç kişinin ölümünde ayağa kalkan dünya, yüz binlerce insanın, asırlardan beri yaşadığı topraklardan sürülüp çıkarılmasına ve bir daha geri dönüşlerine müsaade edilmemesine ses çıkarmamaktadır.

ABD Başkanı Bush'un 1991 yılında Moskova'yı ziyareti esnasında Kremlin önünde bir gösteri yaparak seslerini duyurmaya çalışan Ahıska Türkleri, ne yazı ki umdukları ilgiyi görememişlerdir. O zamanlar Kuzey Iraklılarla yakından ilgilenen ve hatta bu uğurda savaşa giren Bush, Ahıskakılara, "*Hayırdır, buralarda ne yapıyorsunuz?*" bile dememiştir.

Bu duruma yakından şahit olan Batılı bir yazar, bu durum karşısındaki şaşkınlığını saklayamamıştır. Bu yazar, "*Yurtlarından edilmiş Türkler, vatana*

dönüş mücadelesi veriyorlar.” başlıklı yazıda, Hristiyan Kürtlerle çok yakından ilgilenen bir liderin, onlardan daha çok ızdırap çeken Ahıska Türkleriyle ilgilenmemesine dikkat çekmektedir. Zamanın Gürcistan Devlet Başkanı Gamzahurdia’nın kendisinin de bir Stalin mağduru olduğu hatırlatılan bu yazıda, onun Ahıska Türklerine karşı takındığı sert tavır eleştirilmektedir. Yine o günlerde Rusya Başbakanı olan N. Rijkov’un, Ahıskalıları vatan kapılarını açacağına dair verdiği sözün de sonuçsuz kaldığı belirtilmektedir.¹⁷⁴

Örnek verdiğimiz bir yazıdan başka Fergana olaylarını takip eden günlerde belli başlı basın organlarında çıkan önemli yazılardan birkaçını buraya almak istiyoruz. Bu yazılardan, önemli bahislerle birlikte yabancıların bakışını da öğrenmiş olacağız.

Aktüel bir konu üzerine mülâkat:

VIII.a. FERGANA OLAYLARININ YANKILARI¹⁷⁵

Vladislav Markov

Bir haftadır Fergana vadisinden gelen feci haberleri takip ediyoruz, kahroluyoruz, acı çekiyoruz. Tabî ki bu olayların ne sebeple, nasıl meydana geldiğini merak ediyoruz. İşte bu konularda bilgi almak için SSCB Bilimler Akademisi’ne bağlı Etnografya Araştırmaları Enstitüsü elemanlarından iki tarih uzmanına -Doç. Dr. A. Ginzburg ve Doç. Dr. N. Lobaçeva’ya- müracaat ettim.

Efendim, Özbeklerle Türkler yaklaşık kırk beş senedir bir arada yaşıyorlardı. Ve bir de baktık feci çatışmalar oluyor, katliâm yapılıyor...

Ginzburg: Evvelâ Ahıska Türklerinin Özbekistan’a geliş hikâyesini dile getirmekte fayda var. Gürcistan’ın Türkiye sınırında yaşayan bu halk, 1944 Kasımında öteki birçok millet gibi Stalin’in insanlık dışı politikasının kurbanı oldu. Bilindiği üzere Kırım Türkleri, Çeçenler, İnguşlar, Kalmuklar, Volga boyu Almanları da mezâlîme uğramış ve sürülmüşlerdi. Türkler gerçekten acımasızca sürülmüşlerdir. Toplanmak için sadece iki saat zaman tanınmış, insanlar yanlarına bir şeylerini alamamışlardır. Yani bu zavallılar, ana yurtlarıyla beraber, bütün varlıklarını, evlerini, mallarını, değerli eşyalarını, hayvanlarını bırakıp gitmek zorunda bırakılmışlardır. Özbekistan’a sürgün yolculuğu ise, tam bir cehennem yolculuğu olmuş, binlerce insan ölmüştür. Ahıskalıları Özbekistan’da ıssız step mıntıkalarına dağıtmışlardır. Doğrusunu söylersek, bu insanlara o zaman Özbekler çok iyi davranmışlardır. Bunda Ahıskalıların Sünnî Müslüman olmalarının rolü de vardır. Zamanla Ahıska

¹⁷⁴ Peter Conradi, *Dispossessed Turks fight to return home*, The European, Augst 9, 1991

¹⁷⁵ Nedelya/Izvestiya, Moskova, 12-18 Haziran 1989 .

Türkleri ortama alışmış, toparlanmışlardır. Ahıskalılar zaten dayanıklı ve çalışkan insanlardır. Bu arada Özbekçe'yi de kolayca öğrenmişlerdi.

Onların kendi okulları var mıydı?

Lobaçeva: Maalesef olmamıştır. Genellikle böyle hassas konularda gereken hassasiyet ve ilgi gösterilmemiştir. Hele hele Orta Asya gibi milletlerarası açıdan çok hassas bir bölgede bu dikkatsizlik büyük bir hataydı. Hatırlarsanız geçenlerde SSCB Halk Temsilcileri Kongresi'nde bile bu mesele ısrarlı bir şekilde dile getirilmiştir. Bakın şimdi, Özbekistan'da oturan Tacikler, toplumda başarılı olmak, ayrımcılıktan zarar görmemek için nüfus kaydında Özbek olduklarını yazdırıyorlardı. Aynı durum Tacikistan'da oturan Özbekler için de söz konusuydu.

Fergana'dan gelen haberlere göre sokaklara dökülerek eylemlere katılan, Türklere mezâlim yapanları, aşırı milliyetçi güçler ve mafya yönetiyormuş...

Ginzburg: Aslında aşırı sloganların etkili olması, şiddet hareketlerine yol açabilmesi için elverişli sosyal ortamın bulunması şarttır. Yani vesileyle genel sebepleri karıştırmayarak sosyal meselelere eğilmemiz lâzım.

Lobaçeva: Bence de sosyo-ekonomik durum mühimdir. Bölgede vahim sosyal meseleler, yokluk, fakirlik, işsizlik mevcuttur. Bozuk ekonomik düzen, hayat pahalılığı, cahillik, kültür geriliği, kabileci bağnazlık, bürokratik derebeylik, toplumu patlama noktasına getirmişti. Böyle bir ortamda göçmenlerin hedef olma ihtimali oldukça fazladır. Bir başka sebep de, millî geleneklerin, örf ve adetlerin, halkların hayatında önemli yeri bulunan manevî değerlerin göz ardı edilmesi; insanların bir arada, istikrar, hoşgörü ve anlayış içinde yaşamalarının temeli olan ictimai dengelerin ihmalidir. Merkez, Orta Asya cumhuriyetlerinin kalkınmasını plânladığı zaman ülkenin genelinde uyguladığı model ve ilkeleri mahallî, etnik, dinî farkları dikkate almadığı için netice hüsrana olmuştur. Hâlbuki bölgede oldukça değişik, farklı aile yapısı, çalışma biçimi, dinî özellikler, fertler arası ilişkiler söz konusudur. Meselâ bir köyün veya şehrin bir semtinin insanların bütünü olarak günlük hayata düzen ve huzur getiren ananevi mahalle mekanizmasını ele alalım. Mahallede, oradaki câmiada, ileri gelen ihtiyarların otoritesi oldukça önemlidir. Bunun içindir ki, birçok meselelerde onların fikrini almak, onların tavsiyelerini dinlemek gerekmektedir. Yöneticiler, yetkili makamlar ise, onları görmemezlikten geliyorlardı. Hâlbuki mahalle buna rağmen mevcuttu. Kendi başına bir organizma olarak yaşıyordu.

Eğer gereken ilgi gösterilseydi ne olurdu?

Birçok hatalar yapılmazdı. İnsanların duygularını zedeleyen, hoşnutsuzluk çıkaran yanlışlar olmazdı. Halkın manevî hayatıyla irtibatın kopmaması çok önemlidir. Şunu da kaydedelim ki, 1920'li yıllarda bu hususa daha çok dikkat

edilmekteydi. Meselâ Taşkent'te o dönemde mahallelerin yapısı, sosyal fonksiyonu özenle korunuyordu. Burada gelişen zanaat dallarına, esnafa yardım yapılmıyordu. Bazı çağdaş modern işletmelerin yöneticileri, işçilerle uyum sağlamak, personel arasında huzur ve hoşgörü temin etmek için mahallelerin ileri gelenleriyle istişare ediyorlardı. Ne yazık ki şimdi böyle örneklere ender rastlanıyor.

Efendim, sanırım konuşmamızın asıl konusundan uzaklaşıyoruz, olaylara dönelim!

Ginzburg: Hayır, bence bunların hepsi zincir gibi birbirine bağlı meselelerdir. sosyal problemler insanların hareketlerine yön veriyor. Elbette bu tür faktörler konumuzun içindedir. Bu sahada bütün yanlışlar er veya geç belli bir tepki yaratarak toplumdaki dengeyi tehlikeye sokuyor. İşte böyle durumlarda olumsuz gelişmeleri, insanların dargınlık ve sıkıntılarını kullanmak isteyen güçler çıkıyorsa, facialar kaçınılmazdır. Özbeklerle Türkler arasında meydana gelen feci çatışmalar bize ibret olmalıdır. Ayrıca Özbeklerin çoğu bu haydutça eylemleri şiddetle kınamaktadır. Bir ân önce sosyal sebepler ortadan kaldırılmalıdır. Mutlaka halledilmesi gereken önemli bir mesele de şüphesiz Ahıska Türklerinin 45 yıl önce çiğnenmiş haklarının iadesi, onların ana yurtlarına dönebilmeleridir.

VIII.b. DÖNÜP GEÇMİŞE BAKARKEN¹⁷⁶

Aleksandra Muhina

Bugün bütün kamuoyu Fergana vadisindeki olayları izlemektedir. Ahıska Türklerinin meseleleri hepimizin dikkatini çekmektedir. Dolayısıyla bu konuda SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı Etnografya Araştırmaları Enstitüsü Kafkasya Kavimleri Bölümü Başkanı Prof.Dr. Sergey İvanoviç ARUTYUNOV'un görüşlerini almayı kararlaştırdık.

-1944'te Ahıska Türkleri neden Kafkasya'dan sürgün edilmişlerdir?

-Bilindiği gibi o dönemde bazı halklar Kırım ve Kafkasya'dan sürgün edilmişlerdir. Ne var ki, bu sürgüne dair vesikalar bugün bile araştırmacıların ulaşamadığı yasak belgeler sayılmaktadır. Bu sürgün, o sırada Kafkasya'ya hükmeden L. Beriia'nın teşebbüsü sonucu gerçekleşmiştir. Kafkasya'da doğmuş ve siyasî kariyerine de orada başlamış olan Beriia, şüphesiz bu işte önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan meselâ Kırım Türklerinin sürgün edilmesine gerekçe olarak, onların Alman işgal kuvvetleriyle iş birliği yaptıkları gösteriliyordu. Ben

¹⁷⁶ Poisk, Moskova, S. 7, 1989.

bu gerekçenin hukukî bir dayanak olabileceğini kabul edemem. Ahıska Türklerine gelince o bölgede işgalci kuvvet yoktu, cephe de oradan çok uzaktı. Fakat o yıllarda Türkiye ile ilişkilerin olumsuz yönde gelişmesi bu sürgünün resmen açıklanmamış, ama kabul edilebilir tek sebebiydi!...

-Ahıska Türkleri hangi bölgelere sürülmüşlerdi?

-Türkleri Orta Asya'ya sürmüşlerdi. Hem de sadece Özbekistan'a değil. Buralar cepheden hayli uzak, taşra yerlerdi. Şunu da kaydedelim ki, Ahıska Türklerinin hepsi Sünnîdirler. Dinlerine ve geleneklerine sarılmış bir kavimdir.

-Özbekler topraklarına yerleştirilen Türklere nasıl muamelede bulunuyorlardı?

-Savaş yıllarında Özbekistan'a Kafkasya kavimleriyle beraber Almanların eline geçen Rusya arazilerinden, ayrıca Moskova ve Leningrad gibi büyük şehirlerden tahliye edilen sivil nüfus da yerleşmişti. Özbekler bu göçmenlere elden gelen iyiliği yapmış, âdeta onlara kucak açmışlardı. Özbek halkının o dönemde gösterdiği misafirperverlik ve insanlık bugüne kadar hafızalarda yaşamaktadır. Öte yandan Ahıska Türkleri gibi Özbekler de Sünnî Müslümandırlar. Aralarında düşmanlık yaratabilecek kadar mühim farklar mevcut değildi...

-Büyük bir ihtimalle Türkler, Stalin yönetimi son bulduktan sonra, diğer sürgün halklar gibi kendi tarihî vatanlarına dönmek istemişlerdir?

-Haklısınız! Muhakkak istemişlerdir. Fakat sürgün edilen Kafkasya halklarından yalnız Kuzey Kafkasyalı kavimler, *-Karaçay, Malkar, Çeçen ve Kalmuklar-* vatanlarına dönebilmişlerdir. Kırım ve Ahıska Türklerinin meseleleri ise bugüne kadar sancılı ve zor bir hâlde gündemde kalmıştır. Şu var ki, Orta Asya'da hiç değilse Kırım Türkçesiyle tahsil veren okullar vardır. Ahıska Türkleri ise, kendi çocuklarını Özbek veya Rus okullarında okutmak mecburiyetinde bırakılmışlardır. Onların millî açıdan hiçbir hakları bulunmuyor, okulları yoktur. Türkiye ile temastan da mahrumdular.

Birkaç sene evvel Ahıskalılar "*Vatana Dönüş Komitesi*" kurmuşlardı. Ama bu maksatla çok daha önceleri de zor şartlara rağmen mücadele ediyorlardı. Onlar Gürcistan'a dönmek için defalarca çeşitli makamlara başvurmuşlardı. Ayrıca kendi okullarının açılmasını istiyorlardı. Bu okullarda Gürcücenin de okutulmasını düşünüyorlardı. Zira dönüşte bu insanların Gürcistan'da uyum sağlamaları önemliydi. Ancak Ahıska Türkleri yalnız 1970'li yıllarda Gürcistan'a yerleşme izni koparabildiler. Bu da sadece on, on iki ailelik gruplar hâlinde bir dönüş izniydi. Üstelik onların hangi bölgelere yerleşeceğine de Gürcistan makamları karar vereceklerdi. Böylece durum başlangıçtan çıkmaza girmişti. Hâlbuki Ahıskalıların kendi yurtları olan köylerin çoğu boştu. Türkler

oradan sürüldükten sonra o köylere yerleşen pek azdı. Buna rağmen Ahıskalılara kendi köylerine toplu şekilde dönüp yerleşme izni verilmedi.

-Bildiğimiz kadarıyla Ahıska Türkleri hiçbir zaman özerklik sahibi olmamışlardır. Acaba otonom bir devlet kurma niyet veya istekleri olmuş mudur?

-Hayır, böyle bir girişimleri olmamıştır. Belki de bir kültürel özerklik söz konusu olabilir. Her halkın kendi kültür ve geleneklerini koruma isteği tabiidir. Vatan toprağına yakın olma isteği de böyledir. Bu yüzdendir ki, Ahıska Türklerinin bir kısmı Kuzey Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a yerleşmişlerdir.

-Size göre Özbekistan'da yaşanan facianın sebebi nedir?

-Kanaatimce Özbekistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin daha çok dikkate, şefkate ve sosyal güvenliğe ihtiyaçları vardı. Gerçek şudur ki, onlar hiçbir zaman Özbeklere karşı husumet duymamışlardır. Sadece kendi isteklerini dile getirmiş, vatana dönmek için müracaatta bulunmuş, bazı medenî haklar aramışlardır. Ama yerli Özbek halkına karşı düşmanlık söz konusu olmamıştır.

Fakat tarihte de görebileceğimiz gibi bazen birtakım insanlar, birtakım millet önderleri zor ekonomik şartların, huzursuzluk ve sıkıntıların sebebi ve suçlusu olarak yabancı unsurları görürler; göçmenleri hedef alırlar. Ayrıca yer altı dünyası, mafya babaları, yolsuzluk yapmış, vurguncu birçok üst seviye yöneticileri, ortalığı karıştırarak yaşanan kargaşada kendi suç izlerini kaybettirmeğe gayret etmişlerdir.

-Efendim size bu zor durumda alınması gereken tedbirler nelerdir?

-Her şeyden önce bu insanlara yardım ve şefkat lâzımdır. Tabii ki ev ve isdihdam meselesi mühimdir. Bu ise halen çeşitli yerlere tahliye edilen Türklerin hayatı meselesidir; yani vatanları Ahıska'ya dönmeleri önemlidir.

VIII.c. İKİNCİ SÜRGÜN¹⁷⁷

Marina Şakina

Dergimizin bu seneki 15.sayısını "Tiflis Takvimi-Gürcistan'ın Siyasî Tablosu" başlıklı makale ile ilgili olarak Taşkent'te oturan Ahıska Türklerinden bir telgraf aldık. Dergimizin yayınında Gürcistan basınından iktibaslarımızla birlikte Ahıska Türkleri meselesini gündeme getiren ve Tiflis'te düzenlenmiş olan mitinge de yer vermiştik. Tiflis gazetelerinin yazdığına göre, mitinge katılanlar, Ahıska Türklerinin Gürcistan'a dönmelerine karşı çıkmışlardır. Ayrıca miting sırasında bir zamanlar kendi Gürcü komşularına Ahıska Türklerinin yaptıkları eziyetleri anlatan belgeselin televizyonda yayınlanmasını istemişlerdir.

¹⁷⁷ Novoye Vremya, Moskova, S. 18, 1990.

Dergi olarak Gürcü gazetelerinin yazdıklarını aynen olduğu gibi yayınlamaya okurlarımıza Gürcistan'daki siyasî havayı göstermek istemiştik. Çünkü merkezî basın bu konuda fazla bilgi vermemektedir. Bizi protesto mahiyetinde telgraf gönderen Taşkentli Ahıska Türkleri ısrarla miting hakkındaki haberimizin yalanlanmasını istiyorlar. Peki biz neyi yalanlayalım? Mitingin yapılmadığını mı yazalım? Ama miting yapılmıştır! Orada toplananların Ahıska Türklerinin dönmelerini istediklerini mi yazalım? Ama Allah şahittir ki, onlar bu dönüşe karşıydılar! Allah'ın dergahında kendi günahları için kendileri hesap vereceklerdir. Taşkentli okurlarımız nedense bizim de mitinge katılanlarla aynı fikirde olduğumuz kanaatine varmışlar, Türklerin yapmış olduğu sözde eziyetler efsanesine inandığımızı düşünmüşlerdir. Oysa Ahıska Türklerinin feci durumu bizi çok üzüyor ve Türklerin katillliği imajı oluşturma çabaları da endişelerimizi artırıyor...

Kanlı Fergana olaylarına kadar Ahıska Türkleriyle sadece etnografya uzmanları ilgilenirdi. Üstelik yazdıkları da arşivlerde tozlanır, hiç yayınlanmazdı... Şimdi Fergana'daki yangının alevleri 1944'te Gürcistan'dan sürülmüş olan bu halkı kamuoyuna tanıtmış oldu. Yine de Ahıska Türkleri gündemde pek fazla kalmadı. Hadiseler sebebiyle askerî koruma altında Özbekistan'dan tahliye edilen Türkler, Rusya'nın köylerine dağıtıldılar.

Ve işte böyle muallakta, kendi hâllerine bırakıldılar... Fakat bu ne zamana kadar sürecek? Tahliye üzerinden bir yıl geçti; onlar ise çare gözlüyorlar... Kimden gözledikleri de belli değil! Bu zavallılar şimdi merkezî Rusya topraklarında ikinci sınıf vatandaş durumundadırlar. Bir kısmına Azerbaycan kucak açmıştır. Elbette ki ülkenin böylesine ağır şartlarında bu zavallılara kapılarını açanların hepsi şükran ve duaya lâyıktırlar. Ne var ki bu nihai bir çözüm, bir çare değildir.

Dergimizi ziyaret eden Gürcistanlı üç Türk, bize yüzlerce sayfadan oluşan, ve söylediklerine göre tarih âlimi olan hemşerileri tarafından elle yazılmış "Mesketiya Tarihi"ni takdim ettiler. Onlar Ahıska Türklerinin Müslüman Gürcüler olduğunu ispatlamaya çalışıyorlardı. Bu sayfaları dikkatle karıştırdık. Fakat biz nasıl karar verebilirdik ki, etnograflar bile konunun incelenmediğini, Türklerin kökeni üzerine şimdiye kadar ortak ilmî bir görüşe varılamadığını itiraf ediyorlar. Ne hazindir ki, meselenin hallinde bu husus kilit noktaya dönüşmüştür. İşte tarihî tez ve varsayımlar savaşı!... Salt ilmî tartışma bizim 'demokratik' toplumda öylesine ölçüsüz ve aşırı yargılara yol açıyor ki, sanki Türkler aydan gelmişlerdir! Gürcistan onları Gürcü saymıyor, Türkiye ise Türk saymıyor! Devletimize gelince, anlaşılan bu insanların her şeyden önce Sovyet vatandaşları olduğunu göz ardı etmektedir. Meselâ Rus nüfus, Ocak 1990 olaylarından sonra Bakü'yü terkederek kaçmaya başladığında devletin katkısıyla

yardım fonu oluşturuldu. Bu gayet normal bir yaklaşımdı, böyle olması da lâzımdı. Gelgelelim ki Türklere yardım fonu diye bir şeyi hiç düşünen olmadı...

Biz Fergana cehennemini yazıyoruz. Türklerin çekilmez çilelerini dile getiriyoruz. Şefkat ve yardıma davet ediyoruz. Ama mesele bununla bitmiyor ki... Milletın ve insanların hakları çiğneniyor. Anayasamızla ve ülkemizin de imzalamış olduğu milletlerarası anlaşmalarla teminat altına alınmış bu haklar Ahıska Türkleri için sanki hiç geçerli değil! Halkı kuvvete başvurarak vatansız bırakmışlar, kendi kaderlerine terk etmişlerdir. Bugün pasaportunda **Türk** yazan Ahıskalı, Gürcistan sınırını geçemiyor! Nasıl anlatmalı ki, insan hakları, insanlığın ortak değeridir. Gürcüler için de, Türkler için de, Ruslar için de evrensel demokrasi nimetidir. Vatan hasreti, dönüş arzusu mezarlara ve kutsal vatana kavuşma isteği yüzyıllarca anlayışla karşılanmış; İnsan Hakları Beyannamesi daha ortada yokken bütün milletlerce saygıyla karşılanmıştı...

İnsan hakları, milletin haklarından üstündür. Bütün siyasî durum gerekçelerinin üstündedir. Bu da demokrasinin temel ilkesidir. Oysa gerçekler ilkelere yer bırakmıyor. Uzmanlar şüphe içindeler! Onlara göre, sürüldükleri 1944'ten beri nüfusları üç defa artmış Türklerin tamamı, toprakları sınırlı olan Mesketya'ya yerleştirilebilir mi? Bazılarından duyuyoruz ki, sadece Mesketya doğumlu olan Türklerin dönüşüne müsaade edilecektir. Yanlarında da küçük çocuklarını alabileceklermiş. Ama bu da hayal gibi görünüyor...

Türklerin Gürcistan'a dönmesi fikri kesinlikle reddedilmektedir. Geçenlerde Molodyoj Gruzıyı (*Gürcistan Gençliği*) gazetesi Cumhuriyetin birtakım dernek ve kuruluşları adına 'Gürcü Halkına Hitap' yayınlamıştır. Tamamen Ahıska Türkleri konusunun ele alındığı belgede yer alan hükümler çok üzücü bir tablo sergiliyor! Gürcistan yalnız Gürcülerinmiş! Fergana olayları, Gürcü halkının gaddar düşmanları tarafından senaryoyla düzenlenmişmiş! Gaye, Türkleri Gürcülere baskı yapmaya alet etmekmiş, Gürcistan'da gerginliği artırmakmış! Mesketya'ya hiçbir Türk'ün ayağı değmeyecekmış! Gürcü yanlısı olanlar, isimlerini, soyisimlerini, şuurlarını, dillerini ve pasaporttaki millî kimliklerini Gürcüleştirdikten sonra alınacaklarmış!

Peki bu ırkçılık daha elli sene önce görülmemiş miydi? Tarihin ibret verici dersleri böyle çabuk mu unutuluyor? Söz konusu belge sanki yüz yıl önceye aittir! Bir tek kelime bile şefkat yoktur. 1944 sürgünü -hiç değilse- kınanmamıştır... Hâlbuki Türklerin Türkiye'ye iade edilmesi için mücadele çağrısı yapılıyor! Peki bu Türklerin vatanının neresi olduğuna kendileri karar veremeyecekler mi? Türklerin millî kimlikleri üzerine aydınlatıcı çalışmalara ihtiyaç varmış! Gariptir ki, belgeyi imzalayan kuruluşlar arasında "*Gürcistan Helsinki Birliği*" de var! Adına bakılırsa, örgütün insan haklarına ve Helsinki ilkelerine sahip çıkması gerekiyordu...

SSCB Yüksek Sovyeti nezdinde Ahıska Türkleri Alt Komisyonu çalışmalarını sürdürüyor. Komisyon, boş şeyle uğraşıyor! Başka da ümit kapısı bulunmuyor!

"Molodyoj Gruziyi" gazetesinin söz konusu sayısında Gürcistan Patriği II. İliya ile yapılan bir mülâkat da yer alıyor. Diyor ki, "*Nefret küle dönüştürüyor; yalnız sevgi, halkı da, insanı da yüceltebilir!*" Gerisini okuyucular düşünsün...

VIII.Ç BEN AHISKALI BİR TÜRKÜM¹⁷⁸

Yusuf Serverov

Kız torunuma, "*Senin vatanın neresidir?*" diye soruyorum. O, derhâl yüreğini gösteriyor: "*Bak buradadır!*" diyor ve gülümsüyor. O, daha çok küçüktür ve vatanın ne olduğunu kavrayabilmekten uzaktır. Sadece benim öğrettiğimi tekrar ediyor. Gelgelelim ben onun yaşındayken, o vatan denen şeyin kucagındaydım. Ağaçlar, su, hava, güneş, yamaçlardaki evler, kısaca Mesketya'daydım. Fakat bir kasım gecesi, 1944 yılında köyümüze askerî araçlar geldi. Türkleri arabalara bindirdiler. Tabii o sırada kimse dönüşü olmayan bir seyahata çıkıldığına inanmıyordu. Vatansız bırakılacağımıza akıl ermiyordu. *Çünkü bizler Türk olarak böylesine vahim bir cezayı hak edecek suçu işlememiştik!*

Biz köylüyüz ve asırlarca toprağımıza bağlı insanlar olarak tebaası olduğumuz devletin kanunlarına karşı gelmemişiz! Sovyet iktidarına da karşı çıkmamışızdır! O zamanlar Türkiye sınırı açıktı. Ama göç eden çok değildi. Almanlarla o korkunç savaş başladığında ülkedeki bütün halklarla beraber biz Ahıska Türkleri de Nazilere karşı savaştık. Cepheden evlerimize kara haber kâğıtları geliyordu. Göz yaşları, matem, bekleyiş... Derken...

Beş yaşındaydım. O günü hiç unutmayacağım. Başkalarıyla beraber ben de kamyonu bindiğimde hiç yanımdan ayrılmayan ve hiç peşimi bırakmayan köpeğim ne yapacağını bilmediğinden yerinde donakalmıştı. Bakışlarını benden ayırmıyordu. Devamlı acı acı ürüyordu. Âdeta sahiplerini son defa gördüğünü hissediyordu... Ne var ki, doğduğu mekânı terk etmeyi de istemiyordu.

Vatanı terk etmek acısını yaşamayanlar böyle duyguları anlamakta zorluk çekerler. Şimdi elli bir yaşındayım. Ama sürgün edildiğimiz o gece, bugün bile bir film gibi gözlerimin önünden gitmiyor. Karanlık gecede tedirgin sığır sesleri, köpek ulumaları, motor gürültüleri hâlâ kulaklarımdadır.

Bugüne kadar acı çektik. Kara yazımızla barışmanın ve haksızlığa uğramanın acısını duya duya... Bizi meçhule götüren tren, yüzlerce kilometre yol aldıktan sonra, küçük bir istasyonda durunca, büyük babam hayale kapılarak

¹⁷⁸ Soyuz, Moskova, S. 23, 1990.

zannetti ki, tren geri istikamete dönmüştür. Heyecanlı bir sesle bağırdı: "Bakın! Bakın, işte geri gidiyoruz! Dönüyoruz!" Fakat dönmüyorduk. O sadece çaresizlikten kendi kendini avutmak için bağınyordu...

Biz ne o zaman, ne de sonra dönebildik... Üstelik sanki hiç yokmuşuz gibi unutulduk. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi büyük arazilere dağıldık. Almanya ile yapılan savaşta kazanılan *zaferden sonra köylerine dönen askerlerimiz, vatanlarında kimsesiz haneleri buldular!* Savaşıklarının mükâfatı olarak vatansız kalmışlardı! Çünkü bir başka savaş da vardı: Ülke yönetiminin, devlet adamlarının kendi vatandaşlarına karşı açmış oldukları gizli savaş! Bunun sonucunda sadece yollarda açlıktan, soğuktan ve çeşitli hastalıklardan 17.000 kişi öldü. Yani sürgün edilen 125.000 kadar ihtiyar, kadın ve çocukların yaklaşık her yedisinden biri yollarda öldü. İskâna tâbi tutuldukları Orta Asya'da kaç kişinin öldüğü ise bilinmemektedir. Evet, vatani savunmak için savaşa katılan yaklaşık 40.000 Ahıska Türkü'nden 26.000'i muharebelerde şehit oldu. Savaştan dönenler de derhâl göz altına alınarak akrabalarının yanına, Orta Asya'lara götürülerek onlar gibi özel kamp hayatına tâbitutuldular. Sovyetler Birliği Kahramanı gibi yüksek unvan kazananlar bile, on iki yıl süren özel kamp rejimine mahkûm edildiler.

1956'da Komünist Partisi'nin XX. Kongresi, Stalin rejimini tarihe gömerek onun yaptığı insanlık dışı katliâm ve mezâlimi dile getirince, bizim de zulümden kurtulacağımızı, adaletin yerini bulacağını sandık. Fakat bizi korkunç ve acımasız bir hayal kırıklığı bekliyordu. Stalin döneminde ana yurtlarından sürgün edilen halkların bir kısmı vatanlarına döndü. Ama bizimle beraber Kırım Türkleri ve Almanlar yine vatansızlık ve derbederliğe mahkûm edildik. *Ecdadımızın, dedelerimizin asırlar boyu yaşadığı, şimdi Gürcistan'daki beş kaza, sınır bölgesi olduğundan dolayı yine bizim için ulaşılmaz bir mekân oluyordu.*

İşte bizler yalnız o sırada kesinlikle anladık ki, hayatımızı bu yola koymazsak, bütün gücümüzü ve gayretimizi kullanmazsak, günlerce, aylarca ve yıllarca didinmezsek, vatanımız Ahıska'ya kavuşamayız. Bu düşüncelerle 1961'de millî teşkilâtımız olan Vatan Geçici Komitesi'ni kurduk. Gayemiz SSCB anayasası çerçevesinde hareket ederek anayurdumuza dönmeyi gerçekleştirmektir.

1968'den başlayarak 1987 yılına kadar SSCB Yüksek Prezidyumu, yani parlamento başkanlığı tarafından kabul edilen bizlerin vatana dönmemizi hukuken garantileyen en az yedi kararı sıralayabilirim. Peki o kararlar ne getirdi? Ne yazık ki o kararlar, Don Kişot'un arkadaşı Sanço Pansa'nın hayalî vali olduğu hayalî adada aldığı kararlar gibiydi. O kararların değeri, yazılmış oldukları kağıdın değerinden fazla değildi. Bu yıllar zarfında ilgili makamlara

yaklaşık 160 defa dilekçe verdik. Bir sonuç alamadık. Bizler, koskoca 'sosyalist cenneti' nde öksüz kalmıştık!

Sonraları yeni rüzgârlar esmeğe başladı: Ülkede Perestroyka havası hakim oldu. 1988'de ilk defa Ahıska Türkleriyle uğraşacak bir hükûmet komisyonu kuruldu. Bu komisyon KGB'ye başvurarak Ahıska Türklerinin neden sürgün edildiklerine dair rapor istedi. Cevap hiçbir yoruma ihtiyaç bırakmıyordu: *Sürgün, hiçbir gerekçe göstermeksizin, keyfî bir emir üzerine gerçekleştirilmiştir.* Komisyon tarafından yapılan çalışmalar, bir başka gerçeği de ortaya koyuyordu: *Türklerin sürgüne kadar oturdukları 219 köyden 84 köy halen tamamen boş ve insansız durumdadır. 1944 yılına kadar, yani sürgün öncesi ekilip biçilen Ahıska topraklarının %70'i bugün kullanılmamaktadır. Bugün Mesketya'nın nüfusu, sürgün öncesindeki nüfustan azdır.* Böylece Ahıska Türklerinin vatanlarına dönmeleri için önemli hiçbir engel bulunmadığı ortaya çıkmış oluyordu. Fakat, yine kaybettik! Vatanımıza kavuşamadık. Bu yetmiyormuş gibi, başımıza Fergana faciası geldi...

Bu vahim olayların sebebini düşünürken şu kanaate vardım ki, başlıca sebep Türklerin vatansız oluşudur. Türkler Özbekistan'a sürülmeseydi, bu vahşete maruz kalmayacaklardı. Ömrümde, milletimin iki defa acımasız katliâma uğradığına şahit oldum. *Nedir bizim suçumuz? Sadece Türk olmak mı?*

1944'te bizi yukarıdan gelen bir emirle sürgün ettiler. Şimdiyse yönetimin başıboşluğundan, sorumsuzluğundan yararlanan bazı çevrelerin tahrik ettiği ve kışkırttığı Özbek gençleri bizi katlediyorlar. Bu zavallılar kim bilir hangi üst seviye yöneticilerinin senaryolarına alet olmuşlardır! Bu vahşetten sonra Özbekistan'da Ahıska Türkü kalmadı. Bizim meselelerimizle alâkadar olan yoktur. Milletimiz gerçekten mahvolma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu ise bir cinayettir.

Biz çocuklarımıza ve torunlarımıza nasıl bir istikbal hazırladık? *"Bizim için ne gibi bir miras bırakıyorsunuz?"* diye sorsalar, biz ne cevap vereceğiz? Her millet için çok önemli olan millî gurur ve millî güvenlik duygusu, artık bizim için bir hayal olmuştur. Dilimizi, dinimizi, geleneklerimizi, kültürümüzü kaybediyoruz. Manevî varlığımız sona ermektedir. Göçmen kuşlar gibi yaşayamayız. Gençlerimiz dejenere olmakta, millî değerlerini kaybetmektedirler. Ahlâkî yapıları bozulmaktadır.

Devamlı olarak milletimin, kendimin, yakınlarımın, dostlarımla istikbalini düşünüyorum. Eşim Gülnare, iki yıldır beni evde göremiyor. Fakat, bu iki yılda ailemi neden bıraktığımı, Moskova'da devlet kapılarında hak aradığımı iyi biliyor. Bu yüzdendir ki, bana hiç sitem etmemiştir. 1982 yılında hiçbir suçum olmadan yargılandığım zaman da bana manevî destek vermişti. Çünkü millî dava peşinde olduğumu o da biliyordu.

Vatanımıza dönebilmek için arkadaşlarımla beraber o yıl yine Yüksek Sovyet Prezidyumu'na, halkın artık tahammülünün kalmadığını, ilgili makamlardan kesin karar beklediği hakkında dilekçe verdik. Nice böyle dilekçeler vermişizdir!... Ama bu defa ısrar ettik. Yazılı bir cevap alıncaya kadar Prezidyum müracaat odasını terk etmeyeceğimizi söyledik. Bunun üzerine kamu düzenini bozmaya teşebbüs suçundan yargılandım, iki sene hapis cezasına çarptırıldım. Cezamı çekmek üzere Moğolistan sınırındaki Buryat Özerk Cumhuriyeti'nin Vıdrino kasabasındaki cezaevine sevk edildim. Bir yıl hapis yattıktan sonra, aştan yararlanarak tahliye edildim. Şu var ki, o zaman yaptıklarım pişman değilim. Bizim başka bir tercihimiz yoktu. Vatan konusu bizim için hayat meselesidir. Taviz verirsek evlâtlarımız bize itibar etmez, bizden kopar giderler...

Üç oğlum ve iki kızım var. Onlar her zaman bana destek olmuş, manevî güç vermişlerdir. Onlar için vatan sadece lâf değil, aynı zamanda kutsal bir davadır. Hayatımı bu yola adadığımı idrak etmişlerdir. Onlar ilim adamı ve tarihçi değildirler. Fakat büyük bir şevkle Ahıska hakkındaki en ufak bilgilere dahi can atıyorlar. Geçmişimiz, geleneklerimiz, tarihimiz ve folklorumuz üzerine her ufak bilgi, her ip ucu bizim için hayatî önem taşımaktadır. Biz, rüzgârların önünde savrulan toz veya sonbahar yaprakları olmak istemiyoruz. Onun için de, o bilgiler bize çok gereklidir.

1989 Kasımında Yüksek Sovyet'in ikinci devre toplantısında, zoraki göçe tâbitutulan halklara karşı uygulanan ceza tedbirlerinin kanunsuz ve suç niteliğinde olduğu itiraf edildi ve söz konusu halkların haklarının iadesi hakkında bir deklarasyon onaylandı. Bu deklarasyona çok sevindik. Şükranla karşıladık; büyük bir ümit ve bekleyişe girdik. Umarız bir ân evvel kesin bir kanun kabul edilerek Ahıska Türklerinin düzenli bir şekilde haklarına kavuşması, yani vatana dönüşleri sağlanır.

*Benim milletim nerede yaşarsa, nerede bulunursa fark etmez. Çalışkanlığı dolayısıyla ekmeğe muhtaç olmaz. Geçimini sağlamayı başarır. Fakat vatan hasreti, o köylerin özlemi, o acı nostalji bizi hiçbir yerde, hiçbir zaman terk etmiyor. Vatanımız Ahıska'yı yüreğimizde taşıyoruz. Ve o sevgiyi kendimizle mezara götüreceğiz.*¹⁷⁹

OGONYOK, Ahıska Türklerinin geleceğini tartışıyor:

VIII.d. VATAN, EVLÂTLARIN NEREDE?¹⁸⁰

Mayra Salykova-Semyen Yanovskiy

¹⁷⁹ Rus basınında çıkan bu yazıların tercümesini Orhan Uravelli yaptı, tarafımızdan redakte edildi. Kendisine teşekkür ederim.

¹⁸⁰ Ogonyok, Nr.50, 9-16 Aralık 1989, Moskova, (Nationality Issues, JPRS-UPA-90-009, 23 Feb.1990).

SSCB Yüksek Sovyeti'nin ikinci oturumunda kabul edilen "**SSCB Yüksek Sovyeti Beyannamesi**", zorla yurtlarından yuvalarından sürülen halklara karşı yapılan bütün baskı tedbirlerinin kanunlara aykırı olduğunu, bunların cinayet sayıldığını ve bu halkların haklarının kayıtsız şartsız iade edilmesi kararını tasdik etti. Bu beyanname hukukî statü kazanarak gelecekte de benzer olayların tekrar edilmesini önlemelidir.

Bir yıl önceye kadar bile, Stalin devrinde zorla vatanından atılan ve hâlâ kendi öz vatanına dönemeyen halklardan söz edildiğinde, Mesketiya Türklerinden pek bahsedilmiyordu. Ama bugün ülkeyi sarsan esef verici Fergana olaylarından beri hâlâ karanlıkta kalan Stalin'in millî siyasetinin sonuçlarından biri daha gün ışığına çıkıp, geniş kamuoyuna açıklandı. Kendilerini Mesketiya Türkleri olarak adlandıran bu küçük halk, kırk beş yıldan beri büyük ülkemizin bir köşesinden öbür köşesine göç ediyor.

Nasıl oldu?

Yalnız erkekler geldiler "OGONYOK" dergisine. Anlaşılan onca yıllardan beri bir makamdan diğer makama başvurup, her şeyi yeniden anlatmak, anlatırken yaşamak oldukça zor... Onlar, bu unutturulmak istenen korkunç kâbusu kaç defa hatırlayıp anlatmışlardır acaba? Yine de bu anlatılanlar korunmalı, zapta geçirilmelidir. Bu olmadan, bu halkın kendi vatanına dönme arzusunun ardında nelerin olduğunu tam anlamak mümkün değildir. Yalnız Mesketyalıların değil, onlar gibi zorla vatanından sürülmüş, bir daha da geri dönememiş bütün halkların neler çektiğini bilmeden, bugünkü problemlerimizi çözemeyiz.

Tayfur Abuzer:

"Bizi sürgüne gönderdiklerinde ben on yaşındaydım. Mesketiya'nın Aspinza kazasının Hırtız köyündenim. O gece bizi saat 12'de, ite kaka sokağa döktüler. Sabahın 4'üne kadar sokaklarda kaldık. Sonra dediler ki, "*Sizi geçici olarak buradan götürüyoruz...*" Annem bana, "Anneannene git!" dedi. Anneannem başka bir köyde yaşıyordu. Ben ona bizim başka yerlere götürüldüğümüzü söyleyecektim. Ama ben yola çıkar çıkmaz beni alıp bir davar kamyonuna bindirdiler. Ailemden ve diğer akrabalarından ayrı düştüm. Beni Kazakistan'ın Almatı vilâyetine gönderdiler. O yolculukta ölmemem bir mucizeydi...

Yol boyunca davar kamyonunda başımıza neler geldiğini size anlatmaya tahammül edemem. Sürgün tarihi olan 1944'ten 1948'e kadar akrabalarımı görmedim. Bir gün teyzem beni tesadüfen pazar yerinde gördü. Sonra babam ve ağabeyim geldi. Daha sonra ise amcam askerden döndü. Onu kumandanın odasına çağırdılar, dediler ki, "*Madalya ve apoletlerini çıkar!*" Bunları ve bütün resmî belgelerini aldılar. Bundan sonra amcam ümitlerini tamamen kaybetti. Bir sene boyunca çektiği hastalıktan sonra da öldü...

Ben hukuk tahsili yaptım. Moskova Akademisi'ni bitirdim. Resmî vazife istemiyorum. Gidip tarlada, kolhozda çalışacağım. Çobanlık da yaparım. Ne deseniz yaparım! Yeter ki, kendi vatanıma döneyim. Başka bir şey istemiyorum..."¹⁸¹

".... Sizin yardımınıza çok ihtiyacımız var!..."

Bunu "*Mesketya Türklerinin Geçici Teşkilât Komitesi*"nin (VOK) üyeleri, Sovyet Kültür Fonu idare heyetinin başkanı Akademisyen D.S. Ligaçev'e yazmışlar. Onlar mektuplarında 1944 Kasımında Türk, Kürt, Hemşin ve Azerîlerin Güney Gürcistan'ın beş kazasından zorla sürülmelerinden bahsediyorlar. Ahıska, Adigön, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanov'dan ibaret bu beş kaza, Mesketya-Cavakhet adlı coğrafi bölgeyi meydana getiriyor. Onlar Orta Asya cumhuriyetlerine sürüldükten sonra, bu insanların kendilerini nasıl zor durumda bulduklarını izah ediyorlar. 115.000 yaşlı adam, kadın ve çocuktan beşte biri, bir aylık meşakkatli yol boyunca, sonra da tahta ve çamur kulübelerde geçirdikleri kış boyunca helâk oldu. O zaman 40.000 Türk ilk günden beri Sovyet ordusu saflarında, büyük vatan muharebesinde savaşıyordu. Savaşan bu erkeklerden 14.000'i hayatta kaldı. Savaştan dönen herkes, bütün savaş kahramanları, madalya sahipleri ve sakatlar aynen sürgün edilenlerin durumuna düştüler. Onlar sıkıyönetim şartlarında, toplama kamplarında yaşadılar. Bu durum 1956'ya kadar sürdü.

Kendi vatanlarına daha yakın olmak isteyen Türklerin büyük bir kısmı Azerbaycan'a, Kabardin-Balkar'a, Krasnodarsk-Kray'a ve ülkenin başka vilâyetlerine yerleştiler. Tedricî asimilasyon sürecini her yerde görmek mümkün. Türk okulları açma teşebbüsleri oldu. Ama küçük bir halkın, geniş ülkelere dağılması, tek bir kültür merkezinin kurulmasını imkânsız kılıyordu. Onlar diyorlar ki, "*Bu mesele sadece halkımızın topluca bir yerde yaşamasıyla halledilir.*"

Geçici Teşkilât Komitesi'nin üyeleri diyorlar ki, tarihî vatana, yani Gürcistan'daki Ahıska vilâyetine dönüş, onların millî kültürünün kaybolmasını önleyebilir. VOK üyelerinin dediği gibi, *Mesketya-Cavakhet topraklarındaki onlarca yıkılmış ve terkedilmiş köyün varlığı, böyle bir dönüşün gerçekçiliğini doğruluyor.*

Bugüne kadar Mesketyalıların millî kökeni meselesi çözülmüş değildir. Onların çoğu kendisini Mesketya Türkü biliyor. Başkaları ise birleşik Gürcü milletinin bir kısmı/Meski olarak adlandırıyor. Leningradlı bilim adamı Emma Paneş, SSCB Kültür Fonu, Küçük Halkların Kültür varlıklarını Koruyup Geliştirme Şurası'nın toplantısında bu konuda bir konuşma yaptı. Paneş diyor ki, "*Mesketya-Cavakhet bir sınır bölgesidir. Asırlardan beri Türk ve Gürcü*

¹⁸¹ A. Tayfur şimdi Ankara'da Başbakanlık'ta tercüman olarak çalışmaktadır (Y.Z.).

topluluklarının bu bölgede komşu olarak yaşayıp, birbiriyle ilişkide olduklarını düşünürsek, dünyanın her bir sınır bölgesinde müşahede ettiğimiz tipik bir durumla karşılaşırız. Eğer bu bölge Türk olmuş olsaydı, böyle durumlarda normal olarak görüldüğü gibi, Gürcüler ülkenin ta içlerine göç etmiş olurlardı. Eğer bölge Gürcüleseydi, aynı olayın tersi müşahade olunurdu. İşte 1944'te yaşanan da budur. Müslüman halklar sınır bölgesinin uzağına yerleştirildi. Mesketya Türkleri sürüldü ve bölgeye Gürcüler yerleşti. Şüphesiz bazı Gürcü Müslümanlar da sürüldü. Bizce millî köken meselesi sükunetle halledilmelidir. Bu hassas konuda meseleyi çözerken Mesketyalıların millî şuuruna baskı yapılmamalıdır."

Başka bir görüş de var. Gürcü tarihçisi Guram Mamulia diyor ki, "Bu hem Gürcüler, hem de bütün cumhuriyet için en karışık problemlerden biridir. Türk adı verilen halk topluluğu aslında Meski'dir. Çünkü bu bölgenin halkı, asırlardan beri sırf Gürcü olmuştur. Türkler, yani Osmanlı Türkleri burada yaşamamışlar, hatta geçmiş istatistikî bilgilerde 'Türk' diye bir şey yok! Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi sonucu üç asır boyunca bu bölgede Müslümanlaşma süreci yaşandı. Bunun sonucu olarak dil kaybı ve onunla ilgili gelişmeler yaşandı. Buna rağmen bu bölgede hep Türklerin yaşadığını iddia etmek saçmalaktır. Mesketya, Gürcü kültürünün merkezi olmuştur. Hatta kültür abideleri açısından bakarsak en büyük Hristiyan kiliselerini burada görürüz. Sonraları Müslümanlaşmanın sonucu olarak da Meskiler üç dine bölündü. Bazıları gizlice Ortodoks olup Gürcülerle bir sınıfa girdi. Bir kısmı Katolikleşti ki, onlara Frenk (Fransız) denildi. Bir kısmı da Müslümanlaşarak kendilerini Türk değil, Tatar olarak adlandırdılar.¹⁸²

Bu bölgenin ve Meskilerin tarihine baktığımızda, diyebiliriz ki, Gürcü nüfusunun bu kısmı, asırlardan beri devlet politikalarının kurbanı olmuştur. Onlar sınırda yaşadıkları için devamlı olarak başka devletlerin baskısına maruz kalmışlardır. Hatta Sovyet devrinde bile onları Azerî ve Gürcü diye ikiye ayırmışlardır. 1944'te ise onları Türk diye sürmüşler. Bu sözüm ona Türk-Meski halkı, millî şuurdan ziyade, dinî şuur ilkesine bağlıdır. Maalesef yakın tarihte cereyan eden bazı olaylar, halkın hâtıralarında yaşamaktadır. Türklerin 1918'de Mesketya'ya saldırdıkları zaman bölgenin Müslüman ahalisi isyan etti. Bu da Müslümanların ve Hristiyanların katledilmelerine sebep oldu. Müslüman ve Hristiyanların komşu olarak yaşadığı yerlerde Müslümanlar çoğunlukla Hristiyanları korudular. Ama korkunç olaylar da oldu. Ve bu, günümüze kadar halkın hafızasında yaşadı.

Bugün Meskilerin önemli kısmı, kendini Gürcü asıllı sayıyor. Onlar vatanına, Mesketya da dahil Gürcistan'ın çeşitli bölgelerine geri dönmelerine

¹⁸² Kitabımızın tarih sayfaları, Mamulia'nın ne kadar yanlış bilgilere sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Y. Z.

izin verilmesini istiyorlar. Bize göre bu meseleyi bu gruba dayanarak çözebiliriz. Ama durum sadece Meskilerle ilgili değil. Gürcüler açısından da zordur. Ne de olsa, Meskiler sürüldükten sonra halk arasında propaganda yapılmış. Boşalan sınır bölgesine insan yerleştirmek gerekiyordu. Gürcüler oraya yerleşmek istemediler.¹⁸³ Bunun için esasen Batı Gürcistan'dan bir kısım nüfusun oraya yerleştirilmesi için emir verildi. Asker gönderilerek, insanlar zorla arabalara bindirilip götürüldüler ve Mesket'ya köylerine yerleştirildiler.

Bütün bunlar kışın oldu. Hava şartları elverişsizdi. Şimdi onlar Mesket'ya'da ev yapmışlar. Ama o zamanlar çamur kulübelerde yaşıyorlardı. Hemen hemen bütün bebekler öldü. Halkın kendi köylerine geri dönmesini önlemek için sıkıyönetim tatbik edildi. Onları bu köylerde tutmak için dediler ki, biz güya sizin ülkenizi Türklerden kurtardık. Ama siz vatansever olmadığınız için buralarda yaşamak istemiyorsunuz. Bütün propaganda imkânları bu yolda kullanıldı. Uzun zaman için kimsenin bu bölgeden başka yere göç etmesi mümkün değildir.

İşte bundan dolayı bugün bölge halkı Mesket'yalıların dönüşüne sıcak bakmıyor. Yine bu sebeple, bu bölgeye gelip, ileride yerleşmek istedikleri yerleri ziyaret edecekleri karşı da yanlış ve yersiz davranışlar ve sözler ciddi mesele çıkarabilir ve çıkarmaktadır..."

Resul Mehmedov:

"Sovyet devleti, bizim, Sovyetler Birliği'nin neresinde olursa olsun sınırları korumamıza güveniyor da, kendi vatanımızda, Mesket'ya'da bunu yapmamıza güvenmiyor, neden? Meselâ benim oğlum Afganistan'da askerdi. Komşunun oğlu düşman kurşunuyla öldürüldü. Nasıl oluyor da biz ülkenin her yerinde, hatta dışında bile hizmet veriyoruz da, millî mesele çıkmıyor? Bunda insaf var mı? Ne zaman ki bizim dönüş meselemiz ortaya çıkıyor, köken meselesini ortaya çıkarıyorlar! Biz kimiz? Türk müyüz, Gürcü mü? Bu meseleyle uğraşanlara diyeceğim şu: Anayasamız fikir hürriyetini garanti ediyor. İstesem Müslüman, istesem Hristiyan olurum. İstesem kendimi Türk veya Gürcü olarak kaydettiririm! Kimse beni zorla Gürcü diye kaydettiremez! Kaldı ki, eğer Gürcü bilim adamlarının çoğu bizi Müslümanlaşmış Gürcüler sayıyorlarsa, bunu neden 45 yıldan beri hiç dile getirmediler? Neden demediler ki, Gürcü kardeşlerimiz sürgünde ölüyor!? Neden bunca uzun ve çileli yıllar boyunca Gürcü Hükûmeti bizi vatana davet etmedi? Neden bizim Türk veya Gürcü olmamız meselesi, sadece Mesket'ya'ya geri dönme konusu açıldığı zaman ortaya atılıyor?"

İsmail Güneşov:

¹⁸³ Mamulia, *Gürcü kültürünün merkezi* saydığı Mesket'ya (Ahıska)'ya, Gürcülerin yerleşmek istemediklerini söylüyor! Ne büyük tenakuz! Y. Z.

"Bu ülkenin her yerinde, büyük vatan muharebesinde ölen askerlerin hâtırasına anıtlar yaptırılmıştır. Bu anıtlarda kimin ne zaman ve nerede öldüğü yazılıdır. Anıtlardan her türlü bilgi edinmek mümkündür. Peki nasıl oluyor da, 40.000 Türk savaşa katılıyor, 26.267'si ölüyor, ama kendi vatanlarında böyle anıtları hak edemiyorlar? Bizim şimdi yaşadığımız köyde anıt dikildiği zaman sordum ki, *"Neden bizim vatandaşlarımız şehit listesine dahil değil?" Bu soruma köy komiseri, "Bu köyden gidip de, geri dönemeyenler listeye giriyorlar. Sizin askerleriniz bu köyden gitmemiş ki... Anıtı kendi köyünüzde dikmeniz lâzım!.."* şeklinde karşılık verdi. Ama ben kendi köyüme ayak bile basamıyorum! O hâlde orada nasıl anıt dikebilirim? Bizim esas vatanımız, sınır bölgesiydi. Oraya gitmek ise özel pasaportla mümkündü!..."

Mesketya nasıl bir yer?

Bütün Mesketya Türklerinin hafızaları vatanda mutlu hayat hâtıralarıyla doludur. Bu duyguyu en iyi anlayanlar ise, bu bilincin ne kadar pahalıya mal olduğunu bizzat yaşayanlardır.

Mesketya'ya giden yol üzerinde Haşur kasabasında, Orta Asya'dan Gürcistan'a dönen Bahadır Matanov yaşıyor. O, 1944'te sürgüne giderken on bir yaşındaydı. Sürgünden önce Aspinza kazasının Oşora köyündendi. Bahadır o vahşeti başından sonuna kadar hatırlıyor. Sonraları sıkıyönetim kalkınca askere gitti. Enstitüyü bitirdi ve çalıştı.

1973'te seyahat pasaportu aldıktan sonra, tatile Borcom'a gitti. Oradan Varzi'ye giderken yol üzerinde, doğduğu köyden geçiyordu. O biliyordu ki, kim olduğu ve nereden geldiği yazılı pasaportuna bakılırsa bu yoldan geçmesine izin vermeyeceklerdi. Kontrol bölgesine geldiklerinde herkes otobüsten indi. Belgeler kontrol ediliyordu. Bahadır dedi ki, *"Ben Orta Asya'da rayon komiserinin yardımcısıyım. Ama belgelerimi unuttum."* Kontrol memurları amirleriyle uzun uzun konuştuktan sonra nihayet geçmesine izin verdiler. Sonra otobüs Oşora'ya vardı ve Bahadır artık dayanamayıp şoföre köyün merkezinde durmasını söyledi. Sonra ortaya fırlayıp olanca gücüyle bağırdı: *"Burası benim köyüm! Ben burada doğdum! Benim babam da burada yaşadı. İşte buradayım! Bana ne yapacaksanız yapın!"* Sanki bütün hayatını sırf bu birkaç dakika uğruna yaşamıştı. Zannediyordu ki, gelip onu götürecekler. Ama turist rehberi ondan sadece bağırmasını rica etti. Otobüstekiler ise ağlıyorlardı...

O günden beri yıllar geçti. Bahadır kendi evlerinde kalan Gürcü ailesiyle görüştü. Onlar neredeyse akraba gibi oldular. O zamandan beri dönüş hasreti onu hiç rahat bırakmıyordu. Ve Bahadır döndü. Mesketya'ya dönemedi; ama vatanında, Gürcistan'da yaşıyor. O, kendilerinin, yani Meskilerin Gürcü asıllı olduklarını söylüyor. Gürcüce'yi de öğreniyor. Pasaportunda milliyeti hanesine

Gürcü yazdırıp, Gürcü soyadı almak istedi. Öğrendiğimize göre bunu da başardı. Şimdi onun yeni pasaport adı: Badir Metonidze!...

Köşeli Aliyev:

"Ben, kendi babamı, kendim sürgüne gönderdim. O zamanlar askerdeydim ve tesadüfen, Türkleri süren askerlerin içindeydim. Kendi babamı kendi köyümden çıkardım. Babam yolda öldü. Hatta ben babamın mezarının nerede olduğunu bile bilmiyorum. Annem de kahrından öldü. Onlardan geriye dört oğul, iki kız kaldı. Ben onları iki sene aradım. Moskova'ya yazdım. Nihayet Kazakistan'da buldum. İşte böyle... Yani ben kendi ailemi kendim kamyonu bindirdim. Her bir kamyonu dört aile..."

Vatan nasıl başlar?

Mesketya, bu tarihî vilâyeti ziyaret etmeye karar verenler için nasıl başlar? Başlangıç noktası, Sovyetler Birliği'nin en geniş sınır bölgesine girişteki kontrol merkezidir. Mesketyalılar inanıyorlar ki, bu geniş sınır bölgesini kasten yapmışlar ki, hem onlar kendi vatanlarına geri dönemesinler, hem de ecdat mezarlarını bile ziyaret edemesinler. Aynı zamanda 1940'lı yıllarda zorla buraya yerleştirilen Gürcüler de inanıyorlar ki, bu bölgeyi kasten onların kendi öz vilâyetlerine dönmesini engellemek için yapmışlar.

Bu yakınlarda Mesketya-Cavakhetya bölgesine giriş serbestisini kaldırdılar. Ama 1940'lı yıllarda meydana gelen mesele hâlâ halledilmiş değil...

"Bugün Mesketya'da kaç Mesketyalı yaşıyor?" diye sorduk. Dediler ki, resmî bilgilere göre üç aile var. Ama sadece Marat Barataşvili Ahıska ilçesinde yaşıyor. O bütün hayatını vatana dönme davasına hasreden Latifşah Barataşvili'nin oğludur. O kendini Meski sayıyor.

Marat, Bölge Araştırmalar Müzesi'nde çalışıyor.

Uzun yıllardır aynı şeyi düşünüyordu. Kendi memleketine dönebilen tek kişi o idi. Ailesini de oraya getirdi. Elbette bu kolay olmadı. Başlangıçta insanlar, ona karşı sıcaktılar. Sonraları bazı kimseler onun müzede çalışmasından, arşivlere girmesinden hoşlanmamaya başladılar. Uyumlu hâli, tarihî kökleri araştırma arzusu ve ölçülü davranışları, ona uygun bir çalışma zemini hazırladı. Ta ki o zamana -kovulana- kadar...

Marat'la konuşmamız uzun sürdü:

"SSCB'de bundan fazla kafa yoran mesele yoktur: Kimsin? Kim olduğunu ispatla! Müttehassıslar kafa yoruyorlar. Ama bu sadece basit bir köylüdür. Neye ihtiyacı var? Toprağa, aileye, çalışmaya ve çocuklarını büyötmeye... Politikayla niçin uğraşsın ki? Ona doğduğu, ecdadının yattığı toprağı verin. Mesele herkesi

eski vatanına geri götürmek değil. Esas mesele Meskilerin ve Meskilerle birlikte sürgün edilen diğer etnik grupların gerçekten haklarının iade edilmesidir.

Marat Barataşvili bundan, meselenin en önemli yönü olarak bahsediyor. Ona kalırsa, sürgünden kırk beş yıl sonra, sadece onun vatana dönmüş olması inanılmaz bir olaydır!

Vehbi Ahmedov:

"Ben on sekiz yaşında, 23 Haziran 1942'de Sovyet ordusuna katıldım. Bizim 77. Bölüğümüz Derbent'teydi. Askerlik bitince bütün askerler mızıkayla karşılanıyordu. Ya bizi kim karşıladı? Biz kendi köyümüze döndüğümüzde, artık kendi köyümüz diye bir şeyin kalmadığını gördük. Gerçekten de, bir buçuk saat sonra iki milis gelip, *"Burada senin ne işin var? Derhâl burayı terk et!"* dedi. Sordum: *"Nereye gideyim?"* Dediler ki, *"Orta Asya'ya! Bütün ailenin olduğu yere..."* Dört ay boyunca aç susuz bir hâlde, o soğuklarda ailemi aradım. Onları bulduğum zaman baktım ki, aileden kimse kalmamış! Bir sakat kardeşle bir gelin hariç, hepsi ölmüş... Peki biz niçin savaşmıştık? Yani şimdi kendi vatanımızda bile yaşama hakkımız yok mu? Kendi ülkemizde yaşamamıza izin vermediler, bari bıraksınlar da orada ölelim! Buna da mı hakkımız yok? Cepheyle akrabalarımın kaderinden/akıbetinden haberim yoktu. 1944'ten sonra hiç mektup alamıyordum. Defalarca siyasî büroya uğradım. Diyorlardı ki, *"Biz bilmeyiz. Görüyorsun savaş var!"* Bilselerdi bile, vicdanları bana gerçeği söylemeye izin vermezdi. Ne de olsa, o zamanlar biz her Allah'ın günü vatan uğrunda ölebilirdik..."

Mesketya-Cavakhetya'nın bütün ilçelerini ziyaret ettik. Orada halkın nasıl yaşadığını gördük. Mesketya'nın bugün ekonomik bakımdan geri olduğunu ve devlet yardımıyla yaşadığını çeşitli yazılarda okuduk. Birçok mesele var. Orada yaşayan insanların yeteri kadar inşaat malzemesi ve toprağı yok. Bize dediler ki, yıkılmış eski Mesketyalı köylerini yeniden kurmak mümkün değil ve toprak şimdiki tarım şartlarına uygun değil. Bizim nereden ve neden geldiğimizi öğrenen halk, başımıza toplanıp, düşüncelerini anlattı.

Halkın endişeleri tabiidir. Bölgenin zor ekonomik şartları, köylülerin durumunu da ağırlaştırıyor. Çoğusu diyor ki, Mesketya Türklerinin dönüşü, hatta sınırlı sayıda olsa bile, sadece ekonomik değil, bir sürü psikolojik meseleler de çıkarabilir. Burada zorla iskân ettirilen ve Türklerin evlerine yerleştirilenler diyorlar ki, **"Onlar bu haksızlığı nasıl affedecekler? Bizim onların topraklarını almamızı nasıl içlerine sindirecekler? Meselâ nasıl kabul edebilirler ki, biz bir câmiin yerinde okul veya başka bir şey yapmışız? Acaba biz bir arada barış içinde yaşayabilir miyiz?"**

Son ve daha sakin zamanlarda gizli olarak eski köylerini ziyaret eden Mesketya Türkleri ise, bunun tam aksini söylediler. Onlar kendilerinin nasıl sıcak ve iyi karşılandıklarını anlattılar. Öyleyse endişenin kaynağı nedir? Ne de

olsa, Mesketiya Türkleri Geçici Teşkilât Komitesi kendi beyannamesinde, 1944 sürgünü sonucu boşaltılan evlere dönme taleplerini reddetmişler. Buna rağmen halk tedirgindir. Ude köyünde halk, Guram Mamulia'nın anlattığı 1918 olaylarını hatırlıyor. Onlar bizi, o olayların kurbanlarının defnedildiği köy mezarlığına götürdüler.

O gün ne zaman gelecek?

Moskova'da Gürcülerle Ahıska Türkleri temsilcilerinin gayrı resmî toplantısı oldu.

Her konuda anlaşma sağlanamadı. Bununla beraber her iki taraf, halklar arasında diyalog kurmanın gerektiği noktasında birleştiler. Aynı zamanda Gürcistan'da ortaya çıkan zor durumu da göz önünde tutmalıyız. Gürcü temsilciler diyorlar ki, Gürcistan'daki kamuoyu, Mesketiya Türklerinin Mesketiya'ya geri dönmesine taraftar değil. Bunun sebebi son zamanlardaki karışıklıklar, Abhazya, Güney Osetya ve 9 Nisanda Doğu Gürcistan'daki olaylardır. Gürcü halkının kendine gelmek için zamana ihtiyacı var.

Açık olan bir nokta var: Bu meseleler sükûnetle halledilmelidir. Biz mevcut gerçekleri, Gürcistan'daki durumu ve kırk beş yıldan beri zorla kendi vatanından mahrum edilmiş bir halkın gerçeklerini göz önünde tutmalıyız. Şunu da hatırdan çıkarmamak gerekir ki, Fergana olaylarından sonra, on binlerce Mesketiya Türkü mülteci durumuna düşmüştür. Biz bu konunun çözüleceğini ümit etmek istiyoruz. Vakit geçiyor. Yeni nesiller büyüyor. Onların yarın ortaya atacağı soruları nasıl cevaplayacağız? Onların yüzüne nasıl bakacağız?

Bu yazımız baskıya girerken, Tiflis'ten bir haber geldi: Kendi vatanına yerleşme kararı veren Marat Barataşvili, artık orada yaşamıyor. O, ecdadının vatanı Mesketiya'yı terk etmek zorunda bırakılmıştır!¹⁸⁴

VIII.e. HER YER YANIYOR!¹⁸⁵

Orta Asya'da kanlı olaylar: Suçlu Stalin!

Kuvazay pazarındaki Gürcistanlı Türkçe konuşuyordu. Kendisi Müslümandı ve bu ülkenin yabancısydı. Yine bir Müslüman olan Özbek satıcı kadın, onun orada yaşayan bir yabancı Türk olduğunu anlayınca, sattığı çileklerin fiyatını yükseltti. Müşteri, fiyatı yüksek bulduğunu söyleyince, satıcı, onu azarlayarak başka yerden almasını söyledi.

¹⁸⁴ Ogonyok'ta çıkan bu röportajı Dr. Abbas Cevadi tercüme etti. Yazı tarafımızdan redakte edildi. Sayın Cevadi'ye teşekkür ederim.

¹⁸⁵ Der Spiegel, Nr.24, 12.06.1989.

Müşteri, Kafkas Türklerinden bir Mesketyalıydı. Kadının çileklerini alıp yüzüne attı. Orada bulunan Özbek gençleri, adama vurmaya başladılar. Diğer Mesketyalı Türkler de olaya karıştılar. Bu olay Fergana vadisinde çoktandır var olan millî nefreti ayağa kaldırdı. Zaten Kuvazay'da bir seneden beri iki toplumun mensupları her fırsatta kavga ediyorlardı.

26 Nisanda iki Özbek yaralanmıştı. Mahallî bir gazetenin redaktörü, bu haberi verirken şunu da iddia ediyordu: Mesketya Türkleri kendilerinin Özbekler tarafından öldürüleceklerini yayıyorlar!

Mesketyalılar çoğunlukla tüccardı ve Özbekler tarafından sevilmiyorlardı. Çilek kavgasından bir hafta sonra, cuma akşamı, bir başka kasabadan gelen 400 tane sarhoş esrarcı genç, demir sopa, değnek ve zincirlerle Taşlak sokaklarında azgınca dolaşmaya başladılar. Benzin bidonlarıyla bütün evleri ateşe verdiler. Bu evler Mesketyalılarındı. Düzinelerle insan öldürdüler. Yüzlerce kişiyi yaraladılar, taşladılar ve kadın kıza tecavüz ettiler.

Komsomolski şehrinde de Mesketyalıların evlerini yakdılar. Kargaşa bütün Fergana vadisine yayıldı. Kokand'da bir polis karakolu ve hapishane basıldı. Mahkûmlar salıverildi ve silâhlar gaspedildi.

Yüzlerce kişi tutuklandı. İçişleri Bakanlığının 12.000 kişilik özel timi olayları yatıştıramadı. On üç polis ve birçok partili öldürüldü. Binlerce ev ateşler içinde yanıyor. Moskova'da bulunan Özbek milletvekili Rahmetullah Ahmedov, "*Binlerce, mübalağasız binlerce ev yanıyor! Her taraf duman, her yer yanıyor!*" dedi.

Geçen cumaya kadar 500'e yakın ev tamamen yanmıştı. Mesketyalıların sığındığı sekiz fabrika, birçok okul ve parti büroları da yakıldı. Bu yangınlarda 300 araba ve otobüs de yandı. Ölü sayısı 80, yaralılar ise 800'ü aştı. Polis Şefi Boris Mikhailov, "*Bu bir katliâmdır!*" dedi. Can güvenliklerinin sağlanması için 11.000 Mesketyalı'nın yerleştirildiği kışlalar önünde nöbet tutulmaktaydı.

Üç hafta önceki Halk Temsilcileri Kongresi'nde, Mesketya Türklerinin temsilcileri yardım istediler ve kendi vatanlarına dönme taleplerini dile getirdiler.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, 15 Kasım 1944'te Stalin, yaklaşık 180.000 Türkü, Türkiye sınırındaki yerlerinden sürüp tahliye etti. Ardından da Türkiye'ye karşı bir Sovyet basın kampanyası başlatıldı. Savaşın galip komutanı, Hitler'e karşı savaşmayan Türkiye'den bir kısım toprakları (Kars-Ardahan'ı) alma zamanının geldiğini düşünüyordu.

Stalin, Türkiye'ye karşı tasarladığı savaşta, güvenilirmez olan bu bölge Türklerini sınırdaki yurtlarından sürerek, askerlerinin geçeceği yolu emniyete almış oluyordu. Bunların çoğu Özbekistan'ın Açlık Bozkırı olan bölgesine, bir kısmı da Kırgızistan'a doğru uzanan verimli Fergana vadisine yerleştirildi.

Orada meyve, hayvan ve ipek bolluğu vardı. Kokand Hanlığı'nın bulunduğu Fergana vadisini, geçen yüzyılda Çar ve 1920'lerde de Sovyet güçleri zorlukla ele geçirebilmişlerdi. Onlar Çar ve Sovyetler'e karşı mücadele etmişlerdi. Hacca gitmenin yasak olduğu zamanlarda, Kırgızistan'ın Oş şehrindeki Hz. Süleyman'ın tâcı (külâhı) Sovyet Müslümanlarının ziyaret yeri olmuştu.

Güney Gürcistan'dan (Ahıska'dan) sürülenler, bozkırda su kanallarında zorla köle gibi çalıştırıldılar. Bu işlerde toplam 50.000 Mesketyalı öldü. Oradaki yerli Türk halklarıyla etnik bir denge sağlayacakları düşünülüyordu. Stalin'in milliyetler politikası, *'böl ve hükmet!'* prensibine dayanıyordu. Böylece mahallî sürtüşmeler de ancak Sovyet kuvvetleri tarafından yatıştırılabilirdi!

Kruşçov 1956'da, Stalin tarafından sürülmüş halklara eski haklarını verirken, Kırım Türkleri ile Volga Almanlarının (*Stalin bunları düşmanla iş birliği yapma suçundan sürmüştü*) vatanlarına dönmelerine müsaade etmemişti. Bunun yanında sürgünleri herhangi bir cezalandırmaya dayanmayan Ahıska Türkleri de vatanlarına dönemiyorlardı. Yüksek Sovyet sadece polis kontrolünde yaşamalarına son vermişti. Dış dünyada kimse Ahıska Türklerinin durumunu bilmiyordu.

Bu küçük halk, Özbekistan'dan, Gürcistan KGB şefine netice vermeyen dilekçeler yazdılar. Sonra bazıları Azerbaycan'ın Mugan bozkırına gelebildiler. 1964'te Taşkent'te bir kolhozda Mesketya Türkleri delegasyonu bir kongre yaptı. Millî Komite'yi kurdular. Bu komitenin başkanlığına da tarih öğretmeni Enver Odabaşev'i seçtiler. O, Moskova ve Tiflis'e delegeler gönderdi.

Dört sene sonra (1968) yayınlanan bir kararnameyle onların vatanları dışında uzun süreden beri yerleşik (permanent) duruma geçtikleri belirtiliyordu. 7.000 kişilik bir grup Ahıskalı Türk, 26 Haziranda Tiflis'e geldilerse de polis tarafından geri çevrildiler. İleri gelenlerinden otuz kişi de tutuklandı. Bununla beraber Gürcistan KP Sekreteri Wasili Mşavanadze bazı delegeleri kabul ederek -1968 Prag baharıydı- onları eski yurtları olan Mesketya'ya yerleştiremeyeceğini, ancak yılda birkaç yüz ailenin Gürcistan'ın başka bölgelerine yerleşebileceğini söyledi.

Bundan sonra, Kasım 1968'de, KP Şefi Brejnev'in bürosundaki bir görevli, vatan hasreti çeken bu insanlara, *"Sizin dilekçelerinizi Brejnev'e iletmeyeceğim ve o sizi kabul etmeyecektir! Derhâl işinizin başına dönünüz!"* dedi.¹⁸⁶

Ümitleri Gorbaçov'daydı. Yeni ikinci başkan Anatoli Lukyanov, bir zamanlar Brejnev'in büro şefiydi. Onların temsilcileriyle defalarca görüştü. Lukyanov bu konuyu Halk Kongresi'ne götürdü: *"Ben bu ezilmiş halkların haklarının geri verilmesinin gerektiğine inanıyorum. Bu konuda çok dikkatli*

¹⁸⁶ Conquest, age. s. 203

olunmalıdır. Milliyetler arası sürtüşmeleri daha da kötüleştirmemek için bu şarttır." dedi.

Lukyanov'un sözleri TV'den Fergana'da da dinlendi. Bunu duyan Ahıskalılar ümitlendiler. Özbekler ise, dinledi ve vurmaya başladılar...

Özbekistan'da işsizlik ve toprak meselesi çoktan beri mevcuttu. Asyalılardaki büyük nüfus artışı ve endüstriyel kalkınmanın düşük seviyede olmasından dolayı ipek şehri Margilan'da (125.000) çoğu genç olan 10.000 işsiz vardı; bunların 3.000'i de Ahıskalıları.

Gorbaçov, çarşamba günü Halk Kongresi'nde, Özbekistan'daki durumun henüz düzelmediğini söyledi. 1986 Aralık ayında Kazakistan'da Ruslara karşı kanlı bir ayaklanma olmuş ve birçok insan hayatını kaybetmişti. Özbek başkenti Taşkent'te de böyle olmasından korkuluyordu. Yirmi sene önce içlerinde parti sekreterinin kızının da bulunduğu gençler, bir günlüğüne Taşkent'i işgal etmişlerdi.

Özbekistan KP Sekreteri Refik Nişanov, geçen salı günü ülkede karışıklıkların olduğu bir sırada Moskova'da Yüksek Sovyet'in Milliyetler Bürosu Başkanlığı'na seçildi.

Sovyet Meclisi'ndeki 2250 milletvekilinin içinde Ahıskalıların (160.000?) bir tek temsilcisi yoktur. İzvestiya gazetesi katliâmdan altı gün sonra şu haberi verdi: "*Acılar daha sönmedi, devam ediyor...*"

Türklerin Anayurdunda:

VIII.f. TÜRKLER DIŞARI!¹⁸⁷

Jens Rehlander

Özbekistan, aylarca sürececek bir iç savaşın eşiğine gelmişti. Milis generali Abdullayev Rüstem Hudaverdigenoviç, düzen ve asayiş sorumlularının en önde gelenlerinden biri. Bombayı hangi kıvılcımın patlattığını General de tam olarak bilemiyordu. Güya bir kahvehanedeki kavga sebep olmuştu... Bu arada 23 Mayıs 1989'un gece yarısında İçişleri Bakanı Yardımcısı 300 polise Fergana yakınlarında küçük bir şehir olan Kuvazay'a gitme emri vermişti.

Hudaverdigenoviç şaşkınlık içindeydi: "*Biz bu duruma hiç hazır değildik. Daha önce böyle bir şey hiç olmamıştı!...*"

Şehir merkezinde, Parti (KP) binasının önünde, Lenin heykelinin ayakları dibinde, 1000 kadar Özbek toplanmıştı. Onlar, milisleri taş yağmuruna tutup, sopa ve küreklerle dövmüşlerdi. Biraz ötede de 800 Ahıska Türkü demiryolu

¹⁸⁷ GEO, 29.4.1991, Hamburg.

imlasında yerlerini almışlardı. Onlar da bıçak, zincir ve baltalarla silâhlanmışlardı.

Özbekler, Ahıskalılara hücum etmek için Lenin meydanından harekete geçtiler. Milisleri kenara ittiler. İlk öldürme ve yaralamalar demiryolu imlasında oldu. General diyor ki, *"Bir Ahıskalı benim gözlerimin önünde dirgenle şişlenerek öldürüldü..."*

Ahıskalılar önce geri çekildiler. Tekrar toparlandılar. Kendilerini takip eden Özbeklere molotof kokteyller attılar. Bir binanın üçüncü katından, kaçan halkın üzerine ateş açıldı. Otobüsler ateşe verildi. İtfaiye arabaları ters çevrildi. Kavganın yerinin yakınlarındaki Ahıskalılara ait evler çapulcular tarafından yağmalandı.

"Bu hâl, bütün gece ve ertesi gün boyunca devam etti. Ve çaresizlikler içinde kaldık." Yirmi dokuz milis yaralanmış. Sivil halkın kayıpları hususunda General susuyor.

Biraz gecikmeyle aynı olaylar, 3 Haziran 1989'da Fergana'da tekrarlandı. *"Birdenbire bir dedikodu yayıldı ki, Ahıskalılar, Kuvazay'da bir anaokulunu basıp çocukları öldürmüşler!..."*

TÜRKLER DIŞARI !...

SONRA SIRA RUSLARDA...

Özbekler Fergana'da toplanarak Türklerin oturduğu semtte her şeyi yerle bir edip, 112 kişiyi de öldürdüler.

Fergana vadisinin doğusunda Oş'ta, batıda Kokand'da da aynı olaylar devam etti. Devletin gücünün etkisiz kaldığını Özbek general söyledi: *"Türkleri korumanın bir tek yolu var: Onlar buradan gitmeli!"* Askerî uçaklar hazırda 16.000 Türk'ü Fergana'dan çıkardı. 1989 Temmuzunun ortalarına kadar 50.000 Türk Özbekistan'dan kaçtı... General, *"O zamandan beri her şey yolunda."* diyor. Sonra ağaç masaya üç kere vurup omuzundan geriye doğru tükürüyor...

Saf bir düşünce! Zira hadiseleri iyi bilmiyor. Kuvazay'da bir çayhanede otursa, her şeyin yolunda olmadığını öğrenebilirdi.

Orada yaşlı bir Özbek, *"Beyefendi, diyor, Stalin, Ahıskalıları kırk beş sene evvel Gürcistan'dan buraya sürmüştü. Biz onları kabul ettik. Ekmeğimizi onlarla bölüştük. Yıllar geçtikçe tamahkar oluyorlardı. Onlar en iyi yerleri alırken, bizim çocuklarımız susuz ve elektriksiz yerlerde oturmak zorunda kaldılar."*

"Ve onlar bizim işimizi aldılar" diye söze karıştı bir başkası. *"Bütün taksit işleri de Türklerde idi."* dedi.

Bir öteki ise, *"Sinemalarda kızlarımızı rahatsız ediyorlar"* iddiasında bulundu.

Bir başkası ise şunları ilâve etti: *"Onlar, halı, televizyon, buzdolabı, sıcak ve soğuk suyu mevcut evlerde yaşıyorlardı."* Birisi de tamamlıyor: *"Onlar az çalışıyor, çok kazanıyorlar. Bizim pamukta kazandığımız birkaç ruble ile bunlar alınmaz! Ama Türkler pamukta çalışmak zorunda değiller."*

Kahvehanede bir homurtu çıktı; etraftan lâf atmalar başladı. Aniden burnuma bir bildiri uzatıldı. Bu kâğıtta: *"Şimdi sıra Ruslarda!"* yazılıydı.

VIII.g. BC'de AHISKA TÜRKLERİ¹⁸⁸

İkinci Dünya Savaşı sürerken, Almanların Kafkasya'ya inme plânları yaptıkları bir dönemde, Türkiye-Gürcistan sınırında yaşayan Ahıska Türkleri, bir gece kendilerini nereye gittiğini bilmedikleri trenlerde buldular. Stalin 150.000'i aşkın insanı Orta Asya steplerine göndermeye karar vermişti. Binlerce Ahıska Türkü, erkeklerinin Kızılordu saflarında savaştığı, vatan, yani Sovyetler Birliği için can verdiği günlerde Kazakistan'da, Özbekistan'da, Kırgızistan'da, Türkmenistan'da bilmedikleri duraklarda trenlerden indirildi. Savaş ve Stalin'in birkaç yıl önceki tarımı kolektifleştirme girişimleri sebebiyle kıtlık yaşayan Orta Asya, diğer yüzlerce millet gibi Ahıska Türklerine de kucak açtı.

Şimdi yaklaşık yarım milyon Ahıska Türkü dillerini, kültürlerini elli yıl koruyabilmiş olmanın coşkusuyla geçmişi, bugünü ve geleceği tartışıyorlar.

Kazakistan'ın başkenti Almatı'daki Halklar Şenliği'nde oldukları kadar keyifli günleri azdı Ahıska Türklerinin. Hele yaşadıkları yerlerden sökülüp atıldıkları ilk günlerde...

"1941 senesinde Nazi Almanlarla Sovyetler Birliği savaşına erkeklerimizin hepsini götürdüler. Kalanlarımızı da 1944 senesinde, zulümkâr Stalin, kışın soğukunda, savaşın açlığında, vatanımızı elimizden alıp günahsız halkımızı sürgünün zoruyla getirip gurbet ellere döktü. Sürgün olduğumuz vakitlerde, halkımızın 17.000 yetimi, yollarda açlıktan, susuzluktan ve soğuktan ecelsiz, dünyadan ahirete göçtü. Ahıska vilâyetinden 160.000 can sürüldü. Muharebeye gidenler de orada mahvoldu. Sürgün halk yollarda kırıldı. Onların mezarları belirsiz oldu. Gâvurlar meyitlerin ayağından tutup çöllere attılar. Mezar yok, Kur'an okumak yok, kefen yok, bir şey yok... Bize olan zulüm dünyada kimseye olmadı..."

Ali Paşaoğlu, Almatı'nın 15 km kadar kuzeyindeki Miçhulin kolhozunda eşi, oğulları, gelinleri ve torunları ile birlikte yaşıyor. Kolhozun en güzel evleri bu aileye ait. Birkaç dönüm bahçe içinde en az 100 m2 üzerine oturtulan evler geniş ve rahat.

¹⁸⁸ Bu röportaj, İngiliz yayın Kuruluşu BBC'nin Türkçe Bölümünden 23-24 Temmuz 1992 akşam programlarında Timuçin Tüzecan tarafından hazırlanıp sunulmuştur. Londra'dan telefonuma çıkan ve ricamı kırmayarak bu yayının bandını postalayan BBC görevlisi Meral Hanım'a teşekkür ederim. Y.Z.

Miçhulin'deki Ahıska Türklerinin hâli vakti, gerçekten yerinde. Aslında Ahıska Türklerinin durumu genel olarak her yerde iyi. Sürgünde ve azınlık olmanın getirdiği psikolojik baskı, Ahıska Türklerini çok çalışmaya, ekonomik durumlarını düzeltmeye itmiş. Bunda da başarılı olmuşlar.

Kazakistan'ın güneyindeki Canbul bölgesinde yaşayan Ahıska Türklerinin liderlerinden Balabek Feyzullahoğlu da kolhozun en güzel evlerinden birinde oturuyor:

"Kazaklarla bizim işimiz şimdi çok iyi. Onlar artık evvelki gibi bize, "Gidin, siz göçmensiniz!" demiyorlar. Önceleri bu meselelerde -1986'da- bazı çetinlikler oldu. Ama şimdi bu meseleler sakinleşti. Hele biz, Allah'a şükür Kazakistan'da gene iyiyiz. Özbekistan'da 1989 senesinde, Özbekleri parayla satın alıp Ahıska Türklerine saldırttılar. Binlerce evi yaktılar. Zulümden zulüm!... Niye ki biz Türküz... Kız çocuklarına tecavüzlük yapıp ateşe attılar. Arabalarını yaktılar. Yüz bininen Ahıska Türkü evsiz yurtsuz kaldı. Vatan yok, sahip yok, ne olacak bizim ahirimiz?..."

Ali Paşaoğlu'nun sözünü ettiği olaylar, Özbekistan'ın Fergana bölgesinde yaşandı. 1944 yılında Orta Asya'nın her bölgesine serpiştirilen Ahıska Türkleri, Özbekistan'ın en bereketli topraklarında, Fergana vadisinde barış içinde yaşıyorlardı. Hâlleri vakitleri yerindeydi. Ancak bidenbire her şey alt üst oldu. Birkaç ay içinde Özbeklerle dostluk kalmadı; düşmanlık başladı.

Bir anaerkil düzenin bel kemiği olduğu hemen anlaşılan Fatma Nine ile Fergana vadisinin en büyük yerleşim merkezi Fergana şehrinin hemen dışındaki evinde konuştum:

"Ben pazara gitmiştim. Geldiğimde kızım dedi ki, ana, iki tane oğlan geldi, genç oğlanlar; yazdılar, dedi. Özbeklerin değil de sadece bizim evin numarasına aldılar. Sonra başka komşulardan da işittim, onların da yazmışlar iki ay evvel. Bir ara gelip adamlarımızla güreştiler. Adamlarımız da yenilmediler. Sonra bir de duyduk ki, çeşitli semtlerde kavga başlamış. Evleri yakıyorlar, adamları öldürüyorlar. Böylece biz de korktuk. O gece uyumadık. Ne olup bittiğini bilmiyoruz. Bir kısım adamlarımızı toplayıp arabalarla hipodroma götürdüler. Bir kısmımız da geri kaçıp geldik. Saat beşlerde otobüsler geldi; bizleri de otobüslere doldurdular. Doolu evlerimizi bırakıp gittik oğul! (Ağlıyor...) Hiçbir şey almamışız. Bu gördüğün üst (giyim) başımızla gittik. O gece yaktıklarını yakmışlar, öldürdüklerini öldürmüşler..."

Özbeklerin neden Ahıska Türklerine karşı tavır aldığı hâlâ kesinlikle bilinmiyor. Fergana'da konuştuğum Özbekler, kanlı olayların arkasında Rus ya da KGB parmağı arıyorlar. Söyledikleri aslında bütün eski Sovyet cumhuriyetlerinde benzer etnik sorunların sebebi sorulduğunda verilen cevapların aynısı.

Özbekistan'daki muhalefet hareketlerinden ERK'in Fergana Milletvekili İnancan Dursunof:

"Fergana faciasının kurbanları kabirde yatıyorlar. Bu facia milletler arası bir faciadır. Amaçları Özbekistan'ın bağımsız olmasını, bizim demokrasiye geçmemizi önlemektir. Bu işleri hep gizli haber alma örgütü KGB yaptı. O faciada çok kırgın oldu. İsterdik ki, milletler, birlikte, huzur içinde yaşasın. Ama olmadı..."

Özbeklerin kendilerinden daha iyi yaşayan Ahıska Türklerini kışkırdıkları için olayların başladığını söyleyenler de var. Ama bu açıklamalar, Fergana'da 1989 yılının eylül ayında yaşananların acısını hafifletmiyor.

Fatma Nine devam ediyor:

"On beş gün hipodromda durduk. Sonra Rusya'ya, Kursk vilâyetine götürdüler. Ben ağladım; dedim ki, ben on bir yaşında oraya geldim. Özbeklerden bir kötü söz işitmedik. Sağolsunlar, kötü günümüzde yardım ettiler. Ev verdiler, bostan verdiler. Birbirimizle baci kardeş gibi yola gittik. Kız aldık, kız verdik. Yahşı-yaman günlerine gittik; onlar da bize geldiler. Arada hiç yaman gün olmadı."

Bu olayların ardından Ahıska Türkleri yavaş yavaş da olsa geri dönmeye başladılar Fergana'ya. Ama Özbeklerle Ahıska Türkleri arasında yaratılan güvensizlik ortamını ortadan kaldırmak mümkün mü?

Özbek Milletvekili İnancan Dursunof:

"Evvelâ millet deyince, hepimizin Türk olduğunu unutmamak lâzım. Hepimiz Türküz. Bu facia iki milleti düşman kılmadı. Ama yürekleri yaraladı. Bu yaranın sarılması gerekli. Bu, iki milletin faciası değildir. O dönemin siyasî-ictimai şartlarının ürünüdür."

*Özbek uydu tamam fitne fellere
Rüsvay olup düştü dilden dillere
Hayıf saldı bizi çölden çöllere
O dost iken düşman oldu bizlere.*

*Küçük büyük rast geleni kırdılar
Sabileri süngülerle vurdular
Kadınların yüreklerin yardılar
Görülmemiş azap oldu bizlere*

Özbek Milletvekili İnancan Dursunof'un sözleri, Fergana'daki olayları öfke ile izleyen ve öfkesini defterlere, hece vezniyle şiirlere aktaran Ali Paşaoğlu'nu

tatmin etmiyor. Daha da ötesi, Özbek milletvekilinin sözlerine rağmen Fergana'nın durulmadığı ortada. Geçen aralık ayında yaşananlar bunun işareti.

Fatma Nine devam ediyor:

"Bir beş altı gün çok eziyet oldu. Evlerimizi taşıyorlardı. Aha attıkları taşlar şurada duruyor. Sonra çıkıyoruz, kimse yok, kaçıyorlar!... Bir gece burada oturuyorduk. Televizyonda Türk sineması çıkmıştı. Hepimiz canü dil ile bakıyoruz. Oğlum da şurada oturuyordu. Birden sesler duyuldu. Hepimiz yalın ayak, başı açık çıktık. Dumanlı bir geceydi. On beş yaşlarında üç dört oğlan kaçıp gittiler..."

Ahıska Türklerinin dünleri ve bugünleri işte böyle. Orta Asya'nın kapılarının açılması, kendini Türkiye'ye çok yakın hisseden yüz binlerce insanın düşüncelerine artık Türkiye unsurunu da kattı.

II

Orta Asya'da yaşayan Ahıska Türklerinin ekonomik durumları genelde iyidir. Ancak bu, o insanların hâllerinden memnun oldukları anlamına da gelmiyor. Ahıska Türkleri, geleceğin neler getireceğinden emin değiller. Ama tasarılarında Türkiye unsuru giderek ağırlık kazanıyor. Kimi Türkiye'yi bir kez olsun görmek istiyor. Kimi toptan Türkiye'ye göç etmek...

Yaşlılar, *"Benliğimizi, dinimizi korumamız gerek."* diyorlar. Gençler, Türkiye'ye gitmeleri hâlinde, oluşturdukları düzeni nasıl bozabileceklerini düşünüyorlar. Kimileri ise, *"Zaten dağıldık dağılacığımız kadar; Ahıska'yı bize vermezlerse hiçbir yere gitmeyelim."* demekteler. Bütün Türki cumhuriyetlerde birbiri ardından açılan Türk dernekleri, Ahıska Türklerinin beklentilerini, umutlarını, hatta isteklerini buralardaki Türkiye Büyükelçiliklerinin kapılarını aşındırarak bakanlarla, işadamların heyetleriyle temasa geçerek iletiyorlar. Bu Türk dernekleri, düzenli olarak bir araya gelip, bundan sonra atılacak adımları da beraberce belirlemeye çalışıyorlar.

Ahıska Türkleriyle konuşulduğunda, dikkati ilk çeken, uğradıkları haksızlığın yol açtığı öfke oluyor. Özellikle yaşlı kuşak, Stalin diktatörlüğünün, onları yerinden yurdundan etmesi sebebiyle çok öfkeli. Bu öfke, gelecekte beklediklerini de tabii olarak etkiliyor. Dinî ve kültürel benliği koruma kaygısı öncelik kazanıyor.

Kazakistan'ın başkenti Almatı'da Miçhulin kolhozunda yaşayan Ali Paşaoğlu:

"Şimdi bizim gençler ana dilini, Türk dilini unutmak zorunda. Bunlar başlamış, Rus'un içinde olan Rus dili söylüyor, Özbek'in içinde olan Özbek... Kendi ana dilini unutmuş, okuyamaz! Elbette ki ilim okumak bizim için çok

iyidir. O da lâzımdır. Türkiye, bugün götüreceğim dese, gene beş altı sene çeker. Bize kitap lâzım, hoca lâzım, okumak lâzım: okumak bize çok lâzım..."

Ali Paşaoğlu'nun sözünü ettiği dil meselesi, Ahıska Türklerinin koskoca bir kıtanın dört bir yanına dağılmış olması sebebiyle çok ciddi bir hâl almış durumda.

Kazakistan'ın Canbul bölgesinde yaşayan Ahıska Türklerinin liderlerinden Balabek Feyzullahoğlu:

"Ahıska Türkleri Türkçe konuşuyorlar. Ama edebî dilde değil, mahallî. Resmîyette Rus dili; Kazak köylerinde yaşayanlar Kazak diliyle konuşuyorlar..."

Kazakistan'ın bağımsız bir devlet olmasından sonra, Sovyet yönetimi döneminde her milletin sürgün yeri hâline getirilen bu cumhuriyetteki milletlere, kendi dillerinde eğitim imkânı daha yakınlarda tanındı.

Mihriban Aliyeva, Almatı'daki bir ortaokulun öğretmenlerinden: *"Ben okulda Azerbaycan ve Türk öğrencilerine (Azerbaycanlı ve Ahıskalılarının çocuklarına) Türk dili dersi veriyorum. Haftada iki defa. Onların Türkçeleri iyi değil. Bize önce kitap lâzım. Sınıflara alet, edavat lâzım. Bize Türkiye'den gelip giden yardımcıları lâzım. Bunların kelime yanlışlarını düzeltmeleri lâzım..."*

Yani Ahıska Türklerinin bu aşamada en önemli istekleri Türkiye'nin kültürel destek sağlaması.

Balabek Feyzullahoğlu:

"Bizim arzumuz odur ki, gelecekte mekteplerde Türk diline geçilsin. Ona göre de bize kitaplar lâzım. Edebî kitaplar lâzım. Okul kitapları ve muallimler lâzımdır. Buranın bölge başçıları, başkanları bize her türlü yardımı veriyorlar."

Balabek Feyzullahoğlu bu çerçevede, öğretmenlere Türkiye'de kurs, staj imkânları sağlanmasını istiyor:

"Türkiye'ye birkaç muallim gitsin, staj yapsın. Sonra gelip burada ders versinler. Hem onlar Türkiye'yi görsünler; Türkiye'nin gidişatını öğrensinler; hem de burada iyi bir Türk dili öğretsinler. Ben öyle tahmin ediyorum ki, o gidenler orada kalmayacaklardır. Çünkü iki hükûmetin yetkilileri arasındaki anlaşmalar dışında kimse kendi kafasına göre orada kalamaz. Kalsa da çok ayıp olur. Bu, yaşadığımız ülkeyi ayak altına almak olur..."

Ahıska Türklerinin bir bölümü, Türkiye'ye bir ân evvel gitmeyi istiyorlar. Yaşlı kuşak, başta da belirttiğimiz gibi, bu isteği, benliklerini koruma gereğine bağlıyor.

Ali Paşaoğlu, ne pahasına olursa olsun, Türkiye'ye gidilmesi gerektiğine inananlardan:

"Türkiye bizim canımız, Türkiye bizim babamız. Bizim yavrularımız burada gavur olurlar kalsak. Elli senedir biz bu memlekette hiçbir şeyi beğenemedik. Okumak yazmak yok, birlik yok, vatan yok... Her bir köyde on tütün, on beş tütün(hane/ev)..."

Özbekistan'daki Fergana olaylarını yaşayan Fatma Nine ise Türkiye'ye gitmek konusunda ne diyeceğini pek bilemiyor:

"Türkiye'den şimdiye kadar bir şey işitmedik. Sonra bir dediler ki, Türkiye götürecekmiş, yardım edecekmiş. Biz yardım filân bilmiyoruz. Bize bir şey gelmedi. Şimdi elbet karındaş, can ciğerimiz hepsi nerde olsa biz de orda olmak isteriz. Anlaşılan Ahıska olmuyor. Biz vatan olarak Ahıska'yı biliriz. Çocukların vatani ise buralar oldu. Ama yine de yaşlılar, vatan neresi dese, gençler de orayı derler. Vatana da dönüş olmaz herhâlde... Olur mu ki... Vatanda vuruş (savaş) oluyormuş, nereye götürecekler ki... Aklımız yetmiyor, bilemeyiz..."

Gençlere gelince... Bayram Ahmedoğlu, Almatı'da yaşıyor. Yaklaşık 145.000 nüfuslu Oktabr idari bölgesinin başsavcısı. Herkesin belli bir düzeni olduğunu hatırlattığımda, Türkiye'ye gitme konusunda şunları söylüyor:

"Oraya gitmek de kolay değil. Oranın yolunu, gidişatını bilmek lâzım. Biz buraya alışmışız. Buradan kalkıp gitmek çetin bir iştir. Türkiye-Kazakistan ilişkileri gelişiyor. Bu bizim için de çok iyi oluyor, şükür Allah'a... bunlar istiyorlar ki, Türkiye ile aramız iyi olsun. Gidip gelmek olsun. Uçaklar Ankara'ya, İstanbul'a gidip gelsin. Çünkü orda da, burada da birçok akrabalar, yakınlar vardır. Şükür Allah'a, karşılıklı gidilip geliniyor..."

Balabek Feyzullahoğlu ise, Türkiye'ye gitme konusunda daha bir ortada. Bir de şartı var: Türkiye, gidenlere yardım etsin mutlaka, diyor. Balabek Feyzullahoğlu:

"Çok adam var ki, her şeyi bırakıp gidende, giyeceği de yok, yiyeceği de... Ona imkân vermek lâzımdır. Ben bunları nasıl kaldırabilirim? Elli yıl içinde aldığım şeyleri nasıl bırakıp gidebilirim? Olmaz ki... Kim derse ki, ille de, her şeye rağmen gideceğim, galat ediyor; o büyük bir yanlışın içindedir. Öyle olmaz. Türkiye hangi birinin, kaç gün cebini parayla dolduracak, karnını doyuracak? Olamaz ki... Benim evimde on, yirmi gün, bir ay, bir yıl kal! Sonra? Düzünü söylemek lâzım..."

Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasında kapılar açıldı. Uçak seferleri sayısı artıyor. Yani artık parası olan, istediği zaman Türkiye'ye gidebilecek. Ama Fatma Nine'nin ciddî bir itirazı var:

"Parası olmayan ne yapacak? Vaktimiz geçti, kocadık. Gençler için ev yapmak çetindir. Her bir şey pahalandı. Nasıl yapalım, nerde yaşayalım? Ev, yer verse elbette geliriz. Türkiye'yi talep ederiz elbette. Ev yok, ne yapalım..."

Türkiye'nin Ahıska Türklerinin bölgede kalmasını istediği biliniyor. Ankara, bu insanların bölgede bulunmasının uzun vadede iyi bir yatırım olabileceğini düşünüyor. Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerindeki büyükelçiliklerinde Ahıska Türkleri çalışıyor. Ahıska Türkleri, Türkiye'den gelen yatırımcılara yardım ediyorlar. İş kurmalarına ön ayak oluyorlar. Bazen de kurulan işlere ortak...Yani kapılar açıldığına göre, Ahıska Türklerinin bulundukları yerlerde kalmaları, onlar için daha iyi olmaz mı?

Ali Paşaoğlu:

"Gene Türkiye'ye gitmek isteriz. Nasıl ki, hava, su bize lâzımdır, öyle de Türkiye bize lâzımdır. Buranın hiçbir şeyi, ne okuması, ne yaşaması, ne zenginliği, ne varı devleti, hiçbir şeyi lâzım değildir. Bizim gözümüz görmüyor. Biliyoruz ki, yine sabah olacak! Yetimi herkes döver. Sahipsiz de şer atarlar. Bize bir sahip çıksın. Burada temelli kalmak bizim için çok zordur."

Türkiye'de Millî Güvenlik Kurulu'nun, Türk Cumhuriyetlerinden getirilecek Ahıska Türklerini Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yerleştirme kararı aldığı haberleri gelirken, Başbakan Süleyman Demirel'in bu cumhuriyetleri ziyareti sırasında 100-150 ailenin Türkiye'ye alınacağını söylediği biliniyor.

Balabek Feyzullahoğlu, Türkiye'ye alınacaklar arasında kimlerin öncelik taşıması gerektiğini anlatıyor:

"Kaçkın Türkler diyoruz onlara. Ukrayna'da, Belorusya'da, Rusya'da yaşayan, evsiz, eşiksiz kalanların Türkiye'ye gitmek isteyenlerini öncelikle götürmelerini talep ediyoruz. Özbekistan'dan kaçıp giden yetmiş seksen bin Türk var. Onların çoğu Azerbaycan'da, bir kısmı da Rusya ve Ukrayna topraklarında yaşıyorlar. Önce onlar gitsinler, diyoruz."

BBC'nin röportajı üzerine:

Bu iki bölümlük röportaj programında dile getirilenlerden de anlaşılacağı gibi, ortada bir insanlık trajedisi yaşanmaktadır.

Bu röportajdan anlaşılıyor ki, Ahıska Türklerinde "Türkiye'ye gelmek" için genel bir istek yok. Bunu son çare olarak düşünmektedirler. Bu konudan bahsedilirken takındıkları tereddütlü, kaygılı, belirsiz tavır hemen dikkati çekmektedir. Bunun birinci sebebi, vatandan sürgün acısını yarım asırdan beri kalplerinde kızgın bir kor gibi saklamaları ve bir gün mutlaka vatana dönmeye dair umutlarıdır. Bu cümleden olarak, öyle kolay kolay Ahıska'yı gözden, gönülden çıkaramamalarıdır. Bunda da son derece haklıdır. İkinci sebep ise, Türkiye'ye gelince kendilerini hangi sürprizlerin karşılayacağını az çok tahmin etmeleridir. Tarihin bu soylu ve gururlu insanları, gönülden bağlı oldukları Türkiye'de kötü muameleye maruz kalmaktan korkuyorlar. Nitekim, Iğdır'a getirilen Ahıska Türklerinin hayal kırıklıklarını biliyoruz. Bizim milliyet ve

mensubiyet duygusundan habersiz, kozmopolit Kızılay görevlilerimizin, içki sofralarını onların hanımlarına temizletmeye kalkışmaları gibi çirkin davranışla muhatap olduklarını da biliyoruz.

Bizim de üzerinde durduğumuz, hatta zamanın Başbakanı Sayın Demirel'e bir mektupla ilettiğimiz görüşü teyid eden **Ahıska hasreti**, her duygunun üzerindedir: "*Biz vatan olarak Ahıska'yı biliriz!*" diyorlar.

Eski Sovyet imparatorluğunun geniş coğrafyasına dağılmış olan bu insanların akıbeti ne olacak? Gerçekten korktukları başlarına gelecek, bir gün silinip gidecekler mi? Buna evet demesek de, böyle bir ihtimal mevcuttur. Zira Ahıska'ya dönme ümitlerinin zayıfladığı anlaşıyor. Gürcü yönetimi kesin bir kararlılıkla onlara vatan kapılarını açmıyor.

IX. AHISKA TÜRKLERİ ve AZERBAYCAN

Ahıska Türklerinin gerek son sürgün ve esaret yılları ve gerekse daha önceleri Azerbaycan'la sıkı münabesebetleri olmuştur. Bunun sebebini sadece coğrafi yakınlıkta aramak yanlış olur. Öyle anlaşıyor ki, coğrafi yakınlıktan öte, millî değerlerin farkına vararak onlarla aydınlanma ve bu ortak değerlere sahip olan insanlarla kültürel yakınlık tesis etme de önemli bir faktördür. Nitekim Azerbaycan'ın eğitim, basın ve idare hayatında Ahıskalı aydınları gördüğümüz gibi, Ahıskalıların dar günlerinde de Azerbaycan'ı görüyoruz.

Ahıska-Azerbaycan ilişkilerini, üç safhaya ayırabiliriz:

1.1828 Rus işgalinden sonra, Ahıskalı aydınların Azerbaycan'a yönelerek orada eğitim ve basın hayatında önemli roller almaları.

2.Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Rusların Ardahan ve Kars civarında gerçekleştirdikleri halk katliâmında, Azerbaycan'daki Ahıskalı aydınların da girişimiyle Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin unutulmaz insanî yardımları.

3.Stalin rejimi tarafından yurdundan sürülen Ahıska Türkleri üzerindeki sıkıyönetim rejimi kalkınca, Azerbaycan Hükûmeti'nin onları ülkeye kabulü.

Posoflu okumuş aydın halk şâiri Âşık Zülâlî, 1899'da Azerbaycan'a gitmiş; Şeki şehrinde *Usul-i Cedîde Muallimi* olarak yeni usule göre dört sene öğretmenlik yapmıştır. Orada yazdığı şiirlerle öğrencilerinde millî duyguların uyanmasına yardımcı olmuştur. O devrin siyasî durumu göz önüne alınırsa, bu hizmetin ne kadar önemli ve cesurane bir iş olduğu daha iyi anlaşılır.

Ahıska'nın ünlü yazarı *Numanzade Ömer Faik Efendi* ile *Muhammed Hafız Şeyhâde*'nin, Azerbaycan eğitim hayatında, çok önemli yerleri vardır.

Azerbaycan'da, yıllar sonra kaleme alınan bir yazıda, “*Ömer Faik Numanzade'nin matbuatımızın, ictimai fikrimizin inkişâfı tarihindeki hizmetleri, vatandaşlık reşadeti remzidir. Buna göre biz onu yüksek iftihar, hürmet ve minnettarlık hissiyle yâd ediyoruz.*” denilmektedir.¹⁸⁹

Ahıskalı aydınlardan *Bibinoğlu Ahmet Cevdet Bey*, Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nde faal görevler yapmıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Zamanov, Abbas, *Vatandaşlık Reşadeti*, Komunist, 7 Mart 1973.

¹⁹⁰ Bibinoğlu Ahmet Cevdet Bey: Ömer Faik Beyin kız kardeşinin oğludur. Ahıska'nın Abastuman nahiyesinin Balacur köyünden yetişmiş bir Türk aydındır. Rus kırım ve zulümlerinde Kafkasya, Ahıska ve Ardahan havalisi Müslümanlarının yaralarını sarmaya çalışan Bakü İslâm Cemiyeti Hayriyesi'nin üyesi olarak hayırlı faaliyetlerde bulunmuş; Millî Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de (1918-1920) Emek ve Ekincilik Bakanı ve Millî Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştır. Azerbaycan'da ilk üniversitenin açılmasında önemli rol oynamıştır. Stalin devrinde, 1935 yılında, önce sürgün edilmiş sonra da hapis ve idam edilmiştir.

Ahıskalı aydınların Azerbaycan'daki faaliyeti hakkında bir başka yazar şunları ifade etmektedir:

"Onların Azerbaycan'ın kültürünün ve ilminin yükselmesinde çok büyük rolleri olmuştur. Hafız Efendi Şeyhzâde Azerbaycan'da kız okulları açmış, muallimlik yapmıştır. 1898'de Şamahı'da Şeyhzâde'nin eşi ve kızı tarafından idare olunan bir kız okulu açılmış, sonra kızı Şefika Hanım Bakü'de açılan kız okuluna getirilmiştir. Şamahı'daki okulla da Şeyhzâde ve eşi Gevher Hanım uğraşmaya başlamışlardır. Bu okul hizmetlerinde Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in de maddî yardım ve hamiyeti unutulmamaktadır."¹⁹¹

Azerbaycanlı Büyük Şair Sabir de bu ailenin gayretini övmüş ve şöyle demiştir:¹⁹²

Mekteb-i Nisvan lüzumu herkese mefhum olar

Şeyhzade açmaz ise hakerim Gevher açar

Efendizâde Ailesi'nin fertleri, Azerbaycan'da aydınlanmanın ilk temsilcilerindendir. Bununla ilgili olarak Azerbaycan basınında sayısız yazı bulunmaktadır.

1901 yılında Bakü'de H. Zeynelabidin Tağıyev'in yardımlarıyla açılan ilk Rus-Müslüman Kız Mektebinin ilk muallimlerinden biri de Şefika Efendizâde Hanımdır.¹⁹³

Ocak 1924 tarihli Şark Kadını dergisinde basılan fotoğrafının altında şu ifadeler bulunmaktaydı: "*Şefika Hanım Efendizâde, yalnız Azerbaycan'da değil, belki de Şark esaret dünyasında yaşamış birinci muharrir ve muallimedir.*"¹⁹⁴

"Bu muallime kadının en büyük yadigârı, oğulları, meşhur cerrah Fuad Efendiyev (*Bakü'nün 4 Numaralı Hastahanesi onun adını taşımaktadır*) ve büyük gazeteci-mütercim Âdil Efendiyev'dir."¹⁹⁵

Âdil Efendizâde'yi konu alan sitayişkâr bir yazı, şu cümle ile son bulmaktadır: "*Matbuat ve neşriyat sahasında elde ettiğimiz bütün zaferlerde onun şahsına mahsus hizmeti var.*"¹⁹⁶

Prof. Gurbanov, etraflı makalesinde şöyle diyor: "*Peki, biz ne etmişik onlar için? Aslında hiçbir şey! Ahıska Türkleri, defalarca gözümüzün önünde yalnız*

¹⁹¹ Bekiroğlu, N.N., *Azerî ve Ahıska Türklerinin Faciası*, Çorum 1992, s.50-51.

¹⁹² Gurbanov, aynı yazı

¹⁹³ Genceli, Sabir, *Maarifperver Kadın*, Edebiyyat ve İncenet, 12 Noyabr 1977.

¹⁹⁴ Genceli, aynı yazı; Ş. Gurbanov, aynı yazı.

¹⁹⁵ Gurbanov, aynı yazı.

¹⁹⁶ Memmedov, Celâl, *Ehtiramla Yâd Edirik*, Edebiyyat ve İncenet, 12 Noyabr 1977.

bırakılmış, ama biz susmuşuz, sesimizi bile çıkaramamışız! Yalnızlık ise faciadır.”¹⁹⁷

Rus, Ermeni ve Gürcü -Hristiyan- işbirliği ile yapılan ve tarihe “1915 Vahşeti” olarak geçen Ardahan katliâmından sonra, buraya gelen Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi hey’eti, katliâmın boyutları karşısında dehşete düşmüştür. Cemiyet, Kars ve Ardahan’da cemiyetin şubeleri ve eczahaneler açarak, zavallı halka yardım etti.

Cemiyet tarafından görevlendirilen üniversiteli gençlerden biri olan Mustafa Vekilli (1896-1965) anlatıyor:

“Türk ordusu, Ardahan ve Kars havalisinden geri çekiliyor ve onu takibe koyulan Ermenilerle karışık Rus kıtaları o havalideki Türk-Müslüman halkını kılıçtan geçirerek bütün köyleri, kasabaları harabeye çeviriyorlardı.

“Canlarını ve ırzlarını kurtarmak için kaçan anaların yollara atmış oldukları yavrularını, bazı merhametli Rus subay ve erlerinin toplamış olduklarını, o zaman Ardahan’da gözlerimle gördüm. Bunları toplayarak Bakü’ye öksüz yurtlarına gönderiyorduk.

“Bakü İslâm Cemiyeti, harekete geçti. Bütün Rusya Türkleri arasında iane toplamak için hükümetten müsaade aldı.

“Ah zavallı Azerbaycan, neler yapmadın, neler düşünmedin...

“Bu umumî millî heyecan o zaman Moskova Üniversitesinde tahsilde bulunan bizleri de sardı. Aziz arkadaşım Hüseyin Cemal’le derslerimizi bırakarak Bakü’ye koştuk. Cemiyetin Kars ve Ardahan havalisine göndermekte olduğu yardım ekibine gönüllü olarak katıldık.”¹⁹⁸

Cemiyet hey’etinin şikâyeti üzerine Rus ve Gürcü yöneticiler görevlerinden alındı.¹⁹⁹

1915 katliâmları, aslında bölgenin Hristiyanlar tarafından zaptına ve hatta buralarda mevcut Türk varlığına son verme amacına yöneliktir. Her devirde bir bardak suda fırtına koparmaya çalışan Ermeni ve Gürcülere arka çıkan dünya, bu mezalime göz yummuş ve kulak tıkamıştır.

Yıllar sonra -1936’da- Ardahan’a gelen ve Ardahan halkından o günlerin acı hâtıralarını dinleyen İsmail Habib Sevük:, “Ardahan’dan selâm! Tanrım bu millet bir daha böyle selâm işitmesin!” demektedir.²⁰⁰

¹⁹⁷ Gurbanov, aynı yazı.

¹⁹⁸ Vekiloğlu, Mustafa, *Büyük Kaybımız (M. E. Resulzade)*, Türk Yolu, S. 8, 28 Mayıs 1955.

¹⁹⁹ M. M. Kuzu (Kırzioğlu), *Ardahan Sancağımızda Moskofların Kırgın ve Zulümleri*, Çıldır Ardahan Hanak Posof, Ankara 1966, s. 23.

²⁰⁰ İsmail Habib (Sevük), *Yurddan Yazılar*, İstanbul 1943, s. 363.

Ardahan, Posof ve Ahıska katliâmını Azerbaycan kamuoyuna duyurmak isteyen Ömer Faik, göz yaşları içerisinde, *Yeni İkbâl* gazetesinde (3 Haziran 1915) şöyle sesleniyordu: “*Ey hamiyetli Bakülüler, ey Genceliler, Ağdaşlılar, Şamahılılar, Şekililer! Yüzümü size dönüp yalvarıyorum! Her biriniz 10-12 çocuk götürüp bakınız. Bir düşününüz, sizin kucağınıza can atan yavrular kimlerdir? Evi eşiği viran olmuş, anası babası boğazlanmış, 11-12 yaşında, bacası aylarca canavarların elinde kala kala delirmiş, sonunda telef olmuş, bütün komşuları yok edilmiş, yarı canı kalmış kendi milletinizin yavrularıdır!*”

Yıllar süren baskı ve katliâm üzerine, Azerbaycan’da bulunan Ahmet Cevdet Bey de *Açık Söz*’de (20 Ağustos 1917) şunları yazmıştır: “*Anadolu’dan ölüm sedaları geliyor. Anadolu’dan sabilerin âh nâleleri, kadınların iniltileri işitiliyor! Irz yok, namus yok. Balta, demirle, tüfenk süngüsüyle, taşla kayayla, kurşunlarla halkı kırıyorlar! Canım, insan değil mi bunlar?*”

Bu ifadeleri nakleden Prof. Şamil Gurbanov, “*Bunlar da insan idiler. Ama ne o zaman, ne de şimdi, ne Çarlık şartlarında, ne de sosyalizm devrinde onlara insan muamelesi yapılmamıştır.*”²⁰¹

Tağıyev’in, bu mezalim yıllarında, Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyyesi eliyle Kars ve Ardahan halkına yaptığı yardımlar, halk şâirlerinin şiirlerine de girmiştir. Bunlardan bazı kısımları buraya alıyoruz.

1915 Ardahan-Kars Kırgını Ağıtı

Merhametkânıdır Tağıyev Hazreti²⁰²

Namiyle tutmuştur cihanı zâtı
Hak bire bin vermiş varı devleti
Buldu Haktan şöhret şana yetiştı.

Şan tuttu Bakü’yü ettiler emek
Kimi nân getirdi kimisi yemek
Cümle hezayınler ettiler kömek
Geldi nimet hem iâne yetiştı.

Düşkünler aldılar nimeti nanı
Merhamet eyledi Keremlerkânı
Sağolsun Cemiyet vilâyet hanı
Çok dert çektik ol dermana yetiştı.

.....
Ey **Sefilî** ateş aldı ten viran
Aç gözün biçare gafletten uyan

²⁰¹ Gurbanov, *Mesheti Türkleri*, Diderginler, Bakı 1990, s. 195.

²⁰² Hacı Zeynelabidin Tağıyev (1838-1924): Azerbaycan’da zengin bir petrol tüccarıydı. Birçok okulların, özellikle kız okullarının açılmasında emeği geçmişti.

Sancağım Ahıska yerim Koblıyan
Kazamız da Adigön'e yetiştı.

Adigön'ün Pulate Köyünden
Kuşoğlu Mehmed Sefilî²⁰³

Dinleyin efendim edem vasfihâl
Urus saldı âh ü fığana bizi
Harp açıldı dedik kalkar bu zulüm
Düşürdü halâsa gümâna bizi.

.....
Can ayak altında kadri bilinmez
Câmiler bağlandı namaz kılınmaz
Kur'anlar okunmaz Tekbir alınmaz
Mevlâm lâıyk görme nirana bizi.

Nirana kalmışken bulduk bir tutar
"Bakü İslâm Hayır Cemiyeti" var
Fakır fukaraya eyledi medar
Döndürdü yeniden vatana bizi.

Hanaklı Molla Dursun Mahzunî²⁰⁴

.....
İâne gönderdi hep ehli iman
Sebebi Tağıyev, o han oğlu han
Gördü hâlimizi eyledi beyan
Yazıldı gazetler gitti her yana.

Yazıldı gazetler her yana gitti
Musa Bey Nağıyev çok ihsan etti²⁰⁵
Bakü ağaları bütün el kattı
Adlarını bilmem alam lisana.

Ahmet Mazlûmî²⁰⁶

²⁰³ **Molla Mehmet Sefilî**, Ahıska-Koblıyan/Adigön bölgesinin Pulate köyünden olup Kuşogiller'den Yusuf'un oğludur. 1870'te dünyaya gelmiştir. Bir ara Bakü'ye gidip Hacı Zeynelabidin'in yanında da âşıklık ettiği rivayet edilir. İyi saz vurup deyişler söylerdi. Aynı zamanda Köroğlu destanları ustasıydı. 1937 yılında komünistler tarafından tutuklanarak bilinmeyen bir yere götürülmüş, bir daha da kendisinden haber alınamamıştır.

²⁰⁴ Mahzunî'nin biyografisi ve eski el yazısıyla bütün şiirleri üzerindeki çalışmamız devam etmektedir.

²⁰⁵ Musa Nağıyev (1842-1919): *Azerbaycan'ın yardımsever petrol tüccarlarından biriydi.*

²⁰⁶ Zeyrek, Yunus, *Hanaklı Mazlûmî*, Ankara 2001.

1944 yılı sonlarına doğru Stalin'in "*Türkiye tarafından tehlike bekleniyor; Türkiye sınırında emniyeti temin etmek için Ahıska Türkleri oradan uzaklaştırılmalıdır.*" emri ve Devlet Savunma Komitesi'nin kararıyla iki yüzden fazla köy ve kasaba halkı sürgüne tâbi tutuldu.

Azerbaycan Hükûmeti'nin, Stalin rejimi kurbanı olan Ahıska halkına gösterdiği yakın ilgiyi de şükranla anmalıyız.

Ahıska ve çevresinden sürülen halk, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a yerleştirildi. On iki yıl askerî kontrol altında yaşadılar. Askerî birliğin komutanının izni olmadan hiç kimse, kısa müddet için de olsa, yaşadığı yerden ayrılamazdı. İstedikleriyle evlenmeleri dahi izne tabiydi. Bu yasaklara uymayanlar ailece en azından yirmi beş yıl Sibirya'ya sürgüne gönderiliyor veya hapsediliyordu.

Onlar ancak 1956 yılında, Sovyetler Birliği'nde yaşayan diğer milletlerle aynı haklara sahip oldular.

Mevlüt Bayraktarov(1904-1984)'un başkanlığında bir grup Ahıskalı, 1957'de Kruşçov ile görüşmek üzere Orta Asya'dan Moskova'ya geldiler. Anavatanları olan Ahıska'ya dönmelerine müsaade edilmesini istediler. Kruşçov da onların bu talebini Gürcistan Komünist Partisi'nin o zamanki başkanına iletti. Meselenin tetkikini istedi. Gürcü KP Başkanı, Kruşçov'a verdiği cevapta, Ahıska Türklerinin taleplerinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını; çünkü onların yurtlarına başkalarının yerleştirildiğini bildirdi.

1958 yılında, Azerbaycan KP Birinci Sekreteri İmam Mustafayev, Orta Asya'ya bir uzman heyeti gönderdi; incelemeler yaptırdı. Ahıska Türklerine, istedikleri zaman Azerbaycan'a yerleşebileceklerini söyledi. Aynı yılın eylülünde Sahatli ve Sabirabad bölgelerinde yeni köyler kuruldu ve Özbekistan'dan gelen Ahıska Türkleri buralara yerleştirildi. Bu göçün masrafları da Azerbaycan Hükûmeti tarafından karşılandı. Halk, buralarda kurulan yeni yerleşim birimlerine anavatanlarındaki isimleri verdi: Ahıska, Adigön, Varhan...²⁰⁷

Bugün Azerbaycan'da 135.000 civarında Ahıska Türkü bulunmaktadır. Bunun 100.000 kadarı 1989 Fergana olaylarından sonra Özbekistan'dan gelmiştir.²⁰⁸

Azerbaycan'daki Ahıska Türklerinden Ahmet Mercanov şunları söylemiştir: "*Biz, Azerî kardeşlerimizden memnunuz. Onlar bizi samimî bir şekilde karşıladılar. Bizim için elden geleni yaptılar. Elbette bunun için*

²⁰⁷ Gurbanov, aynı yazı.

²⁰⁸ İzzetov, Muhammed, *Ahıska Türklerinin Çilesi*, Türkiye, 18 Ocak 1994.

minnettarız. Ancak bugün bizi en çok rahatsız eden şey, gelecekte kaderimizin ne olacağı endişesidir..."

Ahıska Türkleri, 19 Ocak 1990 tarihinde Sovyet ordusu Bakü'ye girip günahsız insanları öldürdüğü zaman, ellerinde silâh, Azerîlerle omuz omuza Kızıldorda karşı dövüştüler. Aynı şekilde Karabağda Ermenilere karşı Azerî kardeşleriyle birlikte savaştılar.

E. Ferzeli, Azerbaycan Gençleri gazetesinde Ahıska Türklerinin Azerbaycan'a gelmesiyle ilgili yazısında, *"O küskünlerin birkaç bini gelip çıktı bütün dünya Türklerinin uludan ulu ocağına, Odlar Yurdu Azerbaycan'a. İnanın bu diyarda sizin kalbinizi kıracak veya sizden yardımını esirgeyen olmayacaktır."* diyordu.²⁰⁹

Diğer taraftan zavallı Ahıskalılarının evleri, malları, canları kardeş millet Özbekler elinden ateşler içinde yakılıyordu. Öyle cehennemî bir saldırıya maruz kalıyorlar ki, Rus Albay P. Studenikin, Fergana olaylarını anlattığı "Sovetskaya Rossiya" gazetesinin 13 Temmuz 1989 tarihli nüshasında yer alan yazısının başlığını şöyle yazmıştı: "FERGANA ATEŞ ALMIŞ YANIYORDU"

²⁰⁹ Aslan, Yasin, *Bugün Azerbaycan'da Pantürkizm ve Panislâmizm*, İstanbul 1992, s. 36-41.

X. GÜRCİSTAN VE TÜRKLÜK

-Yahut Gürcistan'ın sözde âlimlerine cevap-

X.a.Gürcistan'ın beşerî coğrafyasına bakış

Gürcü yazarların yazıları okununca, onların hâlâ saldırgan emeller beslemeye devam ettikleri görülmektedir. İmeret ve Kartli denilen, Kutayıs ve Tiflis civarını içine alan ülkeyi genişletme hayalleri canlı olarak yaşatılmaktadır. Ülkenin batı kesimini teşkil eden Abhazya, Megrel ve Acara, kuzeydeki Güney Osetya ile Tiflis güneyindeki Loru-Borçalı ülkelerini de sınırları içinde tutmaya çalışan Gürcistan, başta Türkiye olmak üzere diğer komşularından da toprak istemekte, bu uğurda haritalar geliştirerek yeni nesillere saldırgan düşünceler aşılamaktadır. Bugün Gürcistan'da *Oset, Abhaz, Acar, Kartvel, Megrel, Svan, Azerî Türkleri ve Ermeniler gibi birçok kavim yaşamaktadır*. Bunlardan yalnız kendilerine Kartvel diyenler, ülkenin siyasî hakimi durumundadırlar. Türkiye'de Kartvel kelimesi bilinmez, bunun yerine Gürcü ismi kullanılır.²¹⁰

Abhazya, 1990'lı yılların başından beri fiilî bir istiklâl ve bağımsızlık mücadelesi vermektedir. 1993 Eylülünde de nihaî bir üstünlük sağlayarak Gürcü kuvvetlerini ülkelerinden çıkarmışlardır.

Gürcistan'ın öldürülen cumhurbaşkanı Gamzahurdia da Megrel'di.

Kuzey Kafkasya'nın tamamen düştüğü tarih olan 1864'ten itibaren Megreller üzerinde bir Gürcüleştirme operasyonu başlatıldı. 1936'ya kadar resmî nüfus sayımlarında Megrel olarak geçtiler. Ancak bu tarihten sonra Gürcü olarak yazılmaya başlandılar. Nitekim Tiflis'ten gelen askerelere karşı uzun süre direnen Zugdidi de bir Megrel şehridir.

Megreller, kendilerine "Gürcü" değil, "*Margali*" demektedirler. Dilleri de farklıdır. Megrellerin sayısı 1926'da 243.000 olarak gösterilirken, "*Anadilim Megrelce'dir*" diyenlerin sayısı -aynı tarihte- 285.000 civarındaydı. Megrelceyi kendi ana dili olarak söyleyen 40.000 Megrel, Gürcü milletine mensup olduklarını iddia edenlerdir. Geriye kalan 243.000 kişi, kendisini Gürcü değil, Megrel olarak görüyor, demektir. Gürcülerin asimile faaliyetleri de göz ardı edilemez. Aynı tarihteki Gürcü nüfusu ise 1.564.000'dir.²¹¹

1968 yılında İstanbul'da bir kitap çıktı: **Gürcüstan**.

Kitap, Ahmet Özkan (*Melaşvili*) imzasını taşıyordu.

Bu kitap hakkında uzun bir eleştiri yazısı kaleme alan ünlü tarihçi Kırzioğlu, yazısına şöyle başlıyordu:

²¹⁰ Devecioğlu, Dr. M., *Gürcü Tarihinin İçyüzü Nedir?*, Cumhuriyet, 5 Ocak 1946.

²¹¹ Wixman, Ronald, *The Peoples of the USSR*, s.134-135, 1984, Michigan.

"Yakınlarda bir kitap çıktı. Bu kitap 1945-1946 yıllarında Sovyet Rusya'nın Türkiye'den "Tarihî Gürcistan toprakları: Kars, Ardahan, Artvin, Kuzey Erzurum, Gümüşhane, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu illerimizi koparmak" için, Tiflis Gürcü Akademisi Azası "İki Gürcü Profesörü" ağzıyla yaptırdığı yazılı iddialara fazlasıyla yer veren ve 1968'de Sovyet Rusya'nın yeniden bu iddiaları bir Türk vatandaşının kalemiyle de kütüphanelerimize sokmaya çalıştığı son derece zararlı ve hemen toplatılması gereken bir yayımdır."²¹²

Bu kitabı biz de inceledik. Yazılar, yazarın kendisi tarafından yazılmamış, Tiflis'ten ithal edilmiştir. Şöyle ki, kitabın 1/7'si yazar tarafından, 6/7'si de Gürcistanlı 12 yazar tarafından kaleme alınmıştır. Böylece Gürcülür, kendi iddialarını, bu defa Acara muhaciri bir aileden gelen, siyasî kimliği şaibeli birisinin adıyla Türk kamuoyuna ulaştırıyorlardı! Ne yazık ki adlî makamlarımız, Kırzioğlu gibi gerçek bir âlimin teklifini göz ardı ederek, menşeleri şüpheli hukuk profesörü bilirkişilere itibar etmiş ve kitabın yayını serbest bırakmıştır.

Gürcü yazarlar, Kuzeydoğu illerimizi "Güney Gürcistan" olarak göstermektedirler. 1993 Eylülünde arşivlerine girdiğim Münih'teki Amerika'nın Hürriyet Radyosu'nun (RLN) Gürcü Bölümü'ne de uğradım. Onlardan bir Gürcistan haritası isteyecektim. Bir de baktım ki, duvarda bir harita, Türkiye'nin kuzeydoğu illerini yutmuş hâliyle karar duruyorlardı. Ürperdim, irkildim. Bu haritanın fotokopisini çekip çekemeyeceğimizi sordum. "İndiremeyez!" dediler.

Bugünkü Gürcistan'ın batı kesimini oluşturan Özerk Acaristan Cumhuriyeti de asıl Gürcistan'dan değildir.²¹³ Bu bölgenin ahalisi de Kartvel değil, Müslüman Acar'dır.

Acara yüzyıllarca Osmanlı idaresinde yaşamış, defalarca Rus-Gürcü birleşik kuvvetlerine karşı savaşmış, ne yazık ki sonunda 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'yla Sovyetlere bırakılmıştır.

Moskova Antlaşması, Misak-ı Millî sınırlarımız içinde bulunan Batum'u bizden koparmıştır. Yine bu antlaşmayla tarihî Türk yurdu Ahıska, ana yurttan ayrı kalmıştır. Bu topraklar ve üzerinde yaşayan Müslüman ahalinin vatan hasreti dinmemiş, muhaceretler, sürgünler ve acı olaylar yaşanmıştır. Bu antlaşma, büyük bir imparatorluğun külleri üzerinde kurulmaya çalışılan genç

²¹² Kırzioğlu, Dr. M. Fahrettin, "Bir Kitabın Anatomisi" Millî Işık, Ağustos 1969. (TİP'li bir komünist olduğu anlaşılan Tiflis sözcüsü yazarın, Türk ve İslâm düşmanlığı tüten iftiralarını açığa vuran bu makaleye cevap yazmaya kalkışması da garipti. Nitekim aynı derginin Mart 1970 sayısında yer alan cevabından sonra, "Türkçe bir Sovyet propaganda yayınının içyüzü-Gürcistan'ın Yazarı ve Gerçekler" başlığıyla beş sayıda devam eden seri makaleler yayınlayan Kırzioğlu karşısında sükût etti.)

²¹³ Mirza Bala, *Gürcistan*, İslâm Ansiklopedisi (MEB).

Türkiye için nefes aldırılmış, doğu sınırlarını çizmiş, bu sınırların güvenliğini teminat altına almıştır.

Moskova Antlaşması Sovyetler Birliği için de bir sevinç kaynağı olmuştur. Lenin, "Bu antlaşma bizi Kafkaslardaki bitmez tükenmez savaşlardan kurtaracaktır." demiştir.²¹⁴ Yine bu antlaşma, iki ülke arasında ilişkilerin tarihinde, bir tarafın diğerine askerî güçle dayatmadığı ilk antlaşmadır.²¹⁵

1918 ilkbaharında Avrupalı gazetecilerle Batum'a gelen tarihçi Ahmet Refik Bey, "Buralarda yine Türk'ün lisanı söyleniyor, Türk'ün nağmeleri duyuluyor, Türk'ün kolu çalışıyor, Türklük ruhu yaşıyor." demektedir.²¹⁶

30 Nisan 1920'de bir Gürcü müfrezesinin Çürüksu civarında bir köyü işgal etmesi üzerine, Acaralı ve Çürüksulu altı bin silâhlı ile dört bin silâhsız yerli İslâm kuvveti toplanarak bu Gürcü işgal müfrezesini çevirmiştir. Bu baskı karşısında bu kuvvetleri idare edenler, öz memleketleri olan Türkiye'ye sonsuz bir saygı ve bağlılık beslediklerini, yurtlarına İngiliz, Gürcü, Denikin ve Ermenileri hiçbir suretle sokmayacaklarını bildirerek Gürcü askerlerini kendi hudutları içerisine çekilme zorunda bırakmışlardır. Yine aynı yılın mayısında Gürcü kuvvetlerinin Batum'u işgal teşebbüsleri de Acara ve Çürüksu ahalisinde geri atılmıştır. Kuvvetli bir yerli müfreze ise Gürcüleri Yukarı Acara'nın merkezi Hula'dan kovmuştur. Bölge ahalisi temsilcileri vasıtasıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne ve Anavatan'a dehalet ettiklerini (sığındıklarını) bildirmişlerdir.²¹⁷

1921 ilkbaharında diplomatik bir seyahate çıkan devrin Türkiye Maarif Vekili ve Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur'un Gürcistan'la ilgili intibaları da çok ilginçtir. Kendisi aynı zamanda tarihçi olan Rıza Nur, o devrin manzarasını şu şekilde dikkatlere sunmaktadır: "Tiflis'e geldik. Ruslar bu eski Türk şehrini imar edip güzel bir hâle koymuşlar. Şehrin dörtte biri ise Şeytan Pazarı adında olup, tamamiyle Azerî Türkler ile meskûndur ve ticaretgâhtır. Diğer ahali Hristiyan Gürcü ve Ermeni'dir. Ermeniler, hem Gürcü'den ziyade, hem de zengin."²¹⁸

Görülüyor ki, Hristiyan Gürcüler, ülkenin kalbi olan başşehir Tiflis'te bile azınlıktadır. Bugün de öyledir; hatta ülke genelinde Hristiyan Gürcü nüfusu azınlıktadır. Bunların iblisçe siyasetlerinden birini yine R. Nur'dan okuyarak devam edelim:

"Şeytan bir başvekil ve dahiliye nazırı var. Adı Ramışvili. Müslüman Gürcü denen Acarlar meselesini de, bunları Acaristan'dan kaldırıp, Gürcistan'ın diğer

²¹⁴ Gökay, age. s. 140.

²¹⁵ Gökay, age. 143.

²¹⁶ Altınay A. Refik, *Kafkas Yollarında* (Haz. Y. Zeyrek) İstanbul 2001, s. 84.

²¹⁷ Özder, M.Âdil, *Artvin ve Çevresi (1828-1921 Savaşları)*, Ankara 1971.

²¹⁸ Nur, Dr.Rıza, *Moskova-Sakarya Hâtıraları*, İstanbul 1991, s. 42.

mahallerine serpiştirerek kökünden halletmek istiyor. Yakında plânını tatbik edecek.

*Zakatal tarafları da hep Türk. Tiflis'in cenûbunda da Borçalı denilen halis Türkler var. Bunları da böyle tarzlar ile halledecek. İşte bu adamın bu dehşetli fikri ve icraatıdır ki, bana Moskova Muahedesi'nde bir Muhtar Acaristan teşkili için maddeler koydurmak fikrini vermiştir."*²¹⁹

*"Ahali ekseriyetle Acar. Bunlar Gürcüce de, Türkçe de biliyorlar. Gayet Müslüman adamlar. İri boylu, gürbüz, pehlivan adamlar. Sahiden acar insanlar. Eskiden Batum kâmilan bunlarla meskûndü. Sonradan Hristiyan Gürcüler de gelmiş, Ruslardan da yerleşenler var. Bizde Acarlara Gürcü derler. Burada bunlara Gürcü dersiniz, size kurşun atarlar. Bu kelimeyi büyük hakaret sayarlar. İstiklâl veya (Türkiye'ye) ilhak istiyorlar."*²²⁰

O yıllarda Batum ve çevresindeki Müslüman Acarların Türklere karşı sempati besledikleri, Türk kuvvetlerinin gelmesini bekledikleri de bilinmektedir.²²¹

Şu sözler de R. Nur'dan: *"Türkçe mektepler açmışlar, bizden de muallim getirmiş. Mektebi, muallimi gördüm. İyi işliyor, fakat Gürcüler Türkçe'yi kaldırıp, tedrisatı Gürcüce yapmak istiyorlarmış. Buna Menşevik hükûmet çalışmış, şimdiki Bolşevik Gürcü Cumhuriyeti de çalışıyormuş. Zavallılara türlü engeller çıkarıyorlarmış. Bizim Moskova Muahedesi'nden kendilerine muhtariyet verdiğimizizi, bir hükûmet reisleri, millet meclisleri olacağını, valilerin ve emsalinin kendilerinden yapılacağını söyledim. Sevindiler."*²²²

Biraz yukarıda sözünü ettiğimiz "Gürcüstan" yazarı ise, büyük bir yalanla, *"Başkenti Batum olan Müslüman Acara halkı, bugün Gürcü kültürünün koruyucusudur!"* diyebilmektedir.²²³

Hâlbuki 1918 Haziranında ana vatan Türkiye'ye katılmak için rey veren ve Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz işgaline uğrayan Batum'da eski harflerimizle iki gazete (*Sadayi Millet*, *Müslüman Gürcistan*) 1919-1920'de Türkçe çıkıyordu. 1921 Moskova Muahedesi'ne göre *"Muhtar Cumhuriyet"* hâlinde SS Gürcistan'a bağlanmak talihsizliğine uğrayan **"Acaristan"** da resmî devlet dilinin ve yazısının 1926 sonlarına kadar yine Türkçe olduğunu biliyoruz. Hepsi 16 olan mekteplerinin dilinin de Türkçe olduğu, Sedat Reşad'ın müdür olduğu 2 Nisan 1921'den beri çıkan *"İştirak"* adlı günlük resmî gazetenin ve hususî gözüken *"Batum Yeni Hayat"* gazetesinin de Türkçe çıktığı

²¹⁹ Age. s.43

²²⁰ Nur, Dr. Rıza, *Hayat ve Hâtıratım*, C. 3, s. 812, İstanbul 1968.

²²¹ Kurat, Prof. Dr. Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 267.

²²² Nur, age. s. 812-813

²²³ Özkan, Ahmet (Melaşvili), *Gürcüstan*, İstanbul 1968, s.123.

belirtilmektedir. Demek ki, 1925 Büyük Acara İsyanından ve 1926'da Arap harflerinin kaldırılmasından sonra Acaristan'da müthiş bir tahribat yapılmış.²²⁴

Onları, Ortodoks Gürcü toplumundan ayıran özelliklerin başında Sünnî Müslüman olmaları gelir. Dilleri de Gurian lehçesi olup, Türkçe ve Gürcüce'nin tesirinde kalmış bir dildir. 1930'lardan sonra Gürcü nüfusuna kaydedilmişlerdir.²²⁵

Cumhuriyet Türkiye'si'nin dar sınırlar içine çekilip, kültürel faaliyetini de bu çizginin içine hapsedmesi, Türk kültürünün tesir sahasını daraltmıştır. Böylece yanı başımızdaki kardeşlerimiz kurda kuşa bırakılmıştır. Bu hata yapılmısaydı, onlara yönelik sözlü-yazılı yayın faaliyeti yürütülseydi, bağlarımız daha kuvvetli olurdu. Mamefih Allah'ın bir lutfu olarak, tarih böyle bir fırsatı yine vermiştir. Yeter ki, lâıykıyla değerlendirelim.

Acara'nın bugünkü manzarası şöyledir: 1995 verilerine göre 400.000 olan nüfusun yarısını Müslüman Acarlar teşkil etmektedir. 1990 yılında demokrasiye geçilince, Müslüman halk Arslan Abaşıdze'yi cumhurbaşkanı seçmiştir. Ne var ki, resmî daireler ve icra yetkileri Hristiyan Gürcülerin elindedir. Halk durumdan memnun değildir. Çünkü Müslümanların söz hakkı ve hürriyetleri hâlâ sınırlıdır. Müslümanların gerçek isimleri ayrı, resmî isimleri ayrıdır. Resmî isimler Gürcü isimleridir. Kendi aralarında bu isimler değil, gerçek isimlerini kullanırlar. Türkiye'ye yan gözle ve emperyalist duygularla bakan Gürcülere karşılık, Müslüman Acara halkının kalbi hâlâ "*Mübarek Türkiye*" için atmaktadır. Batum câmiinin tamir edilen minaresinden bugün Ezanı Muhammedi okunmakta, medresesinde Türkçe dersleri verilmektedir.²²⁶

Şimdi bu Acara halkıyla ilgili bir başka büyük tarihçinin tespitlerini vermek istiyoruz. Bu tesbitler aynı zamanda biraz aşağıda göreceğiniz bir Tiflis demagogunun "*XVIII. yüzyıla kadar buralarda Türk görülmediği*" yalanına da bir cevaptır:

"Doğu Anadolu ile orta ve yukarı Kür nehri havzası, bu nehrin cenubuna geçerek muhtelif devirlerde yerleşen Türk zümrelerini eritip yok eden bir kazan işini görmüştü. Milâttan önceleri gelen Saka, Bulgar, Sabir ve diğer Türk kavimlerinin akıbeti gibi.

"Ortaçağda gelip orta Kür'ün güneyinde yerleşen ve Hristiyanlığı kabul eden Kıpçaklar, daha 1208'de bir "*kuvveti oturak kavim*" sıfatıyla köy ve kasabalarda yaşıyorlardı. Abaka Han zamanında Ahıska bölgesinde sahneye çıkan Hristiyan Türk "*Çıldır Atabeyleri*" ile, bu Kıpçakların İslâmlaşması başladı.

²²⁴ Dr. Kırzioğlu, *Gürcüstan'ın Yazarı ve Gerçekler*, Millî Işık dergisi, Ağustos, 1970.

²²⁵ Wixman, *age. s. 6*

²²⁶ Aydın, Ramazan, Türkiye, 17 Mart 1993.

“Eski Yunan müelliflerince Kolchi diye isimlendirilen kavmin kalıntısı olarak kabul edilen, Türk Kıpçak unsurlarıyla da karışan şimdiki Acarlar, ancak MS. VII. asırda Gürcüleştiler. (Bkz. *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, 'Adjaria' maddesi*). Bunlara "Acari" ismini verenler de buraya gelip hükümlerlik etmiş ve sonra aralarında erimiş olan bir Ağaçeri zümresinden gelmiş olabilir; çünkü Anadolu'da, Fars vilâyetinden ve Azerbaycan'da Türkmenlerin bir oymak ismi olan "Acarlu" kelimesi kaynaklarımızda Ağaçerili yazılıyor (*İslâm Ansiklopedisi, II. 99*).²²⁷

VII.-IX. asırlarda yazılmış olan "*Kartli'nin Müracaatı*" adlı anonim Gürcü eserinde, Kür nehri boylarında yaşayan Bun-Türklerden bahsedilmektedir. Bir başka Gürcü tarihçisi, Takayşvili, Bun-Türklerin Turanlı ve Türk olduğunu teyid etmektedir. "Bun" sözü de 'soy, nesil' olarak izah edilmektedir: Bun-Türk=Türk soyu/nesli... Daha birçok Gürcü tarihçisi, Türklerin İskender'den önce Kür boylarında yaşadıklarını haber vermektedir. Bu kaynaklar Türklerden, Bun-Türk, Hun ve Kıpçaklar olarak söz ederler.²²⁸

Görülüyor ki, gerçek tarih, Tiflis tezlerinin yalan, yanlış düzme hayallerden ibaret olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Tiflis'te yayınlanmakta olan Akhlagazrda Komunisti gazetesinin 9 Aralık 1989 tarihli sayısında yer alan "*Yetkililer Acar Ayrımcılığını Tahrik Etmekle Suçlanıyor*" başlıklı yazıdan anlaşıyor ki, Hristiyan Gürcüler ve dolayısıyla Tiflis yönetimi, Acaristan'ın Müslüman halkına güvenmiyor, onlardan rahatsız oluyor. Bu yazıda 16 Kasım 1989'da Tiflis Devlet Üniversitesi salonunda yapılan konuşmalardan birinde, Gürcistan Bilimler Akademisi'nden bir profesörün, "*Acaristan'da Müslümanlar Gürcülerle çatıştı; görülüyor ki, onlar Gürcülerin vurularak Batum'dan atılmasını istiyorlar*" dediği nakledilmektedir. Yine aynı salonda 30 Kasım'da yapılan toplantıda, "*Sarp kapısının açılmasından sonra Acaristan'da Türkiye taraftarlığının arttığı görülmektedir!*" denilerek endişeler dile getirilmiştir. Aynı gün üniversite duvarına asılmış olan bir pankarttaki "*Biz Acaristan'ın Hula rayonundaki Gürcü okullarına kitap topluyoruz!*" yazısıyla, orada Gürcü olmayan okulların da varlığına dikkat çekilmiş oluyordu...

Sözünü ettiğimiz yazıda, Tiflis'te yapılan miting ve yürüyüşlerde Acaristan'da Panislâmizm cereyanlarının ilerlediği şayiaları naklediliyor. Bu konuşma ve endişe beyanları gibi faaliyetlerin, Tiflis'in Batum üzerinde baskı kurmasına, tahakküm etmesine zemin hazırlamaktan başka bir şey olmadığı anlaşıyor.²²⁹

²²⁷ Togan, *Giriş*, s. 257-258.

²²⁸ Seyidov, Prof.Dr. Mirali, *Mif ve Soykök Problemi*, DİL Dergisi, sayı:15, Ocak 1994.

²²⁹ JPRS-UPA-90-013, 13 March 1990/Nationality Issues.

X.b. Lomouri neler söylüyor?

1989 Fergana olayları ile yeni sürgün ve kıyımlara uğrayan Ahıska Türklerinin vatana dönüşleri gündeme geldiğinde, Tiflis'in şoven tarihçileri, yeniden harekete geçmiş, eski hikâyeleri tazelemişlerdir. Bunlardan biri olan Nodar Lomouri'nin uzun makalesinin özeti şudur:

*"Yukarı Kür ve Çoruh havzası Yukarı Kartli'dir. Bölgenin ezeli nüfusunu Gürcü kabilesi olan Meskler oluşturmuştur. XVIII. yüzyıla kadar buralarda az sayıda bile Türk nüfusu görülmemiştir. Bu Meskler baskı ile İslâmlaştırılmış ve Türkleştirilmiştir. Rusya'nın seçkin tahsil kurumlarına alınmayınca, Türk okullarında okudular; iyice Türklük şuurı gelişti. Böylece kendi millî kök ve kültürlerinden koptular. Hristiyan Gürcülerden ayrıldılar. Hatta Gürcü düşmanı oldular. 1944'te cellât rejim 130.000 kişilik nüfusu ezeli yurdundan sürdü. Acaba bu sürülen Müslüman nüfus Mesk miydi? Bunlar Gürcüce'yi bilmiyorlardı. Gürcü millî şuuruna da sahip değillerdi ve Gürcü değillerdi. Kendilerini Türk sayıyorlardı. Bugün basında ve kamuoyunda Mesket Türkleri diye bilinen câmia, gayet olgun Türklük şuuruna sahip olan asıl Türklerdir."*²³⁰

Lomouri'nin "Yukarı Kartli/Yukarı Gürcistan" diye adlandırdığı, **Yukarı Kür** ve **Çoruh** havzalarında, çok eski asırlarda Türkler yaşamaktaydı. Ciddî kaynaklar, **İskender**'in Kafkas seferi sırasında, bu bölgede **Kıpçak** ve **Bun-Türk** mevcudiyetinden söz etmektedirler. Bu sefer sırasında, İskender'e karşı koyan Kür ve Çoruh boyu halkının **Kıpçak** ve **Bun-Türk**lerden meydana geldiğini, Gürcistan Tarihi/Kartlis-Çkhovreba da yazmaktadır.²³¹

Kıpçakların Türklüğü bilinmektedir. Fransız bilgini Brosset, Bun-Türklerin de Turanlı olduğunu bildirmektedir.²³² Gürcü dil bilgini Marr ise, Bun-Türk'ün "otokton, yerli Türk" anlamına geldiğini yazmaktadır.²³³ Bu bilgiler, Çoruh ve Kür boylarında, dolayısıyla Kafkasya'da, Türklük tarihinin, ne kadar eskilere gittiği konusunda kesin bir fikir vermektedir.

Bay Lomouri'nin ilk cümlesinden anlıyoruz ki, kuzeydoğu vilâyetlerimizin "Yukarı Gürcistan" olduğu yalanı hâlâ canlı tutulmaktadır! Diğer cümleler ise birbirini çürütecek derecede zıt fikirlerle doludur. "XVIII. yüzyıla kadar bu bölgede Türk görülmediği" tezinin ne kadar çürük olduğuna yukarıda temas etmiştik. Nitekim Meskler Gürcü, bu bölgeyi de onların ezeli yurdu; hem de Gürcüce bilmeyen, Gürcü millî şuurundan uzak, gayet olgun Türklük şuuruna

²³⁰ Lomouri Nodar, (Gürcistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Bizans Bölümü Başkanı), *Feci Geçmiş ve Acı Gerçekler: Mesket Türkleri Meselesi*, Zarya Vostoka gazetesi, Tiflis, 11 Temmuz 1989.

²³¹ Brosset, M., *Histoire de la Georgie*, Petersbourg 1849, s. 33.

²³² Brosset, age. s. 33

²³³ Marr N. et M. Briere, *La Langue Georgienne*, Paris 1931, s. 615.

sahip asıl Türk câmiası olarak tarif etmek, şeklindeki ifadede ne anlıyoruz? Bu insanlar hem Gürcü hem Türk olabilir mi?

Hâlbuki kendi kaynakları bile yazıyor: Çok eski asırlarda Hun, Hazar ve Selçuklu sahası olan bu bölgeye, 1118 yılında Kral David zamanında, 45.000 Kıpçak ailesi geldi. Onlardan meydana gelen 40.000 kişilik muazzam bir ordu kuruldu. Bu orduyla 1122 yılında Tiflis, Türklerden kurtarıldı. Başkent, Kutais'ten Tiflis'e taşındı.²³⁴

Onlara yardımcı olmak için Meskler hakkındaki mevcut tarihî bilgileri birkaç cümle ile özetlemeğe çalışalım: Mesk kavmi, Nuh Nebi oğlu Yafes'in oğlu ve Oğuz'un pederi Mesek'ten gelen Masagetlere dayanır.²³⁵ Meskler, Kartvel (Gürcistan) güneyindeki Gogarlı ve Turanî yerli Hristiyan halktır.²³⁶

Öyle anlaşıyor ki, bu Meskler kesinlikle Gürcü olmamakla beraber, bugünkü Ahıska Türklüğü'nü de ifade etmez. Ancak bölgeye kendi adlarını bırakmış (*Mesketva*) ve Hitit, Asur, Sümer gibi kaybolmuş eski bir Türk kavmidir.

Ünlü Gürcü Şairi Şota Rustaveli, Ahıska'nın bu eski kavmine mensuptur. Şota, Ahıska ile Hırtız arasında bulunan Rustav köyünde dünyaya gelmiştir, burada büyümüştür.²³⁷

Şota Rustaveli'nin, *Aşot* adında bir Ermeni olduğu da iddia edilmiştir. Şu var ki Rustaveli, kendi eserinde ne Ermeni ne de Gürcü olduğunu söylemiş, o, *Mesghi* olduğunu belirtmiştir.²³⁸

Rustaveli'nin üstadı ise Genceli Nizami'dir. Ünlü Gürcü bilginlerinden N. Marr, "*Müslüman dünyasıyla temasa gelmeden, Şota Rustaveli'nin romantik eserinin vücut bulmasına imkân yoktu.*" demektedir. Bu bilgileri nakleden kaynaklar, Şota'nın eserinde işlenen konuların, değil Gürcistan, Kafkasya şartlarıyla da bir münasebeti bulunmadığını; dilinden başka her şeyin yabancı olduğunu kaydederler.²³⁹

Son zamanda, bu iki şairin sanatı hakkında mukayeseli bir yazı da okudum.²⁴⁰

²³⁴ Berdzenişvili N.-Canaşia, S., *Gürcüstan Tarihi*, İstanbul 1997, s. 143.

²³⁵ Togan, *Giriş*, s. 410.

²³⁶ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, Ankara 1992, s.113.

²³⁷ Elbert Batiaşvili'nin yazısı, Çveneburi, S. 27, 1998; W. E. D. Allen, *Ortaçağ Gürcü Yazını*, Çveneburi, S. 38, 2000.

²³⁸ Magalaşvili, G., *Ermeni-Gürcü Münasebetleri Tarihi Etrafında*, Birleşik Kafkasya München, Ekim 1953.

²³⁹ Resulzâde, M. Emin, *Azerbaycan Şairi Nizami*, Ankara 1951, s. 189.

²⁴⁰ Aliyeva, Dilara, *Nizami ve Rustaveli*, Azerbaycan, 1987, S.3.

Bugün Türk âlemi al-el-ekser Müslüman olduğundan ve Türklük ile İslâmiyet âdeta aynileştiğinden dolayı, eski Hristiyan -sonra Müslüman olan- Türk boyları, yakın oldukları mezhebe göre Hristiyan milletlerden sayılmışlardır. Bundandır ki, bir zamanlar (1578 önceleri) Ortodoks olan Kıpçaklı Atabekler ve Ahıska havalisi Türklüğü de Gürcistan'dan sayılmışlardır. Şîî olan Azerî Türklere Acem denilmesi de böyledir. Hâlbuki aynı devleti ve aynı mezhebi paylaşmak, o milletten olmak anlamına gelmez.

Bu bölge çok eski Türklük bölgesi olduğu gibi, XI. asırdan itibaren de bir Kıpçak-Türk Eli'dir. Nitekim Bay Lomouri kendi tezleriyle ters düşen şu ifadeyi de kullanmaktadır: "*XI. ile XIII. yüzyıllarda Cak Eli ailesi Atabek unvanı ile bölgenin hakimiydi.*" Bu ifade Tiflis tezlerini çürütmeye yeter. Zira Caklılar bir Kıpçak sülalesidir.²⁴¹ Kaynaklarda *Altunkale Beğleri* olarak da geçen bu aile kesinlikle Gürcü değildir.²⁴² Türk soyundan gelen ailenin şeceresi mevcuttur.²⁴³ Nitekim Türk devlet ve ordu yönetiminde önemli görevler deruhte eden *Atabekli* birçok şahsiyet yetişmiştir.²⁴⁴

Caklılar konusunda Gürcü tarihçilerden biri de şunları yazmaktadır:

"*Cakeli (Caklı) sülâlesi, 600 yıl bu bölgede hâkim olmuştur. Moğol devrinde Gürcü devletine ihanetle merkeze sırt çevirerek dağılmayı başlatmışlardır. Nihayet Ahıska topraklarını Gürcistan'dan kopararak Türklere bağlandılar.*" demektedir.²⁴⁵

Atabek hanedanını sırayla bildiren Gürcü tarihçiler de, onların taşıdıkları Beka, Akbuğa, Ba(h)adur, Rüstem, Aslan, Mirza Çabuk (*yani, 9 aydan erken doğmuş*) Yusuf, Salim, İshak gibi isimleri kaydetmektedirler. Bu hanedanın silsilesi açıkça bilinmektedir.²⁴⁶

Halen Posofta, eskiden bu Elbeylerinin oturduğu Cak Kalesi'ne ve oradaki (*eski merkez*) köye **Caksu** denilmektedir. Bu Ortodoks Kıpçak Türklerinin "**Atabekler Hükûmeti**" 1267'den 1578 Osmanlı fethine kadar 311 yıl yaşamıştır. Atabek Hükûmeti, bütün **Çoruh** ve yukarı **Kür** boylarına hakimdi. Şimdi sormalı: Nerede Yukarı Gürcistan?

Verdiğimiz bu bilgilere uygun olarak hazırlanmış, Atabek Hükûmeti'nin XVI. yüzyıldaki siyasî sınırlarını gösteren bir harita, XIII. Türk Tarih Kongresi

²⁴¹ Kırzioğlu, *OKEF*, s. 469.

²⁴² Hammer, age. s. 66.

²⁴³ Özder, M. Âdil, *Tarihte Çıldır Atabeyleri ve Torunları*, Erzurum 1971.

²⁴⁴ Age.

²⁴⁵ Lomsadze, Şota, *Meskhetya ve Meskhiler (Rusça)*, Tiflis 1989, s. 44.

²⁴⁶ Gugushvili, A., *The Chronological-Genealogical Table Of The Kings Of Georgia*, A Journal Of Georgian And Caucasian Studies, Vol I, No. 2-3, London 1936, (*Atabegs Of Meskhety Or Samtskhe*, s. 140-144);

Özder, M. Âdil, *Tarihte Çıldır Atabeyleri*, Erzurum 1971.

(1999) için Ankara'ya gelen Gürcistanlı Prof. M. Svanidze'den alınmıştır. Bu haritanın mevcudiyeti, Gürcü aydınlarının bölgedeki Türk varlığı tarihinden haberdar olduklarını göstermektedir. Kaldı ki bu haritada görülen sınırların tarifi, *Gürcüstan Tarihi*'nde de anlatılmaktadır: "*Atabeklerin başkenti Ahıska şehriydi. Bu beyliğin sınırları, Borcom vadisinden Çoruh boylarına, oradan da Erzurum'a değin epey geniş alanı kapsıyordu.*"²⁴⁷ Bu bilgileri veren Gürcü kaynağı ortada dururken, bir başkasının, "*Buradaki Türk varlığına XVIII. yüzyıldan sonra rastlanmaktadır.*" tezi, temelsiz bir iddia olarak ortada kalmaktadır.

Yine bir başka kaynak, "*Böylece, 1080 yılı haziranında Acara, Şavşat, Kartli ve denize kadar bütün bölgeler Türklerle doldu.*" diyor.²⁴⁸ Şunları da ilâve etmeli: Gürcistan'da XII. yüzyılda Kıpçaklar faaldiler. Gürcistan'ın parlak çağının büyük başbuğu Kubasar, Kıpçaklı'dır. Kraliçe Tamara'nın damarlarında da Kıpçak kanı vardır.²⁴⁹

1177'de Gürcistan Kralı III.Görgi, başı dara düşünce imdat istediği ve sayesinde yeniden kral olduğu kişi Kıpçaklı Başkumandanı Kubasar'dır. Ondan sonra da devletin idaresine, Kıpçak Beyi Kutluğ Arslan, birinci sırada hakim olmuştur.²⁵⁰

Osmanlı ordusunun Kafkasya Seferi sırasında, bu bölgede Safevî Türkmenleriyle büyük mücadeleler yapıldı. Bu seferde (1578) Çıldır ve Koyungeçidi gibi önemli zaferler, Safevîlere karşı kazanıldı. Osmanlı ordusu Tiflis'e yaklaştığı zaman Kral David, halkı dağlara sürmüş, kendisi de şehri baştan başa ateşe vererek İran'a kaçmıştı. Özdemiroğlu Osman Paşa öncülüğündeki Türk ordusu Tiflis'e girince, yangınlar söndürülmüş, idarî teşkilât kurularak Osmanlı eyaleti hâline getirilmişti. Bu fetih esnasında hiç kan akıtılmamıştı. Şehir yeniden ihya ve imar edilmiş, halkı da dağlardan inmişti. Türk idaresi, harap ve perişan hâlde bulduğu bu memleketi, anarşiden kurtarmış ve derhâl imar işlerine girişmiştir.²⁵¹

Tiflis yazarlarının ataları hiçbir zaman bölgenin tam hakimi olamamışlardır. En çoğu Türklerde olmak üzere, bazen de Rus ve İran nüfuzunda kalmıştır. Ama nüfus çoğunluğunu Türkler teşkil etmişlerdir.

Osmanlı Devleti zamanında hazırlanan 1728 yılına ait Tiflis Defteri üzerinde incelemeler yapan Gürcü Türkologu N. Şengelia, "*Bu dönemde Aşağı*

²⁴⁷ Berdzenişvili, Nikoloz – Canaşia, Simon, *Gürcüstan Tarihi*, İstanbul 1997, s. 210.

²⁴⁸ Turan, Prof. Dr. Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İst.1970, s. 77 (*Müneccimbaşı, Şeddadiler Tarihi*, W. Minorskiy neşri, London,1933'ten).

²⁴⁹ Rasonyi, Prof. Dr. Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971, s. 145.

²⁵⁰ Kırzioğlu, Prof. Dr. Fahrettin, *Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 130-132.

²⁵¹ Danişmend, *Kronolojisi*, s. 23.

Kartli bölgesinin bütün topraklarında Türkmen boylarının çok olduğu açıkça görülmektedir. Gürcü halka hemen hemen hiç rastlanmaz." demektedir.²⁵²

Görülüyor ki sadece Yukarı Kartli dedikleri Kür ve Çoruh boylarında değil, Aşağı Kartli dedikleri Tiflis civarında bile, tarihî bir Türk varlığı söz konusudur.

1921 yılında Moskova'ya gitmekte olan heyette yer alan General Cebesoy, Tiflis intibalarını anlatırken, Tiflis'in fethiyle ilgili haberleri de naklediyor ve şunları ekliyor: "*Bir Gürcü politikacı, Tiflis'in eski bir Osmanlı sancağı olduğunu unutmayın, dedi. Herhâlde bu hatırlatma, bir minnetin ifadesi olsa gerekti. Gürcüler Osmanlı idaresinde en mesut yıllarını geçirmişlerdi.*"²⁵³

Yusufeli, Ardanuç ve Ahıska bölgesinden bahseden bir yazar, buralara çok eski Gürcü boylarının yaşadığı topraklar olarak değerlendirirken, bu toprakların sınırlarının tam olarak belirlenemeyeceğini ifade etmektedir. Bu bölgenin eski yerlilerini teşkil eden Ahıska Türklerinin adını anmadan, "*Tarihî şanssızlıktan dolayı bugün onların torunlarından bazıları Türkiye'de, bazıları Acara'da, bazıları Ahıska-Ahılkelek'te ve bazıları da kim bilir nerelerde yaşıyorlar...*" demektedir.²⁵⁴ Aynı yazar, "*Ahıska ve Ahılkelek şehirleri, 12-15. Yüzyıllarda Samtshe beyleri olan Cakeli'lere aitti. Ahıska, paşalık merkeziydi. Burada Cakelilerin eski sarayı günümüzde de durmaktadır.*" diyor.²⁵⁵

Görülüyor ki, gerçekler ne kadar inkâr edilse de, mızrak çuvala sığmıyor.

Tiflis demagoglarının "Yukarı Kartli" dedikleri yukarı Kür ve Çoruh havzasının Osmanlılardan 500 yıl önceki fethi de Selçuklular tarafından gerçekleştirilmiştir. 1068'de Alparslan yukarı Kür boylarını aldı. Yine 1080 yılında Sultan Melikşah çağında yapılan Posof-Kol Meydan Savaşı'yla Çoruh boyları Selçuklu ülkesine geçmiş oldu. Bunları Bizans ve Gürcü kaynakları da yazıyor.²⁵⁶

1123-24'te Kafkaslar kuzeyinden gelen Ortodoks Kıpçak Türkleri buraları ele geçirdiler. Bu Elbeyleri bir ara Moğol yürüyüşünde İlhanlılara, sonra da Safevîlere tâbi oldular. 1578 fethinde de gönüllü Müslüman olarak Osmanlılara bağlandılar. Bu hâl 1828 Osmanlı-Rus harbine kadar devam etti. Şimdi "*XVIII. yüzyıl hikâyesi*"nin tarihî gerçeklere ne kadar aykırı olduğu ve Ahıska bölgesinin ezeli bir Türk yurdu olduğu, açıklandı sanırız.

Görülüyor ki, buralarda bir Gürcü hakimiyeti söz konusu olmamıştır. Kırk dereden su getirerek bir milletin kimliği ve vatani inkâr edilemez.

²⁵² Şengelia, Nodar, *1728 Yılı Tbilisi Vilâyeti Büyük Defteri*, Çveneburi, S. 39, 2001.

²⁵³ Cebesoy (General) Ali Fuat, *Moskova Hâtıraları*, Ankara 1982, s. 160;

Kırzioğlu, *OKEF*, s. 292; Y. Z eyrek, *Acaristan ve Acarlar*.

²⁵⁴ Miminoşvili, age. s. 96.

²⁵⁵ Miminoşvili, age. s. 101.

²⁵⁶ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 80.

Eğer "*baskı ile İslâm ve Türkleşme*" söz konusu olsaydı, bu yalanları ortaya atanlar da Türkleşmiş ve İslâmlaşmış olmalıydılar. Zira Ahıska ve çevresiyle Tiflis, aynı tarihlerde Osmanlı hakimiyetine geçmiştir! Osmanlı'nın dil ve din birliği diye bir siyasetinin olmadığını dünya biliyor da, Tiflis yazarları bilmiyorlar mı? İslâmiyet'i kabul etmek, milliyeti unutmaya sebep olmamıştır. Bilhassa o dönemde milliyet faktörü mühim rol oynamadığı gibi, Osmanlıların hakimiyetleri altına aldıkları bölgelerdeki yerli halkları Türkleştirmek gibi bir endişe ve programları olmadığı da bilinen bir gerçektir.

Bugün Gürcistan'da yaşayan Ortodoks kabileler arasında *Orbelli*, *Cavak* ve *Bakuryan* gibi Türk kökenli olanlar da vardır.²⁵⁷ Asıl araştırılması gereken budur.

İngiliz müsteşriki Arnold, Osmanlı'nın din ve dil baskısı yapmadığını kesin bir dille ifade etmektedir.²⁵⁸

Bu duruma en iyi örneklerden birini Yugoslavya Müslümanları teşkil eder. Boşnak ve Arnavutlar Osmanlı hakimiyetinde iken İslâmiyeti kabul etmiş olmalarına rağmen, milliyetlerini de unutarak Türkleşmemişlerdir.²⁵⁹ O hâlde Ahıska Türklüğü'nün "*Türkleşmiş Gürcüler*" olduğunu iddia etmek için insanın kafasından zoru olması gerektir.

"*Rus okullarına alınmadılar da, Türk okullarına gidip Türkleştiler!*" iddiası da son derece hafif ve ilmî ciddiyetten uzaktır. Bilakis bugüne kadar Rus ve diğer Rus peyki cumhuriyetlerde tahsil yapan Ahıska Türkleri, İslâm akideleriyle Türklük şuuruna son derece bağlıdırlar. Bu durum Sovyet idaresinden önce de böyleydi, sonra da... Bunun böyle olduğunu Tiflis yazarları da biliyorlar.

Buralar 1829'da Edirne Muahedesi'yle Rusya'ya bırakılmıştı; fakat ahalisi hiçbir surette Rus ve Gürcü idaresine ısınamamıştı.²⁶⁰

Bu duyguyu dile getiren ve günümüze kadar gelen bir destanı buraya almak istiyoruz. Destan, Ahıska'nın Mukhe köyünden olup, koçaklama ve müjde destanlarıyla halkın kurtuluş umutlarını yükselten Şehrî'ye aittir. Onların kimliğini ve yurdunu tartışma konusu yapanların dikkatine sunmak isteriz:

1914'te Ordumuzun İlerlemesine Umut Destanı

1. Efendiler müjde müjde sizlere
Karşılarız Al-Osman'ı beraber
Huda emeğimiz vermesin zaya
Yardımcımız keremkânı beraber.

²⁵⁷ Kırzioğlu, *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul 1952, s. 28-29.

²⁵⁸ T.W. Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi (Çev. H. Gündüzler)*, 1971, s. 225-245.

²⁵⁹ Devlet, Doç. Dr. Nadir, *Meshet Türkleri*, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul 1989, s. 223-227.

²⁶⁰ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 474.

2. Uyandı şahınlar kurarlar cengi
Kızılkana döndü karataş rengi
Bozarlar kâfiri kırarlar zengi
Kaadir Allah birdir şanı beraber.
3. Bizim yardımcımız şahların şahı
Kırın kâfirleri yoktur günahı
Yaşasın padişah, İslâm penahı
Sultan Reşad, Hamid Han'ı beraber.
4. Bozuldu şaşırdı Moskof kralı
Günde on beş furgun gider yaralı
Haykırıp titretir Hazreti Ali
Emisi Hamza Pehlivanı beraber.
5. Moskof kralının halın sordular
Üç padişah müşevreyi kurdular
Düzüldü koşunlar niçe ordular
Avusturya hem Alman'ı beraber.
6. Huda sen nusret ver ehli imana
Emirine bizler kıldık eda ne
Hâfızlar okurlar: İnnâ fetehna
Avaz ile koş Kur'anı beraber.
7. Geldi Anadol'dan koşun serteser
Paşaları badi saba tek eser
Sarıkamış'ı ilk çıkışta basar
Kopardılar dad figanı beraber.
8. Enver Paşa düşmüş önüne nâsın
Bozar alır Ardahan'ın kalasın
Siz de silâhlanın kökünün kesin
Koyman Urum, bir Ermeni beraber.
9. Kars ile Batum'a kılın savaşı
Verin topu yaksın dağ ile taşı
Ahıska için hiç çekmen telaşı
Bir top yıkar burç bedeni beraber.
10. Alem Ahıska'yı, kıram Ermeni
Kılıçtan özge yok onun dermanı
Tiflîz'de okuyam büyük fermanı
Dalgalsın bahr-ummanı beraber.
11. ŞEHRÎ der, çekmeyin sakın kederi
Bizim yardımcımız Cenabı Bâri
Moskoflar bozulur gider zemheri

Açar İslâm'ın gülşanı beraber.²⁶¹

Ahıska ve Ahılkelek çevresi halkı, 13/26 Nisan 1918 tarihinde aldıkları toplu bir kararla (*yani Sovyetler'in ilan ettikleri oto-determinasyon hakkından istifadeyle*) Türkiye'ye katılmak istediklerini bildirmişlerdi. Bununla ilgili belgeler, Türkiye ve Gürcistan kaynaklarında mevcuttur.

Ahıska eşrafı, Osmanlı'ya müracaat ederek şöyle dediler: “Üç yüz yıl Osmanlı ile yaşadık. 1828'de Rus'un eline düştük. Yeni Rus Hükûmeti, her ulusa kendi kendini yönetmek ve istediği devletle birleşmek hakkını tanıyor. Biz, Müslüman ve Türk'üz. Hristiyanlar, köylerimizi yakıyor ve bize zulmediyor. Osmanlı'ya katılmak istiyoruz.”²⁶²

X.c. Mesketyahıların Türk olduğunu ispatlayan eski bir belge²⁶³

(*Arşiv belgesi ve yorum: Ahıska ve Ahılkelek vilâyetleri Müslüman nüfusu temsilcilerinin kararı*):

Bugün Türk Mesketyahılar hakkında çok konuşuluyor. Maalesef Gürcü aydınlarının bir kısmı bile onların Gürcistan'a geri getirilmesini istiyor. Biz aşağıda Türk Mesketyahıların 1919'da Türk Hükûmetine gönderdiği bir belgeyi sunuyoruz. Bizce bu belge bugünkü Türklerin nereden geldiğini, Mesketyalı olduklarını iddia ederek Gürcistan'a dönmeye çalışanların kökeni meselesini açıklıyor:

13 Nisan 1918'de aşağıda imzaları bulunan Ahıska ve Ahılkelek vilâyetleri Müslüman nüfusunun temsilcileri ve millî vilâyet ve beldeler icra komitelerinin üyeleri, Türk-Kafkas savaşının sona erdiği ve 1877-1878 savaşından önceki Türk hudutlarının ihyası imkânını göz önünde tutarak, bizim iki vilâyeti Kafkas'ın bir bölümü olarak kalma ihtimalini ve aşağıdaki hususları nazarı dikkate alarak:

1.Rus ihtilâlinin, imparatorluğun bütün halklarına kendi kaderini tayin etme hakkını (*bağımsız devlet kurma veya başka devletle birleşmek de dahil*) tanıdığı için;

2.Ahıska ve Ahılkelek vilâyetlerinin Türkiye'den 1828'de zorla alındığı, bundan önce ise, arazilerin üç yüz yıl boyunca Türk hakimiyeti altında olduğu için;

²⁶¹ *Türk Kültürü*, Eylül 1966.

²⁶² Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Ankara 1967, s. 190.

²⁶³ JPRS-UPA-90-013, 13 March 1990 (*Literaturuli Sakartvelo, Tiflis, 1 Aralık 1989'dan*).

3.Bu vilâyetlerin Müslüman nüfusunun esasen **Türk** asıllı olduğu ve Türkiye ile manevî bağlarını hiçbir zaman kesmediği için;

4.1914-1918 savaşı sırasında, özellikle de hürriyet devrinde millî kavganın vilâyette zirveye çıktığı, hatta çeşitli milletler arasında kanlı çatışmalar olduğu ve devam ettiği ve bunun da Müslümanları tamamen imha tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı, bu savaşın soygun, talan ve yangın çıkarmakla yapıldığı, Ahıska'da on Müslüman köyünün ve Ahılkelek vilâyetindeki bütün Müslüman köylerin yakılıp yıkıldığı, yalnız dört köyde ahalinin kahramanca Ermeni ve Gürcü taarruzunu geri püskürttüğü, Ahılkelek'te binlerce Müslümanın Ermeni ve Gürcülere esir düştüğü, Borcom ve Ahıska'daki Ermeni ve Gürcülerin Müslüman köylerini devamlı top ve makineli ateşine tuttuğu ve bunu cephede ateşin kesilmesine rağmen yaptıkları için;

5.Kafkas Hükûmeti'nin eşitlik ve kardeşliğe dair beyanatına rağmen, bu hükûmetin bizim sadık ve vefalı vatandaşlar olmamıza bakmadan, Müslümanlara güvenmediği ve bizim en haklı taleplerimizi yerine getirmediği için;

6.Ahıska ve Ahılkelek'teki Müslümanların üç taraftan Gürcülerle sarıldığını ve yakın gelecekte ciddî tehlikelerle karşı karşıya kalabilecekleri ve Gürcistan dahilinde kaldıkları zaman, Türkiye ile bütün millî ilişkilerinin kesileceği ve hem de dil ve dinlerini kaybedebilecekleri için;

Bütün bu sebepleri nazarı dikkate alarak. yukarıda adı geçen vilâyetlerdeki Müslümanları tamamen imhadan korumak, özellikle de Müslümanların Kafkas'ın ve bilhassa Gürcistan'ın bir parçası olarak yaşamalarının mümkün olmadığını göz önüne alarak biz oy birliği ile **Türk Hükûmeti'**nden Ahıska ve Ahılkelek vilâyetlerinin bir kısmının **ilhak** edilmesini rica etmeyi kararlaştırdık.

Bu karar, bu vilâyetlerin Müslüman nüfusunun tam desteği ile alınmıştır. Onlar, Türk Hükûmeti bu ricayı reddederse, **tek kişi kalıncaya ve son kurşuna kadar kendi hak ve hürriyetleri için savaşılmaya kararlıdır!** Kendi kaderini tayin hakkına uygun olarak nüfusunun çoğu Müslüman olan Ahıska ve Ahılkelek vilâyetlerinin bir kısmı bugünden itibaren Türkiye'nin bir bölümü olarak görülüp bunu gerçekleştirmek için derhâl gereken tedbirler alınmalı ve Kafkasya Hükûmeti'ne bu hususta bilgi verilmelidir. 26 Mayıs 1918²⁶⁴

İmzalar:

1. Mehmed Efendioğlu Halit Efendi
2. Mollaoğlu Süleyman Ef.
3. Şefik Oğlu Rıza
4. Mehmet Ef. Oğlu Raşit Ef.

²⁶⁴ JPRS-UPA-90-013,13 March 1990, Nationality Issues, (AKTY ZAKAVKAVSKOGO SEYMA, No.160; 26 Mayıs 1918'den).

5. Mevlüt Oğlu Raşit
6. Ömer Oğlu Hurşit
7. Eyüp Oğlu Dursun
8. Adem Oğlu Mürtez
9. Eyüp Oğlu Rekun
10. Sinzo Oğlu Şakir
11. Mevlüt Oğlu Hamit
12. Sülü Oğlu İbrahim
13. Nakip Oğlu Feyiz Ali
14. Veli Oğlu Katip
15. İbrahim Oğlu Kahrıman
16. Fibrat Oğlu Ahmet
17. Fehimanzade Merit Bey
18. Sadık Oğlu Mekbis
19. Molla Ahmet
20. Abdul Efendi Nur
21. Nur Oğlu Abdul Kefner
22. Mevlüt Oğlu Mahmut
23. Sülem Oğlu Hasan Bey
24. Dursun Oğlu Arif
25. Süleyman Oğlu İbrahim
26. Tefik Beyzade Dursun Bey
27. Sabit Beyzade Nazım Bey
28. Şekim Oğlu Elfaz
29. Yusuf Oğlu Şefik
30. Hasan Oğlu Elfaz
31. İbrahim Oğlu Matar
32. Mevlüt Oğlu Sezam
33. Abdurrahman Oğlu Murat
34. Abdullah Oğlu Murat
35. İbrahim Oğlu Kakharım
36. Ersinad Oğlu Sakıp
37. Sadık Oğlu Arenad
38. Mustafa Oğlu Mahmut
39. Haydar Oğlu Bayram
40. Ömer Oğlu Fetlur²⁶⁵

Anlaşıyor ki bölge halkı, hiçbir devirde ne Rus, ne de Gürcü taraftarı olmuştur! Bilakis her ikisine karşı savaşılmıştır.

²⁶⁵ Bu yazı Gürcüceden İngilizceye çevrilirken, yani Türkçeden başlayıp birkaç dili dolaşırken isimlerin bazılarının bozulmuş olduğu kanaatindeyiz.

X.ç. Gürcistan'a sesleniş

Gürcistan, dünyanın gözünün içine baka baka, sudan bahanelerle Ahıska Türklerinin vatana dönmelerine müsaade etmemektedir. Böylece kendi sözde ilim adamlarının da 'cellat rejim' dedikleri Stalin rejiminin cinayetlerine iştirak etmiş oluyor. Diğer taraftan, yukarıda izahlı cevaplar verdiğimiz bazı Tiflis akademisyenleri, tarihin bilmediği, doğrulamadığı iddialarla dolu yazılar yazarak ilim âlemini karartmaya çalışmaktadırlar.

Gürcistan şunu iyi bilmelidir ki, Ahıska Türklerinin ecdadı, yüzyıllar öncesinde Gürcistan'da devlet idaresinde etkili olmuşlardır. Devlet ve ordunun en yüksek mevkilerini işgal etmişlerdir. Gün gelmiş bütün Gürcistan Osmanlı Devleti idaresine geçmiştir.

Türk-Gürcü beraberliğinin çok eski ve uzun bir tarihî geçmişi vardır. Akliselim Gürcü aydınları, tarih belgelerini kenara atmadan düşünürlerse, Türklerin kendilerine karşı her zaman dostça davrandıklarını görürler. Biliyoruz ki, Gürcistan coğrafyasında bir Türk-Gürcü savaşından söz edilemez. Buralarda daha ziyade Türk kavimleri kendi aralarında savaşmışlardır. Bu savaşların en uzun ve önemli olanları Osmanlı-Safevî savaşlarıdır.

Gürcülerin yaşadığı bölge, hiçbir zaman homojen bir Gürcü nüfusuna sahip olmamıştır. Bu bölge, aynı zamanda Türk kavimlerinin yaşadığı yerlerdir. Bu sebeptendir ki, bölgenin tarihi, tek kavmin maceralarından meydana gelemez! Buna örnek olarak şu hadiseyi burada anmakta yarar vardır:

1998 yılında, Gürcistan resmî makamları, Türkiye'nin Tiflis büyükelçiliğine başvurarak, Gürcistan devlet sembollerinin belirlenmesi amacıyla bir komisyon kurulduğunu belirterek, bu çerçevede, Gürcistan bayrağına ve devlet sembolüne ilişkin Türkiye'deki belge ve bilgilerin kendilerine iletilmesi konusunda ricada bulunmuştur. Konu, Ankara'ya intikal ettirilmiş ve Dışişleri Bakanlığı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna başvurmuştur. Yüksek Kurum, Türk Tarih Kurumu aracılığıyla, konunun yegâne otoritesi olan Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu'ndan ilmî görüş istemiştir. Prof. Kırzioğlu'nun görüşleri özetle şöyledir:

“Kitab-i Dedem Korkud, 428 yılında Sasanlılarca hakimiyetine son verilen Horasan'dan gelme Türkmen/Oğuzların tarih destanlarıdır. Bu kaynakta, bütün Kür, Aras ile Kızılırmak, Fırat ve Dicle başlarına hakim Oğuz Elleri'ne yıllık haraç veren “Dokuz Tümen Gürcistan”dan bahsedilmektedir. Ayrıca “Kan-Apkaz Eli” ve “Anzavur” ile Dağıstan'dan güneye akın eden Şamhaların ataları “Şavkalı Melik” gibi Kartuli dilince anılan isimler geçmektedir. Buna göre, meselâ Tryalet-Kuruktaş Kazıları'nda çıkan arkeolojik eserlerden, altın kaplamalı “Hayat Ağacı” örnek alınarak, “**Dokuz Dallı**” bir sembol benimsenebilir.

Strabon'da, "Gogaren", Ortaçağ Ermeni kroniklerinde de Guğr'k/Gugarlar denen, Yukarı Kür ile Çoruh boylarını içine alan eyaletin boy beyleri, "Çanasdan/Türkistan"dan gelme ve 18. asır kadar Gürcistan'da başkumandan olan Orbelyanlar ülkesi merkezi, Kitab-i Dedem Korkud'da "Gogalet Koca Oğlu Şor-Şamsoldın" (yani, r-l sesleri değişmesine göre, Gogarlar soyundan Şor oymağından Şamsoldın/Kartuli: Sami Solga=Üç Ok) anılmaktadır. Bu gerçeği göre Sami-Solga/Üç Ok timsali de benimsenebilir."

Rusları Kafkasya'ya getiren Gürcüler, onlarla iş birliği yaparak ara sıra Türklere saldırmışlardır. Daha doğrusu bu coğrafyada vuku bulan Türk-Rus savaşlarında Gürcüler, daima Rusların yanında savaşmıştır.

Bir Gürcü tarihçisi, 1769 tarihinde Rusların Türklere karşı saldırılarında, Alman asıllı General Todtleben'in Kutayıs ve Poti üzerine yürüyüşünü, Türk-Gürcü savaşı olarak takdim etmektedir. Bu yazıda Kral Erekle'nin zaferlerini ve tarifsiz kahramanlıklarını anlata anlata bitiremiyor! *Aspinza Savaşı* dediği bu kargaşada, Erekle'nin binlerce Türk'ü öldürdüğü, Kür ırmağına döktüğü, 60 kişiyi esir aldığı ve sadece 40 kişinin kurtulduğu, böylece Gürcülere Ahıska yollarının açıldığı anlatılmaktadır. Fakat nasıl olmuşsa Ahıska'nın alınamadığı da ilâve edilmektedir.²⁶⁶

Bir başka Gürcü tarihçisi, "*Lezgileri dikkate almazsak, bu savaş, Kartli ve Kakheti Hristiyan Gürcüleri ile Meskhi-Gürcü Müslümanlar arasında olmuştur, diyebiliriz.*" demektedir.²⁶⁷

Bu iki kalemin ifadeleri birbirini tutmamamaktadır. Anlaşıyor ki, tarih, zorlamayla yazılmıyor. Yazılınca da böyle komik oluyor.

Rusların 1801'de Gürcistan'a yerleşmesinden sonra, bu bölgede yaşayan Hristiyan halkları, tarihî Rus emelleri uğrunda nasıl kullandıkları bilinmektedir. Birçok Gürcü kral ve prensinin bunu iyi anladığı bilinmektedir.²⁶⁸

İki Gürcü profesörünün Türkiye'den toprak talep eden yazıları neşredildiği sıralarda (1945), Türk basınında bu yazıya cevaplar kaleme alınmıştı. Bu yazılardan birinde geçen şu ifadeleri, bugün Türk'e ve Türkiye'ye karşı hasmane ifadelerle yazılar yazan Gürcü aydınlarının dikkatlerine sunmak isteriz:

"*Gürcüler, bugünkü mevcudiyetlerini, XIX. asır başına kadarki müsamahakâr ve insanî Türk hakimiyetine borçludurlar. 1919 senesini takip eden yıllarda, Türkiye, İstiklâl Savaşı ile uğraşırken, Türk'e ve Türkiye'ye karşı*

²⁶⁶ Gogebashvili, Jacob, *The Battle Of Aspinza*, A Journal Of Georgian And Caucasian Studies, Vol. I, No. 4-5, London 1937, s. 299-300.

²⁶⁷ Şota Lomsadze, *Meshetya ve Meskhiler*, Tiflis 1989, s. 30.

²⁶⁸ Geniş bilgi için bakınız: Yunus Zeyrek, *Gürcü Yazarlarının Osmanlı'ya Bakışı*, Türk Yurdu, Ocak 2000 (*Bu yazının genişletilmiş şekli Acaristan ve Acarlar adlı kitabımızdadır.*).

daima minnettar ve hayırhah davranan münevver Gürcüler de Paris'te, Türkistanlı ve Azerbaycanlı Türk münevverleriyle beraber Promete mecmuasını çıkarıyorlar, 1801'de başlayan Gürcistan mezaliminin başka etiketler altında 1917 Rusyası tarafından da yapıldığını, bütün dünyaya ilân ediyorlardı."²⁶⁹

Rusların Kafkasya'ya gelmeleriyle, bu bölgede huzur kaybolmuş, ateş, kan ve göz yaşı gelmiştir. Ermenilerin yakın gelecekte bu gerçeği anlamaları şüpheli olmakla, biz Gürcülerden böyle bir yaklaşım beklemekteyiz.

Unutmamalı ki, bölge barışının sağlanması ve insanların insan gibi yaşamaları için önce Rus baskı ve tahrikinin ortadan kalkması gerekir. Kafkas kavimlerini birbirine düşürerek hepsine birden tahakküm etmek isteyen Rus siyasetine karşı dikkatli olmak zaruridir. Ama ne görüyoruz, Ermeniler Azerbaycan'a saldırırken, Gürcüler Ahıska Türklüğüne karşı sessiz bir savaşı sürdürürken, yıkılan Sovyet imparatorluğunun eski siyaseti bir ara gelip yeniden Kafkaslara çöreklenmişti. Sırf Gürcistan'da Türkiye'ye karşı askerî üsler kurmaya kalkışan Rusya, ipleri elinden bırakmamaktadır. Bugün, Gürcistan ve Ermenistandaki Rus üsleri faaliyettedir.

Gürcistan'da birçok askerî üssü ve binlerce askerî personeli bulunan Rusya Federasyonu, tarihî Rus emellerinden vazgeçmemektedir. Gürcistan, Rus üslerinden hoşnut değilken, bölge Ermenileri bu üsleri, istihdam ve Gürcistan'a karşı güvence olarak görmektedir.²⁷⁰

Barış ve huzurun bir önemli şartı da, Stalin'in sürgüne gönderdiği Türklerin sürgün hayatına son verilmesidir. Sürgün edilen halkın vatanlarına dönmesine müsaade ve yardım edilmelidir. Nasıl ki Ukrayna, Kırım Türklerinin Kırım'a yerleşmesine izin veriyor, öyle de Gürcistan, bu yüz karası uygulamadan vazgeçmelidir. Zira bu insanlık suçunu işleyen Stalin ve Beriya, Gürcistanlı oldukları gibi, bu suç hâlini devam ettiren de yine bugünkü Gürcistan'dır. Bunun hiçbir sebebi olamaz! Bu suç ortadan kalkmadıkça, yeni bir yüzyılın kapısında, Gürcistan'ın yüzü kara olacaktır.

Sovyet idaresi zamanında bu insanların vatanlarına dönmesine izin çıkmış, maalesef fanatik Gürcü yönetimi bu kararı yürürlüğe koymamıştır. Bu inattan vazgeçilmediği takdirde, tarihin kanayan bir yarası ebediyen kapanmayacaktır. Bu nesilden nesile devam eden hınç duygusuyla kanayan gönüllerin ızdırabı, Gürcistan'a da huzur getirmeyecektir. Er veya geç, ama mutlaka bir gün bunun hesabı sorulacaktır.

Gürcistan'ın öne sürdüğü bahanelerin hiçbir ciddî yönü bulunmamaktadır. Toprak yetersizliği ve mesken meselesi gibi düzme bahanelerle, insanların

²⁶⁹ Devecioğlu, Dr. M., *Gürcü Tarihinin İçyüzü Nedir?*, Cumhuriyet, 5 Ocak 1946.

²⁷⁰ Kanbolat, Hasan, *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'daki Askerî Varlığı ve Gürcistan Boyutu*, Stratejik Analiz, S. 3, 2000.

kendi vatanları onlara çok görülemez. Kaldı ki, sürgünden evvel Türklerin kullandığı toprakların %70'i bugün kullanılmamaktadır. Ahıska Türklerinin terk ettikleri köylerde Ermenilerin yaşadığı iddiası da doğru değildir. Ermeniler şehir ve kasabalar da yaşıyorlar. Köyler, hâlâ boş bulunmaktadır.²⁷¹

Ahıska Türklerinin, vatanlarına dönememesi, Ermenileri memnun etmektedir.²⁷²

Gürcistan, Türkiye faktörünü göz ardı etmemelidir. Kendi coğrafi, siyâsi ve ekonomik konumunu iyi takdir etmelidir. Yarınlarını kurtarmanın yollarını aramalıdır. Bunun için de Ahıska Türklüğü'nün ızdırabına kulak tıkamamalıdır.

Kısaca, Gürcistan, vatanından sürülen o insanları derhâl geri getirmelidir. Bunu, özür dileyerek, haklarını, kayıplarını tazmin ederek yapmalıdır. Çağın medenî kanunları bu vecibeleri Gürcistan'ın omuzlarına yüklemiştir. Bu sorumluluktan kaçılmaz. Korkuya, endişeye gerek yoktur. O insanlar sürgünden önce nasıl kanunlara tâbi olarak kendi hayatlarını yaşamışlarsa, yine öylece kendi yaralarının tamiriyle meşgul olacaklardır. Onlardan Gürcistan'a bir zarar gelmez. Üstelik yetişmiş insan potansiyeli bakımından da Gürcistan için bir kazanç olur.

Gürcistan, Türklere ve Türkiye'ye karşı hasım değil, dost olmanın yollarını aramalıdır. Bu ülkenin tarihi, coğrafyası, kültürü ve ekonomik şartları bunu gerektiriyor.

²⁷¹ *Moskovskye Novosti (The Moscow Times)*, Nr.47, Kasım 1993.

²⁷² Kanbolat, H.-Gül, N., *Kafkasya'da Cavaheti ile Krasnodar Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları*, Stratejik Analiz, S.6, Ekim 2000.

XI. GÜRCÜLERİN HAYALLERİ

Gürcülerin, insanı hayrete düşüren hayalleri vardır. Meselâ birisi: “*Bizim atalarımız ve soyumuz olan Adem ile Havva’nın adı Sümerler idi. Sümer, Gürcü halkının ilk adıdır. Sümerlerin tarihi, Gürcülerin tarihidir.*”²⁷³ dese, inanır mısınız?

Gürcüler, Kuzeydoğu Anadolu topraklarının Türk vatanına dahil olduğunu kabul etmemektedirler. Onlar, menşei Gürcü olmayan Hristiyan Bagratlı ve Kıpçak Türklerinin İslâm öncesi mirasına konmak suretiyle bu bölgenin Gürcistan toprağı olduğunu düşünmektedirler. Hâlbuki tarihin hiçbir döneminde buralarda Gürcü/Kartvel nüfusunun yaşadığına dair işaret bulunmamaktadır.

Bu küçük halk, coğrafi bir isimden başka bir şey ifade etmeyen “*Gürcistan*” ülkesinin, tarihin hiçbir çağında tamamen Gürcülerle meskûn olmadığını ve Gürcü hakimiyetinin bulunmadığını hesaba katmıyor. Bu durum dün de böyledir, bugün de böyledir.

Gürcü siyaset ve bilim adamları, bir hâmî buldukları zaman, mevcut sınırlarını aşarak diğer ülkelerin topraklarını ele geçirmeye teşebbüs etmişlerdir. Bu hâmî rolünü de başta Ruslar olmak üzere Almanlar, İngilizler ve hatta İtalyanlar üstlenmişlerdir.

Varşova’da çıkan *Gazeta Polska* gazetesi, İtalya’nın desteğiyle faaliyet gösteren ve Gürcistan’da krallığın iadesine çalışan *Thetri Georgi* adlı Gürcü teşkilâtının Avrupa’daki çalışmalarından bahsetmektedir. Bu teşkilât, kendi adını taşıyan bir dergi çıkarmaktaydı. Söz konusu derginin I. Teşrin 1938 tarihli nüshasında çıkan ve **Prof. M. Tsereteli** tarafından kaleme alınan bir yazıdan söz etmek istiyoruz. Bu şahıs, yazısında, kendisinin de dahil olup sonra ayrıldığı bir grup tarafından Paris’te neşredilen Kafkas dergisini eleştirmektedir. Kafkas dergisini eleştirirken, tarihî Gürcü hayallerini dile getirmekte ve Türkiye’ye haksız isnatlarda bulunmaktadır. Yalnız Türk değil Gürcü gençliğini de düşündürmesi gereken görüşleri ihtiva eden bu yazının bazı bölümleri şöyledir:

“*Gürcüler, ilk asırlardan beri Hristiyanlık dinine ve medeniyetine mensup olan ve bu itibarla garp medeniyetinin şarkta asırlarca karakolu olan ve Asya ile çarpışan bir millettir. Gürcistan, daima garbın bir parçası olarak şarka karşı savaştan bir mücahittir. Asya istilâlarına karşı Gürcistan’ı müdafaa teşebbüsleri akim kaldıktan sonra yer yüzünden tamamıyla silinmemesi için nihayet yegâne akrabası olan Rusya’ya iltica etmiştir.*

“*Türkler Sibirya’dan gelip Gürcistan kapılarına dayandıkları zamandan beri bu milletle hiçbir iyi hâtıramız yoktur. Geçen asrın sonlarına kadar Türk-Gürcü çarpışmaları devam etmiştir. Evvelâ istilâ, sonra talan, sonra*

²⁷³ Kapanidze, Zurab, *Sümerlerle İlgili Kısa Notlar*, Çvneburı, S. 39, 2001.

Müslümanlaştırma ve Gürcülerin Türkleştirilmesi, toprakların alınması, Gürcü limanlarında Gürcü esirlerle alış veriş... İşte Türklerden kalan hâtıralar...

“Gürcistan’da artık Türkiye’ye verilecek bir şey kalmadı. Gürcistan’ın hiç kimsenin toprağında gözü yoktur. Fakat hiç kimseye de başkaları tarafından gasp edilen, babalardan kalma topraklarının da bir karışını bırakmaz, hatta bu topraklar üzerinde yabancı ekseriyeti olsa dahi... Yabancılar, geldikleri yerlere dönsünler, yani Türkler, geldikleri Sibiry’a... Türkiye’nin bizimle bir davası yoktur. Bizim Türkiye ile davamız vardır. Birçok yerlerde Gürcü topraklarını Gürcü halkıyla meskûn olarak elinde bulundurmaktadır. Bu mülkü iade etmelidir; Türkleri oradan alarak ve Anadolu’daki Gürcülerimizi geri vererek...”²⁷⁴

Bu sözlerin hepsine ayrı ayrı cevap vermek, boş yere sayfa işgal edecektir. Kitabımızın muhtevası, bu görüşlerin akıl ve iz’an dışı hezeyanlar olduğunun ispatıdır. Şunları kısaca ifade etmeliyiz ki, bu görüşler, akli başında bir Gürcü aydını tarafından söylenemez. Kendisini bir *Haçlı şövalyesi* ilân eden Tsereteli, millete bıraka bıraka boş hayaller bırakmıştır? Hepsı bundan ibaretse, yazık o millete! Zira bu sözler, Gürcülere refah ve saadet değil, kan ve göz yaşı getirir.

Türkleri Sibiry’a göndermek isteyen Tsereteli’ye karşılık birileri de Gürcüleri geldikleri yere göndermeyi düşünürse nasıl olur?

Tsereteli’nin görüşlerini aktaran *Kafkas Eli* dergisinin şu notları çok anlamlıdır:

“Mesele anlaşılmıştır. Muhterem Tsereteli, *Kafkas mecmuasının cenuptaki komşularına karşı ileri sürdüğü statüko üzerine kurulan iyi komşuluk ve samimî hissiyattan memnun kalmadı ve hatta mecmuamızdan ayrılmasına sebep de bu oldu. Tamamıyla esassız bir megalomani ile mustarip olarak, uzak mazisinin karanlık hücrelerinden tarihî haklar çıkarmakta ve ekseriyeti başka milletlerle meskûn olan toprakları da Don Kışotvari jestler ve mukavva süngüler sallayarak geri istemektedir. Böyle bir adamın içimizden ayrılmasına hiç de müteessir değiliz.”*

Alman savaşından galip çıkan Stalin Rusyası, gözünü Türkiye’ye dikti. Kars, Ardahan ve Boğazlar üzerinde hak iddia etmeye başladı. Bunu yıllar sonra bir Alman dergisi şöyle ifade etmektedir: “Savaşın galip komutanı (Stalin), Hitler’e karşı savaşmayan Türkiye’den bir kısım toprakları (Kars-Ardahan...) alma zamanının geldiğini düşünüyordu.”²⁷⁵

Sovyetler Birliği’ndeki Stalin yönetimi, iki Gürcü profesörüne bir makale yazdırarak, önce Tiflis’te, sonra *İzvestiya* ve *Pravda* gazetelerinde yayınladı.²⁷⁶

²⁷⁴ *Thetri Georgi Mecmuasında Kafkas Meselesi ve Türkiye*, Kafkas Eli, Paris, Ocak-Şubat 1939.

²⁷⁵ *Der Spiegel*, Nr. 24, 12 Haziran 1989.

²⁷⁶ *Pravda*, 20 Aralık 1945, Moskova.

Bu yazıda kuzeydoğu illerimizin aslında Gürcü toprağı olduğu, buraların Gürcistan'a iade edilmesi gerektiğı tezi ileri sürölüyordu.

Gürcü profesörlerinin iddiaları dünyada ve Türkiye'de büyük yankı yaptı. O günlerdeki Türk basınında, bu yankıların izlerini görüyoruz.

Tanın gazetesi, **"Kars, Ardahan ve Artvin yetişmiyor: Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt isteniyor!"** manşeti altında, Gürcü profesörlerinin şu ifadelerine yer veriyordu:

*"Türkler, Gürcülerden zaptettikleri topraklarda, asırlarca Gürcülere zulmettiler. Fakat, Türk idaresi, halkın ruhundan ve vicdanından Gürcülüğü silememiştir. Biz bu büyük hakkımızdan hiç olmazsa bir kısmının tanınmasını istiyoruz. İsteddiğimiz yerler şunlardır: Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve bütün Lazistan (Trabzon ve Rize!)."*²⁷⁷

Tanın gazetesinin başmakalesi, **"Şimdi de Gürcüler..."** başlığını taşıyordu. H. Cahit Yalçın tarafından kaleme alınan bu yazıda, Gürcü profesörleri sert bir üslûpla eleştiriliyor ve onların arkasındaki güce işaret ediliyordu:

*"Gürcü profesörleri denilen bu zavallı insanlar, başlarındaki Bolşevik belâsının altında şahsiyetlerini ve insanlıklarını kaybederek, sadece bir alet derekesine düşmüş bedbahtlardan başka bir şey değildirler. Onlara böyle yaz, demişlerdir, yazmışlardır. Bugünkü Rus İmparatorluğu, Moskoflara babalarından miras olarak intikal etmiş değildir. Zapt ve istilâ, hile, kan ve cinayet üzerine kurulmuş bir emperyalizm numunesidir. Moskoflar, hep başkalarından almak ve başkalarını ezmek için mi yaşarlar? Ruslar bütün Sibirya'yı, bütün Türk ülkelerini, bütün Uralları, Hazer ve Kafkasları terk etsinler; Moskof Grandükaları hudutlarına çekilsinler, sonra bizden Van Gölü'ne dayanan bin sene evvelki Gürcistan hudutlarını sorsunlar. Herhâlde Bolşevik İmparatorluğu'nun kimseden hesap sormağa hakkı yoktur."*²⁷⁸

Birkaç gün sonra aynı gazetede, halkın tepkisini ifade eden bir habere rastlıyoruz:

"Trabzon'da asabiyet! Trabzonluların iki Gürcü profesörüne cevapları: Türk vatani bir bütündür. Türk'ün nabzı Ardahan'da, Kars'ta, İzmir'de, Edirne'de, Millî Misak'ın hudutları içinde çarpar. Yaşamak için ölmeyi bilen milletiz!"²⁷⁹

O günlerde Cumhuriyet'in başmakalesinde, **"Profesörlere Cevabımız"** başlığı altında şu ifadeleri görüyoruz:

²⁷⁷ Tanin, 20 Aralık 1945.

²⁷⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, *Şimdi de Gürcüler*, Tanin, 22 Aralık 1945.

²⁷⁹ Tanin, 27 Aralık 1945.

*“Ortalığı gürültüye boğmak isteyen iki Gürcü profesörü, yazılarında, objektif tarih metoduna bağlı kalmaktan ziyade, Nazilerin espace vital metodunu tercüme etmişlerdir. Profesör kılığı altında birtakım zavallı adamlar, her yerde bulunabilir. Dün Tiflis’te biri çıkıyor, Trabzonlulara Gürcü’dür diyor. Bugün Patagonya’da bir başkası çıkar, Konyalıların Çinli olduğunu iddia eder...”*²⁸⁰

Aynı gazetede üç yıldız imzalı bir yazıda da şu ifadeler var:

“Sovyet Rusya tarafından himaye gören Gürcülerin 1918’de ve 1921’de Bolşeviklerle boğazlaştıklarını ve Gürcistan’ın hürriyet ve istiklâlini Moskova’nın kana boyadığını, onun için bu iki profesörün Türkiye’den değil, Sovyet Rusya’dan bir şeyler istemeleri lâzım geldiğini de biz hatırlatalım.”

Gazetelerin verdiği haberlerden anlaşıyor ki, bu profesörler, Ruslar tarafından da desteklenmiş, hatta teşvik görmüşlerdir. “Gürcü istekleri” manşetinin altında, “*Pravda gazetesinde, Türkiye’den toprak taleplerini destekleyen bir yazı*” çıktığı bildiriliyor.²⁸¹

Gürcülerin bu ilme ve mantığa ters düşen çıkışları, sadece gazete haberleriyle değerlendirilmemiş, ülkemizin en seçkin bilim adamlarının yazılarına da konu teşkil etmiştir. Vatan gazetesinde bir seri yazı kaleme alan Prof. Dr. Köprülü, onlara ilmin ışığında, yerinde cevaplar vermiştir.

Prof. Köprülü’nün birinci yazısı, “**Gürcü âlimlerine cevap: Tarih, yalancı şahit olamaz!**” başlığını taşımaktadır. Bu yazıda şu görüşlere yer verilmektedir:

*“Tarihi, yalancı şahit olarak bu kadar muvaffakiyetsizlikle kullanan iki Gürcü akademisyenin, bugünkü dünya şartlarını ve milletlerarası hukukunu bilmek hususunda da muvaffakiyet gösteremediklerini gözden uzak tutmamalıyız. Emperyalist hulyalarını gerçekleştirmek için, dünya demokrasilerinin yardımını istemek, ne kadar abes ve mantıksızsa, bundan dört bin yıl evvelki mevhum cedlerinin mirasçısı sıfatıyla birtakım topraklar istemek de akıl ve iz’an çerçevesine sığmayacak bir harekettir.”*²⁸²

Prof. Köprülü’nün ikinci yazısı, “**Tarih değil, efsane!**” başlığını taşıyor. Bu yazıda da şu görüşler ifade edilmektedir:

“Bu iki akademisyen, sırf siyasi maksatlarla, tarihî hakikatleri bile tahrif etmişler, dünya efkârını yalanlarla kandırmağa kalkmışlardır. Uydurdukları destanı, 4000 yıl evvelinden başlatıyorlar. Onlara göre, Gürcülerin ecdadı 2000 yıl evvel Küçükasya’da birinci derecede bir rol oynayan Subarlar ve

²⁸⁰ Nadir Nadi, *Profesörlere Cevabımız*, Cumhuriyet, 8 Ocak 1946.

²⁸¹ Vatan, 26 Şubat 1946.

²⁸² Prof. Dr. M. Fuat Köprülü, *Tarih, Yalancı Şahit Olamaz*, Vatan, 17 Ocak 1946.

Hititlerdir. Hâlbuki şimdiye kadar, hiçbir ciddî tarihçi, Gürcü tarihini Hititlerle başlatmayı hatırından geçirmemiştir. Başta Hitit dilinin bir Hint-Avrupa dili olduğunu iptida ortaya koyan ve bu iddiasını çok uzun münakaşalardan sonra ilim dünyasına kabul ettiren Profesör Hrosny olduğu hâlde, Hititler hakkında tetkikler yapan ve türlü türlü nazariyeler ileri süren tanınmış âlimlerden hiçbiri böyle bir iddiada bulunmuş değildir.

Böyle bir iddiaya ilim adamları, ancak gülümsemeyle mukabele ederler. Başvurdukları ikinci vasıta: Dilleri Gürcü dili ile yakınlık gösteren Lazları da Gürcü sayarak, onlar hakkında Yunan ve Bizans müverrihlerinde tesadüf edilen bazı meşhur ve malûm kayıtları sıralıyorlar. Hemen umumiyetle kabul edilen bir nazariyeye göre, Laz dili Gürcü dili ile kardeş dil telakki edilen Megrel diline çok yakındır. Hâlbuki bu meselelerin en büyük mütehassıslarından biri olan meşhur Gürcü âlimi Marr, bu fikre iştirak etmemekte ve Lazcaı Megrel dilinden tamamıyla ayrı, müstakil bir dil olarak kabul etmektedir. Görülüyor ki, dil akrabalığından istifade ederek Lazları Gürcü saymak isteyen akademisyenlerin bu iddiaları, Marr gibi en salâhiyetli bir Gürcü âliminin kanaatine tamamıyla aykırıdır.”

Gürcü iddialarının tarihî temellere dayanmadığını bu cümlelerle ifade eden Prof. Köprülü, eski Gürcü medeniyetine de bazı eleştiriler getirmektedir:

“On birinci asırdan başlayarak on üçüncü asra kadar burada parlak bir Gürcü medeniyeti meydana çıkıyor. Tarihi hakikate sadık kalmak için şunu hemen ilâve etmeliyiz ki, tamamıyla mahallî mahiyette kalan bu küçük medeniyet, İran, Bizans, İslâm medeniyetlerinin tesiri altında vücuda gelmiş, bir dereceye kadar mahallî unsurlarla ve Türk, Ermeni tesiriyle de karışmış bir halitadan ibarettir ve hiçbir zaman bariz bir orijinallik göstermemiştir.”²⁸³

Prof. Köprülü, Gürcü akademisyenlerin yazısını, “ciddî bir tenkide lâyık olmayacak kadar kıymetsiz” olarak nitelemektedir.

O günlerde Gürcü profesörlerinin iddialarını değerlendiren en geniş çaplı yazı serisi M. Fahrettin Kırzioğlu tarafından kaleme alınmıştır. Gürcü profesörlerin Çoruh ırmağı boylarında Gürcülük dava etmelerinin sebebi Bagratlı ailesine dayanmaktadır. Gürcistan’da 1000 yıl iktidarda kalan Bagratlı Hanedanını, Dede Korkut Destanları ışığında inceleyen Kırzioğlu, bu hanedanın Gürcü olmadığını, Bayburt ve İspir’den çıkmış Hristiyan bir Oğuz sülâlesi olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Gürcülerin bu bölgede hak iddia etmelerinin ilmî bir sebebe bağlı olmadığı anlaşılmaktadır. Kırzioğlu, bugün Gürcistan sınırları içinde yaşayan kavimlerin menşesine de ışık tutarak, bunların Gürcülükle ilgilerinin bulunmadığını, tarihî delillerle izah etmektedir. İslâmiyet’ten önce bölgeye gelen Bulgar, Barslı, Ağaçeri, Sabır, Hazar ve

²⁸³ Köprülü, Prof. Dr. M. Fuat, *Tarih Değil, Efsane*, Vatan, 19 Ocak 1946.

Kıpçak Türklerini ayrı ayrı başlıklar altında anlatmakta, *Gürcü, Kartvel ve Acar* kelimelerinin etimolojisine de yer vermektedir.²⁸⁴

Gürcü profesörleri tarafından kaleme alınan yazının, önce Tiflis'te Kommunisti adlı mecmuada, sonra da Sovyet basınında yer alması, Batı basınında büyük yankı yapmıştır. Daily Telegraph, Daily Express ve Daily Mail gazeteleri, bu haberi, ilk sayfalarında ve büyük başlıklarla bir sütun üzerinden yayınlamışlardır.²⁸⁵

Daily Herald gazetesinde bir yorum yazan tanınmış yorumcu Ever, *“İki tarihçinin böyle bir istek ileri sürmeleri ehemmiyetli değildir. Ancak, şüphesiz ehemmiyetli olan şey, iki resmî Moskova gazetesinin bu işe dört sütun ayırmalarıdır.”* demiştir.²⁸⁶

Büyük Millet Meclisinde Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi münasebetiyle söz alan (Eski Şark Ordusu Kumandanı), İstanbul Milletvekili General Kâzım Karabekir, şunları söylemiştir:

*“Ruslar, inkılâplarını tamamlayabilmek için, başlarında Lenin olduğu hâlde, yeni doğan Türkiye evlâtlarına medyundurlar. Bunu cihana bağırabilirim. Eğer o zaman biz, Ruslarla harbe girseydik, işler büsbütün başka mecra alırdı. Bizden ziyade onlar zarar görürdü. Bunu kendilerine mükerrer görüşmelerimizde söylediğim gibi, resmî nutuklarında onlar da söylediler. Bu vesikalar ortadadır. Ben burada, şunu da cihana belirtmek istiyorum: Kars yaylasına hakim olmak demek, Anadolu'yu istilâ etmek için pusuya yatmak demektir. Kars yaylasına hakim olmak demek, Dicle ve Fırat nehirleri boyunca, Akdeniz ve Basra Körfezine inen yolların tepesine hakim olmak demektir. Boğazlar, milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Şunu da bilmelidir ki, Kars yaylası da millî bel kemiğimizdir.”*²⁸⁷

Tasvir gazetesine bir makale yazan Kadioğlu (Z. F. Fındıkoğlu), Gürcistan'ın 1801 yılında bir Rus eyaleti hâline geldiğinden bahisle, onların birkaç defa Ruslara karşı ayaklandıklarını belirtmiştir. Kadioğlu, *“Bugün Moskova'nın dürtüşüyle, iki Gürcü profesör Türkiye'den, galiba rüyada gördükleri birtakım haklardan bahisle, Gürcistan için toprak istiyorlarmış. Hangi Gürcistan'a, zavallılar?”* diye soruyor.²⁸⁸

Bugünkü Gürcistan, bu hayallerinden vazgeçti mi?

Bu soruya evet demek hayli güçtür. Zira onların ders kitapları, atlasları hâlâ aynı masallarla doludur. Prof. Kırzioğlu'nun yukarıda bahsettiğimiz yazısında

²⁸⁴ Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Gürcü Profesörlerine Cevap*, Hürses, 17-22 Ocak 1946.

²⁸⁵ Tanin, 22 Aralık 1945.

²⁸⁶ Aynı gazete.

²⁸⁷ Aynı gazete.

²⁸⁸ Kadioğlu, *Gürcü Dramı*, Tasvir, 6 Şubat 1946.

ayrıntılarıyla anlattığı Bagratlı sülâlesinin beşiği olan Bayburt ve Ardanuç dolayları, hâlâ Gürcü yazarların yazılarına konu teşkil etmektedir.

Bagratlıların Gürcü olduğunu gösteren kesin deliller yoktur. İngiliz tarihçisi Lang:

“Bagratlılar, İsraili (Nebi) Davud ve Süleyman’dan geldiklerine inanıyorlardı. Onlar, Erzurum’un kuzeyinde Çoruh vadisindeki İspir prensleri ve Bayburt’ta şatosu bulunan eski ve saygıdeğer bir Kafkas sülâlesinden gelmişlerdir. VIII. yüzyılda kuzeye, Gürcistan’a doğru yayıldılar ve burada politik hayatı canlandırdılar.” demektedir.²⁸⁹

Lang’ın görüşleri, Bagratlıların Gürcü olmadıklarını ifade ettiği gibi, onların Hazar Türkleri olabileceğini de akla getirmektedir. Zira Hazarların bu bölgedeki büyük tarihî rolleri bilinmektedir. Hazarlar, 627 tarihinde Tiflis’i işgal etmiş ve bu bölgeye uzun zaman hakim olmuşlardır.²⁹⁰

Gürcülerin hayalleri, Kuzeydoğu Anadolu topraklarından ibaret de değildir. Onlar, bütün komşularından toprak istemektedirler. Azerbaycan’dan, Rusya’dan, Ermenistan’dan da talepleri vardır. Gürcistan, bu talepleri harita üzerine dökerek genç nesillere emperyalist telkinlerde bulunmaktadır. Sormalı: Bu talepler, yani hayaller gerçekleşse, o topraklara kimi iskân edeceksiniz?

²⁸⁹ Lang, David Marshall, *Gürcüler*, (Çev. N. Domaniç), İstanbul 1997, s. 95-96

²⁹⁰ Lang, age. s. 92

XII. AHISKA KANUNNÂMESİ

Gürcülerin büyük yanlışlarından biri de, Osmanlıların ağır vergi koyarak, Gürcistan'da ziraati mahvettiği ve Hristiyan Gürcü halkı Müslüman olmaya zorladığı yolundaki iddialarıdır. Hâlbuki Osmanlıların Gürcistan'ı fethettikten sonra o bölge için konulan ve uygulanan Kanunnâmeler elimizdedir.

Kanunnâme, *bir hükûmet tarafından, idare usulüne uygun şekilde ve umum halkın işleriyle ilgili olarak düzenlenen ve bütün idareciler tarafından uygulanması mecburî olan hükümleri ihtiva eden kitap* demektir.²⁹¹

Fetih ve ilhakin ardından tanzim edilen Osmanlı Kanunnâmelerinde, öteden beri yürürlükte olan örf ve âdetlerle birlikte eski nizam ve kanunlar da göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte lüzum oldukça ve yavaş yavaş eski âdet ve vergi şekilleri zamanla ıslâh edilmiştir.²⁹²

Gürcistan'da uygulanacak vergileri tanzim eden Kanunnâmeleri Gürcüler de bilmektedirler. Bildikleri hâlde yalan ve yanlış ifadelerle Osmanlı Devleti'nin adaletini inkâr etmektedirler.

Aşağıda görüleceği gibi, Kanunnâme'de, Gürcistan'ın taşlık bir araziye sahip olması sebebiyle, halkın toprağının az olduğu, bundan dolayı ahaliden bazı ziraat vergilerinin alınmaması, bazı vergilerin azaltılması, sınır boyu olduğundan buraların bayındır hâle getirilmesi, memurların halka iyi davranması gibi hususlar, kesin bir dille ifade edilmektedir.

Bu ifadelerden nasıl bir sonuç çıkarılabilir? Anlaşıyor ki, halkı ekip biçmeye ve üretmeye teşvik etmek için ziraat vergileri ya kaldırılmış ya da çok azaltılmıştır. Önceleri kişi başına alınan vergiler, aynı miktarla hane başına alınmaya başlanmıştır. Yine bu Kanunnâme incelendiğinde, güçlü bir devletin, hâkim olduğu topraklarda, gerek vatandaş ve devlet arasında, gerekse vatandaşların kendi aralarındaki hukuku sağlamak için ne lâzımsa yaptığı görülür. Böylece Osmanlı'nın *ezen ve sömüren* değil, *hak ve adaletle* vatandaşlarını iyi yöneten bir devlet olduğu anlaşılır. Nitekim Rus idaresi zamanında Gürcülerin, Osmanlı idaresini nasıl aradıklarını, özlediklerini, ilk fırsatta kendilerini bu devletin adaletine sığındıklarını başka sayfalarda dile getirdik.

Bu Kanunnâmelerin yürürlükte olduğu çağlarda, Bizans halkı, ağır vergilerden kurtulmak için, aç kalmaya razı oluyor, vergi vermemek için tarlasını ekmiyordu. Fazla takibe uğradığı takdirde de yurdunu, yuvasını terk ederek Türklere sığınyordu. Türkler, bu gibi mültecilere hemen arazi veriyor ve

²⁹¹ Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1993, s.162.

²⁹² Barkan, Ömer Lûtfî, *Kanûn-nâme*, İslâm Ansiklopedisi, C. 6, s. 194.

malî durumlarını düzeltinceye kadar, bunları beş on yıl bütün vergilerden muaf tutuyordu.²⁹³

Sözü fazla uzatmadan, Tiflis'te basılan (1947) Ahıska nüshası ile şimdi Ankara'da bulunan *Ahıska Vilâyeti Kanunnâmesi*'nin İstanbul nüshasını, bugünkü yazımızla ve ayrıca günümüzün Türkçesiyle takdim ediyoruz. Akliselim, mevcut iddialar ve nankörce iftiraların cevabını, bu Kanunnâme'de bulacaktır.

1578 tarihinde fethedilen Ahıska ve çevresi için, 1595 tarihinde hazırlanan *Defter-i Mufasssal-i Vilâyet-i Ahıska*'nın giriş kısmında yer alan Kanunnâme'nin tam metni aşağıdadır. Parantez içindeki rakamlar sayfa numaralarını gösterir.

Ahıska Vilâyeti Mufasssal Defterindeki²⁹⁴

Kanunnâme²⁹⁵

(*Sh.1*) Vilâyet-i Gürcistân sengistân olup, toprakları az olmağla, Defter-i 'Atîk mücebince, her nefer başına tutageldükleri yerleri ile yigirmi beşer akça ispenç kaydolundu. Edâ itdüklerinden sonra, zemînlerinden resm-i çift ve resm-i nîm ve resm-i dönüm alınmaya. Ve Vilâyet-i Gürcistan Keferesi, hums kaydolunmuşdur. Hums kaydolunan yerlerde, sâlâriya alınmaz. Ve 'avret tasarruf eyledüğü yeri boz ve hâlî komayup, Defter-i Cedîd-i Hakanî'de kaydolunduğı üzere, behresin ve rûsûmın virdükden sonra, elinden alınmak câiz degıldür. Ve re'âyâdan biri fevt olsa, toprağı oğluna intikal ider. Mülk-i mevrûs gibidür.²⁹⁶ Oğlı olmasa, karındaşına intikal eylemez. Tapuya müstehak olur. Lâkin il virdüğü resm-i tapuyu karındaşı virürse, âhere virilmeye. Ve dedesi yeri, oğul oğluna intikal itmez.²⁹⁷ Ve defterde mukayyed olan re'âyâ perâkende olsa, göçürüp girü yerlerine getürmek kanûn-i mukarrerdür. Ammâ on yıl ve dahi ziyâde ise,²⁹⁸ göçürmek olmaz. Sâkin oldukları yerlerinde, resmleri alınur. Ve ra'yyet oğlı ra'yyetdür. Mâdamki âhere kaydolunmaya²⁹⁹ ve ra'yyet zirâ'ate sâlih olan kendü yerlerin zirâ'at etmeyüp, varup âher sipâhî toprağında yer

²⁹³ Altundağ, Dr. Şinasi, *Osmanlı İdaresi ve Gürcüler*, IV. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler) , Ankara 1952, s.318.

²⁹⁴ Defter-i Mufasssal: *Arazilerin alanı, sınırları ve sahiplerini gösteren defter*.

²⁹⁵ Ankara-Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü *Kuyûd-i Kadime Arşivi*, TTD No. 130 (58), s.1-7. Barkan'ın eserindeki (Ö. Lûtfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İstanbul 1943, s.197-200) *Gürcistan Kanunnâmesi*, 981 (1570) tarihlidir Bu Kanunnâme'de olup da bizim aslından naklettiğimiz **Ahıska Kanunnâmesi**'nde bulunmayan ifadeleri dipnotlarda *italik* olarak veriyoruz.

²⁹⁶ *Müteveffânın kızı kalsa, ilvirdüğü tapu ile kızına virilür. Kız olmaduğı takdirce ilvirdüğü tapu ile müteveffânın karındaşına virilür.*

²⁹⁷ *Bigaraz Müselmanlar takdir itdüğü tapu ile alur.*

²⁹⁸ *..ve göçdükte kalan yerlerin boz komayup sahib-i arz tapu ile âhere virmiş ise..*

²⁹⁹ *Defterde olmamak müfid degıldür.*

zirâ'at iderse, ba'de't-tenbîh anun gibilerden, iki 'öşr alınmak kanûndır. Ammâ, kendü toprağın zirâ'at itdükden sonra, âher sipâhî toprağında dahi yer zirâ'at iderse, iki 'öşr alınmak merfû'dır.

FASIL: Ve bir hâric-i ra'yyet tapu ile mutasarrıf olduğu (2) yerleri elinden alınıp ve dâhil-i ra'yyete virilmek memnû'dır.

FASIL:³⁰⁰ Ve bir hâric-i ra'yyet gelüp, sipâhî toprağında tapu ile yer zirâ'at eylese, behresin virdükden sonra a'lâ yerden iki dönüme bir akça ve ednâ yerden üç dönüme bir akça alınur. Ve dönüm hatavât-ı müte'ârefe ile, tûlen ve 'arzen kırk hatve yerdir. Ziyâde ve noksan alınmaya.

FASIL: Ve re'âyânın zirâ'ate kabil yerlerinden, üç yıl mütevâliyen bilâ-özü boz ve hâlî koduğı yerleri alınıp âhere tapuya virilmek kanûndır.

FASIL: Ve kadîmden şehirlünün ve eğer ehl-i kılâ' ve kurânın davarları örüsü olan mer'âlarının zirâ'at olunması ve korunması memnû'dır. Bağdan ve bağçeden kaydolunduğı üzere, behre alınmak, kanûna mutâbıkdur. (*Defter-i 'Atik*) ve *Defter-i Cedid*'de ber-vech-i maktû' kaydolunan bağlar ve bağçelerden kaydolunan maktû'ı alup, ziyâde nesne alınmaya.

FASIL: Ve re'âyâ sipâhîlerinin 'öşrlerin, akreb bâzâra iletmek ve hâricden gelüp zirâ'at idenler, köylerinde olan anbara iletmek kanûndır.

FASIL: Ve harman vaktinde re'âyânun gallâtı ta'sîr olunmalu oldukda, sâlâr olanlar tevakkuf göstermeyüp fil-hâl hazır olan harmanı ölçüp, re'âyâyı tazyîk itmeyeler.³⁰¹

FASIL: Resm-i âsiyâb dahi, defterde kaydolunduğı üzere alınıp,³⁰² ziyâde nesne alınmaya. Ve vilâyet tahrîrinden sonra, hâdisden âsiyâb binâ olunsa, civârında olan âsiyâbdan ne alınırsa (3) sâhib-i tîmâr, anlara göre resm alup, ziyâde alınmaya.³⁰³

FASIL: Hâricden gelüp bir kimesne sipâhînin tîmârında kışlasa, müzevvec olsa, resm-i kışlak³⁰⁴ altı akça alına. Ve mücerred olup duhânı olsa, resm-i duhân üç akça alına. Ve yer zirâ'at iderse, resm-i zemîn virüp, resm-i kışlak virmeye. Ve kışlakçı olan kimesneler, üç yıl resm-i kışlak virüp, üç yıldan ziyâde otursunsa, sipâhîsine on sekiz(er) akça resm-i bennâk vire. Ve hâric

³⁰⁰ Mâdamki boz ve hâlî komaya

³⁰¹ Ammâ re'âyâ dahi sâhib-i arz ma'rifetinsiz terekelerin harman idiüp götürmeyeler.

³⁰² Tamam yıl yürüyenden altmış akça alına, ve altı ay yürüyenden otuz akça resm-i âsiyâb alına.

³⁰³ Ammâ eski ocak olmayup tahrîrden sonra binâ olunsa mevkufcındur, sâhib-i arz dahleylemeye.

³⁰⁴ Resm-i kışlak, resm-i duhân olarak geçmektedir.

re'âyâ³⁰⁵ ki âhere yazılmış olmayup, gelüp sipâhî tîmârında sâkin olsa, rûsûm-ı örfiyyesin sâhib-i tîmâra vire, âherden kimesne dahleylemeye.

FASL: Resm-i ağnâm, iki koyuna bir akça ve koyun ile kuzu bile sayılmak kanûn olmuşdur. Ve resm-i ağnâm dahi abril ayında alınmak kanûndır. Ve vilâyet yazıldukda, bazı karyeler hâlî ani'r-re'âyâ tahrîr oldukdan sonra, hâric re'âyâ gelüp, şenledüp koyun edinseler, âdet-i ağnâmları âhere yazılmış degül ise,³⁰⁶ ol vilâyetün âdet-i ağnâmı kimlere yazılmış ise, yazıldığı üzere alına. Ve iki koyuna bir akça aldukdan sonra, on koyuna bir akça dahi çubuk akçası ve her sürüden bir koyun şişlik deyü alınmak, hilâf-ı Emr-i Şerîfdür, alınmaya.

FASL: Ve ağıl resmi, koyun kışladuğı takdîrce, olageldüğü kanûn üzere, her sürüden mütavassıtı'l-hâl bir koyun alına. Sürüden akall ise, on koyuna bir akça alınıp, ziyâde alınmaya.³⁰⁷ Ve resm-i küvâre, 'öşr-i 'aselden bedel, her küvâreden (4) ikişer akça alınur. Ve küvâre ve koyun ve bağ ve bağçe ki, vilâyet tahrîrinden sonra hâdis olsa, 'öşr ü rûsûmı, sâhib-i tîmâra müteallikdür.³⁰⁸

FASL: Rûsûm-i 'arûsiyye, beylerbeyi hâsslarından ve mirlivâ hâsslarından ve zu'amâ tîmârları ve sâyir serbest olan tîmârlardan, bâkire kızlardan altmışar (akça) ve seyyibe 'avretlerden otuzar akça alınur. Ve sâyir erbâb-ı tîmârın 'arûsiyye resmi nisf kaydolan yerlerden, sipâhîleri ve nisf-ı âheri mirlivâyâ kaydolan yerlerden, sancak zâbitleri alalar. Ve bâkire kızın 'arûsiyyesi her ne yerden göçerse, atası kimin raiyyeti ise, ana virür. Ve seyyibe avrat, her kimin toprağında vâki olursa, resm-i 'arûsiyyesin sâhib-i tîmâra virür. Ve yörük ve yüzdeci taifesünün mekân-ı muayyeneleri olmaduğı sebepten, atasına tâbi olmakda bâkire ile seyyibe beraberdür. Zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr ve sayyâdlar kızlarının ve kılâ' müstahfizlarının ve azablarının resm-i 'arûsâneleri, Hâssa-i Hümâyûna kaydolundu. Havass-ı Hümâyûn emînleri alalar.

FASL: Vilâyet-i mezbûrede tutulan abd-i âbık ve kenîzek ve ecnâs-ı devvâbdan her kim tutarsa getürdüp Hâssa-i Hümâyûna kaydolunanı Havâss-ı Hümâyûn emînlerine ve sancakbeyine kaydolunan(ı) sancak zâbitlerine ve kanûn üzere müjdegânesin alup, teslîm eyleyeler. Müddet-i örfiyyeleri tamam oldukdan sonra vilâyet kadıları ma'rifetleriyle bey-i men-yezîd idüp, bahâsın

³⁰⁵ *Sipâhî toprağında sâkin olsa bu makule ra'iyet defterde kime yazılmış ise resm-i ra'iyetün ana virür. Hangi sipâhînin toprağını zirâ'at iderse öşür ve salâriyesini ana virür. Ve elinde olan yerden sipâhisine resim yazılmış ise, resm-i zemîn dahi virür. Defterde kimesneye ra'iyet yazılmamış ise resm-i ra'iyetün mevküfci alur.*

³⁰⁶ *Mevkufcılar alur. Defterden hâric olıcak sipâhî alamaz.*

³⁰⁷ *Ye sürünün alâsı üç yüz koyun ve evsat iki yüz ve ednâsı yüz ve yüz ellidür.*

³⁰⁸ *Âdet-i ağnâm sâhib-i tîmâra kaydolunmamış ise mavkufci zabt ider. Ve Vilâyet-i mezbûrda serbest olmayan tîmârlara Defter-i 'Atîk mu'cebince ağnâmları hâsıllarına mahsûb olmağın Defter-i Cedid'e dahi kaydolunmak için Emr-i Şerîf verilmegin ber-karar-ı sâbık ağnâmları kaydolunup serbest degüldür diyü âdet-i ağnâmlarına dahlolunmaya.*

zabteyleyeler. Müddet-i örfiyye dahi kulda ve câriyede, üç ay saklamakdur. Ve çârpâ cinsi bir ay saklamakdur. Ve sâyir esbâb ve kumaşân (5) ve kalı ve bunun emsâli nesneler bulsalar, ümenâya, ma'rifet-i kadı ile teslim eyleyüp, saklamayalar. Eğer saklarlar ise, mücrim olalar.

FASL: Cerâim-i hayvânât dahi, re'âyânun atı veya sığırı bil-cümle çârpâ cinsi, birbirinün ekinlerine ziyân itseler, zararları tazmîn itdirüldükden sonra, davar sâhibine beş deġenek urulup, davar başına beş akça, sâhib-i tîmâr cerîmesin ala, koruyup tutulan davardan zikrolunduġı üzere alup, resm-i deştîbânî deyü her hânedan maktû' idüp, nesne almayalar.

FASL: Tamga-yı siyâh, at bâzârında at satılsa, on iki akça alına ve kasabhânede koyun satılsa, iki koyuna bir akça ve su sığırı satılsa, dört akça ve kara sığır satılsa, iki akça alına. Ve hâric vilâyetden yük ile bez ve penbe gelüp satılsa, yüzde iki akça alına ve ceviz ve incir ve sâyir kuru meyve yükünden, at yükünden iki akça ve deve yükünden dört akça ve merkep yükünden bir akça ve meyve satılmasa, nesne alınmaya. Ve yaş meyvenün iki yükünden, bir akça alına.³⁰⁹

FASL: Vilâyet-i Gürcistan'da marhasiyye³¹⁰ diyü, nefer başına ikişer akça alınur imiş. Re'âyâyâ tahfîf için, Defter-i Cedîd-i Hakanî'de kaydolunduġı üzere beher hâne(-den) ikişer akça alınıp, ziyâde alınmaya.

FASL: Bâc-ı bâzâr, galle, buġday ve arpa şehre gelüp satılsa, her müdden buçuk kile alına. Ve sâyir hubûbât dahi böyledir. Akall gelüp her yük altı kile olduġı takdîrce, satandan dört kilesine bir akça alına ve müddün mikdârı dahi (6) İstanbul'un yiġirmi kilesidir.

FASL: Şehirlerde kanûn-i ihtisâbiyye dahi eksik satıldıġı vakitte dirhem başına bir akça cerîme alına. Ve narh virildükde ma'rifet-i kadı ile virilüp ve dirhem başına eksik satandan bir akça cerîme, dirhem ile satılur kıymetdâr nesnelerdendir. Ve dirhem ile satılan nesneye on akça on bir üzere narh virilüp ziyâde virilmeye. Ve ma'mûl olunan nügi iki yüz dirhem ve batman on iki nügidür.

FASL: Bir kimesne kan eylese, siyâset olunmasa, ganî olursa dört yüz akça ve mutavassıtu'l-hâl olursa iki yüz akça, fakîrû'l-hâl olursa yüz akça cerîme alına. Bunun gibilerden, bedel-i siyâset deyü alınmak, kanûn-i kadîme muhâlifdür, alınmaya. Ve zinâ iden kimesne, ganî olsa üç yüz akça, mutavassıtu'l-hâl olsa, iki yüz elli ve ednâdan, iki yüz akça ve zânî mücerred olsa, bu itibâr üzere, iki yüz elli ve yüz akça alına. Ve göz çıkaran ve el düşüren kimesneden cürm

³⁰⁹ Kurâdan bac alınmaz.

³¹⁰ Marhasa=mâr-asâ: yılan resimli asalı, piskopos.

FASL: ve baş yarup kemük çıksa ve diş çıksa ve kılıç ve çomak ile ve bâkî âlât-ı harb ile mecrûh olup, döşeğe düşse, yüz akça ve bunlardan mâdûn cerîme ki, ta'zîr ü te'dîb lâzım ola, otuz akça ve karabaşdan on akça cerîme alınmak, örf-i ma'rûfdır. Ve mücrim olan kimesne, teftîş olunmadın şenâ'atı zâhir olmadan, sancakbeyi subaşıları ve âdemleri, hapsidüp bir nesnelerin alup salıvmek, memnû'dır. (7) Ve her mücrimün cerîmesin, vilâyet kadısı huzûrında isbât olunmadın, tutup siyâset itmek, şer'a ve kanûna muhâlifdür. Ammâ, mücrim ve müttehem olan kimesne, temerrüd(lüg) idüp Mahkeme-i Şerîate gelmekde nizâ' iderse, cebr ile mahkemeye getürmek memnû' değildir. Ve re'âyâ tâifesine eşirrâ bazı töhmet isnâd itmekle kadı huzûrına getürmeden, sancakbeyi subaşıları re'âyâyı der-zencîr idüp karye-be-karye gezdürmek memnû'dır. Anun gibi müttehem olanı kadı mahkemesine getürüp, şer'le isbât itmeyince, der-zencîr olunmaya. Ve sancakbeyi subaşıları el üzerinde, çok âdem ile gezmeyeler ve akçasız yem ve yemek almayalar.

FASL: Ve bazı hâric re'âyâ gelüp kangı karyede mütemekkin olurlar ise, kimesnenün yazılısı olmayup, üç yıl sâkin oldukdan sonra, sâhib-i tîmârün sâyir re'âyâsı gibi olur. Hâricdür deyü ümenâ ve gayrıdan dahlidüp, rûsûm taleb eylemeyeler. Serhaddür, ma'mûr olunmağa mû'cibdür.

FASL: Ve bazı kurânun hâsılları zeylinde, bazı kimesnelerin bağ ve bağçeleri ve zemînlerine, 'öşr ve mukataa ve resm ve behresin virürler deyü, Defter-i Mufassal'da kaydolunmuşdur. Merkum olan kurânun hâsıllarına, mahsûb kılınmışdur. Hâsıllarından hâricdür deyü dahlolunmaya.

Tahrîren fi evâyil-i Şehr-i Cumâda'l-ûlâ, sene selese ve elf mine'l-Hicretü'n-Nebeviyye, Sallallahü 'aleyhi vesellem.

Kanunnâme

(Bugünkü Türkçeyle)

Gürcistan Vilâyeti³¹¹ taşlık olup, toprakları az olduğundan, *Defter-i 'Atîk* (eski defter) gereğince, her kişi başına kullandıkları yerleriyle, yirmi beşer akça *ispenç*³¹² kaydolundu. Bunu ödedikleri takdirde, mülklerinden *çift vergisi*, *dönüm vergisi* ve *yarım vergi* alınmasın. Gürcistan Vilâyeti kâfirleri, beşte bir vergiye tâbidir. Bu vergiye tâbi yerlerde *sâlâriya*³¹³ vergisi alınmaz. Kadın, sahip olduğu yeri ham ve boş bırakmayıp, *Defter-i Cedîd-i Hakânî*'de³¹⁴ kaydolunduğu gibi hissesini ve vergisini verdikten sonra elinden alınması uygun değildir. Halktan biri ölürse, toprağı oğluna intikal eder. Miras mülk gibidir. Oğlu olmasa kardeşine intikal etmez. Tapuya hak kazanmış olur. Lâkin gerekli tapu vergisini kardeşi verirse, başkasına verilmesin. Dedesinin yeri toruna intikal etmez. Defterde kayıtlı olan halk başka yerlere gitmişse, göçürüp geri yerlerine getirmek, kanunun kesin emridir. Ama on yıl ve daha fazla zaman geçmişse, geri getirilemez. Oturdıkları yerlerinde, vergileri alınır. Tamamıyla vergiye tabidir. Başkasına kaydolunmadığı hâlde, ziraat vergisine tâbi olanlar, kendi yerlerini ekip biçmeyip, gidip başka *sipahi*³¹⁵ toprağında bir yeri ekip biçerse uyarıldıktan sonra onun gibilerden iki *öşür*³¹⁶ alınması, kanun gereğidir. Ama kendi toprağını ekip biçtikten sonra, başka sipahi toprağında da yer ekip biçerse iki *öşür* alınması yasaktır.

1. Dışarıdan gelen halkın tasarrufunda bulunan tapulu yerlerini elinden alıp, başka bir yere vermek yasaklanmıştır.

³¹¹ Bu Kanunnâme'de geçen **Gürcistan** sözü, itibarî ve coğrafi bir bölgeyi ifade etmektedir; idarî/mülki anlamda kullanılmamıştır. Zira **Gürcü** sözü, bu bölgenin Ortodoks Hristiyan ahalisini ifade etmek için kullanılmıştır. Kafkasya'da "*Gürcistan Vilâyeti*" diye idarî/mülki bir teşekkül olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı fethiyle kurulan vilâyetler ve merkezleri şunlardır: Kartli/Tiflis, Kakheti/Telavi, Çıldır/Ahıska, Şirvan/Ereş, Abhazya/Sohumkale, Gori/Gori (Bkz. *Danışmend, Kronoloji, C.3, s. 27, 64, 106*).

Çıldır Eyaletimizin başşehri Ahıska, 1828 Osmanlı-Rus Savaşıyla Rusların eline düşünce, Ruslar Ahıska'daki resmî evrakı, Tiflis'e taşımışlardır. Ahıska Mufassal Defteri, Prof. Sergei Cikia tarafından 1947 yılında, -**Ahıska** ismi çıkarılıp yerine **Gürcistan** ismi konularak- *Defter-i Mufassal-i Vilâyet-i Gürcistan* adıyla Tiflis'te neşredilmiştir. İstanbul nüshası ise, Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmaktadır. Bu iki nüsha arasında birkaç küçük fark olmakla beraber, biz Türkiye nüshasını esas aldık.

³¹² *İспенç*: Yetişkinlerden kişi başına alınan (*Müslümanlardan 22, gayrimüslimlerden 25 akçalık*) şahsî vergi.

³¹³ *Sâlâriya*: Yöneticiler için toprak ürünlerinden alınan yıllık hisse.

³¹⁴ *Defter-i Cedîd-i Hakânî*: Şahsî tasarruf, tımar, zeamet ve hasların, mülk ve vakıfların ve bunlarda vuku bulan değişikliklerin kaydıyla sorumlu olan daire; Tapu ve Kadastro.

³¹⁵ *Sipahi*: Tımar sahibi süvari asker.

³¹⁶ *Öşür*: Toprak ürünlerinden alınan onda bir vergi.

2. Dışarıdan bir vergi mükellefi gelip, sipahi toprağında tapuyla yer ekip biçerse, hissesini verdikten sonra verimli bir yerden, iki dönüme bir akça ve bayağı yerden, üç dönüme bir akça alınır. Dönüm, normal adımlarla enine ve uzununa kırk adım yerdur. Eksik ve fazla alınmasın.

3. Halkın ziraate uygun yerlerinden, üç yıl aralıksız ve mazeretsiz ekilmemiş ve boş bıraktığı yerleri alınıp, başkasına tapuya verilmesi kanun gereğidir.

4. Eskiden şehirlinin, kale halkının ve köylerin davar otlağı olan mer'alarının ekilip biçilmesi ve korunması yasaktır. Bağ ve bahçeden kaydolunduğu üzere hisse alınması kanuna uygundur. *Defter-i 'Atik* ve *Defter-i Cedid*'de olduğu gibi götürü kaydolan bağ ve bahçelerden kaydolunan götürü alınsın, başka bir şey alınmasın.

5. Halk, sipahilerinin öşürlerini en yakın pazara iletmelidir. Dışarıdan gelerek ekip biçenlerin köylerinde olan ambara iletmeleri kanun gereğidir.

6. Harman zamanı halkın tahılının, onda biri alınacağı sırada *sâlâr* olanlar, beklemeden, derhâl hazır olan harmanı ölçüp halkı sıkıştırmassınlar.

7. Değirmen vergisi de defterde kaydolunduğu kadar alınıp fazla bir şey alınmasın. Vilâyet sayımından sonra yeni bir değirmen yapılırsa civarında olan değirmenlerden ne alınıyorsa, *timar*³¹⁷ sahibi onlara göre vergi alsın, fazla alınmasın.

8. Bir kimse dışarıdan gelip sipahinin timarında kışlasa ve evli olsa, ondan kışla vergisi olarak altı *akça*³¹⁸ alınsın. Eğer bekârsa ve evi varsa hâne vergisi olarak üç akça alınsın. Yer ekip biçerse toprak vergisi verip kışla vergisi vermesin. Kışlacı olan kimseler, üç yıl kışla vergisi verip üç yıldan fazla oturursa sipahisine on sekiz akça gelir vergisi versin. Dışarıdan gelen halk başka yere yazılmış olmayıp, gelip sipahi timarında oturursa, geleneksel vergileri timar sahibine versin, dışarıdan kimse karışmasın.

9. Koyun ve keçi vergisi, iki koyuna bir akçadır. Kanuna göre, koyunla kuzu bir sayılır. Bu koyun ve keçi vergisinin nisan ayında alınması kanun gereğidir. Vilâyet yazımından sonra, dışarıdan gelen başkaları, buralarda bulunan ve insan yaşamayan bazı boş köyleri şenlendirip koyun edinseler, koyun ve keçilerinin miktarı başka bir yere yazılmış değilse, o vilâyetin koyun ve keçi sayısı kimlere yazılmış ise yazıldığı kadar alınsın. İki koyuna bir akça aldıktan sonra, her sürüden on koyuna bir akça da çubuk akçası ve şişlik diye bir koyun alınması meşru değildir, alınmasın.

³¹⁷ *Timar*: Savaşçı beylere ayrılan 20.000 akçalık arazi.

³¹⁸ *Akça*: Vaktiyle kullanılmakta olan gümüş para.

10. Ağıl vergisi, koyunlar kışladığı takdirde, yürürlükteki kanun gereğince, her sürüden orta halli bir koyun alınsın. Sürüden az ise, on koyuna bir akça alınsın, fazla alınmasın. Petek vergisi, bal 'öşründen bedel olarak her kovandan ikişer akça alınır. Petek, koyun ve bağ-bahçe ki, vilâyet yazımından sonra meydana çıkarsa, öşür ve vergileri timar sahibine aittir.

11. 'Arûsiye (*gelin vergisi*),³¹⁹ beylerbeyi arazilerinde, sancakbeyi arazilerinde ve büyük timar sahiplerinin arazileri ve diğer serbest timarlarda, bâkire kızlardan altmışar ve dul hanımlardan otuzar akça alınır. Diğer timar sahiplerinin gelin vergisi, yarım kaydolan yerlerden sipahileri; ve başka yarımını sancakbeyine kaydolan yerlerden sancak zabitleri alsınlar. Bâkire kızın gelin vergisi her nereden göçerse, atası kimin vergi mükellefi ise ona verir. Dul hanımlar her kimin toprağında yaşıyorsa, gelin vergisini timar sahibine verir. Yörük ve yüzdeci tayfasının belirli yerleri olmadığından, atasına tâbi olduğu için bâkire ile dul aynıdır. Büyük timar sahipleri, avcı kızları, kale muhafızları ve bekârların gelin vergileri padişaha kaydolundu. Bu vergiyi hazine arazilerinin memurları alsınlar.

12. Adı geçen vilâyette tutulan fîrârî köle ve küçük câriye ile yük ve binek hayvanlarından her kim tutarsa, götürüp devlet hesabına kaydolunanı hazine arazisi emînlerine ve sancakbeyine kaydolunan sancak zabitlerine *-kanun gereği kadar müjde bahşişini alıp-* teslim etsinler. Bilinen belli vakitleri tamam olduktan sonra vilâyet kadıları aracılığıyla artırma ile satıp değerini saklasınlar. Köle ve câriye saklamanın müddeti üç aydır. Dört ayaklı hayvan cinsi, bir ay saklanır. Diğer sebepler, kumaş, halı ve bunun emsali nesneleri bulsalar, saklamasınlar, kadı aracılığıyla mutemetlere teslim etsinler. Eğer saklarlar ise suçlu olurlar.

13. Hayvanlarla ilgili suçlarda halkın atı veya sığırı bütün dört ayaklı hayvan cinsi, birbirinin ekinlerine zarar verseler, zararları ödettirildikten sonra hayvan sahibine beş değnek vurulup, hayvan başına beş akça olmak üzere, timar sahibi, para cezası alsın. Koruyup tutulan hayvandan zikrolunduğu üzere alıp kır bekçisi vergisi olarak her hânedan götürü adıyla bir şey almasınlar.

14. **Kara damga** (*vergi olarak*), at pazarında at satılırsa, on iki akça alınsın. Kasaphânede koyun satılırsa iki koyuna bir akça ve su sığırı (*manda*) satılırsa dört akça ve kara sığır satılırsa iki akça alınsın. Başka vilâyetten yük ile bez ve pamuk gelip satılsa yüzde iki akça alınsın. Ceviz, incir ve diğer kuru meyve yükünden, at yükünden iki akça, deve yükünden dört akça, eşek yükünden bir akça alınsın. Eğer meyve satılmazsa bir şey alınmasın. Yaş meyvenin iki yükünden bir akça alınsın.

³¹⁹ *Arûsiye*: Evlenen erkeklerden alınan vergi.

15. Gürcistan vilâyetinde kilise vakıflarına ve piskoposlara ait arazilerde, kişi başına ikişer akça alınmış. Halkın yükünü hafifletmek için *Defter-i Cedîd-i Hakanî*'de kaydolunduğu üzere her hânedan ikişer akça alınsın, fazla alınmasın.

16. Pazar vergisi, zahire, buğday ve arpa, şehre getirilip satılsa her müdden yarım ölçek alınsın ve diğer hububat da böyledir. Çok az gelip her yük altı ölçek olduğu takdirde satandan dört ölçeğine bir akça alınsın ve müddün miktarı da İstanbul'un yirmi ölçeğidir.

17. Ölçü ve tartılar kanununa göre, şehirlerde eksik tartılarak satıldığı zaman dirhem başına bir akça para cezası alınsın. Fiyat tespitleri kadı aracılığıyla yapılsın. Eksik satandan dirhem başına bir akça para cezası; dirhem ile satılan kıymetli nesnelerden, dirhem ile satılan on akça on bir üzere (*yüzde on kâr payıyla*) fiyat verilip fazla verilmesin. Yapılmış olan yarım okka iki yüz dirhem; batman ise on iki yarım okkadır.

18. Bir kimse cinayet işlerse, idam edilmezse, zengin olursa dört yüz akça ve orta halli olursa iki yüz akça, yoksul hâldeyse yüz akça para cezası alınsın. Bunun gibilerden idam bedeli olarak para alınması, eski kanuna aykırıdır, alınmasın. Zina eden kimse zengin olursa üç yüz akça, orta halli olursa iki yüz elli ve düşkünlerden iki yüz akça alınsın. Zina eden erkek bekâr olursa bu itibar üzere iki yüz elli ve yüz akça alınsın. Göz çıkaran ve el kesen kimseden suç

19. ve baş yarıp kemik çıksa, diş çıksa, kılıç ve çomak ile ve diğer savaş aletleriyle yaralanıp döseğe düşse, yüz akça ve bunlardan hafif para cezası *-ki azarlama ve cezalandırma-* lâzım olursa, otuz akça ve rahiplerden on akça para cezası alınması bilinen bir gelenektir. Suçlu olan kimse araştırılmadan fenalığı açıkça belli olmadan, sancakbeyi subaşıları ve adamlarının, o kimseyi hapsedip bir nesnelerini alıp salıvermek yasaktır. Her suçlunun suçu, vilâyet kadısı huzurunda ispat olunmadan tutup idam etmek, şeriata ve kanuna muhaliftir. Ama suçlu ve zanlı olan kimse inat ederek direnip mahkemeye gelmekte mesele çıkarırsa, zorla mahkemeye götürmek meşrudur. Azılılar, şirretler, halka bazı töhmet isnat ederse, kadı huzuruna getirmeden, sancakbeyi subaşılarının³²⁰ halkı zincire vurup köy köy gezdirmeleri yasaktır. Onun gibi zanlı olanı, kadı mahkemesine götürüp şer'le ispat etmeyince zincire vurulmasın. Sancakbeyi (ve) subaşıları, memleket içinde çok adamla gezmesinler ve parasını ödemededen (*hayvanlarına*) yem ve (*kendilerine*) yemek almasınlar.

20. Dışarıdan gelen halk, hangi köyde oturursa, kimsenin kayıtlısı olmayıp, üç yıl oturduktan sonra, timar sahibinin diğer halkı gibi olur. Dışarıdan gelmiştir diye, emînler/mutemetler ve başkalarından kimse karışıp vergi istemesinler. Buralar sınır boyudur, bayındır olması gereklidir.

³²⁰ Subaşı: İlçe yöneticisi.

21. Bazı köylerin ürünleri sonunda, bazı kimselerin bağ ve bahçeleri ile topraklarına öşür, kira, vergi ve hissesini verirler diye *Defter-i Mufasssal*'da kaydolunmuştur. Kayda geçirilmiş olan köylerin ürünlerine mahsup edilmiştir (*geçirilmiştir*). Ürünlerinden hâriçtir diye karışılmasın.

Peygamberimizin (ona salat ve selâm olsun) hicretinin 1003. yılı (H.1003/M.1595 yılı) Ağustos ayının ilk günlerinde yazıldı.

1996'da Ahıska

XIII. AHISKA'YA SEYAHAT

Yolculuğumuz bir ağustos sabahında Ankara'dan başladı. Aynı günün akşam vaktinde Kars'a varıyoruz.

Akşam oluyor. Benzinimizi alıp, farları yakarak yola devam ediyoruz. Bu saatlerde çok تنها olmasına alıştığımız Posof yollarında Gürcistan'dan gelen otobüsler, kamyonlar ve tırlar görüyoruz. Ulgar dağının bellerinde yol genişletilmiş; iyi...

Posof'u geçip köye yöneliyoruz. Yollara mıcır dökülmüş. Arabamız bir yokuşta zorlanıyor. Çaresizlik içinde rampanın ortasında kalıyoruz. Saat gecenin ortalarına doğru ilerlerken biz bu yokuşta debeleniyoruz. Ümidi kestiğimiz anda bir traktör geliyor, halat atıp yokuştan kurtuluyoruz.

Posof'ta, Türkiye'yi Gürcistan'a bağlayan Türkgözü sınır kapısı açılmıştı. Bir günlüğüne Ahıska'ya gidip dönmeyi düşünüyordum. Hazırlıkları yaparak iki öğretmen arkadaşla yola koyulduk. Bizim gümrükten yarım saatte çıktık. Gürcülerden ise iki saatte kurtulabildik. Gürcistan'da nerelere gideceğimizi soruyorlar. Ahıska deyince, "*Hı.. Mesketi-Cavakheti!...*" diyorlar. Sükût ediyorum. Zira biliyorum ki onlar bu bölge hususunda rahat değiller; tarihî sıkıntıları el'an yakalarında hissediyorlar. İşlemleri kısa, basit olmasına rağmen birkaç demir kapının önünde bekletmeleri, bir de görevlilerin alenî olarak, "*Efendi, dolar!*" demeleri insanı çileden çıkarıyor. Kurtulunca derin bir nefes aldık.

Bizim gümrükte iken bir Gürcü kadınla tanışmıştık. Adı Tamar. Kendisini Ahıska'ya kadar götürmemizi rica ediyordu. Sonra gümrük işlemleri sırasında kaybettik. Öte yakaya geçince bizi beklerken bulduk. Arabaya aldık. Ahıska'ya kadar konuştuk. Tamar Hanım Tiflis Üniversitesinde Türkoloji tahsili yapmış; güzel Türkçe konuşuyor. İstanbul'da Rusça öğretmenliği yaptığını ve işinin bittiğini söyledi. Çok üzgündü. Şimdi Batum'a gidip Türk Konsoloslüğünden bir aylık vize alarak tekrar Ankara'ya gelmek istediğini söylüyordu. Gümrükteki işlemlerin keyfilikinden ve ağır aksak yürütüldüğünden bahsedince

o itiraz etti: “Sizin tarafa bir şey demeyin; bizim taraf çok kötü. Sizin tarafa geçince insan olduğumu anlıyorum...” diyordu.

Ahıska, bizim sınır köyü Türkgözü’ne 15 kilometre mesafede. Nokhreb ve Vale köylerini geçip bir ikindi vakti Ahıska’ya varıyoruz. Orada ticarî bir işletmeyi çalıştırma hazırlıkları olan bir hemşehrimin evine gideceğiz, fakat evini bilmiyoruz.

Posof’ta telefonunu aldığımız taksici Ermeni Gaçık’i arıyoruz bir benzinciden. Fakat görüşmek mümkün olmuyor. “Alooo!” seslerinden sonra telefon karışıyor. Anlaşıyor ki, orada telefonlar, bizim 1960’lı yıllardaki gibi...

Çaresiz şehir meydanına doğru geliyoruz. Arabayı bir kenara çekip dışarı çıkıyoruz.

Karşıda yeşil bir arabadan çıkan yaşlı bir adam bize doğru yöneliyor, “Oğlanlar ne ediyersiz?” diyor. Türkçe konuşan birisini bulmuş olmanın sevinciyle, “Sen nerelisin? Türkçe konuşuyor musun?” diyorum. O da rahatça, “Ben buralıyım. Tabii Türkçe biliyorum, sizin gibi konuşuyorum.” diye cevaplıyor. Ona Taksici Gaçık’i soruyorum. “Benim!” demez mi! Ne güzel bir tesadüf. Hemşehrimizin evini soruyoruz. “Biliyorum, sizi götürüyim; ama tekrar arabanızla beni buraya getirin.” diyor.

Gittiğimiz evde biraz dinleniyoruz. Orada Acara’nın bizim köye komşu olan köylerinden Thilvanalı birisiyle tanışıyoruz: Ömer. Ömer Müslüman kimliğinin tam şuurunda bir Acaralı. Yıllardır bizim onlara duyduğumuz özlemi, onların da bize duyduğunu müşahade ediyorum. Sınırdaki dağ, dere, yayla adlarını birlikte kullanıyormuşuz. Ömer’i beraber gezdiğimiz müddetçe yollarda yanıma oturtup daha çok konuşturacağım.

Akşam yaklaşıyor. Biz bir günlüğüne gelmiştik. Öyle olmayacağı anlaşıldı. O hâlde kalkıp bir yere gitmeliyiz. Önce arabamıza benzin alıyoruz. Burada benzin, Türkiye’ye göre ucuz. Fakat bizdeki gibi öyle benzin istasyonları, yan tesisler filân düşünmeyin. Bir pikabın arkasına yerleştirilmiş depo veya mini tanker diyebileceğimiz araçlardan hortumla on litrelik kaplara alınıp, sonra huniyle arabalara benzin veriliyor.

Abastuman’a doğru yola çıkıyoruz. Varhan köyünü geçince sağda ayakları eğilmiş büyükçe bir metal levha görüyorum. Gürcü harfleriyle yazılmış bu levhayı Ömer’e soruyorum: “Burada Gürcistan tarihi yaşıyor” ibaresi yazılıymış! Ormanlık dağlara doğru tırmanıyoruz.

Abastuman, Ahıska’nın kuzeyinde, otuz kilometre mesafede eski bir Türk köyü. Şimdiki sakinleri Gürcüler. Muazzam ormanlarla kaplı dik tepelerin içinde yer alıyor. En önemli özelliği çok meşhur kaplıcalara sahip olması. Ömer bizi kaplıcalardan önce bir yere götürmek istiyor. Bu yokuşlara tırmanmağa pek istekli olmadığımız hâlde itiraz etmiyoruz. Çok bozuk ve virajlı

yollardan ormanlık sarp tepelere doğru yol alıyoruz. Sabırla yola devam ediyor, bir tepeye çıkıyoruz. Burada kubbeli yapılar var. Ömer, *“Bunlar yıldızları seyretme binalarıdır.”* diyor. Rusların yapıp bıraktığı uzay bilimleri merkezi diyebileceğimiz bir rasathane olduğu anlaşılıyor. Ama kimseler yok! Dağ başlarında terk edilmiş tesisler... Bu tepeler Suram dağlarıdır. Bölgenin sularını doğuda Hazar’a, batıda Karadeniz’e yönlendiren dağlar...

İnişe geçiyoruz. Abastuman kaplıcalarına geliyoruz. 1890 yılında yapılmış olan bu sıcak su tesisleri bir zamanlar Rus çarlarını ağırlıyormuş. II.Çar Nikola’nın yazlık dinlenme yerinde şimdi in cin top oynuyor. Bakımsız ve sahihsiz bir hâlde. İçeride birkaç kadın ve çocuk oturuyordu. Başka da kimse yok; ne görevli, ne ziyaretçi... Bu bakımsız havuzlara girmeye cesaret edemiyorum, sadece ayaklarımı sokuyorum. Ömer ise birinden çıkıp diğerine atılıyor. *“Belki bana bakar da iştahlanırsınız...”* diyor. Ama nafiye. Ben sadece bir fotoğraf çekiyorum.

Bu ilk günümüzün sonunda Ahıska’ya dönüyoruz. Yağmur çiselemeye başlıyor.

Doğru hemşehrmin evine geliyoruz. Ukraynalı karısı Olga Hanım çaylarımızı hazırlamış; ne güzel. Fakat ev kapkaranlık! Geniş salonda yanan iki tane fersiz mumun aydınlığında, karanlığa yakın alacalıktay oturacağız. Birden aklıma arabamdaki şarızlı lamba geliyor. Gidip getiriyorum, nispeten aydınlığa kavuşuyoruz. Burası âdeta Posoflu genç tüccarların uğrak yeri. Sonra Olga’nın tanıdığı Rus ve Gürcüler de var. Herkes bir köşede sohbete dalıyor.

Şunu öğreniyorum ki, kardeş Azerbaycan topraklarını işgal altında bulunduran Ermenistan’a karşı Türkiye’nin uyguladığı ambargo, Ahıska ve Ahılkelek üzerinden deliniyor! Posof’tan çıkıp Gürcistan’a geçen bunca tır yükü malın hepsi orada indirilmiyor ki... Ermeniler de bu suistimalin devam etmesi için oralara giden tüccar ve nakliyecilere çok özel davranıyorlarmış. Kadın ve içki ikramında kusur etmiyorlarmış! Birisi anlatıyor: *“Adamlara tek tek tembih edilmiş! Türklere karşı çok saygılı davranacaksınız!”* diye.

Bu sözler arasında yine öğreniyorum ki, Ahılkelek’te Gürcü parası lari geçmiyormuş! Dolar ve ruble tedavüldeymiş. Bu durum, bölgede nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Ermenilerin, Gürcülere kafa tutması anlamına geliyor.

Hâlbuki Olga Hanım anlatmıştı: *“Geçen gün burada bir Gürcü polisiyle Rusça konuştum diye azarlandım. Burası Gürcü ülkesidir, Gürcüce konuşman gerekir, diye çıktı!”*

Anlaşıyor ki, Gürcüler, bir taraftan devlet hakimiyetini tesis etmek için sokakta kullanılan dile müdahale ediyorlar ama millî paralarının her yerde kullanılmasını sağlamakta güçlük çekiyorlar.

O akşam geç saatlere kadar oturduk. İşin bir ilginç tarafı da bize bu kadar yakın mesafedeki bu şehirde saatlerimiz arasında iki saatlik bir zaman farkı var! Meselâ bizde saat on iken, orada on iki! Artık yatma zamanı geliyordu.

Burada halk geçim sıkıntısı çekiyor. Birçoğu evlerinin şurasına burasına birkaç somya atarak, gelen gidenleri küçük ücretler karşılığında misafir ediyorlar. Biz de böyle bir evde kaldık. Bir gecelik yatak ücreti beş dolar!

Ömer ev sahibine haber verdi. Kızı çıktı. Arabamıza bindi. Bir sokak aşağıda garajı varmış, arabayı oraya bırakıyoruz. Burada geceleri arabaların emniyeti yokmuş. Hakikaten arabayı garaja koyup, kapısını kilitleyince içimiz rahat ediyor.

Sokak lâmbaları yok. Hoş olsa da elektrik hani? Karanlıklar içindeyiz. Sonra bu sokaklar oldukça eski ve bakımsız. Osmanlı'nın eyalet başşehri Ahıska'yı bu hâlde görmek, bana acı geliyor. Bir ana caddesinden başka yerde asfalt yok. Taşlık, kayalık ve çukurlar içinden gitmek, bizi madden ve mânen sarsıyor...

O saatte geç kalmanın kaygısı ve rahatsız etme endişesi içinde gittiğimiz hâlde mutfak kısmında analı kızlı ev sahiplerimiz dışardan gençlerle içip gevezelik ediyorlardı. Biz gidince onları gönderdiler. Evin tuvaletini gösterdiler, bahçede! Yani bizim dağ köylerindeki gibi. İçinde su filân yok. Hoş onlar su kullanmıyorlar zaten. Tuvaletin içinde aşağılara sarkan eski bir çanta görüyorum; içinde ciltli kalın bir Gürcüce kitap! Bunlar burada da mı okuyorlar diye düşünüyorum. Sabahleyin ise bu kitabın sayfalarının yırtılarak tuvalet kâğıdı olarak kullanıldığını anlayacaktım!

Ev sahibesi olan hanım, biraz da bizimle oturdu. Acaralı Ömer, tercümanlık yapıyor. Bu hanım, bir fizik tedavi doktoru. Rusça ve Gürcüceden başka dil bilmiyor. Onlarda batı dili, dünya dili, Rusça ve kendi ana dilleri! *"Bunlar neden Gürcüce bilmiyorlar?!"* diye soruyor.

Küçük bir ülke olan ve bu ülkede çoğunluğu sağlayamayan bir milletin mensubu bu insan, milliyetçi biri! Gürcülerin çok milliyetçi olduklarını daha önceden biliyordum. Ahıska'da yaşayan Ermenilerin birçoğu Türkçe biliyorlar. Buralar, yüzyıllarca Türk hakimiyetinde kalmıştı. Ahaliden Türkçe bilenlerin olması normaldi. Ama biz Gürcüceyi nereden bilecektik?

Elektrikler kesik. Arabadan şarjlı lâmbamı getirdim. Doktor Hanım, ona dikkatle bakıyor; Türkiye'deki fiyatını soruyor... İçimden bu lâmbayı ona hediye etmek geçiyor. Fakat yolda lâzım olabileceğini düşünüyor, vazgeçiyorum.

Eylülün yaklaştığı şu günlerde, pencerelerin bütün kanatları açık olduğu hâlde, üzerimizde sadece bir çarşafla güzel bir uyku çekiyoruz.

Sabahleyin kalkıp bahçedeki bidondan su alıp elimizi yüzümüzü yıkıyoruz. Ömer, kendi akrabalarından gelmiş bal, kaymak ve peyniri koyuyor soframıza. Ev sahibimiz de çayımızı getiriyor. Kahvaltıdan sonra teşekkür ederek evden ayrılıyoruz.

Garaja giderken Ömer birisiyle samimî selâmlaşp konuşuyor. Konuştuğu kişinin mutlaka Rus veya Gürcü olabileceğini düşünüyorum. Görünüşü Karl Marks'a benziyor. Siyah ve biçimsiz sakalları ağzına hücum ediyor. Sonra bakıyorum ki Türkçe konuşuyorlar. Tanışıyoruz; Ardahanlıymış. Ondan ayrılıp yola devam ederken Ömer'e takılıyorum: "Bu Marks'ı nerden buldun?" diyorum. O da gülererek, *"Bu Ardahanlı, öğretmenmiş. Bundan on yıl önce komünistlik yaparken Rus cennetine düşeyim diye Ahıska'ya gelmiş. Ruslar bunu tutuklamış, birkaç gün nezarete beklettikten sonra Türkiye'ye iade etmişler. Şimdi ise ticaret için buralarda dolaşıyor."* diyor.

Yola çıkıyoruz. Önümüzde **Azgar** var.

Doğuya doğru gidiyoruz. Bu yol Tiflis yolu. Ahıska'yı diğer ilçelerine ve Türkiye'ye bağlayan yollara benzemeyen normal bir asfalt üzerinden gidiyoruz. **Agara** köyüne geliyoruz. Ne ilginçtir ki bu adla Posof, Şavşat ve Acara'da da köyler var.

Arazi hafif dalgalı olmakla birlikte ormanlık tepelerin eteklerinde ekip biçmeğe elverişli çok güzel topraklar göze çarpıyor. Buna rağmen ekili dikili tarla görmüyoruz. Ara sıra mısır tarlaları arasından geçiyoruz, o kadar. Ahıska Türkleri, ata yurtlarına dönseler buralar nasıl şenlenir, diye düşünüyorum.

Bazı güzel tesisler görünce Ömer, *"Buralar rahatlanma yerleridir!"* diyor. Biz ise hiç çalışan insan görmediğimiz için, bu dinlenme yerlerini tuhaf karşılıyoruz.

Yol boyunca Ömer'le sohbet ediyoruz. Zira Ömer hemşehrim sayılır. Onun köyü ile bizim köyün arasında Büyükdağ dediğimiz bir tepe var. Yani bir dağın iki yamacının çocuklarıyız. Ama Moskof'un demirperdesi bizi yıllarca birbirimize hasret bırakmış.

Ömer, bizim dilimizi konuşuyor, bizim inancımızı paylaşıyor, bizim törelerimizi yaşıyor... Doğru söyle diyorum, komünist misin? O samimî ve cana yakın tavrıyla, *"Kulhüvallahü ahad..."* diye başlayıp, İhlâs suresini okuyarak Müslüman olduğunu ispatlama gayretine düşüyor.

Ömer, komünist devirde ölülerinin cenaze namazlarını gizlice içerde kılıp defnettiklerinden, gizlice oruç tutup, çocukları gizlice sünnet ettirdiklerinden bahsediyor. Bugünlere Müslüman kimlikleriyle gelişlerini parça parça hikâye ediyor. Duygulanıyorum.

Gel gelelim ki Ömer'in resmîyetle adı Abuladze Rezo'dur. Bu ona Gürcü idaresinin reva gördüğü alçakça bir muameledir. Şu var ki onlar bugün

Acaristan ülkesi olarak muhtar yaşamının rahatlığıyla bunu kafalarına takmıyorlar. “*Müslüman Gürcü*” safsatasına inandırılmışlar. Hâlbuki onlar asla Gürcü değildir ve Gürcü’nün Müslüman’ı yoktur. Bu konudaki bir yazımı *Tarih Böyle Diyor* başlığıyla 1995 Ekiminde Türk Yurdu’nda yayınlamıştım.³²¹

Ömer Rizeli bir ayakkabı tüccarının Türkiye’den Batum’a şeker getirme işinde kendisini yirmi bin dolarlık bir meblâğla dolandırmaya kalkıştığını yana yakıla anlattı. Allah’tan ki Ömer uyanık çıkmış da oyuna gelmemiş. “Onunla tanıştıktan sonra köyüme götürdüm. Annem Türkiye’den gelen bu aziz misafire hürmette kusur etmemek için ayaklarını bile yıkadı...” diyor. İstanbul, Ankara, Bursa ve Karadeniz şehirlerine çok gelmiş gitmiş.

Bir yandan Ömer’le koyu sohbete dalıyor, bir yandan da bu güzel tabiata hayran hayran yola devam ediyoruz.

Yukarıdan, batıdan Posof ve Adigön suları Ahıska altında Kür ırmağıyla da birleşerek doğuya, Tiflis’e doğru akıp gidiyor. Biz gidiyoruz, o gidiyor...

Ahıska’dan otuz kilometre yol aldıktan sonra **Azgur**’a geliyoruz. İşte diyorum, bizim ilgi alanımızın doğuya doğru son sınırı burası. Zira buradan ötesi asıl Gürcistan’dır. Azgur, Kür ırmağının geçtiği çok dar bir boğaza yakın bir düzlükte kurulmuş, eski neşesi olmadığı her hâlden belli, sakın bir köy şimdi. Şöyle bir bakıp yola devam ediyoruz. Sarp tepelerin Kür üzerine üşüştüğü ve âdeta son anda **Kür** ırmağı ile kara ve demir yolunun geçmesine müsaade ettiği boğazın bir yamacında kale görünüyor. Buranın resmini dönüşte çekeriz diyerek gaza basıyorum. Boğazı geçince yeşillikler içinde Kür’ün sağ kolunda bir kale yine görülüyor ki, bu da Bedre kalesidir. İşte tarihteki Ahıska Türklüğünün doğuya doğru son noktası.

Bizi sağ koldan takip eden Kür, birdenbire azalıyor. Bir zaman yol aldıktan sonra sol kolumuzda bir elektrik santrali görüyoruz. Burayı geçince Kür yeniden azgınlaşıyor. Dönüşte anlayacağım ki, burada bir hidroelektrik santrali var. Irmak suyu yukarıdan bölünerek buraya getiriliyor; sonra bırakılıyor.

Azgur’dan otuz beş kilometre kadar giderek maden suları ile meşhur Gürcü şehri **Borcom**’a ulaşıyoruz. Yol hep Kür vadisini takip ediyor. Yemyeşil ormanlık tepeler arasından akıp gidiyoruz. Yollarda şehir mesafe levhâlarına rastlamadım. Sadece meskûn mahâl isimleri girişlerde Rus ve Gürcü harfleriyle yer alıyor.

Borcom gerçekten harika güzellikler içinde bir boğaza yerleşmiş. Burası belli ki bakımlı bir yer. Gürcüler, “*Burası bizim!*” düşüncesiyle Borcom ve doğusuna bakmışlar. Ahıska’yı siyasî olarak ellerinde bulundurmakla birlikte, kalben benimseyememiş olmalılar. Zira Ahıska’nın sönüklüğüne karşı burada

³²¹ Acara’yla ilgili yazılarım, **Acaristan ve Acarlar** adlı kitabımda toplandı.

çarşı pazar canlı. Arabayı bir kenara çekip kapalı köylü pazarına dalıyorum. Meyve sebze bolluğu içindeki pazarda yok, yok. Fakat fiyatlar gelire oranla yüksek olduğundan satıcılar alıcıdan çok! Bizim köylü pazarlarında ayaklarından tutularak satılan kaz tavuk gibi, burada da domuz yavrularını bağırta bağırta satılığa çıkaranları görüyorum. Kür üzerinde hem kara ve hem de demir yolunun geçtiği çok büyük, geniş köprü üzerinden bir genel görünüş pozu alıyorum. Borcom’a gelmişken maden sularından habersiz dönülmez ya...

Gördüğümüz arabalar çok eski, âdeta dökülüyorlar. Belki yirmi otuz yaşındaki eski Lada’lar. Yani bizim Türkiye’ye gelen Lada’lar yok burada. Neredeyse onları görmek imkânsız... Otobüsler ise küçük ve bizim 1960’lı yılların önü uzun tiplerinin canlı cenazeleri. Bizim 1994 model Toros SW görenlerin dikkatini çekiyor. Bazen askerî jeep ve kamyonları sivillerin elinde görüyoruz. Köylüler ot filân taşıyorlar. Bunu Ömer’e sormadan edemiyorum. “*Rus askerleri çekilirken satıp gittiler!...*” diyor. Gülüyoruz.

Vaktimiz olsa da bu yoldan Haşur ve Tiflis’e kadar, hatta oradan da Bakü’ye kadar gitsek diyoruz. Ama bizi geri çeken duygularla Borcom’un öbür başına kadar turluyor, gerisin geriye dönüyoruz. Gelirken güneşin en güzel çağını surlarında yaldızlayan Azgur kalesinin resmini çekiyorum. Sonra giderken fark edemediğimiz, Ahıska topraklarına girildiğini belirten, hem Kiril, hem de Gürcü harfleriyle “Ahalsihe/Ahıska” yazısını taşıyan bir tak’ın resmini çekiyorum. Benim resim çekmeme içerlemiş olacak ki, oradan geçmekte olan bir taksinin sürücüsü acayip sesler çıkararak elini kolunu sallayarak geçti gitti. Biraz ilerleyince sağımızdaki dağların tepelerinden birinde Zâlim Stalin’in kafası o çirkin kızılıyla parlıyordu.

Öğle olmadan Azgur ve Borcom’a gidip Ahıska’ya dönmüştük.

Pratik bir öğle yemeği ve kısa bir istirahatten sonra kalkıp esas dolaşmak istediğim Ahıska Kalesi ve Ahmediye Câmii’ne çıkıyoruz. Arabamı kalenin giriş kapısına dayayıp öylece bıraktım. Ahıska Kalesi tarihte çok muharebelere hedef veya üs olmuş; bunca taarruzdan sonra yine de heybetlice bu sarp kayalığın üstüne kurulmuş, yeleli bir arslan gibi Ahıska’yı seyrediyor. Burçları, bedenleri hasar görmüş, içi toz toprak ve taş yığını, sur diplerinde otlar bitmiş... İçindeki tarihî Ahmediye Câmii ve medreseleriyle tarihin kendisine biçtiği kadere kahreden mahzun hâlini hissetmemek mümkün değil. Bu kale, Osmanlı serhaddinin *-bilhassa XVIII. yüzyılda-* en şanlı bekçisiydi. 1828 yılının yine böyle bir ağustosunda Rusların eline düşmüştü.

Kaleyi dolaşıyoruz. Surlara çıkıyor, mahzenlerine göz atıyor, en yüce burçları üzerinden Ahıska’yı seyrediyoruz. Dünya ayaklarımızın altında. Zaman kayıp gidiyor sanki...

Kalenin içindeki binanın kapısına bakıyorum. Bu binanın önündeki levhadan buranın bir tarih müzesi olduğunu anlıyorum. Yanımdaki Acaralı’ya

müzeyi ziyaret etmek istediğimizi bildirmesini söylüyorum. Kapının önünde oturan görevliler elektrikler olmadığını, karanlıkta da bir şeyin görülemeyeceğini söylüyorlar. Zaten elektrikler Ahıska'ya sabah ve akşam saatlerinde şöyle bir uğrar gidermiş!... Birileri kulağıma fısıldamıştı: “*Birkaç dolar göstersen bu müzeyi satın alır gidersin!...*”

Kale surlarının içinde yer alan kırmızı kubbeli Ahmediye Câmii'ne bakıyor ve o yöne doğru yürüyoruz. Bu câmi 1749 yılında Ahıska Atabeklerinden Hacı Ahmed Paşa tarafından yine Ahıskalı ustalara yaptırılmış; İstanbul selâtin câmileri örneğinde, medrese ve sebilli bir ulu câmidir. Türk mimarlığının şaheseri olan bu câmiin ak minaresi, 1828 Rus felâketinden sonra Ruslar tarafından sökülerek Petersburg'a taşınmış ve câmi de kiliseye çevrilmişti. Bir “Ahıska Ağlatması”nda şöyle der:

*Ahmediye minaresi söküldü
Arabaynan Uruset'e çekildi
Hangi Şah vaktinde binan döküldü
Acep kaçındadır sinnin Ahıska?*

Câminin etrafını dolaşıyoruz. Her üç kapısının da kilitli olduğunu hüzünle görüyoruz. Penceresine tırmanıp içeriye bakıyorum. Mihrabı olduğu gibi duruyor. İçi bomboş, bakımsız, sıradan bir yapı gibi... Minaresi sökülmüş, yerine çan kulesi yapılmış! Bu kule de bomboş. Öyle anlaşıyor ki, Ahıska ele geçirildikten sonra bu câmi Çarlık devrinde kilise olarak kullanılmış, Bolşevik devrinde ise kiliseligi de gitmiş.

Câminin batı cephesindeki medreselerine bakınca Erzurum Çifte Minare medreselerini hatırlıyorum. Şimdi burası ot yığınları ile dolu!... Bahçesinde, sonradan buraya taşındığı anlaşılan üzeri Gürcüce yazılı taşlar var. Bunların arasında iki değirmen taşı ve sadece bir tane de İslâm yazısı bulunan taş görüyor, fotoğraf çekiyorum. Bu taştaki yazıyı okuyorum: “**Ey ziyaret eden, bana bir Fâtîha bahşet!**”

Târih-i Medrese-i Münife-i Hacı Ahmed Paşa der-Ahıska³²²

1. Habbezâ âsaf-ı yektâ vü dilîr ü dâna
Ey güzîde halef-i dûde-i hayrû'l-vüzerâ
2. Kangı destûra nasîb olmuş idi böyle eser
İşte ebâ-yı 'izâm işte kibâr-ı kudemâ
3. Eyledi Hazreti Mevlâ kerem-i lutfundan
Böyle âsâr-ı cemîlesini şâyân ü sezâ
4. Ulemâ kadri füzûn oldu zamânında senin
Oldular her birisi şevk ile İbni Sînâ

³²² *Divan-ı Hâzık Efendi, Dersa'âdet 1318 (1900), s. 18.*

5. Enbiyâ vü Resûl'ün vârisi olmuş ulemâ
İstifina diyü ikrâm buyurmuş Mevlâ
6. Nazar eyle nice tefsîrin eder Beydâvî
Tâ ki vâzıhter ola rütbe-i kadr-i ulemâ
7. Anlar (*un*) medrese ta'yîn ü müderris nasbı
İnkırâzı var iken ilmi değil mi ihyâ
8. Sadaka câriye olsa hasenâtı yazılır
Eseri rûy-i zemîn üzre kalınca ber-câ
9. Medrese lîk bulunmaz ana mânend ü misâl
Kasr-ı Firdevs-i cinândır hücerâtı gûyâ
10. Tarhı matbû' vü güzel resmî binâsı muhkem
Sahası sahn-ı İrem künküresi rûh-fezâ
11. Sıdk u ihlâs ile çün oldu bu âsâr-ı celîl
İdelim biz de duâ eyleye makbûl Hudâ
12. Vasfını gûş idicek söyledi **Hâzık** târih:
Yapdı bu medreseyi himmet-i Ahmed Paşa.

1166/1753

Erzurumlu Hâzık Efendi

Câminin meydana bakan cephesinde müzenin önünde büyük bir kayadan yontulmuş bir adam boyu büst görüyorum. Acaralı Temür'e bunun kim olduğunu soruyorum, "*Bilmiyorum!*" diyor. Orada birilerini dolaştıran yaşlı bir adama rastlıyoruz, ona sorduruyorum, "*İvan Cavahışvili; Akademik!*" diye cevap veriyor. Bu, 1937'de Bolşeviklerce öldürülen ünlü Gürcü edibi idi. Gelmiş Ahmediye Câmii'nin bahçesini bekliyor!...

Kaleden mahzunca iniyoruz. Âdeta yeniden mağlûp olmuş bir Osmanlı paşasının hâleti ruhiyesiyle... Arabamıza binip karşı yamaçlara yayılan mezarlığa gitmek istiyorum. Kestirme yol yok. Yine şehire doğru inip, yeniden yokuşlara tırmanmak gerekiyor. Mahâlle aralarına dalıyorum. Aman Allahım bu ne kayalık sokaklar böyle! Nerden vurdum arabayı buralara, diyorum. Neyse Toros buraları da çıkıyor! Şöyle bir bakıyorum mezarlara. Hep Ermeni ve Gürcü mezarları görüyorum. Buradan da mahzunca dönüyorum. Ne yazık ki, sonradan öğreneceğim: Biraz içerilere doğru yürüseymişim Türk mezarlarını görüp taşlarını okuyabilecekmişim...

Ömer, Polis'te başı derde giren Ardahanlı iki tüccarla ilgilenmek üzere bizden ayrılıyor. **Adigön** seyahatini onsuz yapacağız çaresiz. Vedalaşıp ayrılıyor. Yanımda iki öğretmen arkadaş olduğu hâlde batıya doğru gidiyoruz. Bu yol Abastuman yolundan sola ayrılıp Batum'a giden yoldur.

Batum, Ahıska'ya 165 km mesafede. Fakat yol çok berbat. Zaman ve sabır istiyor. Bizim yolumuz nihayet otuz kilometrelik bir mesafedir. Sol kolumuzdan Ahıska'ya doğru akan Koblıyan çayı vadisini takip ediyoruz. Vadinin karşı yamaçlarında **Ude** görünüyor. Burası yeşillikler içinde büyükçe bir köy. Sınır geçişlerinin yasaklanmasından önce rahmetli dedemin doktora gittiğinden bahsettiği köy burasıydı.

Yolun yarısında bizi polis durduruyor. "*Tokumanta!*" diyor. Anlamıyorum. Tekrar ettikçe "*Dokümanlar*" demek istediğini anlıyorum. Arabanın triptiği ve pasaportlarımıza bakıyorlar. Birisi Azerî şivesiyle "*Hara, hara?*" diyerek nereye gitmekte olduğumuzu soruyor. "*Adigön'e!*" diye cevap veriyorum. "*Efendi, sıftah yapalım, dolar!*" demez mi!... "Allah versin!" diyerek yakayı kurtarıyoruz.

Adigön, tarihte Ahıska Eyaletimizin Koblıyan Sancağı merkeziydi. Ondan önce de (1578 öncesi) son Kıpçaklı Atabeklerinin başkenti idi. 1944 sürgününün en acı şekilde yaşandığı yerlerden birine geliyoruz. Mezbelelik içinde, viran bir köy görünümünde Adigön! Daha çarşısına varmadık, ilerleyelim derken öbür baştan çıktık. Bir şey görmedik. Batum yönünden ilçeye girerken yolun sağında bir yarın başında yer alan Rus ve Gürcü harfleriyle yazılı "**Adigeni**" levhasının resmini çekiyorum. İlçe merkezi olan bina sanki harabe. Merkez olduğu da tepesinde dalgalanan Gürcü bayrağından anlaşılıyor. Yoksa başka bir emaresi yok. Gözlerime inanamıyorum. Tarihlerde adı bu kadar geçen yer nasıl böyle olur diyorum. Gelirken geri dönüp bir de derede, çay kenarında yoğunlaşan evlerin genel görünümünü alıyorum. Adigön'ün hepsi bu!

Bu yörede gezmiş olduğumuz eski Türk köy ve kasabalarında nüfusun çok seyrek oluşu dikkatimizi çekiyordu. Kocaman köylerde, kasabalar; üç beş baca tütüyordu... Bin yıllık bu Türk ülkesinde bir tane yerli Türk'e rastlamadık... Yalnız Ömer'den öğreniyoruz ki, bizim gitmediğimiz Aspinza civarına Gürcistan hükûmeti, Acaralıları iskân ediyormuş. Ahıska Türklerinin vatana dönüşüne mani olmada bir bahane olur diye...

Böylece Ahıska yollarındaki yorgun, bitkin yolculuğumuza bir nokta koymanın zamanı gelmişti. Cebimde yedi lari Gürcü parası vardı. Hâtıra olarak saklamağa değer görmediğimden, onları da burada şöyle veya böyle harcamanın yolunu düşündüm. O anda yolun sol kenarındaki topraklıklar içinde benzin satan birinin yanına çektim arabayı. "Benzin, süper?!" dedim. O da "*Haraşo benzin!*" (iyi benzin) diye mukabele etti. Depom doluymuş, boş kısmını da beş lariye doldurdu. Diğer iki larisıyla de Vale'de Borcom suyu alacaktım.

Ahıska'ya dört kilometre yaklaşınca yol çatallaşıyor. Doğuya/sola Ahıska, batıya/sağa Türkiye! Bu noktada gaza bastığım gibi sağa döndüm. Arkamdan bir düdük sesi duyunca durdum. Geri geri geldim. Polis yaklaştı; "*Pas!*" dedi. Pasaportları verdik, arabadan indik indik. Evrakımızı götürüp diğerine verdi.

Bize doğru dönüp “*Kamari, kamari!*” diye seslendi. Bu sözlerle, kemeri sorduğunu anladım “*Az önce benzin alırken çıkardım, yoksa kemerim daima takılıdır!*” dedim. Türkçe anlıyorlar. Arkadaşı, ona bizim yeşil pasaportlarımızı göstererek, “*Diplomatik, diplomatik!*” dedi. Yoksa bunlar da belli ki dolar isteyeceklerdi. Zira kemer meselesi bir bahaneydi. Orda kemer takan kimseyi görmedik. Hatta ben takınca Ömer kızıyordu. “*Buralarda kemer takan bir sensin!*” diyordu.

Artık Türkiye yolundayız. Batıya doğru yol alıyoruz.

Türkgözü kapısına gelince Gürcü tarafındaki ilk demir kapının önünde sıraya girmiş arabaların arkasında değil, en ilerdekinin yanında durdum. Sağımdaki Gürcü arabasından, “*Siz Posoflu musunuz?*” diye bize Türkçe lâf atan adam ilgimi çekti. “*Türkçe konuşuyorsun, sen nerelisin?*” dedim. İndi yanıma geldi. “*Ben Ahıska’nın yakın köylerindenim. Bizde altmış yaşın üstündekilerin hepsi Türkçe bilir...*” diye söze başlamıştı ki, kapı görevlisi bana “*Geç!*” komutu verdi.

Gürcü görevliler, geri dönüşte de sıkıştırdılar. Varsa yoksa dolar! Biz ‘hayır’ deyince küplere biniyorlar. Aldırmadık. Askerin biri de son çıkışta koltuğumun altından fotoğraf makinemi alıp, “*Efendi, peşkeş!*” demez mi... Makineyi kurtarıyorum, bu defa, “*Dolar, beş dolar!*” diyor. Ona da ‘hayır’ diyorum, kasetlere saldırıyor. Olan bizim Ahmet Özhan’ın ilâhi kasetine oluyor. Belki ilâhilerimiz çalınır şimdi o yerlerde!...

XIV. BİR BAŞKA AÇIDAN AHISKA MESELESİ

Ahıska ve çevresi, stratejik bakımdan çok önemli bir konuma sahiptir. Bunu iyi bilen Ruslar, XIX. yüzyıl askerî yürüyüşlerinde, Ahıska’ya ayrı bir önem vermişler ve ele geçirene kadar, yenilgilerden yılmamışlardır. 1828 savaşlarında da, en son alınan yer burası olmuştur. Hatta Rusların, Anadolu içlerine kadar ilerledikleri bu savaşlarda, en çetin mücadeleler Ahıska’da olmuştur. Kâzım Karabekir Paşanın “*bel kemiğimiz*” dediği Kars ve Ardahan, Ahıska’dan önce düşmüştür. Anlaşıyor ki, bu coğrafyanın, Anadolu’nun savunmasında büyük önemi vardır.

Ahıska topraklarının, aslî sahiplerinden arındırılmış hâli, bizim için her zaman tehlike arz etmektedir. Hele buralar, bugün olduğu gibi Ermeni dükalığı şeklinde olursa, yarınki tehlikenin boyutlarını fazla düşünmeye hacet kalmaz.

Ahıska ve çevresi, Ermenistan’ın da ilgi alanındadır. Nitekim, Ermenistan Cumhurbaşkanı R. Koçaryan, Gürcistan Devlet Başkanı Şevardnadze ile

Moskova’da yaptığı görüşmede, Ahıska Türklerinin dönmeleri hâlinde bölgede hoş olmayan olayların meydana gelebileceğini söylemiştir.³²³

Bu sözler, Gürcistan için açıkça bir tehdidin ifadesidir. Hâlbuki buraya Ahıska Türkleri gelse, Ermeni tehdidi de ortadan kalkar.

Eskiden bu bölgede çok az miktarda Ermeni yaşamaktaydı. XIX. yüzyılda cereyan eden Türk-Rus savaşlarında, Anadolu Ermenileri, yüzyıllarca hakimiyetinde insanca yaşadıkları Türk’e ihanet ederek, Ruslarla iş birliği yaptılar. Savaş sonunda da, eski komşularıyla bir arada yaşayamayacaklarını anlayarak Rus ordularının arkasına takıldılar. Ruslar da onları bu bölgeye iskân ettiler. İşte Kafkasya’daki Ermeni nüfusu mevcudiyetinin sebebi budur. Görülüyor ki, tarihî Türk yurdu olan Ahıska ve çevresi, Rus-Gürcü ve Ermeni iş birliği ile bir nüfus değişimine uğramıştır.

Bizim 1996 yılı seyahat notlarımızda belirttiğimiz bu çok önemli nokta, yıllar sonra diğer araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Biz, Ahıska ve çevresinde yaşayan Ermenilerin, Gürcistan hakimiyetine sıkı sıkıya bağlı olmadıklarını, hatta Gürcü parasını dahi kullanmadıklarını yazmıştık.³²⁴

Aradan dört sene geçti. Günümüz araştırmacıları bölgedeki Ermeni varlığı ve faaliyetinin, Türkiye için ne derece tehlikeli boyutlara geldiğini gözler önüne sermektedirler.³²⁵

Bölgedeki Ermeni faaliyetlerinde Rus parmağının olduğunu Gürcü kaynakları da doğrulamaktadır.³²⁶

Durum kısaca şudur:

Ahıska Türkleri, tarihî vatanları olan Ahıska’ya dönememekte, Gürcistan yönetimi katı tutumunu devam ettirmektedir. “*Türk kimliğini bırak, Gürcü kimliğini kabul et!*” dayatması, o insanları kara kara düşündürmektedir. Bu teklifi kabul etmek, yarınları da ipotek altına sokmak anlamına gelmektedir. Türklerin Ahıska’ya dönmesine Gürcülerin yanı sıra, Ermeniler de karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin bu konuya ilgisizliği, Ermenilerin işine yaramaktadır.

Avrupa Konseyi’nin bu ülkeye sunduğu Ahıska Türklerinin dönüş plânı, Gürcü temsilciler tarafından, “*Geri dönenlerin Gürcü adı soyadı ve kimliğini kabul etmesi*” ısrarıyla karşılaşmıştır. Konseyle yapılan toplantıya katılanlardan biri olan Gürcistan Meclisi İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Yelena

³²³ Cumhuriyet gazetesi, 1 Mayıs 1998.

³²⁴ Zeyrek, Y., *Ahıska Yollarında*, Türk Yurdu dergisi, Mart 1997.

³²⁵ Kanbolat, H.-Gül, N., *Kafkasya’da Cavaheti ile Krasnodar Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları*, Stratejik Analiz, S.6, Ekim 2000.

³²⁶ Elbert Batişvili’nin yazısı, Çveneburi, S. 27, 1998.

Tevdoriidze bir Ermeni'dir. Gürcistan Parlamento Başkanı Zurab Zhvania da Ermeni'dir.

Ahıska ve Ahılkelek Ermenileri, Gürcüce dahi bilmemekte, askere gitmemekte ve Ermenistan merkezli eğitim yapmaktadırlar. Kültürel özerkliğin bütün unsurlarına fiilen sahip bulunan Ermeniler, siyasî özerklik yolunda faaliyetlerine devam etmektedirler. Ermenilerin bu bölgeyle yetinmediği, daha kuzeydeki Rusya Federasyonu içinde bulunan Krasnodar bölgesini de nüfuz sahası içine kattığı anlaşılmaktadır.³²⁷

Ermenilere her türlü hakkı veren Gürcü yönetimi, bu insanî hakları Türklerden neden esirgemektedir?

Bakü-Ceyhan boru hattının geçeceği bölgenin Ermenilerle meskûn olması fevkalâde tehlikelidir. Diğer taraftan, Türkiye'nin doğu ve kuzeydoğusu -*eski Sovyetleri aratmayacak şekilde*- Ermenistan'la kuşatılmaktadır.

Ahıska bölgesinde hatırı sayılır bir Gürcü nüfusu bulunmamaktadır. Bu kitabın yazarı, 1996 yılı yazında gittiği Ahıska'da, birçok köyün boş olduğunu görmüştür. Ahıska şehrinde ve Adigön ilçesinde ise resmî devlet görevlilerinin dışında göze çarpar bir Gürcü nüfus görememiştir.

Bugün yarım milyon kadar Ahıska Türkü, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Ukrayna başta olmak üzere Ermenistan hariç Bağımsız Devletler Topluluğu'nun 11 cumhuriyetinde, 4263 yerleşim biriminde göçmen olarak hayat mücadelesi vermektedirler. Stalin mağduru bütün halklar vatanlarına döndüğü hâlde, yalnız Ahıska Türkleri, Gürcülerin insanlık dışı şoven anlayışlarından dolayı vatanlarına dönememektedirler. Bu durum sadece Gürcistan'ın yüz karası değil, insanlığın da büyük ayıbıdır.

1990'lardan itibaren iyice çözülen Sovyet Bloku ülkelerinden Gürcistan, Ahıska Türklerinin vatana dönüş arzularına kulak tıkamaktadır. Ara sıra çıkan: "Dönüşe izin veriliyor!" yolundaki haberlerin bugüne kadar gerçekleşmediğine bakılırsa, Gürcülerin Türkiye'yi nasıl oyaladığı anlaşılır.

"Ahıska Türkleri, 1940'lardaki Stalin sürgünlerinin en şanssız kurbanlarıdır. Son zamanlara kadar Gürcistan, Ahıska Türklerinin geri dönüşü konusunda çok sertti. Şimdi Ahıska Türklerinin tedricen geri dönüşü konusunda plânlar yapılmaktadır. Gerçekten 150-200 bin kişi Gürcistan'a geri dönebilir."³²⁸ deniliyordu. Aradan beş yıl geçti; sonuç değişmedi.

Gürcistan Hükûmeti, Ahıska'dan başka Acaristan'ı da sıkıştırmakta, hatta ekonomik ablukaya almaktadır. Batum limanının ölüm sessizliğine terk edilmesi ve kapasitesinin yüzde onuyla çalışır düşmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir

³²⁷ Kanbolat-Gül, aynı yazı.

³²⁸ Henze, Paul, 1995'te *Gürcistan*, Yeni Forum dergisi, Kasım 1995.

noktadır. Her gün Samsun'dan kalkan 500 Türk tırının ro-ro gemileriyle Poti limanına gelmesi³²⁹, Türkiye'nin Batum-Tiflis tahteravallisinde Tiflis tarafına oturması anlamına geliyor. Bu çok büyük bir hatadır. Kendi ülkesinde azınlık durumunda bulunan Gürcülerin, koca bir Türk Devletini bu şekilde yönlendirebiliyor olması üzüntü vericidir.

Diğer taraftan, gümrük gelirlerinin tamamının Tiflis'e akıtılması amacıyla, Sarp kapısının da aynı şekilde by-pass edilmesi için, maliyetleri Türkiye tarafından karşılanmak üzere Çıldır-Aktaş kapısının açılması konuşulmaktadır.³³⁰ Hâlbuki Türkiye-Gürcistan arasında, Sarp ve Posof-Türkgozü olmak üzere iki kapı mevcuttur. Aktaş kapısının açılması bir taraftan Acara'yı mahrum edecek, diğer taraftan bölgede meskûn Ermenilere ve Ermenistan'a hizmet edecektir.

Diğer taraftan geçim sıkıntısı ve maddî imkânsızlıklar yüzünden, Ahıska'ya komşu Türkiye topraklarında süren batıya göç, bir ân evvel durdurulmalıdır. Yeni projeler üretilmeli, Osmanlı Devleti'nin iskân politikası iyi incelenmelidir.

Görülüyor ki Ahıska meselesi sadece bir avuç mağdur insanın problemi değil, aynı zamanda Türkiye'nin millî güvenlik meselesidir. Devlet erkânı konulara, uzun vadeli millî çıkarlar açısından bakmalıdır.

Hâlbuki Türkiye, Tiflis'le iş birliği yaparak Acara'yı zor durumda bırakacak kararlar almak yerine, Acara kartını akıllı kullanmalıdır.

TBMM İnsan Hakları Komisyonu, 9-13 Aralık 1999 tarihinde Gürcistan'ı ziyaret etmiş, Çeçenistan'da devam eden insan hakları ihlalleri ile ilgili çalışma raporu hazırlamış ve bu raporu yayınlamıştır. Raporda, İnsan Hakları Komisyonu üyesi milletvekillerimizin Ahıska konusunda tek cümlelerine rastlanmamaktadır. Gürcistan muhabbetiyle dolu bu rapor okundukça, bizim siyasetçilerimizin bölge meselelerinden ne kadar uzak oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Gürcülerin kendi menfaatleri konusunda ne kadar hassas oldukları gözden kaçmamaktadır.³³¹

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından çıkarılan *Ahıska Türklerinin Kabul ve İskânına Dair Kanun* gereğince bir grup insan getirilerek Iğdır'a yerleştirilmiştir. Bu küçük jestin, ıstırap çeken Ahıska Türklüğünün tarihî yarısını saramayacağı açıktır. Nitekim diğer bir kısmı da kendi imkânlarıyla Türkiye'ye gelip, şurada burada perişan vaziyette hayat mücadelesi vermektedir. Bu insanlar, vatandaşlık hakkı alamadıklarından, ikamet, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik problemleri günden güne artmaktadır. Üniversite

³²⁹ Zaman gazetesi, 27 Temmuz 2000.

³³⁰ TBMM İnsan Haklarını İncelem Komisyonu, *Çeçenistan İli İlgili Çalışma Raporu*, Şubat 2000.

³³¹ Aynı kaynak.

mezunu birçok Ahıskalı, tahsili ve mesleği ile ilgisi olmayan sıradan işlerde, asgarî ücretle çalışmaya mecbur kalmaktadır. Bu durum onlar üzerinde ezici bir etki yapmaktadır. Meselâ tıp tahsili yapmış bir hanım, küçük bir ücret karşılığında terzinin yanında çalışmaktadır.

Bugüne kadar Türkiye'nin, Ahıska kapılarının açılması için ciddi çabalar harcadığı söylenemez.³³² Bu tutumdan vazgeçilmeli, hiçbir maddî taahhüde girmeden bu mazlûm insanların kendi topraklarına dönmeleri sağlanmalıdır. Onlar için önemli olan, kendi kimlikleriyle gelmeleridir. Geldikleri ata yurdunu şenlendireceklerinden kimsenin şüphesi olmamalıdır. Onlar, Türkiye'den maddî yardım beklemediklerini defalarca açıklamışlardır.

Gürcistan'ın bu konudaki katı tutumundan vazgeçmesi sağlanmalıdır. Avrupa Konseyi gündeminde olan konuyla ilgili olarak hassas ve istikrarlı olması gereken Türkiye, meselenin kısa zamanda çözülmesi için ağırlığını koymalıdır.

Eski Sovyet ülkelerinde yaşayan Ahıska Türklerinin çocukları yatılı okullara ve gençleri üniversitelere getirilmeli; onlara kendi ana dilleri olan Türkçeyle eğitim imkânı sağlanmalıdır. Yüksek öğrenim kontenjanları artırılmalıdır. Türk topluluklarıyla ilgili kurumların basın yayın organlarında onlara da yer verilmelidir. Türk dünyasının geleceğinde, Ahıska Türklerinin büyük rol oynaması mümkündür. Bu imkân, göz ardı edilmemelidir.

Türkiye, bu toplumu artık görmelidir. Ahıska kapılarının açılması için gereken diplomatik çabalar, ısrarla sürdürülmelidir. Diğer taraftan da uçsuz bucaksız coğrafyalarda, dost akraba ve kendi toplumundan ayrı yaşayan bu insanların problemlerini iyi anlamalıdır. Anadolu Türklüğü, Ruslarla yüzyıllarca savaştı. Ahıska Türklüğü, Anadolu Türklüğünün ateş hattı olan Rus sınırını yüzyıllarca cansiperane korudu. Bugün sıra Anadolu Türklüğündedir.

Türkiye'nin Kafkasya ve Türkistan yolunun geçtiği Gürcistan'ı gücendirmemeye dikkat ederken, Gürcüler bu tutumu alabildiğine sömürmekte ve istismar etmektedirler. Hâlbuki, Gürcistan Türkiye'ye muhtaçtır. Maalesef konu tek taraflı bir menfaat hesabıyla ele alınmaktadır.

Ne yapılmalı?

Gürcistan'la oturulup konuşulmalı, gerekirse müeyyide uygulanmalıdır. Gürcistan'la konuşulacak çok şeyin olduğuna inanıyoruz.

Siyasîlerimiz, ilim ve kültür çevrelerimiz, taşıdıkları sosyal sıfatlara uygun hareket etmeli, aklın ve ilmin kriterlerini kullanmalıdırlar. Devlet adamlarımız, bugüne kadar Ahıska meselesini Gürcü devlet adamlarıyla hep “*rica, temenni*”

³³² Kanbolat-Gül, aynı yazı.

üslûbuyla konuştular. Hâlbuki bu mesele, önemli bir kart özelliğine sahipti; lâıykıyla değerdendirilemedi.

Gürcülerin, 1800'lı yılların başında ülkelerine getirdikleri Rusların, neler yaptığını kendileri iyi bilirler. Gürcistan'ın, dost Türkiye'nin önemini anlaması gerekir. Aynı coğrafyada, iyi komşuluk ilişkilerinin, Gürcistan için de hayati önemi vardır. Bizim yolumuz oradan geçiyorsa, onların yolu da buradan geçiyor.

XV. AHISKA MESELESİNİN ÖZETİ *

Ahıska Türklerinin asil torunları, bugün yer yüzünde, yakın geçmişte yurdunu kaybederek yersiz yurtsuz kalmış olan tek halktır. Onları bu hâle koyan zâlimler, zulümlerini anladılar, fakat yarayı saracak bir şey yapmadılar. Daha düne kadar aynı sancağın altında yaşayan bizler ise, haritalarlarda Ahıska'nın yerini bilmiyoruz. Varlıklarını da, 1989'da uğradıkları son zulmün bir perdesi sahneye konunca öğrendik. Kamuoyu ve basındaki bulanık ifadelerden anlaşılıyor ki, onlardan haberdar olmakla beraber, daha onları öğrenmiş, anlamış değiliz.

1996 yazında Ahıska ve yakın çevresini dolaştım. Gezi notlarımı yazıp çektiğim resimlerle beraber çok değerli bir gazetemize gönderdim. Gazetede yazının üçte birinin kırıldığını ve o hâlde yayınlanacağını haber aldım. Derhâl yazımı geri istedim. Üstü çizilen yerleri ibret nazarlarınıza sunmak isterdim; fakat neye yarar ki... Şunu ifade edelim ki, Gürcistan'ın despot tutumunu sürdürmesi için, onların güzel hatırları kırılmasın diye, bizim yerinde tespitlerimizin üstü çizilmiştir. Bu gezi notlarının tamamı bir dergide yayınlandı.³³³

Fergana hadiselerinden sonra kaleme aldığım yazılar 1990'da yine bir başka değerli gazetemize intikal etti. Bu defa da Fergana provakatör ve katilleri gücenir diye yazılarım altı ay bekletildi. Hepsini geri alıp başka bir değerli gazetemize verdim. O da işine gelecek, çeşni olacak kısımlarını Almanya ve Azerbaycan nüshalarında yayınladı. Böylece Türk kamuoyunun bilgi sahibi olması engellendi. Birileri de meseleyi *-yine çeşni olsun diye-* istedikleri gibi işlediler.

* Bu yazı, 14 Kasım 1996 tarihinde Ankara'da Türk Dili Kurumu konferans salonunda verilen konferansın metnidir. Ayrıca, *Yeni Türkiye* dergisinin *Türk Dünyası Özel Sayısı*'nda (Temmuz 1997) neşredilmiştir.

³³³ Türk Yurdu dergisi, S. 115, Mart 1997.

Ahıska Türklerine kimi Gürcü'dür dedi, kimi dönmüşlerdir dedi, kimi de onları bir azınlık olarak gördü. Kitabımda bunları anlattım. Daha sonra gördüğüm Osmanlıca kaynaklarda okuduklarımı da ilâve ederek, müsaadenizle Ahıska'nın tarihî geçmişinden kısaca söz etmek istiyorum.

Ahıska, Türkiye'nin kuzeydoğusunda Ardahan ilinin Posof ilçesiyle yakın komşudur. Türkgözü sınır kapısından 15 kilometre mesafededir.

XII. yüzyıldan itibaren kuzeyden gelen Kıpçak Türklerinin buraları yurt edindiği bilinmektedir. Kıpçaklar bir ara aynı dini paylaştıkları Gürcistan'ın devlet ve ordu yönetiminde etkili olmuşlar; sonra Safevîlere ve İlhanlılara tâbi ilbeylikleri kurmuşlardır.

Tarihî kaynaklar, onlardan önce de buralarda Türklük ve Müslümanlığın olduğunu haber veriyor. Ancak bölgenin idarî hâkimi olan bu Kıpçak Atabekleri 1578-Osmanlı fethiyle Müslüman olmuşlardır. Bölge halkı yüzyıllardır orada yaşayan, medeniyet ve beylikler kurmuş Kıpçak Türklerinin torunlarıdır. Bugün Erzurum, Artvin ve Ardahan ahalisi ile Ahıska ve çevresinin mazlûm halkı aynı kökten gelmektedir. Kıpçak Atabekleri ailesinin şeceresi bugün elimizde bulunmaktadır.³³⁴ Kaldı ki, bu aileden yetişip İstanbul Belediye Başkanı, ilim adamı, mühendis ve ordumuzda subay olmuş çok değerli insanlar vardır.

Ahıska Bölgesi, 1267-1578 yılları arasındaki yarı bağımsız ilbeylikleri devrinden sonra III. Murad devrinde 9 Ağustos 1578 tarihinde Safevîlere karşı kazanılan Çıldır Meydan Muharebesinden sonra *Serdar Lala Mustafa Paşa* tarafından Osmanlı Devleti'ne katılmıştır.

1828 yılı yazında Moskof eline düşünceye kadar 250 sene boyunca Çıldır Eyaleti'nin merkezi olan Ahıska Vilâyetinin 21 sancağı vardı. Bugün bu sancaklardan on biri bizde, dokuzu Gürcistan'dadır.

Ahıska ve çevresinden bahsederken, Rusların Kafkasya'yı istilâsını hatırlamamak mümkün değildir. Ruslar, XIX. yüzyıldan itibaren Kafkasya'yı ele geçirme faaliyetlerine büyük bir hız verdiler. Daha 1800'lü yılların başında Avaristan, Bakü, Derbend, Gence-Karabağ ve Kuban hanlıklarını yıktılar.

1807 yılında *Kont Gudoviç*, 1810'da da *Kont Tormazof* Ahıska'ya saldırmış, muvaffak olamadan geri çekilmek zorunda kalmışlardı. 1816 yılında kanlı *Yermolov* Kafkasya'ya başkumandan olarak gönderildi. Onun temel düşüncesi, ne olursa olsun bütün Kafkasya'yı kısa zamanda Rusya'nın bir parçası hâline gelmeliydi. Bu amaç uğrunda çok kan döken Yermolov, amacına ulaşmadan Kafkasya'yı terk etti. Onun Kafkasya'daki faaliyetlerini anlatan

³³⁴ Özder, M. Âdil, *Tarihte Çıldır Atabeyleri*, Erzurum 1971.

Rus askerî tarih yazarları, “*Yere düşene vurulmaz, sözü Ruslar tarafından asla hatırlanmadı!*” demektedirler.³³⁵

1827 Martında, yine Rus ifadesiyle, “*Eğer elinden gelse, ayağının altında ot bitmesine bile izin vermeyecek derecede bir zâlim*” olan **Paskieviç** Kafkasya’ya başkumandan olarak tayin edildi.³³⁶

Osmanlı Devleti, 1826’da Yeniçeri ordusunu kaldırmış ve yeni talimli askerini henüz çoğaltamamıştı. 1827’de Navarin felâketiyle donanması yanmış bulunduğundan zayıf bir hâldeydi ve Yunan-Mora isyanıyla meşguldü. Böyle bir zamanda 26 Nisan 1828’de Ruslar Osmanlı Devleti’ne karşı savaş ilân ettiler.

14 Eylül 1829 Edirne Muahedesi’ne değin bir yıl beş ay sürecek muharebelerden geriye, düşmanın ebediyyen unutulamayacak insanlık ayıpları ile bizim de bugüne kadar saramadığımız yaralar kaldı.

Bu savaşta Rusların esas gayesi, Boğazları ele geçirmek ve güneyde İskenderun Körfezi’ne ulaşmaktır. Sıcak denizlere inme ülküsü yolunda Türkiye topraklarını işgal için Ahıska çok önemli bir stratejik noktada bulunmaktaydı. Onun içindir ki, halk şiiri incilerinden birinde:

*Ahıska gül idi gitti
Bir ehli dil idi gitti
Söyleyin Sultan Mahmud’a
İstanbul kilidi gitti*

deniliyor ve Ahıska, “*İstanbul kilidi*” olarak niteleniyor. Nitekim 1828 Ahıska felâketinden sonra Ruslar Türkiye topraklarında İstanbul’a doğru kolayca 500 km’lik yol kat etmişlerdir. Önce Kars’a hücum etmekle Erzurum ve Trabzon’dan Ahıska’ya gelecek kuvvet ve ikmal maddelerinin yolunu kesmeyi amaçlamışlardır.

O zamanlar -1828’lerde- Türk hududu Poti ve Suram dağları üzerinden Borcom-Azğur geçidi ile Meskian gölleri arasından Arpaçay’a uzanıyordu.³³⁷

Cengaver halkı ile Ahıska şehri ve kalesi, Kür vadisini müdafaa ediyor, böylece Türkler, mukavemet noktasını ellerinde bulunduruyorlardı. O devirde Ahıska Doğu Türkiye’de Erzurum ve Trabzon’dan sonra en önemli şehirdi. Birkaç bini Hristiyan Gürcü ve Ermeni olmak üzere 50.000 nüfuslu, canlı bir ticaret merkezi olan Türk şehriydi.³³⁸

³³⁵ Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya’yı İstilâsı ve Şeyh Şamil*, (Çev.S.Özden), İstanbul 1989, s. 208.

³³⁶ Age. s. 197.

³³⁷ Allen, W.E.D.-Muratoff, P., *Kafkas Harekâtı*, Ankara 1966.

³³⁸ Günümüzde 25.000 civarında nüfusu olan ve yıkıntı görüntüsünde bir ilçedir.

Kars'ın zabtından yirmi gün sonra Rus ordusu sefer plânının ikinci maddesi olan Ahıska'nın işgali için Ahılkelek'e doğru harekete geçti. Ahılkelek'in bin nüfuslu ahalisi emsalsiz azim ve metanetle savundukları kaleyi teslimle, esareti kabule mecbur kaldı. O esnada *Serasker Köse Mehmet Paşa*nın ordusu Ardahan'dan geçip Ahıska'nın imdadına gitti. 16 Ağustosta Ruslar Ahıska altında Kür ırmağı sahilinde kondular. 21 Ağustosta gece yarısı şehre hücum, kaleye şiddetli top ateşi ve çevirme hareketine karar verdiler. Bundan haberdar olan Türk kuvvetleri şiddetli ateşe başladı. Sabah karanlığından öğleden sonraya kadar Ruslar direndiler. İkinci vakti ateş kesildi.

Kısa bir zaman sonra taarruza başlayan Ruslar, şiddetli top ateşiyle ve müteakiben kılıçlarla yapılan çatışmalardan sonra Türk mevzileri Rusların eline geçmeye başladı.

Türkler, Rusların teslimiyet teklifine karşı din ve namus uğrunda ölmeyi tercih ettiklerini cevaben bildirdiler.³³⁹

Ahıska halkından 10.000 kişilik cengaver ve yiğit gönüllüler, Türk askerinin yanında savaşıyordu. Esasen şehir halkı, eskiden beri sürüp gelen Ahıska'nın istilâsının mümkün olmadığına dair kesin bir kanaate sahipti. Öyle ki bu kanaatlerini, "*Siz, gökyüzündeki ayı, Ahıska'nın câmîsindeki hilâlden çok daha kolaylıkla söylebilirsiniz!*" sözleriyle ifade ediyorlardı.³⁴⁰

26 Ağustos taarruzunda kalede bir gedik açıldı. Bu gedikten kaleye giren Ruslar kuzey burcunu işgal ettiler. Türklerin yiğitçe hücumları sonuç vermedi. Zira Rusların mağlûbiyetlerine ramak kalmışken Kazak kumandanı Zevikof'un o esnada harbe yetiştirdiği toplar sayesinde kabristan Rusların eline geçti. Bir imdat kuvveti daha alan Ruslar, kilise ile şehrin bir mahallesini de ele geçirdiler.

Gece karanlığı çökünce Ruslar tarafından şehirde yangın çıkarıldı. Bizzat başkumandan Paskieviç, yangın alevlerinin mümkün olduğu kadar etrafa yayılması için gayret gösterilmesini emrediyordu. Bu yakma gayretleriyle şehir alevler içinde kalıyor, her sokakta yangın ve her haneye ayrı hücum olduğu hâlde *-her hane ayrı bir kale hükmünde olmak üzere-* kale savunmacıları ve halkta mukavemet gücü kırılmıyordu. Bunu Rus askerî tarihçileri, "*Bir adım ilerlemek için Rus askerlerinin seller ile kan akıtması icap ediyordu!*" şeklinde ifade etmektedirler. Yine onlar o geceyi anlatırken diyorlar ki, "*Ahıska erkeklerinin yiğitlik ve fedakârlığını tasvir etmek lâzım değildir. Onların o esnada hiçbir yerde misli ve menendi görülmemiş bir tarzda ateşe atılan kadınlarını hatırlamak hadisenin tasvirine kafidir...*"

³³⁹ Ahmed Muhtar Paşa, *1828-1829 Türkiye Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, İstanbul 1928, s. 225.

³⁴⁰ Baddeley, age. s. 202.

“Türk kadınları, ellerinde kılıç bulunduğu hâlde, Ruslar üzerine arslanlar gibi hamle ve hücum ederek muharebede sebat ediyorlardı. Çaresiz kalan gaziyeleer yine diri olarak Ruslara teslim olmayı kabul etmeyip, esaret felâketine maruz kalmaktansa kendilerini diri diri yangın alevleri içine atıyorlardı. Alevlere gömölüp cesetlerini kül, ruhlarını Cenab-ı Hakk’a teslim ediyorlardı.” (Dikkat buyurulsun bu ifadeler Rus generali Karopatkin’in kaleminden çıkmıştır!)

“Bu yürekler paralayan faciaya, General Paskieviç tarafından verilen emirlerin yol açtığı Rus tarih yazarlarınca yazılmasıyla, onun adının her insaf ve merhamet sahibi tarafından ilelebet lânetle anılacağına şüphe yoktur.” demektedir.³⁴¹

Yanarak kül hâline gelmiş ve bir viraneye dönmüş şehir, sabahleyin Rusların elinde idi. Köse Mehmet Paşa da 28 Ağustos günü sabahı şartlarını görüşerek kaleyi Ruslara teslim etti.

1828 Ahıska muharebelerini anlatan Osmanlı tarihçilerinin ifadelerini burada aynen aktarmak istiyorum. *“Ahıska halkı, Türk celâdet ve kahramanlığını Ruslara göstermişler; dünya savaş tarihinde Türklere en büyük bir celâdet sahifesi açan Ahıska kalesi savunmasında -Rus askerî yazarlarının dedikleri gibi- kadınları dahi Ruslar tarafından her yeri ateşlere verilen şehir mahallelerinin taraf taraf göklere ser çeken müthiş alevleri, yağın kıvılcımları arasında azap melekleri gibi yalın kılıncı ellerinde, dökölmüş saçları omuzlarında bulunmak üzere rast geldikleri Rus askerlerinin üzerine “Jan-Dark” gibi ilahî müthiş bir yığitlikle atılıyorlar, kanlara bulanarak, ateşler içinde yanarak, vatanları uğrunda tatlı canlarını Cenab-ı Erhamerrahimîn’e teslim ediyorlardı...”³⁴²*

Kahraman Ahıskalılar, Türkiye Devleti’nin askerî namusunu, bu seferde korumuş, Ruslar katliâm ve yangın gecesinin ertesi günü zaptettikleri kale adına, kanlara bulanmış enkaz ve kül yığınlarından meydana gelen bir harabe görmüşlerdi.

Kaleyi kuşatarak açlık ve çaresizlikle teslime mecbur etmek mümkün iken, Ahıska’yı ahalisiyle cayır cayır yakarak ele geçirmek hakkındaki emir ve şiddetli muameleler, askerlik ve insanlık tarihi bakımından tüyler ürpertecek derecede vahim ve vahşiyane bir keyfiyettir.

Bu zâlim Paskieviç, 1854 Silistre savunmasında bir Türk güllesinin darbesiyle yaralanmış, hayli azap çektikten sonra 1856’da ölmüştür.

³⁴¹ Ahmet Muhtar Paşa, age. s. 229.

³⁴² Ahmed Muhtar Paşa, age. s. 238.

Yine bir Osmanlı tarihçisinin ifadesiyle, *Ahıska kalesi tarihte ilelebet hayretle okunacak harikalar göstermiştir. Bu harikaları İstanbul'daki akıllı, âlim ve bilgi geçinen Bâb-ı Âli'nin bunak ricali öğrenip anlayamamış; kalenin kahramanca müdafaasından etraflıca haberdar olamamıştı.*

Ahıska'nın düşmesinden sonra Ardahan mukavemetsiz alındı. 1829 Şubat ve Nisanında yapılan Türk seferleri de sonuçsuz kaldı. Aynı şekilde Acaralıların Ahıska'yı Moskof elinden kurtarmak için giriştikleri hücum ve kuşatma hareketlerini de burada şükranla anmalıyız.

Ahıska'nın düşüşü Ruslar için Erzurum'un kolayca ele geçirilmesine yol açmış ve onlara Anadolu kapılarını açmıştır. 9 Temmuz 1829'da Ruslar hiçbir kurşun atmadan Erzurum'u da zaptettiler.

14 Eylül 1829'da Ruslarla şartları çok ağır olan Edirne Muahedesi imzalandı. Muş, Erzurum, Kars ve Ardahan'dan çekildiler; Ahıska, Abhaz ülkesi, Kırım, Anapa ve Poti gibi iskele şehirleri savaş tazminatı olarak Ruslara bırakıldı. Böylece Türkler, Kafkasya'daki beynelmilel müeyyideleri Ruslara bırakmış oldular.

Bu muharebelerde Ruslara yardım eden *Türkiye Ermenileri* de geri çekilen Rus kuvvetlerinin ardından giderek, o zamanlar nüfusunun çoğu Türk olan Erivan ve Ahıska şehirlerine yerleştirilmişlerdir.

Ahıska faciası sadece tarihlere değil, halk şiirinin en içli parçalarına da konu oldu. Koçaklamalar, uzun uzun destanlar, ağlatıcı ağıtlar yazıldı. Bu manzumelerde Ahıskalıların cengaverliği dile getirilirken bazen Serasker suçlanır, bazen paşalar yerilir, bazen de hainlerden söz edilir. Bir manzumede:

*Azğur Boğozunda kavga kuruldu
Çok hayin beylere altın verildi
Şehir talan oldu evler yarıldı
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.*

*Yediden yetmişe andı içtiler
Yurt namus uğruna candan geçtiler
Dönmeler cepheden hemen kaçtılar
Vay ki harap oldu güzel Ahıska...*

*Seraskerin ömrü günü kesilsin
Köse Paşa sakalından asılsın
Mustafa Bey kara yere basılsın
Vay ki harap oldu güzel Ahıska.*

Denilirken, başka bir manzumede de:

Paşalar elbir olmadı

*Hayini çok, hâl bilmedi
Bir yerden imdat gelmedi
Kaldı Moskofo Ahıska.
Üç gün üç gece od yağdı
Ne gün gördük ne ay doğdu
Sağ kalanı duman boğdu
Kaldı Moskofo Ahıska...*

Bütün bunca felâketlere rağmen Türkiye'den umudu kesmiyorlar:

*Padişah'tan ferman olur
Şanlı ordu yine gelir
Bu yerleri tamam alır
Kalmaz Moskofo Ahıska...*

Burada şunu belirtmeliyiz ki, Türk ordusu kumandanı ve paşaları hakkındaki bu sözlerin, halkı kendi ordusuna karşı kışkırtma maksadıyla yapılan Ermeni propagandasından kaynaklandığı da rivayettendir.

Merhum Topçu Feriki Ahmed Muhtar Paşa diyor ki, “*Mukaddes cumhuriyetimiz bârekallah Türklüğün her eksikliğini tamam, her şeyini ikmâl ve ihyâ ediyor. Elbette müessir ve mefâhir ecdâdı dahi ihyâ edecek ve hiç şüphe yok ki, bir gün gelecek muazzam Türk milleti adına can cömertliği ederek, insanlık tarihinde emsâli görülmedik arslanca müdafaada bulunan Ahıska mücahitleri ve mücahideleri, gazi ve gaziyeleleri adına münasip bir yerde muhteşem ve muazzam bir âbide dikilecektir.*”³⁴³

Bu övülen muharebelerin üzerinden 173, bu sözlerin üzerinden de 73 sene geçti! Biz ne bir âbide diktik, ne de onların hakkında tek satır yazdık ve okuduk! Aksine onlardan kalan hâtıralar da bundan 56 sene önce sürüldüler ve bir kısmı da öldürüldüler!

Kırım Savaşı zamanında, (12 Kasım 1853) Türk ordusu Ahıska'da Rusları bozdu. Bu zafer yıllardır esaret hayatı yaşayan Ahıskalıları kurtuluş umudu verdi. İleri gelen ve eli silâh tutanları bayrağımızın altına koşarak ordumuza erzak ile mal vermek ve savaşa katılmak üzere seferber oldular. Bu sevinç de çok kısa sürdü. Tiflis'den gelen Rus kuvvetleri 19 Kasım'da Azgur boğazını geçerek Ahıska'ya saldırdılar. 26 Kasım'da Ahıska tekrar Moskof eline düştü. Yine katliâm ve yağmalarla şehir harap edildi.

Enver Paşanın Sarıkamış hareketi esnasında da ümitlenen Ahıskalıları 1914'te ordumuzun ilerlemesine umut destanları söylediler. İşte Ahıskalı Şehrî'nin uzun destanından iki dörtlük:

Efendiler müjde müjde sizlere

³⁴³ Ahmet Muhtar Paşa, age. s. 238.

*Karşılarınız Al-Osman'ı beraber
Huda emeğimiz vermesin zaya
Yardımcımız keremkânı beraber
Bizim yardımcımız şahların şahı
Kırın kâfirleri yoktur günahı
Yaşasın Padişah İslâm penahı
Sultan Reşad, Hamid Han'ı beraber.*

Anadolu Türklüğünün öz ve temiz bir eski serhat kolunu teşkil eden Ahıskalılar, 1918 baharında teşkilâtlı bir şekilde yerli gönüllülerin mücadelesiyle Ermeni, Gürcü ve Moskoflardan kurtuldular. Gürcistan'la yapılan 1918 Batum Muahdesi'yle Türkiye'ye katıldılar.

1919 Nisanına değin Gürcistan ordusuna karşı Halit Paşa ile Ahıskalı Mühendis Osman Server Atabek önderliğinde Ahıska'yı savundular. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla sınırlarımızın dışında kaldılar.

İkinci Dünya Harbi'nin galibiyet sarhoşluğu içindeki Stalin, Boğazlarla Kars ve Ardahan'ı Türkiye'den talep eder. Kendisi Gürcü olduğu için, Gürcülerin güneybatı Gürcistan olarak gördükleri Giresun'a kadar Anadolu topraklarını ele geçirme sevdasında idi. (1995'e kadar Münih'ten yayın yapan Amerika'nın hürriyet radyosu (RL) Gürcü bölümünde bu emellere uygun büyükçe bir haritayı bizzat gördüm) Stalin, Anadolu'ya saldırıyı hayal ettiği bir dönemde önünde engel teşkil edeceğini düşündüğü bu kahraman halkı, 15 Kasım 1944'te yerinden yuvasından sökerek yük ve hayvan vagonlarıyla Orta Asya ülkelerine sürdü. Eli silâh tutanları cephede olan bu insanların binlercesi yollarda soğuk, açlık ve hastalıktan öldü. Kalanları da bin bir zulüm ve sefaletle yabancı diyarlara döküldüler. Orada da kamp hayatına mahkûm edildiler. SSCB Yüksek Sovyeti 1956 yılında bu gözetim hayatına son verdiyse de Gürcistan Hükûmeti nüfus sıklığı ve toprak yetersizliği gibi sudan sebeplerle dönüşü izin vermedi.

1958'den itibaren vatana yakın olmak maksadıyla Azerbaycan'a gelenler oldu. Bir yandan buralarda yurt yuva kurarken, bir yandan da vatana dönüş için müracaat ve mücadeleye başladılar. Maalesef bir sonuç alamadılar. 1989 yılında Özbekistan'da vukua gelen ve Fergana'da başlayıp yayılan kırıncı faciası, onlar için ikinci bir Stalin felâketi oldu.

Stalin öyle hesap ediyordu ki, Ahıskalılar gittikleri yerlerde yaşayan Müslüman Türk boyları arasında erir giderler; böylece bu topraklar Gürcülere kalır.

Ama görüyoruz ki, bu insanlar dimdik ayakta!

Ahıska Türkleri sürgün edildiği zamanlar, Türkiye ne yapmıştır, ne demiştir bilmiyoruz. Bildiğimiz bir şey varsa o da, o sürgün hengâmesinden kaçıp

Türkiye'ye sığınan birkaç kişi tutuklanıp yıllarca Sovyetlere iade edilme korkusuyla yaşamıştır. Basınımızda da izlerini bulamadım. Sadece 1971 yılında vatana dönme mücadelesi veren Ahıskalıların önde gelenleri Moskova'da tutuklanınca Hürriyet gazetesi, "*Gürcü Türklerinin lideri tutuklandı*"(!) başlığıyla bir haber veriyor! Aynı günlerde Son Havadis de bir İngiliz dergisinden kırık dökük şeyler aktarıyordu. Zamanın Türkiye Başbakanına yazdıkları mektup da son yıllarda malûmumuz olmuştur. Yani Türkiye, bu halkı, bu bölgeyi ve bu zulmü bilmiyordu!

Nihayet 1989 yılında Özbekistan'da Fergana'da başlayıp dalga dalga yayılan ilk çağın kabile saldırılarına benzer cinayetlerle Ahıskalıların varlığı duyuldu. Bu saldırılardan sonra yüz bin civarında insan Özbekistan'ı terk etmek zorunda kaldı. Şimdi onların her biri bir yerde çile çekmektedir.

Nihayet hükûmetimiz, Ahıskalıların kabul ve iskânına dair kanun çıkardı! Bir kısım aileler getirilerek Iğdır'a yerleştirildi. Bu mazlûm insanlara umut verildi. Üzerinden yıllar geçti. Henüz yara kanamaya devam etmektedir.

1995 Kasımında sürgünün 51. yıldönümü münasebetiyle Türk Dil Kurumunda düzenlenen konferansta kendi adına okunan mesajında o zamanın Devlet Bakanı şunları söylemişti:

"Benim de katıldığım, Sayın Cumhurbaşkanımızın Gürcistan ziyaretleri sırasında, Ahıska Türklerine ilişkin haksızlığın bir ân önce giderilmesi sözü en yüksek seviyelerde ele alındı..." "...Ayrıca emrimdeki ekipleri Gürcistan'a göndererek bizzat Ahıska bölgesi ve Gürcistan devletinin Ahıska Türklerini yerleştirmek istedikleri Tiflis yakınındaki bölgelerde incelemeler yaptırdım. Uluslar arası kuruluşlarla temaslar başlattım. Meselenin makul ve sür'atli bir çözümünü bulacağız. Bu ızdırap bitecektir..."

Dikkat edilirse bu sözlerde Ahıska'dan bahis yoktur; "*Yerleştirilmek istenen Tiflis yakınları*"ndan söz ediliyor. Bugün bu meselenin hangi safhada olduğu bizce malûm değildir. Bildiğimiz şey ise, bu millî yarada sür'atle kan kaybettiğimizdir.³⁴⁴

Türk ülkelerinde yaşayanlar, bir yandan ecdat ocağından ve hâtıralarından uzaklığın acısı, bir yandan da Fergana benzeri bir cehennemî azabı yaşamının korkusu içinde yaşamaktadırlar. Daha kötüsü ise, Rusya ve Ukrayna gibi uçsuz bucaksız Hristiyan ülkelerinde, işsiz güçsüz, sığıntı olarak yaşayanların hazin durumlarıdır. Bütün vatandaşlık haklarından mahrum bu insanların doğum, ölüm, evlenme, okul, düğün dernek vs. gibi sosyal meseleleri ne olacaktır, düşünabiliyor musunuz? Rusya Federasyonu'nun bir Rus kasabasında yaşama

³⁴⁴ Bu tür vaatler veya şayialar, Gürcülerin oyalama taktiğinden başka bir şey olmadığı yıllar geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Yeni yüzyılın eşiğinde, değişen hiçbir şeyin olmadığını görüyoruz. Zira onlar, bölgede bir Türk nüfusu istemiyorlar.

mücadelesi veren bir babanın feryadı şöyledir: “İki kızım, iki oğlum var. Hepsi evlenme çağında. Ben bunları kiminle evlendireceğim? Söyleyin, birbirleriyle mi evlendireyim?” Tüylerimizi diken diken eden bu feryadı duyan, üstüne düşeni yapmalıdır.

Ömrünü Özbekistan’da geçirmiş, alın terini o ülkeye akıtmış ve emeklilik hakkını elde etmiş, günün birinde de canını kurtararak kaçmış insanlar, şimdi Hristiyan kapılarında beş parasız, muhtaç vaziyette hayat mücadelesi vermektedirler. Bu hangi vicdana sığar...

Ankara’da kendisiyle konuştuğum bir Özbek aydını bu meseleleri hiç umursamadan dudak bükerek karşıladı. “Özbekistan’ın şu bu Türkler gibi bir meselesi yoktur. Özbekistan Özbeklerindir! Orada Özbekçe konuşup, Özbek gibi yaşayanlar, Özbekler gibi haklardan faydalanırlar!” diyordu. İşte onların kardeşlik anlayışları budur. Bu anlayışlarından mazlûm Kırım Türklerinin de muzdarip olduğunu biliyoruz.

Önce aslî sahiplerinin en tabîî hakları olduğu cihetle, sürgün acıları dindirilmeli; bu insanlar medenî hak ve hukuklarının iadesiyle kendi ata yurtlarına dönmelidirler. Türkiye bu konuda Gürcistan’a bir iyi niyet hey’eti göndermelidir. Ahıska’nın bir kısım köylerini görme imkânı buldum. Bu köyler, sahipsiz ve metruk bir hâldedir... Yemyeşil araziler ekilmemiş dikilmemiş vaziyettedir. Agara, Azgur, Ahıska, Varhan, Abastuman ve Adigön’ü gördüm. Bu topraklar, sürgün evlâtlarını kabule amadedir. Yeter ki, Nemrutça düşünceler kafalardan çıkarılsın. Eğer Gürcistan resmen reddederse, BM üyesi olan bir ülkenin tutumu, milletler arası mahfillere götürülmelidir. Bu konuda iki taraflı tarihî antlaşmalara imza koymuş Rusya ile de görüşmeler yapılabilir. Bu hukuk ve insanlık ayıbına son verilmelidir. Ukrayna’nın Kırım Türklerine gösterdiği tolerans, Gürcü hükûmetine örnek olmalıdır.

Eğer yetkililer bunun mümkün olamayacağını, sonuç alınamayacağını düşünüyorlarsa kamuoyuna sebepleriyle açıklanmalıdır. Ki, o mazlûmlar boş yere ümitle beklemesinler. Böylece Türkiye’ye kabul ve iskâna dair kanun işletilmeli, icapları yapılmalıdır.

Şu veya bu vesilelerle Türkiye’ye gelebilmiş Ahıskalılarının sıkıntıları vardır. Yüz elli senedir kalplerinin sevgisiyle çarptığı ayyıldızlı hüviyet cüzdanlarının verilmesinde kolaylık gösterilmelidir. Ana yurtlarına dönmeden ümidi kesilen bu insanlara Türkiye sahip çıkmalıdır.

Gürcistan ve Ermenistan hariç (bu da düşünmeye değer) eski Sovyetlerden kopan cumhuriyetlerin hepsinde darmadağın bir vaziyette yaşayan Ahıska Türkleri, şurada burada derme çatma derneklerde toplanıp hâl çareleri peşinde koşmaktadır. Ne yazık ki bu dernekler ve önderler arasında ortaya çıkan fikir ayrılıklarının ceremesini mazlûm ve mağdur insanlar çekmektedir.

Bu insanlara yazıktır, gūnahtır. Başızs ve sahipsiz bırakılmamalıdır. Birtakım menfaat şebekelerinin ağına düşme tehlikesi göz ardı edilmemeli, cemaat önderleri adıyla ortaya çıkanlar bir araya getirilerek aralarında yakınlık ve uyum sağlanmalı, halkın ümitlerinin sömürölmesine meydan verilmemelidir. Bu arada ne yapılması gerekiyorsa hemen, yarın değıl bugünden yapılmalıdır.

Son olarak, Ahmed Muhtar Paşanın 1926 yılında yazdığı satırları tekrar etmek istiyorum:

“İnsanlık tarihinde emsali görölmedik arslanca müdafaada bulunan Ahıska mücahitleri ve mücahideleri, gazi ve gaziyeleleri adına münasip bir yerde muhteşem ve muazzam bir âbide dikilmelidir!...”³⁴⁵

XVI. AHISKA TÜRKLERİ HAKKINDA YAZILANLAR

Ahıska ve Ahıska Türkleri meselesi, bugüne kadar Türk basınında lâyıkiyla ele alınmamıştır.

Konuyla ilgili yazılar, 1989 yılında cereyan eden Fergana olaylarından sonra çıkmaya başladı. Bunlar günlük gazete haberleriyle, ciddi araştırma ürünü olmayan birtakım köşe yazılarıydı.

Basınıımızda ciddi yazılar çıkmayınca, gurbet imkânlarıyla hazırladığım yazı serisi, bir gazetenin Avrupa ve Azerbaycan nüshalarında tefrika edildi. Bu yazılar, 1995 yılında Frankfurt’ta, “**Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü**” adıyla kitap hâlinde basıldı. Öyle zannediyorum ki, Ahıska Türkleri konusunda ilk ciddi araştırma ve incelemeler bu yazılardır. Elinizdeki kitap bu yazıların yeniden gözden geçirilmiş şekli ve sonradan kaleme alınmış bölümlerden meydana gelmektedir.

Türk basınının bir kısmı Ahıska ve Acara meselelerini ağzına almaz. Onlar Papua Yeni Gine’den günlerce bahsedebilirler. Ama nerede Türk’ün yarası kanıyorsa oradan uzak dururlar.

Birtakım basın organları, bilinmeyen kompleks veya maddi menfaat kaygılarından dolayı Gürcistan lehindeki neşriyata devam etmektedir. Gürcüleri incitmek için Ahıska Türklerinin ıştırabını dile getirmekten kaçındıkları görölmektedir.

Türk basınının bu tutumuna paralel olarak Türkiye’de faaliyet gösteren Gürcü lobisinin nüfuzu, bürokrasi ve iş çevrelerinde akıl almaz bir tırmanış göstermiştir. Birtakım amatör basın mensuplarını götürüp gezdiren lobiye mensup iş çevrelele, onlara, “Problemimiz olmayan ülke” üst başlığı taşıyan

³⁴⁵ Aynı yer.

yazılar yazdırarak, kardeş şehir ve kasabalar ihdas ederek sözüm ona Türk-Gürcü dostluğunu kuvvetlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu amatör yazarlar, dünya çapında bir zâlim olan Stalin'e övgü dolu ifadeler kullanmaktadırlar.³⁴⁶

Bu lobi, bütün bunlar yetmiyormuş gibi, dergiler yayınlayarak Türkiye'de yaşayan bir kısım Acara muhacirini ifsat emekte, hatta kuzeydoğu Anadolu toprakları üzerinde hesap yapmaktadır. Bunların bütün faaliyeti, Türkiye'de yaşayan bir azınlık/koloni psikolojisi içinde devam etmektedir.³⁴⁷

Çocuklukla Gürcü lobisinin teşvikiyle düzenlenen gezilerde, Gürcistan, olduğundan başka bir hüviyetle okuyuculara takdim edilmektedir. Bu yazıları kaleme alanların bir kısmı, tamamen Tiflis propagandası yapmakta, Acara veya Ahıska meselelerini göz ardı etmektedirler.³⁴⁸

XVI.a. Sınırsız Komşu: Gürcistan

A. Tekin, 1999 Şubatında yayınladığı Gürcistan notlarını, çok iyimser duygularla kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu gezi notlarının ana başlığı: "**Sınırsız Komşu: Gürcistan**". Diğer başlıklar da şöyle: "*Onlar bizim akrabamız; Bizden insanlar; Geleneklerimiz benziyor; Geçmişine bağlı millet; Gönülleri zengin; İyi niyetli başkan*!"³⁴⁹

Ahıska Türklüğüne bunca zulmü reva gören bir ülke hakkında bu lüzumsuz iltifatlar hangi akla ve vicdana sığar?

Bu röportajı okuyunca aşağıdaki yazıyı kaleme alıp, gezi notlarındaki bazı ifadelerini tashih etmesi için Sayın Tekin'e faksladık.

Telefonla aradı. Yazdıklarımı kabul ettiğini, ancak gazetesinin, bunları yayınlamasının mümkün olmadığını söyledi. Bu noktada herhangi bir yorum yapmıyor, meseleyi, akli selim Türk kamuoyuna bırakıyor, Sayın Tekin'e gönderdiğimiz faks yazısını takdim ediyoruz.

Sayın Arslan TEKİN,

Türkiye gazetesindeki röportajınızı ilgiyle okudum.

"*Millî mesele*" olması gereken tarihî bir faciaya karşı devlet ve millet olarak bigâne kalmanın üzüntüsünü yaşarken, sizin diziniz gönlümüze su serper gibi oldu.

Ne yazık ki bu yazılarda yer alan bazı yanlış bilgi ve kanaatler de yüreklerde başka yaralar açmaktadır. Müsaadenizle bu yanlışlara işaret etmek

³⁴⁶ Bunlara tipik bir örnek: Zaman gazetesi ve onun Faruk Arslan adlı yazarıdır. Bkz. 25-27 Temmuz 2000 tarihli nüsha.

³⁴⁷ Bu konular için **Acaristan ve Acarlar** adlı kitabımıza bakılmalıdır.

³⁴⁸ Meselâ bkz. 11 Şubat 1997; 21 Temmuz 1997; 7 Mart 1998;

25-27 Temmuz 2000 tarihli Zaman gazetesi nüshaları.

³⁴⁹ Türkiye gazetesi, 15-20 Şubat 1999.

istiyorum. Konu hakkında iki kitap ve birçok makale yazmış birisi olarak, görüşlerimin muhterem okuyucularınıza sunulmasını önemle rica ederim.

1. “*Türkiye ile Gürcistan arasında hiçbir problem yoktur. Ülkemizde iki milyon Gürcü yaşıyor. Gürcistan’da yaşayan Gürcüler de akrabalarımız!*” görüşünüzü hayretle karşılıyorum. Elbette biz de öyle olmasını arzu ederiz. Ama maalesef gerçek öyle değildir. Ahıska ve çevresini 1996 yılında ben de gezdim. Bu gezi notlarımı Türk Yurdu dergisinde neşrettim. Bu ülkenin Türklere ve Türkiye’ye bakışını, politikacıların cilâlı sözleriyle değerlendirmek büyük hata olur. Biz onların ders kitaplarında, gazetelerinde neler yazdıklarını, neler düşündüklerini biliyoruz. Türkiye’de kendilerine Gürcü dediğimiz insanlarla Gürcistan Gürcülerini bir tutmanız, büyük bir bilgi noksanlığından kaynaklanmaktadır. Bunu Tiflis’te birine söylemeniz güler. Zira onlar, Acara halkına Gürcü demiyor, TATAR diyorlar. Bizdeki Gürcüler Acara-Batum muhacirleridir. Acara halkı ile Tiflis ve çevresinin halkı bizde zannedildiği gibi aynı halkı ifade etmemektedir.

2. “*1944 sürgününde Gürcülerin rolü olmadığı*” doğru mudur? Stalin’in Gürcü olduğunu unutmamalıyız. Bu sürgünle, 1921 yılında Ahıska’yı zapteden Halit Paşa ve millî ordumuzu bağrına basan Ahıskalılardan intikam alınmıştır. Sürgünün birinci sebebi, bölgeyi Türklere arındırarak Gürcüleştirme düşüncesidir. Bunu yapan da Gürcü Stalin’dir. Ahıskalıların vatana dönüş girişimleri sırasında şiddet kullanarak onları ata ocağına bırakmayan da Gürcü yönetimi ve halkıdır.

3. Refaaddin Şahin ve Şevardnadze hakkındaki iltifatlarımızın sebebini anlamakta güçlük çekiyorum. İstanbul’da neşredilen Gürcistan kumandalı bölücü neşriyatla aynı kanaati paylaşmanızı üzüntüyle karşılıyorum. Bu neşriyatla ilgili belge, bilgi ve cevaplarımız Türk Yurdu dergisinde neşredilmiş, bilâhare kitap hâline gelmiştir.

4. “*Ahıskalıların vatana dönmesi ve evlerini Türkiye’nin yapması*” fikri, Refaaddin Şahin’in hayallerindendir. Türkiye’nin böyle bir lüksünün olup olmadığını da bilmiyoruz. Zaten mazlûm ve çalışkan Ahıskalılar, ev konusunda kimseden yardım istemiyorlar. Onlar, “*Bize vatanımızı verin, evimizi biz dikeriz!*” diyorlar. Ukrayna ve Kırım Türkleri manzarası önümüzde dururken Gürcistan’ın ve onun hempalarının işi yokuşa süren ham hayallerine kimsenin ihtiyacı olmasa gerek.

5. Sayın Tekin, Ahıska ve çevresi (*Çoruh ve Kür ırmağı boyları*), Türklüğün çok eski bir vatanıdır. Hatta buralar, Anadolu’dan daha eski bir Türklük yurdu. Bunları Prof. M. F. Kırzioğlu, Prof. A. N. Kurat ve Ord. Prof. Z. Velidî Togan’ın eserlerinde görebilirsiniz. Ayrıca bendeniz, bu uğurda hayli araştırma ve inceleme yazısı neşrettim.

6. Ahıska Türklerinin Yozgat, Konya ve Tokat'tan götürüldüğü gibi - *yanlıştan öte*- büyük bir yalan nereden çıkmıştır? Konuyla ilgili kaynaklara bakılmadan, bu tür iddiaları ikide bir tekrarlamak, sadece Gürcülerin akıl ve mantık dışı politikalarına hizmet eder; diğer yandan da mazlûm Ahıska Türklerinin vatan duygularını rencide eder. Bu yalan önce, TBMM'nin parasıyla basılan bir kitapta yer aldı. Ondan sonra herkes kullandı. Şimdi ayıkla pirincin taşını! Kimler kimlere hizmet ediyor, anlamak pek güç...

Sayın Tekin, Türk olmak için Anadolu'dan gitmek gerekmiyor. Türklüğün tarihî yolculuğu doğudan batıya doğrudur. Batıdan, hele Konya'dan Ahıska'ya göç, söz konusu değildir. *“III. Murad çağında 1578'de Lala Mustafa Paşa, Ahıska'yı fethederek, onları Anadolu'dan buralara getirdi.”* diyorsunuz. Hiçbir ilmî eserde böyle bir kayda rastlamadık. 1595 tarihli Ahıska Tahrir Defteri'nde vergi mükellefi köyler ve bu köylerde yaşayan yerli ahalinin isimleri, burada Osmanlı öncesi Türk varlığı hakkında yeteri kadar bilgi vermektedir.

Ahıska ve çevresi, Kıpçak Türklerinin tarihî vatanıdır. Buralarda eskiden beri ciddi bir Gürcü nüfusu bulunmamaktaydı; bugün de kayda değer bir Gürcü nüfusu yaşamamaktadır.

Bilvesile selâm ve saygılarımı sunarım.

Yunus Zeyrek

Sayın Tekin, telefon konuşmasından sonra da bir röportaj yayınladı: **“Acılı Yurdun İnsanları”**³⁵⁰

Ne yazık ki konuşmalarında ifade ettiği samimiyeti bu yazılarında da bulamadık.

Artık bu yazılarının tenkidini yapmayacağız; yalnız bazı ifadelerini tırnak içinde vereceğiz:

“Ahıska'da dedesinin evini görmeye giden kişi, hem bir Ermeni'nin, hem de bir Gürcü'nün misafiri oluyor ve aralarında dostluk kuruluyor. Bu dostluğu ancak siyasî çıkar sağlamak isteyenler bozabilir.”

Bu ifadelerin yer aldığı yazının başlığı *“Dostluğun böylesi.”*

“Türkiye ile bu ülke arasında hiçbir problem yok.”

“Ülkemizde belki iki milyon Gürcü yaşıyor. Dolayısıyla Gürcistan'da yaşayan Gürcüler de akrabalarımız!”

“Ahıska Türklerinin sürgününde Gürcülerin hiçbir rolü yok.”

“Ahıskalıların sürülmesiyle Stalin'in Gürcülüğü arasında bir bağlantı kurmak imkânsızdır.”

³⁵⁰ Tekin, Arslan, *Acılı Yurdun İnsanları*, Türkiye gazetesi, 21-26 Şubat 2000.

“Şevardnadze, Türkiye ile aramızdaki sınırların kalkmasını istiyor.”

“Çok acı çektik oğul.”

“Türksün dediler sürdüler.”

“İnsanca yaşamak istiyorlar.”

Sayın Tekin’in ifadelerini okudukça insan dehşete düşüyor. Bu ifadeleri okuyan Ahıska mazlûmları nasıl karşılar acaba? Son üç cümle ile yukarıdaki ifadeler arasında büyük bir uyumsuzluk var. Gerçek olan son ifadeler. Diğerleri ne akla, ne ilme ve ne de gerçeklere uyuyor!

XVI.b. Ateş Hattındaki Gürcistan

Faruk Arslan, Zaman gazetesi sayfalarında yayınladığı röportajına şu ibret verici cümlelerle başlıyor: “1. Yüzyıldan 17. yüzyıla kadar sadece Hristiyan olan Gürcülerin bir bölümü Müslüman olduktan sonra, iki ayrı coğrafyada, iki ayrı dinde yaşamlarını sürdürdüler.”³⁵¹

Arslan, bu kadarla kalmıyor, vicdanları daha da kanatacak sözler sarfediyor. Hepsini buraya almak, tahammül sınırlarını zorlar. Yazıların gazetede çıktığı zaman bir açıklama göndermeyi düşündüm. Ama neye yarar ki. İşte A. Tekin’in sözleri: “Doğru söylüyorsunuz ama gazetem bu ifadelere yer vermez!”

Dünyanın zâlim olarak nitelediği Stalin’in, bu yazılarda vatansever olarak takdim edilmesine ne denir? Stalin, babasına gönderdiği mektupta, “Baba, ben hiçbir zaman Gürcü milletine ihanet etmedim.” diyor. Bu ifadeleri okuyan da zanneder ki, Stalin sadece bir vatansever! Hâlbuki o, kızıl bir diktatör! Nedense Zaman’ın sevgili yazarı Stalin’in zâlimliğini hiç anmıyor. Aksine Stalin’in: “Âdil, idealleri uğruna kan dökmekten çekinmeyen bir dava adamı!” olduğunu yazıyor. Pes! Buna benzer daha ne methiyeler...

Arslan, Wixman’ın dediği gibi, “Bir daha okunmasına tahammül edilemeyen ifadeler” kullanmaktadır.

Yazar, Gürcüleri nasıl methedeceğini şaşırmış! Stalin’den başka Petro ve bugünkü Putin’in de Gürcü olmasıyla övünüyor. Gürcülerin, Ruslara ve Rus devletine nasıl hizmet ettiklerini anlatacak kelime bulamıyor âdeta! Bu övgülere Tiflis başınında bile rastlamak mümkün değildir. Zira onlar, Rusları Gürcistan’a davet ettiklerine bin defa pişmandırlar. Bununla ilgili birçok belge ve bilgi **Acaristan ve Acarlar** kitabımızda vardır. Aslında burada ele aldığımız yazıların cevapları da o kitaptadır.

³⁵¹ Arslan, Faruk, *Ateş Hattındaki Gürcistan*, Zaman gazetesi, 25-27 Temmuz 2000.

Şu yalanlara ne denir? “*Rus yanlısı Gürcü lider, Stalin’den habersiz 5 Aralık 1936’da Acara’ya özerklik statüsü verince Stalin’den ağır fırça yedi ve o gün intihar ederek yaşamına son verdi!*”

Hâlbuki Acara, 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında yapılan Moskova Antlaşması’yla Muhtar Cumhuriyet olmuştur. Nereden buluyorlar böyle düzme tarih hikâyelerini? “*Abhazya’nın başkenti olan Batum*” ve yazının her yerinde, “*Acaristan Cumhurbaşkanı Abahidze*” ifadelerini kullanan bir yazar, bu cehaletle nasıl oluyor da böyle önemli bir konuda ve önemli bir gazetede yazılar neşredebiliyor, anlamak çok zor!

Yazar vatandaşımız: “*1944’te 350 bin Ahıskalıyı 3 gün içinde vagonlara doldurarak Özbekistan’a sürgün edilmesinden bu yana 56 yıl geçti. Ancak bölgenin dengesi kurulamadı. Şevardnadze, bölgeye 5 bin Ahıska Türkü’nün pasaportlarına Gürcü yazdırmak kaydıyla yerleşmesi için Mart 1998’de bir kararname imzalasa da, Ahıskalılar kimliklerinden Türk isminin silinmesine razı olmuyor.*” ifadelerini kullanıyor. Buradaki 350 bin rakamı kafadan atma olsa da, Ahıska Türklerinin sürgününü ifade etmesi bakımından önemlidir. Fakat bu cümlelerde ifadesini bulan ve ikinci Stalin’i oynamaya çalışan Şevardnadze’nin, Türklere “*Gürcü kimliği teklifi*” karşısında yazarın tavrı merak konusudur.

Zamanımızda dünyanın neresinde, kimliği belli bir halka, *onu bırak bizimkini al* denilebilir? Bu teklifin bilimsel adı nedir?

Bütün bunlara rağmen yazar, “*Gürcistan’ı küstürmeyelim, sonra rotaları Moskova’ya döner*”miş! Ama Gürcistan, bildiğini okusunmuş, ne gam!

Tabii, Şevardnadze Vakfının davetiyle, bu vakfın biletiyle başka türlü yazılamaz ki... Ama Zaman’a ayıp, Türk milletine yazık!

Türk vatandaşı olmuş, tuzu kuru bir insan: “*Ahıska Türkleri, 1800’lü yılların başında Ahıska’ya yerleşen ve bugün 600 aileden müteşekkil 5000 kişilik Osmanlı Türkleridir!*” diyor.³⁵²

Akliselim bir insanın bunları söyleyebilmesini anlamak mümkün değildir. Tarihî gerçeklerle ilgisi olmayan bu sözler, bir gazete sayfasında yer almasaydı, üzerinde bile durmaya değmezdi.

XVI.c. Azerbaycan’dan

Türk basınında çıkan yazılarda, genellikle tarih ve sürgün konularının işlendiği görülmektedir. Hâlbuki bu insanların sosyal ve kültürel meseleleri de ele alınmalıydı. F. Kırzioğlu tarafından kaleme alınan ve Türk Kültürü dergisinin Eylül 1966 tarihli nüshasında çıkan Ahıskalı halk şâirleriyle ilgili

³⁵² Tayfur, Abuzer, *Bayrağımızın hasretiyle yaşıyoruz*, Türkiye, 13 Mayıs 1990.

derlemeleri müstesna tutarsak, bu konuda basınıımızda çıkmış önemli incelemeler göremiyoruz.

- Azerbaycanlı dil araştırmacısı İsmail Kâzımov'un birkaç yazısı, Ahıska Türklerinin dil ve folklor incelemelerine hasredilmiştir. Bu yazılardan kısaca bahsetmek gerekir:

Nesimî Adına Dilcilik Enstitüsünün, Fergana'dan gelen göçmenler arasında ilmi incelemeler yapmak üzere teşkil ettiği heyetle birlikte çalışan Kâzımov, topladığı materyalleri birkaç makale hâlinde yazmıştır.

Kâzımov'un, Hasan Guliyev'le birlikte kaleme aldıkları "*Bun- Türkleri: Dil ve Folklor*" başlıklı yazıda, Ahıska Türklerinin kimliği, tarihi ve folkloru üzerinde durulmaktadır.

Bazı Gürcü yazarların iddialarına da temas eden yazarlar, Ş. Lomsadze'nin, Ahıska Türkleri için "*Türkleşmiş Gürcüler*" değerlendirmesinin de ilmi olmadığına dikkat çekiyor ve 1944 sürgününün toplum hayatında açtığı yaralara dokunuyorlar.³⁵³

Birer dilci olan yazarlar, Ahıska Türklerinin konuştuğu şivenin morfolojik özelliklerini belirterek, "*Bu halkın birçok tanınmış, derdini çeken yurtsever oğulları vardır.*" diyor ve birkaç da isim veriyorlar: "*Büyük yazar Celil Memmedguluzade'nin mücadele arkadaşı Ömer Faik Numanzâde, nereden bilecekti ki, bir gün Gürcüleşecek ve "Kipiani" adını kazanacak!*" diyerek Ahıskalı aydınların aslında Gürcü olduklarını iddia eden Gürcü şovenlerini alaylı bir ifadeyle taşıyor.³⁵⁴

Ahıska Türklerinden derlenen bir mani şöyledir:

*Dağda ürküttüm kurdi
Atım terledi durdi
Bahtım veten görünmez
Yıharım bele yurdi.*

³⁵³ *Bun-Türkleri: Tarih, Dil ve Folklor*, Elm, Bakı, 1 Eylül 1990.

³⁵⁴ Tiflis'te çıkan **Litirturnaya Gruziya** dergisinde çıkan bir yazı dizisinde (1988), Ömer Faik'ten "*Kipiani*" adıyla söz edilmiştir. Ö. Faik'in Bakü'de yaşayan kızı Kâmile Hanım, derginin redaktörüne bir açıklama göndererek, Ö. Faik'e isnad edilen fiillerin ve Kipiani adının onunla ilgisi olmadığını bildirmiştir. 20 Mart 1989 tarihinde, Kâmile Hanıma bir cevap yazan derginin redaktörü K. Korinteli, çok kaba bir üslûpla kaleme aldığı cevabında, "*Ö. Faik'in bir Gürcü bey sülâlesinden geldiği, kötü bir hayat hikâyesi bulunduğu ve onun gibi Pantürkist liderlerin, kendi kimliklerini sakladıkları*" gibi akla hayâle gelmeyecek hezeyanları söyleyebilmiştir. (*Bu mektupların sureti elimizdedir*).

Barataşvili'nin yazılarında, Kıpçak Atabeklerinin torunlarından ünlü Milî Mücadele Kahramanımız Osman Server Atabek'ten, "*Atadze*" diye bahsedilmiştir. Bütün bunlardan Gürcü yazarların şovenizmdaki hayallerinin nerelere kadar gittiği anlaşılmaktadır. (Ş. Gurbanov, *Ö.F. Ne'manzade*, s. 201-203).

• Aynı yazar tarafından kaleme alınan, “*Tarihî Etnik Medeniyetin Kaynakları*” başlıklı makalede, Ahıska Türklerinin sürgünden uzun yıllar sonra Azerbaycan’a doğru göçleri ve bu ülkenin belirli yerlerinde iskânı anlatılmıştır. Bu yazıda geçen şu cümle dikkat çekicidir: “*İstesek de istemesek de bu halkın talihine ortağız!*”

• Kâzımov, “*Serhatsız ruhumuz: Meshet Türklerinin İman Yeri*” adlı yazısında, Ahıska’nın ünlü halk şâirlerinden Molla Mehmet Sefilî (1870-1937) hakkında topladığı bilgileri değerlendirmektedir. Bizim bilgilerimize göre Sefilî, 1937 yılında sürüp giden zulümler sırasında meçhul bir yere götürülerek öldürülmüştür. Kâzımov ise bu yazısında onun Sırderya’ya götürülüp yol ve köprü yapımında çalıştırıldıktan sonra öldürüldüğüne dair rivayetlerden bahsediyor. Sefilî’nin güçlü bir âşık olduğu gibi aynı zamanda Koroğlu Destanı üstadı da olduğu belirtilerek, 1929 yılında onun ağzından derlenen destanın Bakü El Yazmaları Enstitüsünde muhafaza edildiğini belirtiyor. Ayrıca Ahıska köylerini anlatan ve 42 dörtlükten meydana gelen seyahat destanını da zikrediyor.³⁵⁵

• Kâzımov, “*Meshet Türklerinin Folkloru*” adlı makalesinde, “*Folklor, Ahıska Türklerinin hayat aşkıdır, dünya görüşü, maneviyatı ve canlı tarihidir. Bu halkın el nağmelerine kulak astıkça, ulvi ve temiz muhabbetin alevlerini. Kıvılcımlarını duyarsan, unutulmuş illerin hasretine, visaline kavuşursun. Âşık sanatı, Ahıska Türklerinin tarihen formalaşmış bedii yaratıcılığının bir hissesidir.*” diyerek Çıldır Şenlik ve Ruhanî gibi âşıkları anıyor.³⁵⁶

• İ. Kâzımov’un bir başka yazısı da, “*Meshet Türklerinin Dili*” başlığını taşıyor.³⁵⁷ Bu yazıda, Ahıska Türklerinin kullandıkları Türkçede geçen birçok mahallî kelimenin etimolojisi verilmeye çalışılmıştır. Diğer yazılarına göre daha etraflı bir mahiyet gösteren bu yazıda, Gürcü dil bilginlerinin araştırmaları da anılmış, bilhassa Marr ve Cikia’nın görüşlerine yer verilmiştir. Sayın Kâzımov’un, üzerinde bunca çalıştığı bir konuda Ahıska Türkleri için hâlâ “*Meshet*” sözünü kullanmasını yadırgadık. Bunun gibi, “*Meshet Türklerinin dili*” ifadesi de doğru olamaz. Zira onların kullandığı dil, müstakil bir dil değildir. Yazısına almış olduğu, Cikia’nın, “*Anadolu Türkçesinin Ahıska şivesi*” ifadesi en doğrusudur. Gerçekten de Ahıska ve çevresinde kullanılan dil, Türkiye’nin Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde kullanılan Kıpçak ağzıdır.³⁵⁸ Zaten

³⁵⁵ Medeniyet, Bakı, 6 Şubat 1992.

³⁵⁶ İki Sahil, Bakı, 16 Mayıs 1992.

³⁵⁷ Türkologiya, No.1-6, Bakı 1996.

³⁵⁸ Kırzioğlu, Dr. M. Fahrettin, *Ahıska Bölgesi ve Türklük*, Türk Kültürü, S. 87, 1970.

bu halk, aynı kökten gelmektedir. Her şeye rağmen, sayın Kâzımov'un araştırmalarını fevkalâde önemli buluyoruz.³⁵⁹

XVI.ç. Sürgünde 50. Yıl: Ahıska Türkleri³⁶⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi yayını olan bu kitap, asıl kaynaklara dayanmadan yapılmış bir çalışmadır. Kitapta birtakım ilmî yanlışlar yapılmış, hiçbir kaynaktan geçmeyen iddialarla kafalar karıştırılmıştır.

Kitapta, “*Ahıska Türklerinin hiç olmazsa en zorda olanlarının Türkiye’ye kabulü; ya da yaşadıkları topluluklarla barış ve kardeşlik içerisinde, iyi yurttaşlar olarak kalmalarını sağlamak*”tan bahsedilmektedir (s.3). Bu ifadeler, Ahıska Türklüğünün gerçeğine çok yabancısıdır.

Evvelâ onlar, vatanlarından sürülmüş insanlardır. Yani vatansızdır. Ortada bir uluslar arası hukuk problemi vardır. Bu problemin çözülmesi düşünülemez mi? Yahut bunun çözümü noktasında devletimiz neler yapmış veya yapmaktadır?

Onlar, yaşadıkları ülkelerin en çalışkan ve uysal vatandaşlarıydı. Fergana olayları, onların kötü insan olmalarından mı çıktı? Anlaşıyor ki, kitapta işlenen konu, politikacıların bilgisizliklerine şerbet vermiştir. Kitap, ciddi ilmî araştırma ve incelemeyi ihtiva etmeyen, afâkî ve gereksiz ifadelerle doldurulmuştur.

Meselenin çok sıcak ortamlarda tartışıldığı bir zamanda neşredilen bu kitap, âdeta Gürcistan’ı savunmaktadır. Gürcistan’ın problemleri dile getirilmiş ve “*Ahıskalıların vatanlarına dönüş şanslarının bulunmadığı*” ifadesi kullanılmıştır (s. 4-5).

Kitapta, Ahıska Türklerinin kimliğini dahi açıklamaktan uzak ifadelere yer verilmektedir. Onların *Müslüman* yapılmış *Gürcü*, *Mesket* hatta *Tatar Türkü* olduklarına dair ifadeler verilmiş, bir sonuca bağlanmamıştır.

Yazar, “*Bu Türk boyu, 1944’ten önce Gürcistan’ın Acara Özerk Bölgesinde Mesket sıradağlarının bulunduğu yerlerde...*” yaşadıklarından bahsediyor. Bu ifadelerden yazarın bu coğrafyaya çok yabancı olduğu anlaşılıyor. Hâlbuki Acara başka, Ahıska başka bölgedir.

³⁵⁹ Azerbaycan basınında çıkan daha birçok yazı var. Bunlardan birkaçı da şunlardır:

Şamil Gurbanov, *Mesheti Türkleri*, Diderginler, Bakı 1990, s. 191-202;

Elipaşa Ensarov, *Mesheti Türkleri Faciası*, age. s. 203-211;

Seeddin Huruşanoğlu, *Kaçgın Türklerin Harayı*, age. s. 212-230.

Asif Hacıyev, *Gel Dönelim O Yerlere*, Ulduz, 1989, Nr. 7.

³⁶⁰ Avşar, Dr. B. Zakir-Tunçalp, Zafer S., *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri*, TBMM yayını, Ankara (1994?), 144 s.

“*Ahıska Türklerinin siyasî varlığından ancak geç dönemlerde söz edilebilir* (s. 6).” ne demektir? Kitabımızın baş kısımlarında özetlenen tarihî seyrine bakılınca, onların siyasî varlığının çok eski olduğu ve ünlü tarih kaynaklarında yer aldığı görülmektedir.

“*1573 senesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Gürcistan’ı fethetmesiden sonra, İç Anadolu Bölgesinden, özellikle Konya, Tokat ve Yozgat’tan seçilen Türklerin Ahıska ve civarına yerleştirildikleri* (s. 6)” gibi ilmin söylemediği ve aklın kabul etmediği birtakım rivayetler zihinleri bulandırmıştır. Ne yazı ki bu kaynağı meçhul rivayet, bu kitabın neşriyle yaygınlaşmış, hemen her yazıda bu ifade kullanılmıştır.

Biraz ciddî Gürcü kaynakları dahi “*Osmanlı idaresinde yabancı iskânı olmamış; yerli Hristiyan halk, Müslüman olmuştur.*” derken³⁶¹; günümüzün Gürcü yazarları ise, “*Siz Türkiyelisiniz! İşte Türkiye, oraya gidiniz!*” diyorlar. Bizdeki bu tür yayınlar da Gürcülere hizmet ediyor!

Gürcistan’ın fetih tarihi 1578’dir. Bu tarih hatasını düzelttikten sonra, kitabımızın tarihle ilgili sayfalarında kaynaklarıyla birlikte verdiğimiz Ahıska bölgesinin çok eskiye dayanan Türklük tarihi hakkında ayrıntılara girmeyeceğiz.

1944 sürgününde onların suçlanarak sürüldükleri ifadeleri de doğru değildir. Yazarın suçlandıklarını ifade ettiği iddia, sürgün edenlerin niyetleriydi; yoksa Kırımhlılarla Çeçenlere izafe edilen “*Alman iş birlikçisi*” şeklinde açıkça ifade edilmiş bir suç söz konusu değildir.

“*Genellikle Sünnîdirler* (s. 8)” ifadesi de hatalıdır. Zira onların tamamı Hanefî-Sünnîdir.

Kitap tarihi bilgi yanlışlarıyla doludur. Mesela, “*Çıldır’ın savaşlarda harap olması üzerine Ahıska Eyalet oldu* (s. 15).” ne demektir? Doğrusu ise, 1578 tarihli Çıldır Savaşı’yla fethedilen bölge, savaş yerinin adıyla Çıldır Eyaleti yapılmış, Ahıska şehri de bu eyaletin başkenti olmuştur.

“*Müşir Ahmet Fethi Paşa*” ifadesinden de, yazarın belirttiği kaynakları görmediği anlaşılıyor. Zira bizim de faydalandığımız *1828-29 Türkiye-Rusiye Seferi (Osmanlıca)* kitabının yazarı, “*Merhum Ferik Ahmed Muhtar Paşa*”dır. Dipnotlarda verilen bazı kaynakların da görülmediği anlaşılıyor.

“*Mamaşlı M. Kuzu’nun Ahıska üzerine Halk Değişlerimizden, kitabın sonunda gerek Manaşlı tarafından gerekse F. Kırzioğlu’na derlenen Ahıska ağıtları nakledilmiştir* (s.16).” deniliyor. Burada -ifade bozukluğu bir yana-, bahsedilen kaynak kişiler tektir, o da bir zamanlar Mamaşlı M. Kuzu müstear adıyla da yazı yazmış olan M. Fahrettin Kırzioğlu’dur.

³⁶¹ Takayşvili, E., *Kafkasya Materyalleri*, Fasikül: 35, Tiflis 1905, s. 247.

Yazarın yerinde bir ifadeyle “Tarihî vesika” olarak değerlendirdiği ağıtlar, maalesef mısraları karıştırılarak verilmiştir (s. 54-62). Yani 1,2,3,4 yerine 1,3,2,4 şeklinde verilmiş; anlam ve âhenk bozulmuştur.

Girişle birlikte altı bölümden ve 144 sayfadan meydana gelen kitabın 1-3. Bölümleri birçok yanı sıra rağmen bu millî problemi gündeme getirmiş olmasından dolayı takdire değer. Bu bölümler, kitabın 35 sayfasını işgal etmektedir. Buna sonraki bölümlerde yer alan dört sayfalık “*Sonuç ve öneriler*” bölümünü de ilâve edebiliriz. Diğer kısımlar ise konuyla ilgisi olmayan birtakım gereksiz bilgi ve gazete kupürleriyle, izahı verilmeyen ve kaynağı belirtilmeyen haritalar bulunmaktadır. Bu haritalar, Prof. Kırzioğlu’nun *Kıpçaklar* kitabından alınmıştır. Bunlarla neyin amaçlandığı açıklanmamıştır. Gazete kupürleri, bir belge niteliği taşıyorsa izahıyla verilmeliydi. Yoksa o hâllerıyla sıradan köşe yazılarının fotokopilerini okumak için okuyucu zorlanmamalıydı.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, iki uzman kişi bir araya gelmiş, iyi niyetlerle mazlûm bir halkın kangren olmuş derdi hakkında kamuoyunu aydınlatma görevi yapmışlardır. Bulundukları makam itibarıyla de gerekli gereksiz birtakım istatistiklerle buna benzer malzemeyi kitaba koymuşlardır. Biz de diyoruz ki, bu imkânlarla çok daha seviyeli bir eser ortaya konulabilirdi. Eksik ve hatalı olmuştur. Ama konuyu hiç bilmeyenler için faydadan hâli değildir.

XVI.d. Ahıska Türkleri

1995 yılında, bizim **Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü** adlı kitabımız Frankfurt’ta baskıda iken, aynı tarihlerde Ankara’da da bir kitap çıkıyordu: Ahıska Türkleri.³⁶²

Doç Dr. Orhan Uravelli’nin de büyük emeğinin geçtiğini bildiğim bu kitap, Ahıska Türkleri hakkında genel bilgiler verdikten sonra Fergana olaylarına temas etmektedir. Ayrıca tahminî nüfus rakamları ile Ahıska Türklerinin kurdukları dernekler hakkında bilgilere yer veriliyor. Ekler bölümünde, bizim kitaplarımızda da yer alan sürgün belgelerini görüyoruz. Yine bu bölümde Ahıska Türklerinin dernekleri tarafından yayınlanan bildiriler yer alıyor.

XVI.e. Geribem Bu Vetende³⁶³

Azerbaycanlı yazar *A. Hacı* tarafından hazırlanan kitabın başında şu bilgiler verilmektedir:

“Kitap, hazırda büyük bir hissesi Azerbaycan’da yaşayan Ahıska Türklerinin etnik medeniyyeti ve tarihi hakkında ilk hususî eserdir. Zengin folklor ve etnografya materyalleri, nadir arşiv belgeleri esasında yazılmış bu kitapta Ahıska Türklerinin özüne mahsus etnik medeniyyeti, millî siması, âdet ve

³⁶² Aslan, Kıyas, *Ahıska Türkleri*, Ankara 1995, 88 s.

³⁶³ Hacı, Asif, *Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyyeti*, Bakı 1992, 216 s.

merasimleri her taraflı tasvir ve şerh olunuyor, bin yıllık halk senedinden numuneler veriliyor.“

Bu sözlerden anlaşılacağı gibi yazar, Ahıska Türklerinin tarihî, millî, etnografik ve folklor değerlerini ele almıştır. Kitabın muhtevsından söz etmeden önce, sonunda yer alan şu ifadeleri de okuyalım:

“Kitap, Türk köylerinde 1986-1990 yıllarında ferdî etnografik-folklor seferlerim zamanı topladığım canlı materyaller ve arşiv, matbu belgeler esasında hazırlanmıştır.“

Kitap, başlıca altı bölümden meydana gelmektedir; bu bölümlerde hangi konuların ele alındığını anlamak için ara başlıklara da göz atalım:

1. Tarihin yaddaşı: Bu bölümde, Ahıska'nın eski tarihi, Rus işgaline uğraması (1828), esaret yılları anlatılmış; XX. yüzyılın başlarında Kırım ve Azerbaycan'da kurulan dernek ve neşir organlarına paralel olarak Ahıska Türklerinin millî uyanışına ışık tutulmuştur. Bu bölümde 1944 sürgünü de ele alınmış ve sürgün hâtıralarına yer verilmiştir.

2. Coğrafi yurt: Ahıska ve çevresinin coğrafi bilgileri verilen bu bölümde, tabiat şartları, mesken, halkın iç dünyası, dış çevreyle münasebetleri anlatılmıştır.

3. Maddî medeniyet: Ekincilik, bostancılık, bağcılık, hayvancılık, balıkçılık, sanatkârlık, ev, mutfak, giyim gibi ara başlıklarla, Ahıska Türklerinin kendi vatanlarında yaşadıkları zamanın maddî kültürü anlatılmıştır.

4. Toplum hayatı: Bu bölümde, aile, nesil, el, düğün merasimi, bayramlar, eğlenceler, yas ve defin konuları ele alınmıştır.

5. Maneviyyat: Bu bölümde geçen şu sözleri çok mânalı bulmaktayız: *“Zamanımızda Ahıska Türklerinin manevî dünyasının düşünce ve arzularının çıkış noktası vatan muhabbeti, ana yurt hasretidir. Vatana dönmek esas millî idea, halkı yaşatan kuvve, etnik birliğin temelidir.“* Bu bölümde ayrıca, etiket, tapınçılar, inanışlar, halk tababeti, halk takvimi ve ölçüler gibi ara başlıkları görüyoruz.

6. Halk sanatı: Bu bölümün birinci ara başlığı, Eski sözlerin ışığında adını taşıyor. Burada yüzlerce ata sözü veriliyor. Bunu müteakiben, iytiharlar söylemiş, çocuk dünyası, mani demeye geldim, sönmez gülüşümüz, musiki folkloru, ozan boyları, el şâirleri gibi ara başlıkları görüyoruz. Bu bölümde Âşık Şenlik'le Sümmanî deyişmesinin bir varyantının, Ahıska Türkleri arasında yaşadığını da öğreniyoruz.

Ahıska Türklerine ait bir mani şöyledir:

Bu dere holuklidur

Holuği baluklidur

*Neylerim ele yâri
Ayağı çaruklidur.*

Kitabın tarih bölümündeki birkaç yanlışla işaret etmeliyiz: Ahıska'nın, "1508 yılında III. Sultan Murad tarafından fethi" ifadesinde verilen tarih 1578 olmalıdır. Yine bu bölümde Ahıska'nın ikinci bir fethi Yavuz Selim tarafından 1514 tarihi de yanlıştır. Ahıska ve çevresi, III. Murad Çağında, 1578 tarihinde Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşanın Safevî ordusuyla yaptıkları Çıldır Savaşı sonucu Osmanlı ülkesine katılmıştır.

Hacılı'nın kitabında şu bilgi kayda değer: 1944 sürgünü sırasında tahminen:

Ahıska	: 64 köy, 30.000
Adigön	: 72 köy, 40.000
Aspinza	: 59 köy, 35.000
Ahılkelek	: 11 köy, 5.000
Bogdanovka	: 2 köy, 5.000

Olmak üzere 208 köyle birlikte toplam 115.000 kişi sürgüne gönderilmiştir. Sürgün raporunda (*Bkz. Beriya'nın raporu*) tahliye edilen nüfus için verilen 91.000 rakamı verilmektedir. Hâlbuki ciddi kaynaklar, 1926 tarihli resmî rakamı 137.921 olarak vermektedir.³⁶⁴ Sürgüne gönderilen insan sayısı, bu rakamın üzerinde olmalıdır. Sürgün sırasında cephede bulunan 40.000 kişiyi de bu rakama eklemek gerekir. Böylece sürgün insan sayısı, bir Alman dergisinin verdiği gibi 180.000 kişi olmalıdır.³⁶⁵ Köy sayısı da 220'dir.

Kiril alfabesiyle basılan eserin titiz bir çalışma ve canlı kaynaklardan istifadeyle meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Ele aldığı konular da, bu sahalarda araştırma yapacak olanların yolunu açacak değerdedir.

XVI.f. Ahıska Çıldır Beylerbeyliği³⁶⁶

Ahıska ve çevresinin Osmanlılar tarafından fethi, eski kaynaklarda tafsillatlı olarak yer aldığı hâlde, son zamanlarda yazılan kitaplarda, bilhassa ders kitaplarında lâıykıyla yer almamıştır. Bu durum, Ahıska tarihinin unutulmasına yol açmıştır. Günümüzde bu konuya temas eden yazarlar da maalesef birçok hatalar yapmaktadırlar.

³⁶⁴ Sheehy, Ann, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians, Minority Rights Group, Report No.6, 1973.*

³⁶⁵ Der Spiegel, Nr. 24, 12.06.1989.

³⁶⁶ Bayraktar, Rasim, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, İstanbul 2000, 132 s.

Son günlerde çıkan “*Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*” adlı kitapta, ifadeleri alt üst eden Türkçe ve terim yanlışları bir yana, bir hayli bilgi yanlışları da bulunmaktadır. Öyle ki, bu yanlışları düzeltmek için bir o kadar kitap yazılması icap eder.³⁶⁷

Biz, birinci elden kaynaklardan istifade ederek, konuyu, başlangıcından günümüze kadar özetledik. Ayrıntılara girmeden söz konusu kitabın birkaç yanlışına da dokunmak istiyoruz.

Öncelikle yazar, kitaba vermiş olduğu “*Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*” sözünü bir türlü açıklığa kavuşturamamış ve buraların hangi tarihte ve hangi savaşla Osmanlı ülkesine katıldığını ortaya koyamamıştır.

Yazarın şu ifadelerine bakalım (imlâ ve ifadeler aynen):

“*Yıldırım Beyazid Han da, Osmanoğulları vilayetini harap ederek Arpa-Çukuru denilen Sivas’a gelinceye kadar yedi eyaleti eline geçirdi. 1508’de Birinci Selim (Yavuz) Trabzon valisi idi. Selim Padişah olunca Şah İsmail’in üzerine deniz gibi askerlerle yürüdü. Çıldır düzündü Şah İsmail’in yüz bin Acem askerini kılıçtan geçirerek bölgeye hakim oldu. Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Zaferi sonucunda, Kartli ve Kahet krallıklarının yer aldığı Doğu Gürcistan’da Osmanlı idaresine girdi. Yavuz’un vefatından sonra ise tekrar Sefevi Devleti hakimiyetine geçti.(s. 16-17)”*

Yıldırım Bayezid’in Osmanoğulları Vilâyetini harap ederek yedi eyaleti ele geçirdiğini ilk defa burada okuyoruz. Yavuz Selim’in Çıldır Savaşı da ilk defa duyduğumuz şey! Çıldır’la Çaldıran birbirine karıştırılmış galiba. Peki Yavuz’un Kartli’yi, Kahet’i fethettiği hangi kaynakta yazılıyor?

“*Çıldır’a Savaş Kararı (s.18)*” başlığı da dikkat çekiyor. Hâlbuki Osmanlı tarihinde Çıldır’a karşı bir savaş düşünülmemiştir ve böyle bir karar alınmamıştır. Konuyla ilgili olarak, **Tarih-i Osman Paşa** adlı, yazanı belirsiz bir el yazması eserdeki şu ifadelerine bakalım:

“*Pâdişâh-ı ‘Âlem, Şehinşâh-ı A’zam, Mevlâ-yi Mülûku’l-Arab ve’l-‘Acem, Es-Sultân Murâd Han Bin Selîm Han Hazretleri dilediler ki, “Diyâr-ı ‘Acem’e ve Vilâyet-i Şîrvân’a ve Gürcistân’a Sefer olsun.” deyü emr edüp. Ve Vüzerâ-i İ’zâmlarından, fahrü’l-enâm Mustafa Paşa Hazretlerin ihtiyâr edüp. Ve Sefer-i nusret-âsâra me’mûr olan ‘askere, anları Ser’asker edüp. Mustafa Paşa dahi Sefer-i nusret-âsâr için, tedbîr ü tedârük edüp, sefere lâzım olan umûrın cemî’ hâzır ve müheyâ görüp. Sene 986 Muharreminin evâyilinde (5 Nisan 1578), otakları Üsküdar’a geçüp.*”³⁶⁸

³⁶⁷ Bayraktar’ı yanıltan, bağlanıp kaldığı bir kitaptır (Bkz. Yunus Zeyrek, *Çıldır Tarihi Adlı Bir Kitap Üzerine*, Bilge dergisi, Haziran 2001)

³⁶⁸ *Tarih-i Osma Paşa*.

Görülüyor ki, Çıldır'a karşı bir savaş kararı yok; III. Murad Devri'nde Acem, Şirvan ve Gürcistan'a yapılması kararlaştırılan bir sefer vardır. Bu sefer sırasında Osmanlı ordusuna pusu kuran Safevî ordusuyla vuku bulan Çıldır Savaşı söz konusudur. Bu savaşta Osmanlı ordusu galip gelmiş ve Çıldır ve Ahıska bölgesi fethedilmiştir. Çıldır Eyaleti kurularak Ahıska şehri de bu eyaletin başkenti yapılmıştır.

Yazarın dipnotta verdiği Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu'nun *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi* adlı kitabında Çıldır isminin karşısında şu bilgi verilmektedir:

"1578-1828 tarihleri arasında Ahıska şehrinin merkez olduğu Osmanlı Eyaletinin, 1829-1878 tarihleri arasında Oltu'nun merkez olduğu Osmanlı Sancağının adı."³⁶⁹

Anlaşıyor ki genç yazar, gösterdiği kaynakları görmemiş yahut da dikkatle incelememiştir. Kitaba ad olan kelimeler üzerinde titizlikle durulmalı ve okuyucuya doğru bilgiler verilmeliydi.

Verdiğimiz bilgilerin ışığında yazarın şu ifadelerine de bakalım:

"Çıldır, Osmanlıların Çıldır Eyaletinin başkenti olur (s. 22);

"Çıldır, Osmanlı İmparatorluğunun 44 eyaletinden biri ve bu eyaletin merkezi yapıldı (s. 23);

"Çıldır Eyaletinin başkenti olan Çıldır alınırken 1578 yılında yapılan büyük savaştan sonra bir bölüm çevre yer alınmış, ancak Çıldır'ın kuzeyindeki Ahıska alınamamıştı (s. 25)."

Bu ifadeler, tarih kaynaklarının verdiği bilgilere uygun değildir. Çıldır Eyaletinin başkenti Çıldır değil, Ahıska'dır. Ahıska şehri ve çevresi de 1578-Çıldır Savaşı'yla fethedilmiştir. Genç yazar, bizim bahsettiğimiz Osmanlı kaynaklarını bilemez, ama dipnotta gösterdiği Prof. Kırzioğlu'nun kitabını dikkatle inceleseydi, bu fâhiş hatalara düşmezdi.

"Çıldır Savaşı'ndan hemen sonra, Adgün (Altunkale) hakimi Atabekli Manuçahr'a mektup yazarak Safaviler'e itaattan vazgeçip Osmanlıya bağlanmasını bildirmişti (s. 23)."

Adgün isminin doğrusu Adigön'dür. Osmanlı fetihleri zamanında Altunkala idi. Bu mektup konusunda yine yukarıdaki yazma esere bakalım:

"Serdâr Mustafa Paşa, Kal'a-i Ardahan'dan kalkmazdan mukaddem bir âdem gönderüp, demişler idi ki, "Sen ki Altunkala sâhibi olan Manuçahr'sın. Sana ma'lûm ola ki: Ben ki Rûm Pâdişâhı'nın bir ednâ Vezîriyim. Üşde yüz elli

³⁶⁹ Age. s. 472.

bin İslâm 'askeriyle üzerünge geldim... deyü (haber)gönderildi." (Osmanlı fethi bölümüne bakınız.)

Görülüyor ki, mektubun yazılışı, Çıldır Savaşı'ndan hemen sonra değil; ordu, Ardahan'dan hareket etmeden, yani savaştan öncedir.

Yazar, Ahıska'nın fethiyle ilgili olarak, 1578 ve 1638 gibi birbirini tutmayan tarih ve ifadeler kullanırken bunlara açıklık getirmemektedir. Doğrusu, 1578 yılında fethedilen Ahıska bölgesi, bilâhare Safevî işgaline uğramış ve *-kitabımıza aldığımız Kâtip Çelebi'nin ifadelerinden de anlaşılacağı gibi-* IV. Murad Devrinde, 1635 yılında Safevîlerin tasallutundan kurtarılmıştır.

"Ahıska, 1638 yılında alındığında, Çıldır Eyaletine bağlı Acara Sancağına ilçe olarak bağlanmıştır. (s. 26)" ifadeleri de gerçeğe uygun değildir. Bu bilgiler, kitabın 28. sayfasında verilen, *"1578 fetihlerindeki Çıldır Eyaletine bağlı sancaklar"* kaydıyla da çelişmektedir. Acara, Çıldır Eyaleti sancağı idi. Hem tarih hem de bu bilgilerin hemen arkasından tekrar *"Eyalet merkezi olan Çıldır"* sözünün üzerinde artık durmuyoruz.

"Osmanlının Atabek ülkesine İç Anadolu'dan Türk halkının yerleştirilmesi sonucunda bölge halkının kültürü Osmanlı kültürü ile pekişmiştir (s. 33)." ifadeleri de yazarın işlediği konudan ne kadar uzakta olduğunu delilidir.

Bölgede milâttan önceki zamanlarda da Türk varlığını haber veren kaynaklar bir yana, Yukarı Kür ve Çoruh boylarına XII. yüzyılda gelen Kıpçakları da inkâra gidiyor. Bu hususta, kaynak olarak zikrettiği bir kitaptan şu bilgileri nakledebilirdi: *"Osmanlılar, Safevilere karşı, XVI. yüzyılda Ahıska ve Batum kuzeylerine Sünnî Dicle Kürtlerini iskân etmişlerdi."*³⁷⁰ Bunun sebebi, yeni fethedilen yerlerde yaşayan Türk ahalinin Hristiyan olması söylenebilir.

Kitabın bazı bölümleri olduğu gibi iktibastır. Bu iktibasların bir kısmı M. F. Kırzioğlu'na, bir kısmı da yukarıda bahsettiğimiz A. Hacı'ın kitabından alınmıştır. Nedense genç yazar, bu iktibas kısımları belirtmemiş ve kaynak göstermemiştir. Kitabın sonunda verilen kitap listesi, bu ayıbı örter mi?

R. Bayraktar'ın, *"Ahıska-21. Yüzyılda İnsanlık Dramı"* adlı kitabına da baktık. Bu kitap da ne yazık ki ciddî araştırma ve inceleme ürünü değildir. Şöyle sağa sola bakınca görülebilecek birkaç eserden yapılan iktibaslarla hazırlanan bir öğrenci bitirme tezi. Bu kitapta, Ahıska'daki ünlü Ahmediye Câmii'nin 1570 tarihinde yapıldığı yazılmaktadır ki,³⁷¹ Osmanlı fetih tarihinin 1578 olduğunu düşünürsek, bu yanlışın boyutu daha iyi anlaşılır. Yıldırım Bayezid Han'ın, Osmanoğullarının Vilâyeti'ni harap etmesi (!) bu kitapta da

³⁷⁰ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 438.

³⁷¹ Bayraktar, Rasim, *Ahıska-21. Yüzyılda İnsanlık Dramı*, İstanbul 1999, s. 22.

var. Diğer kitabındaki yanlışlar, bu kitapta da tekrarlanmış. O hâlde yazar, bu kadar yanlış yaymak için bir kitapla yetinmemiş, iki kitap neşretmiş sanki!

Bayraktar'ın bu çalışmasında dikkate değer bir bölüm varsa, o da, sürgün hâtıralarını verdiği sayfalardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, genç yazar, bu kitapların muhtevasını daha tutarlı kılabilirdi. Zira 1989 yılından sonra memleketimizde konuşulmaya başlayan Ahıska Türkleri meselesinde, ilk zamanlar bilgi ve kaynak problemi vardı. Günümüzde bu konu, yerli ve bilhassa yabancı neşriyatta hayli işlenmiş, âdeta karanlık nokta kalmamıştır denilebilir.

Bir not daha: Fakir on seneden beri araştırma ve incelemeler yapmakta, bunları birçok basın organında ve TV'de anlatmaktadır. Genç yazar, bunların hiçbirine tesadüf edemedi mi acaba?

XVI.g. Fitne Sanatı veya Perde Arkası

Özbekistanlı yazarlardan birkaçının yazılarını ihtiva eder bir kitap geçti elime. TÖS yayınlarından çıkan kitabın ne zaman ve nerede basıldığına dair bir kayıt göremedim. Muhtemelen Özbekistan'da faaliyet gösteren Türk okullarının hocaları tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış olan bu kitap, Fergana olayları ile ilgili gözlemlere yer vermesi bakımından önemli sayılabilir. Kitaptaki yazıların da 1989-1991 tarihlerinde, yani olayların tazeliğini koruduğu günlerde kaleme alınmış olduğu anlaşılıyor.

Bunlardan Yoldaş Süleyman tarafından kaleme alınan “**Kan Ağlayan Fergana**” başlıklı yazıdan şu ifadeler ilgi çekicidir:

“Niçin Türk ve Özbek birbirine saldırdı? Birkaç terbiyesizin davranışı iki halkı, dili, dini, örf ve âdeti hatta kanı bir olan iki halkı birbirine düşman etti? Bunu hiç aklım almıyor.

Dedikodular yere göğe sığmıyor. Fergana'nın her tarafında, “*Duydunuz mu, Ahıska Türkleri Kuvasay'da çocuk kreşine girmiş, bebekleri öldürmüş ve dirgenlerle götürmüşler. Erkek çocukları bacaklarından ikiye ayırarak duvara çivilemişler. Kızlara tecavüz etmişler. Gördükleri Özbek'i öldürüyorlarmış.*” Bunlar birisinin uydurmasından başka bir şey değil. Bütün dedikodular uydurma! Fergana ve ilçelerinde oturan Özbek, Tacik ve Kırgızlara sorunuz; hepsi Ahıska Türklerinden kötülük görmediklerini, dostça yaşadıklarını söylerler. Buradaki Ahıska Türkleri de Özbeklerden ömür boyu minnettar olacaklarını bildirirler. Siz de düşünün, böyle iki halkın birbirine düşman olması mümkün mü? Fergana'da birçok millet yaşamaktadır. Ama tarlada Özbek ve Taciklerle çalışan, tarla çilesini çeken sadece Ahıska Türkleriydi.”

Mirza Kencabek imzasını taşıyan kanlı Fergana olayları ile ilgili düşünceler başlıklı yazıda da şu ifadeler var: “Fergana'da Özbekler ve Ahıska Türkleri

arasındaki kavgayı Özbek de Ahıska Türkü de başlatmadı. Pravda gazetesi muhabiri Âdilbek Kaipberganov, “Bu şöyle başlamıştı” adlı makalesinde Fergana Vilâyeti başsavcısı A. Atacanov’un şu sözlerini naklediyor: “Mayıs ayının on altıncı günü şehir birahanelerinin birinde basit bir mesele yüzünden iki genç kavga ediyor. Şunu tekrar vurguluyorum ki, gençlerin hiçbiri ne Ahıska Türkü ne de Özbek idi. Birkaç gün sonra grup grup kavga etmeye başladılar. Maalesef bu kavgalarda Ahıska Türkü de Özbek Türkü de vardı.”

Aynı yazıda, olayların sıcak günlerinde Ahıska Türkleri hakkında: “*Çalışkan Türkler nereye giderse tarımı, köyü yükseltir!*” diyen SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Rijkov’un sözleri, “*Çalışkan Türk halkını Rusya’nın tarımını yükseltmek için işçi olarak götürme*” niyeti olarak yorumlanıyor.

XVI.h. Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar³⁷²

Günümüzde Ahıska Türklerinin en yoğun olarak yaşadığı ülke şüphesiz Azerbaycan’dır. Bunların içinden yetişmiş genç bir tarih öğretmeni olan Tahircan Kukulov, millî sorumluluk duygusuyla Ahıska Türkleri konusunda küçük bir kitap yazmış. *Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü* adlı kitabımızı da zikreden Kukulov, kitabında, Ahıska ve çevresinin Türklük tarihi ile 1944 sürgününü ve bu sürgün sonrası gelişen olayları hikâye etmeye çalışmış. Kitaba bir ön söz yazan Osman Enveroğlu, kitabı ve yazarı takdim ettikten sonra, “*Türk’ün özüne dönüş devrinde bütün Ahıska Türklerine vatana dönmelerini arzu ediyorum. XXI. asrı Ahıska deresinde karşılayasınız, aziz, ulu Türk boyum.*” Dileğinde bulunuyor.

Kukulov’un bu kitapta ilmî bir metot kullanmadığı görülüyor. Olayları hikâye üslûbuyla veriyor, çoklukla kaynak göstermiyor, bazen parantez içinde kitap ismi veriyor. Kıpçak Atabekleri hanedanı Cak ailesinin ismini Sak; Caksu köyünün adını da Saksu olarak yazmış. Buna benzer ufak tefek hataları bir kenara bırakırsak, Kukulov’un kitabında en dikkate değer husus, Gürcü tarihçilerinin çelişkilerine işaret ettiği bahislerdir. Ahıska topraklarında boş yer bulunmadığı iddiasına karşı bir tablo hâlinde gösterilen nüfus bilgileri şöyledir: 1939 yılında Ahıska, Adigön ve Aspinza ile bunlara bağlı 216 köyün nüfusu 125.500 iken, 1989 yılında 122 köyde sadece 83.900 kişi yaşamaktadır. Bu da, Gürcülerin, “*Nüfus çok, yer yok*” iddialarının asılsız olduğunu gösteriyor.

Kukulov, Ahıska halkının Türklüğünü inkâr eden Gürcü yazarların, kendi ifadeleriyle tenakuza düşüklerini belirterek diyor ki: “*Sürgünün üzerinden 45 yıl geçtikten sonra bu halka yeni ad verildi: Mesheti Türkleri, yani Gürcistan’ın Mesketiya bölgesinden Orta Asya’ya ve Kazakistan’a sürülmüş Türkler. İyi ki, bu ad verilerek, halkın yeri ve yurdu itiraf edildi.*”

³⁷² Kukulov, Tahircan, *Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar*, Bakı 1999, 92 s.

Yine aynı çevrelerin bu halka “*Gürcü Müslüman*” yakıştırmalarını kınayan yazar, kiralık kalemlere işaretle, “*Bazı, adı Ahıska Türkü olanlara da Ahıska tarihi yazdırarak neşr ettiler.*” diyor. Bu bahiste, Gürcü iddiaları doğrultusunda ve Gürcistan’ın maddî ve manevî desteği ile faaliyet gösteren Xısna (kurtuluş) Teşkilâtının, halkı kandırdığı ve talan ettiği de belirtiliyor.

Ahıska Türklerinin vatana dönme mücadelesinde çaba harcayan dernekleri de eleştiren yazar, bu derneklerin, halkın ızdıraplarına son verecek dinamik çalışmaları yapamadıklarını, hatta halkın birliğini bozduklarını ifade ediyor. Göç konusunda da şu ifadelerle yer veriliyor: “*Hele Türkiye Cumhuriyeti’ne göç etmek Ahıskalıların birliğine darbedir. Bu hâl ne kadar devam ederse, vatana dönme meselesi de bir o kadar uzar. Millî hareketin bu şekilde zayıflaması, hareketin liderlerinin çok zayıf olmasındandır.*”

XVII. KİTABI BİTİRİRKEN

Esir veya bölünmüş milletlerin önündeki zincirlerin bir bir kırıldığı günümüzde Türk dünyası, bir zincirden kurtulmaya çalışırken, bir başka kardeşini zincire vuracak derecede sosyal ve kültürel problemlerle karşı karşıyadır; hatta buhrandadır. Bu acı gerçeği görerek hâl çareleri bulmak zaruretiyle karşı karşıyayız. Bu konuda, bütün Türk aydınları ve devlet adamlarının sorumluluğu vardır.

Bu kitapta, Ahıskalı kardeşlerimizin durumunu gözler önüne sermeye çalıştık. Bu insanların evveli ve ahiri ortada. En az bizim kadar bizden olan ve vatanımızın tabîî bir parçasından koparılmış olan bu insanların ızdırabını anlamalıyız.

1944 yılında vatanlarından sürgüne gönderilmiş, yıllarca esaret kamplarında kalmış, on binlerce ölü vermiş, nihayet 1989’da da yeni bir katliâm ve sürgünlere maruz kalmış bu insanlar için ne yapılmak gerekiyorsa, tez elden yapılmalıdır. Türkiye bir devlet olarak üstüne düşeni derhâl yapmalıdır.

Öncelikle yapılması gereken şudur: Onlar vatanlarına dönmelidir! Bu, her insan gibi onların da hakkıdır. Onlar yıllardır vatana dönüş mücadelesi veriyorlar. Bu çabaya Türkiye de yardımcı olmalıdır. Sürgüne gönderen otorite (Moskova), bu hakkı hukuken kendilerine teslim etmiştir. Bunun hayata geçirilmesi gereklidir.

Bu kitapta, mesele, çeşitli cephelerden tahlil edilmeye çalışıldı. Bu insanlar haksız yere uğradıkları zulme ebediyen mahkûm bırakılamazlar. Bu haksızlığın devamında direnen Gürcistan’ın yola gelmesi için ne gerekiyorsa o yapılmalıdır. Resmî veya gayri resmî kanallardan meseleyle alâkadar olunmalıdır. Türk ve

Müslüman düşmanı Papaz Yakovas'ın Türk ve Yunan başbakanlarını Davos'larda bir araya getirdiğini düşünürsek, bu meselede de rol oynaması gereken çeşitli alternatifler bulunabilir.

Gazetelerde, "*Ahıska Türklerine de kucak açıyoruz!*", "*Soydaşlarımız için müjdelermiz var!*" gibi abartma söz ve haberlerle zavallı insanlar ümitlendirilmiş, nasıl olsa Türkiye'ye gidiyoruz diye elde avuçta olanlar satılmış, fakat '*kucak açma müjdesi*' bir türlü gerçekleştirilmemiştir. Özbekistan katliâmının üzerinden yıllar geçiyor, on binlerce insan vatansız, oradan oraya sürülürken, Türkiye bu konuda gereken hassasiyeti gösterememiştir.

1990'da Devlet Bakanı olan Ercüment Konukman, iyi niyetine rağmen, "*Sembolik mahiyette bir grup Ahıska Türkü'nü getireceğiz.*"³⁷³ "*Mesket Türklerini getirmekteki amaç, dış Türkleri buraya toplamak değildir. Böyle bir şey yok!*" demiştir.³⁷⁴ Bu ifadelerden, hâlâ Dış Türkler humması geçirenlere karşı, bir bakanın savunması okunuyor.

Millî davalarımızı onların veremli düşüncelerine kurban edemeyiz; etmemeliyiz! Sorumluluk taşıyanlarımız, bu hususlarda çok sağlıklı düşünmek zorundadırlar.

Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göçüyle ilgili açıklamalar yapan resmî ağızlar, bu sözlerini kısa zamanda unutmuşlardır. "*Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Türkiye'ye gitmek için yıllardır bekleyen Ahıska Türklerine göç müjdesi verdi.*" haberi tarihe karıştı.³⁷⁵

Türkiye bugüne kadar gelen göçmenlere karşı iyi bir imtihan verememiştir. Nitekim 3835 Numaralı Kanun ve 92/3706 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı gereğince yurda getirilmesi plânlanan 150 Ahıskalı aileden 120'si getirilerek Iğdır'daki geçici göçmen meskenlerine yerleştirilmişlerdir. Bu hususta bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bunlara da kısaca temas etmek yerinde olur:

1. İlgili kanun "*En zor durumda olanlardan başlanmasını*" amir iken, buna uyulmadan getirilen rasgele göçmenler arasına sızmalar da olmuş, mazlûm insanların imajına gölge düşürülmüştür. Bu sızmaların hangi millete mensup oldukları da belirsiz kalmış ve zamanın valisi, yazdığı raporda bunlardan "*Devlete ve millete zararlı unsurlar*" olarak bahsetmiştir.

2. Kanunda 'serbest göç'ten de söz edildiği ve Ahıska Türkleri arasında meslek ve maddî durumu yerinde olanların da bunu istedikleri hâlde, devlet mecburî iskân uygulamasıyla hem bu insanları mağdur etmiş, hem de kendini gereksiz masrafa sokmuştur. Bu uygulamalar düşünülerek, programlanarak akıllıca yapılmalı; hem devlet, hem de göçmenler mağdur edilmemelidir.

³⁷³ *Tercüman*, 23.6.1990.

³⁷⁴ *Zaman*, 17 Temmuz 1990.

³⁷⁵ *Milliyet*, 22 Ocak 1992.

3. Devlet, büyük meblağlar harcayarak geçici veya daimî meskenler yapacağına, Anadolu'nun birçok köy ve kasabasında muhtelif sebeplerle terkedilmiş mesken ve mülklerin daha ucuza alınıp onlara devredilmesi mümkündür. Ahıska Türkleri buna razı olduklarını bildirmişlerdir.

4. Vatandaşlık işlemlerinin uzaması, diploma tescillerinin yapılmaması, birçoğu yetişmiş eleman (*mühendis, doktor, avukat ve zanaat sahibi*) olan bu insanları mağdur etmektedir. Meselâ doktor ve mühendislerin amele olarak çalıştırılmaları bizim için bir ayıptır.

5. Kızılay'ın göçmenlere yardım ederken zulüm de ettiği söylenmektedir! "*Sorumsuz, hayasız ve vicdansız*" olarak nitelenen bu görevlilerin, Türk milleti ve devletin şanına gölge düşürmelerine göz yumulmamalıdır.

6. Doğudaki bölücü terör örgütünün tehdit ve yıldırma hareketlerine karşı kuvvetlendirilmelidirler. Bunun için de, *-eğer ille de Iğdır'da yerleşmeleri isteniyorsa-* Özbekistan'ı terk eden ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde bin bir zorlukla yaşayan Ahıska Türkleri toplu olarak getirilip yerleştirilmelidir.

7. Dış temsilciliklere talimat verilerek, müracaat eden insanlara sıcak ilgi göstermeleri ve işlerin kısa zamanda bitirilmesi temin edilmelidir. Meselâ Özbekistan'daki katliâmdan canını kurtarıp Ukrayna'ya gelen bir grup Ahıska Türküne Kiev elçiliğimizde, 'Türkiye'deki tanıdık veya akrabalarının Kiev'e gelmeleri istenmiştir. Bu ise çok garip ve keyfi bir tutumdur. Bunlara son verilmelidir.

8. Yüzyılların mazlûmu olan bu kardeşlerimize karşı çok hassas davranmalı, yeni yaralar açılmasına meydan verilmemelidir.³⁷⁶

³⁷⁶ Buraya kaydettiğimiz aksaklık ve şikâyetlerin bir kısmı, Ahıska Türkleri'nin ileri gelenlerinden İbrahim Mecidoğlu'nun 29 Ocak 1994 tarihli mektubundan alınmıştır.

XVIII. SONUÇ

Türkiye, Ahıska meselesini behemehâl halletmelidir; zira bu, Türkiye'nin kendi hayatî meselesidir. Bu mesele halledilmezse, arkasından başka meselelerin çıkacağı aşîkârdır. Nitekim 2001 yılının mart ayında Ermeni resmî ağızlarının Kars ve Ardahan'ı yüksek sesle telaffuz etmelerinin üzerinde iyice düşünölmelidir!

Gürcistan sınırları içinde yer almasına rağmen, Ahıska ve Ahılkelek'te Gürcistan hakimiyetinden söz edilemez. Bu bölgedeki Ermeni oluşumu özerkliğe doğru gitmektedir. Bu durum sadece Ahıska Türkleri için değil, Türkiye'nin güvenliği açısından da büyük önem arz etmektedir.

Ahıska Türkleri, bu bölgede, önceleri hangi kimlikle yaşıyorlardıysa yine o kimlikle ve bu kimliğin gerektirdiği hukuk mirasına sahip olarak vatanlarına dönmelidirler. Bu konuda Gürcistan'la anlaşma sağlanmalıdır.

Gürcistan'ın, "*Gürcü olursan gel!*" önerisi insanlık suçudur. Bu önerinin kabul edilmesi bir yana telaffuzu dahi çağın ayıbıdır. Bunu Gürcülere hangi dilden anlıyorlarsa o dille anlatmalıdır.

Türkiye, Ahıska Türklerinin vatan meselesini hukukî zeminde halledemiyorsa, çıkardığı kanun gereğince bu insanları Türkiye'ye getirip toprak vererek iskân etmelidir!

Bölge nüfusunun batıya doğru göçü üzerinde kafa yorulmalıdır. Siyasî sınırların her köşesi vatan hâline getirilmelidir.

Devlet hakimiyetinin sadece karakollarla sağlanamayacağı *-bu kadar belâdan sonra olsun-* artık anlaşılmalıdır. Sınır boylarında yaşayan insanların göçü durdurulmalıdır.

Ardahan ve Artvin illeriyle aynı mahallî kültürü paylaşan Ahıska Türkleri, bu illerin تنها bölgelerine yerleştirilmelidir. Böylece aynı zamanda bölge şenlendirilmiş olur. Üçüncü bir yol bilmiyoruz.

EKLER

EK: 1 AHISKA TÜRKLERİ İÇİN DEDİLER Kİ:

a. Türk Bayrağı Görende Baş Göğes Değenler³⁷⁷

1828'lerden beri Türk idaresinden uzak, kendi kültür dairesinin dışında geçen bunca yıla rağmen Türk ve Müslümanlığını kaybetmeyen bu insanlardan birisinin sözlerini nakletmek istiyoruz.

Yanılmıyorsam, 1980 yılı yazıydı. Tarihçi Ahmet Refik Beyin Kafkas Yollarında adlı (Osmanlıca) eserini hazırlamış ve Ankara'ya götürmüştüm. O zaman Yavuz Bülent Bakiler de Kültür Bakanlığında müsteşar yardımcısıydı. Bakanlıktaki odasında kendisini ziyaret ettim. Hazırlamış olduğum eserden ve önceki hükûmet zamanında türlü bahanelerle yayınlanmadığından bahsettim. Daktilo edilmiş dosyayı ve kitabın eski yazı askısını ona verdim.

O da Rusya'ya Taşkent Film Festivali için yaptığı seyahattan bahisle bana Posoft'ta konuşulan Türkçeden bazı örnekler söylememi istedi. Ben konuştukça, değişik söyleyişli fiil çekimleri karşısında heyecanlanarak, "İşte ben Taşkent'te böyle konuşan çok insan gördüm!" dedi.

Daha sonra bu intibalarını Türk Edebiyatı dergisinde, "TÜRK BAYRAĞI GÖRENDE BAŞIMIZ GÖĞE DEĞİYER!" başlığı altında yazdı. Bakiler, bu gezi notlarını bilahare o tatlı üslûbuyla "TÜRKİSTAN TÜRKİSTAN" adlı kitabında Türk okuyucusuna sundu.

Bakiler, Ankara'da bindiği Rus uçağında, Cuma adlı birisiyle tanışıyor. Cuma, Ahıska Türklerinden olup, Stalin sürgününden sonra Kazakistan'ın Canbul şehrine yerleşen kardeşlerimizden biri. Onunla yaptığı sohbetten, Cuma'nın bazı cümlelerini buraya almak istiyorum:

"Yuvuz!... Böyük padişah adı!"

"Samsun'da emcem var idi. Emcemin uşahlari var idi. Onlari ziyarete geldim.

"Emcem, beni evinin gapısında görür görmez tanıdı; boynuma sarıldı. Beni hem öpiyerdi, hem gohliyerdi, hem de ağliyerdi.

"Ben çoh ey biliyerim ki, şimdi emcem beni düşüniyirse aynen o günki kimi ağliyerdür.

"Müslümanın gözü yaşlı olur Yağuz Ağa!

"Oralarda hısımin, akraban mi var? Onlari ziyarete mi gediyeysin? Urus he dedi mi? Kâğıt verdiler mi sene? Sora başın dara düşmiye!..." "Bir

³⁷⁷ Bakiler, Yavuz Bülent, *Türkistan Türkistan*, İstanbul 1989, s. 28.

almanın yarısı siz, yarısı da biz! Tadımız da bir, rengimiz de. Aha bu Urusların hangisi bize benziyor?

"Kinoyla (sinemayla) başım o gader hoş degüldür. Ben çoluğu çocuğu bir maşine (otomobile) dolduriyerim, Taşkent'te hasret öldürmeye götüriyerim. Orda, direklerde Türk bayrağı görriyeruh! Türk kinosunda Türkçe dinliyeruh, sevinriyeruh! Gögsümüz gabariyer, BAŞIMIZ GÖGE DEĞİYER!"

b. Pamuk ve Madalya Bereketiyle Özüne Beg Olanlar³⁷⁸

Taşkent radyosu için, benimle konuşan bir Özbek muhabirin sorduğu ilk soru nedir bilir misiniz?

Bu yıl Özbekistan'da pamuk üretimimiz beş buçuk milyon tona ulaştı. Bu konuda mikrofonlarımıza neler söyleyeceksiniz?

Sorunun benimle, mesleğimle, Taşkent Film Festivali'yle ilgisi olmadığı hâlde, çok ciddi bir yüzle cevap verdim:

-Bu üretimden büyük sevinç duydum. Gelecek yıl, pamuk üretiminizin on beş buçuk milyon tona ulaşmasını dilerim.

Muhabir kulaklarına kadar açılan bir ağızla haykırdı:

-Ahhaaa! Çok yahşi bir cevap!... Çok yahşi bir cevap! Sevimli Özbekler, pamuk üretiminin yirmi beş veya kırk beş milyon tona çıkmasıyla ne kazanacaklarını henüz hesap edebilmiş değillerdir.

Taşkent sokaklarında göğsü madalyalı yaşlı Özbekler gördüm. Dünyada en çok madalyayı galiba Sovyet halkları taşıyorlar. Göğüslerinde bir değil, beş değil, bazen on, bazen on beş madalya birden sallanıyor. Ben, önce bu madalyayarın savaş alanlarında veya spor salonlarında kazanıldığını sandım. Sonra öğrendim ki, göğüsleri madalya bereketiyle kabaran bu Özbekler, "Emek kahramanlarıdır". Pamuk toplamakta, saç kesmekte, buğday biçmekte, üzüm yetiştirmekte, elbise dikmekte... mahir olan emek kahramanları!...

.....

-Biliyor musunuz dedi, Özbek ne demektir? Özbek! Özbek!

-Özbek, Türkistan'da yaşayan bir büyük Türk boyunun adıdır. Oğuzlar, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Azeriler gibi...

-Hayır; Özbek, özünün, yani kendi kendisinin begi demektir. Öz-beg! Öz-beg! Gördünüz mü? Özbekler beg adamlardır! Kendi kendilerinin begleridirler!

-Hayır, bana öyle geliyor ki, bu değerlendirme dün için doğrudur. Bugün gördüğüm kadarıyla, Özbekistan'da Özbekler, kendi kendilerinin begi olmaktan

³⁷⁸ Bakiler, Yavuz Bülent age. s. 159, 164.

çoktan çıkmışlar. Bugün Özbekler, kendi öz yurtlarında, başka beglere hizmet eden, baş eğen insanlar durumuna düşmüşlerdir...

Birden kaşları çatıldı:

-Neden böyle düşünüyorsunuz? Özbekler, dün olduğu gibi bugün de Özbekistan'da kendi özlerinin begleridirler. Kimsenin kulu kölesi değildirler.

Ona dedim ki:

-İşte Taşkent'in on altı katlı Mihmanhana'sında birlikte kalıyoruz. Ben bu oteli, birinci katından on altıncı katına kadar dikkatle gezdim. Hakikaten çok güzel, temiz bir otel. Her katın müdiresi ve yardımcısı tombul tombul Rus kadınları. Ama on altı katın hepsinde salon süpüren, oda temizleyen, ütü yapan, cam silen kadınların da hepsi Özbek! Beglik bunun neresinde? Dikkat ediyor musun? Şu içinde bulunduğumuz 30-40 metre uzunluğundaki mermer döşeli salonu, ellerindeki paspaslarla sabahtan akşama kadar, bezgin bir yüzle temizleyen kadınların, kızların hepsi senin soyundan. Şu zarif tezgahlar arkasında kurularak kitap satan, şu cam bölmeler içinde eşya pazarlayan, ötede o banka ve telefon işlerine bakan genç kızların da hepsi Rus! İçlerinde bir tek Özbek görüyorsan lütfen göster bana. Ben de kanaatlerimi değiştirip senden kırk defa özür dileyeyim. Şu idareci kadronun yarısı değil, üçte biri, beşte biri neden Özbek olmasın?

.....

-Bizim Özbekler, iş konusunda maalesef biraz tembeldirler. Üretim bakımından, onların bürolarda bulunmaları doğru değildir. Siz olaya hep milliyet açısından bakıyorsunuz. Bu yanlıştır. Önemli olan üretimdir. Bir Özbek, üretimi artırmayacaksa ona niçin bürolarda vazife verilsin? Ah bu Marksizm adına, Rus'a kayıtsız şartsız köle olma hastalığı!...

.....

Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Birinci Sekreteri Reşidov, Taşkent Konferansı dolayısıyla Brejnev'in konuşmasına şu cevabı vermişti:

"...Rus dili, Büyük Lenin'in modern ilim, teknik ve kültürünün dilidir. Rus dili, eşitlik ve kardeşlik dilidir. Rus dili, halkları dostluğa, sulh ve sosyal gelişmeye davet dilidir!"

Özbek yazarı Server Azimov, 4.6.1983 tarihinde Moskova radyosunda şöyle konuşuyordu:

"...Puşkin ve Tolstoy'un, Gorki ve Mayakovski'nin büyük Leninizm'in dili, şimdi olduğu gibi, geleceğimizin de dili olacaktır!"

c. Meshet Türkleri Hakkında³⁷⁹

Bazı haberlerde ifade edildiği gibi Gürcü'den dönme değildirler. Meshet Türkleri denen bu grubun bir kısmı Türkiye'de, bir kısmı Gürcistan'da kalmış, Gürcistan'da kalanlar 1944 tarihinde Stalin tarafından Türkistan'a sürülmüştür. Stalin, Kırım ve Karaçay Türkleri ile Çeçen-İnguşları Almanlara yardım ettikleri bahanesiyle sürmüştü. Meshet Türkleri için ise, böyle bir bahanesi dahi yoktu. Bizce bu sürgünün başlıca iki sebebi vardı:

1. O sırada Kuzeydoğu Anadolu topraklarını Türkiye'den koparmak isteyen Stalin için bu Türkler önemli bir engel teşkil edebilirdi.

2. Gürcistan ve çevresi Gürcü dışı unsurlardan temizlenmeliydi. Stalin'in Gürcü olduğunu ve Gürcistan'ın hemen kuzeyindeki Karaçay, Çeçen-İnguş bölgelerine, bunların sürgününden sonra Gürcüleri yerleştirdiğini söylersek, Stalin'in bir Gürcü yayılması siyaseti götüğü daha iyi anlaşılır.

Gerek Kırım ve Karaçay, gerek Meshet Türkleri özellikle Türk bölgelerine sürülmüşlerdir. Oralarda diğer Türklerin şivelerini öğrenip: Özbek, Azerî, Kazak vb. Türk boylarının parçası hâline gelecekleri; böylece asıl vatanlarını unutacakları umulmuştu. Ancak hiçbirisi kendi şivelerini kaybetmemiş ve asıl vatanlarını unutmamışlardır.

Sovyetler Birliği resmî literatüründe hiçbir Türk boyu Türk adıyla geçmez. Sovyetlere göre onlar, Azerî, Türkmen, Tatar, Özbek, Kazak vb. adlar taşıyan ayrı milletlerdir. Sadece Meshet Türkleri **Türk** adıyla geçer ve *Türkiye Türkleriyle aynı* kabul edilir.

1959 sayımında geçmeyen; 1970 sayımında 79.000, 1979 sayımında 93.000 olarak görünen "Türkler" işte bunlardır. Taşkent'te 1986'da kendileriyle görüştüğümüz Meshet Türkleri, bu sayıyı kabul etmiyorlar ve 300.000 ila yarım milyon arasında olduklarını söylüyorlardı. Meshet, bu Türk grubunu sadece ayırt edebilmek için, Gürcistan'da bulundukları bölgeden dolayı kullanılan bir kelimedir; etnik bir adı ifade etmemektedir. Posof halkı gibi konuşurlar. Doğrudan doğruya Türkiye (Osmanlı) Türküdürler ve Sünnî Müslümandırlar.

Özbekler de Sünnî Müslümandırlar. Aralarındaki çekişme, maalesef Türk'ün ezeli zaaflarından olan ve bugün de bu hâlde bulunmamızın başlıca sebeplerinden sayılması gereken kardeş kavgasıdır.

Bir gezi notlarından:

ç. Ahıska ve Ahıska Türkleri³⁸⁰

³⁷⁹ Ercilasun, Prof. Dr. Ahmet B., Türk Kültürü, Temmuz 1989.

³⁸⁰ ULUDAĞ, Süleyman, *Gürcistan: Yeni Komşumuz, Dergâh, Kasım 1992.*

Batum ve Acara'nın köy ve kazalarında beş gün kaldıktan sonra Acara Suyunun aktığı vadiden geçen, daha sonra yaylaları aşan yolu takip ederek Gürcülerin Mesket'ya dedikleri bölgeye ve buranın merkezi olan Ahıska'ya geldik. Gürcüler Ahıska'nın ismini Ahal-sihe (*Yeni kale*) şeklinde değiştirmişlerdi. 1944 yılında Stalin burada yaşayan 300.000 Ahıska Türkü'nü Sovyetler Birliği'nin öbür bölgelerine sürmüştü. Orta Asya Cumhuriyetlerinin her birinde ve Azerbaycan'da bunlara rastlamak mümkün.

Çorum İmam Hatip Okulu'nda okurken derslerimize gelen ve burada herkesin saygısını kazanmış olan rahmetli Server Ahıska hocam, ailesini orada bırakarak Türkiye'ye iltica edenlerdendi. Ondan Ahıska Türkleri hakkında az çok bilgi sahibi olmuştum. SSCB'de rejim biraz gevşeyince onlar da esas yurtlarına dönmek için Kırım Tatarları gibi gösteriler yapmaya başlayınca Rus ve Batılı haber ajansları (Mesket Türkleri) şeklinde söz etmiş, bu ifade olduğu gibi TRT ve basına yansıyınca birçok kişi "Mesket Türkleri de nerden çıktı?" demekten kendini alamamıştı. İşte Türkiye Türkleri kendilerinin bir parçası olan, Kars'ın hemen ötesinde yaşayan, Türkiye hasretiyle yanıp tutuşan Ahıska Türklerine bu kadar yabancılaşmış.

Ahıska ve çevresi tıpkı yeni vilâyetimiz Iğdır gibi mutedil bir iklime sahip. Yazlar uzun ve sıcak, kışlar da ılık geçer. Geniş ve düz arazisi sulak. Çeşitli tahıl üretiminden başka bol miktarda sebze ve meyve de yetiştirilir. Şimdi burada çok az Ahıska Türkü kalmış. Sürülen Müslümanların yerine Ermeniler yerleşmiş, câmilerin yerini de kiliseler almış. Şimdi Karabağ meselesiyle uğraşan Ermenistan'ın bu verimli topraklarda gözü var. Türkistan'da gördüğüm Ahıska Türkleri buraya dönmekten ümit kestiklerinden daha çok Türkiye'ye gelme arzusuna sahipler. Birkaç sene evvel Fergana Özbeklerinin saldırısına uğramaları, bu topraklarda kendilerini güven içinde hissetmemelerine sebep olmuş.

Ahıska Türklerinin dikkate değer yanı nereden olursa olsunlar Ahıska'da edindikleri kimliklerini koruma hususunda son derece titizlik göstermeleri ve içinde yaşadıkları toplumlarda erimekten korkmaları. Bu hassasiyeti bir gayrimüslim toplumda gösterecek kendilerine hak vermemek mümkün değil. Ama bir Türkmen, bir Kırgız, bir Kazak ve Özbek toplumunda neden kendi benliklerini bu kadar çok korumaya özen gösterdiklerini ve onlarla kaynaşmadıklarını anlamak mümkün değil. Kendilerine bu hususu hatırlatınca, "*O toplumlar bizi kendilerinden kabul etmiyor, ayrımcılık yapıyorlar, dışlanıyoruz.*" şeklinde cevap verdiler. Ama Kırgızistan'ın Bişkek kentinde bir Kırgız kıızıyla evlenen Suat isimdeki Türkiye'den gitme bir gencin bu evliliğini bir türlü içlerine sindirmediklerine de şahit olmuştum. Neden onlardan kız aldı deyip durdular. Ahıska Türkleri kendi aralarında evlendikleri hâlde, öbür Türk kavimleri bu konuda onlardan çok daha hoşgörülü davranıyorlar.

Türkiye'nin son yıllarda Türk cumhuriyetleriyle iyi ilişkiler kurması, bunların buralarda ilgi ve saygı görmesi, buralara Avrasya kanalıyla televizyon yayınlarının yapılması Ahıska Türklerine epey nefes aldırılmış. Ama onlar bununla yetinmiyor. Bir buçuk milyon kadar olduklarını ifade ettikleri Ahıska Türkü'nün Türkiye'ye kabulünü ısrarla istiyorlar.

Uludağ'ın yazısı üzerine:

Uludağ soy adlı birisinin Gürcistan sevdalı tezlerini biliyoruz! Yalnız bu Uludağ başka.

Kendisinin bir Acara muhaciri olduğu anlaşılan ve İslâmî ilimler sahasındaki eserleriyle tanınan Prof. Uludağ'ın yazısındaki bazı noktalara mercek tutmak istiyoruz. Ahıska Türklerinin nüfusu bir buçuk değil, yarım milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Fergana olayları bir faciadır. Bu faciayı sadece "*Özbeklerin saldırısına uğramaları, bu topraklarda kendilerini güven içinde hissetmemelerine sebep olmuş.*" şeklinde açıklamak, hem eksik bilgi vermek, hem de bu büyük felâketi hafife almak olur.

"*Ahıska'da edindikleri kimliklerini koruma ve başkalarıyla evlilik yapmama*" sözünde de yanlışlıklar vardır. Evvelâ, onlar eskiden beri Türk oğlu Türk'tür! Ahıska'da kimlik edinmek sözü, Gürcülerin ileri sürdüğü, "*Gürcüydüler de Türkleştiler!*" tezine benziyor ki, hiçbir ilmî gerçekle alâkası yoktur. Bu konu hakkında önceki sayfalarda hayli bahsettik, geçelim.

Ahıska Türklerinin *Müslüman Türk* kimliğini korumadaki titizlikleri *hoşgörüsüzlük* şeklinde yorumlanıyor ki, bu düşünce haklı değildir. Bilakis bundan daha tabîî ne olabilir? Sayın Uludağ şu noktaları ya bilmiyor, yahut da önemsemiyor ki, hiçbiri kabul edilemez. Stalin onları Orta Asya halkları arasında eriyip kaybolsunlar diye oralara savurdu. İşte bu sürgünün üzerinden elli sene geçti, bu kadar zulme rağmen bu insanlar dimdik ayakta... Bir Türk'ün buna sevinmesi gerekmez mi?

Uludağ, isimlerini sıraladığı Orta Asya Türk boyları üzerindeki yoğun Rus etkisinden de habersiz görünüyor. Bunların birçoğu maalesef Ruslarla da evlilikler yapmış, karışmış ve dejenere olmuşlardır. Buna 'hoşgörü' mü demeliyiz? Bu Türk cumhuriyetlerinin ileri gelen birçok devlet adamı da Rus hanımlarla evlidirler! Kerimov, Vezirov, Hüseyinov, Muttalibov vs... Bu ülkelerin hâli pürmelâli de ortada!...

Bir gazetenin temsilcisi bana Münih'te şunları söyledi: "*Asya gezimde dikkatimi çeken en önemli şey, diğer Türk boylarına mensup insanlar arasında yayıflamaya yüz tutan, bazen de hiç görülmeyen ananevi Türk gelenek ve hasletlerini Ahıska Türkleri arasında dinamik olarak yaşıyor gördüm. Meselâ doğru sözlülük, mertlik, güvenilirlik, fedakarlık, samimiyet gibi. Zira oralarda*

çok yalancılık ve sahtekarlıklarla karşı karşıya gelip, ellerinizin koynunuzda kalması ân meselesi..."

Şimdi bu manzara karşısında Ahıska Türklerini saygıyla selâmlamalı, değil mi?

d. Mesketli Misketti, bunlar uydurma şeyler:

Biz Doğrudan Doğruya Türküz!³⁸¹

Sadi yer değiştirmiş, bahçe duvarına yaslanmış, etrafında halkalar oluşmuş. Ben de yanına gittim. Polat Bey ve Paşa Ali ile tanıştırdı, iki Ahıskalı. Biri emekli bir öğretmen. Kendi derslerini yaptıktan sonra, birkaç kapık karşılığı diğer öğrencilerin ödevlerini yazarak okumuş. Polat Bey, hukuk doktoru. Azerbaycan Devlet Üniversitesine ders vermek üzere çağırmışlar. Ama halen ders verdirtmiyorlar.

Polat Beyle konuşurken, tam kitabın ortasından konuşabiliyorsunuz. Yahut, dilediğiniz yerde lâfi yarım bırakın, o tamamlayabiliyor. Bu kadar uzak yerlerde, bu kadar farklı zannettiğimiz iklimlerden gelen bu insanın bu muhteva zenginliği beni şaşırtıyor ve heyecanlandırıyor. Özbekistan'dan gelmişler.

Özbekistan'daki olayları değerlendirirken o kadar soğukkanlı yorumlar yapıyor ki, ben önce, ne yalan söyleyeyim şüphelenir gibi oldum. Özbekler Ahıskalılara zulüm ettiler, bu kadarını öldürdüler, bu kadar korkulu anlar yaşattılar ve sonunda yerlerinden ettiler. Ama Ahıskalı Polat Bey, bütün bunların, yabancı parmaklarla gerçekleştirilmiş bir fitne olduğunu, Türk dünyasının birlik şuurunu parçalamak için düzenlendiğini söylüyor. Ve, bize, özellikle Özbeklerle ilgilenmemizi, çünkü Türk toplulukları içinde en kalabalık ve güçlü zümreyi Özbeklerin teşkil ettiğini, Özbeklerin istenen şura varmaları hâlinde Türk dünyasının ayağa kalkışında temel unsur olacaklarını söylüyor. Ben, ilâve edecek bir söz bulamıyorum. O konuştukça, evet, evet diye baş sallayarak idare etmeye çalışıyorum.

Polat Bey, içimi şenlendirdi, ümitle doldurdu. Bu kadar parasız ve yurtsuz kalmış bir insanın, böyle büyük yürekli, başı hep ufuklarda olabilmesi, beni şad etti. Birisi söylemişti herhâlde, bizim millet dokuz canlıdır diye... Hiç olmazsa taksi paralarını, yahut çay paralarını ben verebilseydim. Bir iki defa yekindim; öyle bir mahçubiyetle irkildi ki, şaşım ve yaptığımdan kızardım.

Türkiye, bu Ahıskalılara bir şeyler yapamazsa, ben hep utanacağım ve Erzurumlular sürülmüş, Sibiryâ çöllerinde kimsesiz kalmışlar diye mahzun olacağım...

³⁸¹ Kösoğlu, Nevzat, *Gezi Notları*, Türk Yurdu, Ağustos 1991.

Paşa Ali, tam, anlattığı adam. Bizim İspir'in Kızılimaret mahallesinde Ahıskalılar vardır. Onlardan bir Paşa Ali vardı. O fukara yıllarımızın en fukara öğrencilerindendi. Birkaç kilometre yürüyerek okula gelirdi. Yıkılmayan cinstendi. Hayatın önüne çıkardığı bütün meselelerini çözerek yürüdü. Önce sağlık memuru oldu; evlendi, çoluk çocuğa karıştı. Sonra üniversite bitirip ziraat mühendisi oldu. Şimdi nerelerdedir, bilmiyorum... Bakü'de görüştüğüm Ahıskalı Paşa Ali, tam bizim Yusufelililer gibi konuşuyor. Kendime çok yakın buldum. Sen benim hemşehrimsin, dedim. Herhâlde, sözün yarısı aklımdan geçmiş, tamamını söyleyememiştin ki, canı sıkıldı: Mesketi, Misketti, bunlar uydurma şeyler beyim, dedi. Biz Türk'üz, doğrudan doğruya Türk'üz...

e. Kazakistan Günlüğü³⁸²

"Alma-Ata'dan Issık kasabasına gidiyoruz.

.....

28.000 nüfuslu bu kasabada 4.000 kadar da Ahıska Türkü varmış. Onlar peşimizi bırakmıyorlar.

.....

Müzeden çıkıyoruz, parkta yürüyoruz; oturuyor konuşuyoruz. Sohbetimiz otelde devam ediyor. Ahıska Türkleri gelmiş, bizi bekliyorlar. Tedirginler... Bizi Türkiye'ye götürün, diyorlar. Bu bir hükümet işi, diyoruz. Sabırlı olun, diyoruz. Vatan terk etmek kolay değil, buralar da sizin vatanınız. Toprağınıza sahip çıkın; bırakmayın, diyoruz.

Ahıska Türkleri, ellerinde koca bir çilek sepetiyle gelmişler, bunu yiyeceksiniz, diyorlar..."

Sayın Ercilasun'un notları üzerine:

Başından beri ifade etmeye çalıştığımız gibi, milletimizin muhterem bir ailesini teşkil eden Ahıska Türklüğünün uğradığı zulümler yüreğimizi kanatırken, bir yandan da, en müsbet çevrelerin beklenmeyen söz ve davranışları yaraya tuz biber ekmektedir. Anlaşılacağı üzere, meseleleri anlatmaktan ziyade bu 'tuz-biber'lerle uğraşmak zorunda kalıyoruz. Yazık!...

Burada şunları söylemek lâzımdır ki, *"Bizi Türkiye'ye götürün"* isteğinin kaynağı, Türkiye'nin ilgisizliği ve bilgisizliği ile Gürcistan'ın katı tutumuyla o canların vatana (Ahıska'ya) dönme ümitlerinin yıkılmasıdır. Bu insanlar, eski Sovyet cumhuriyetlerinin bin bir köşesinde, darmadağın, permeperişan bir

³⁸² Ercilasun, Bilge, *Kazakistan Günlüğü*, Türk Kültürü dergisi, Ağustos 1990.

hayata mahkûm hâldedirler. Şimdi bu insanlara Bilge Hanım, "*Buralar da sizin vatanınız, toprağınıza sahip çıkın, bırakmayın!*" öğüdünü veriyor! Ben ne söylerim, tanburam ne çalar...

Kazakistan ülkesi Ahıskalıların vatani mı? Eğer öyle ise, oralar bizim de vatanımızdır! Haydin vatana!...

Bizi biz anlamıyoruz, biz bilmiyoruz.

f. Bir Kaçış Hikâyesinin Özeti

*Edebiyatımızda Kars*³⁸³ adlı kitapta, Ahıska'nın Adigön (*Koblıyan*) kazasının Pulate köyünden olan *-Kitabımızda bizim de kısaca bahsettiğimiz-Sefilî* mahlâslı *Kuşoğlu Mehmet Efendi*'nin "*1915, Ardahan-Kars Kırgını*" adlı destanı yer almaktadır. Destanın başında, "*Posof'un Badele köyünde 1937'de imam olan kardeşi Maksut Hoca'nın defterinden*" kaydı bulunmaktadır. Bu destanın iki kıtası şöyledir:

Guş verin sözüme hep ehli iman
Bir musibet çöktü hâlimiz yaman
Çağırak Sübhan'a meded el-aman
Âh ü enin keremkâna yetiştî,
.....

Ey Sefilî ateş aldı ten viran
Aç gözün biçare gafletten uyan
Sancağım Ahıska, yerim Koblıyan
Kazamız da Adigön'e yetiştî.

Bir röportajdan özetlediğimiz hikâye şöyle:

Muhsin Pınar, 1916 yılında, Ahıska ili, Adigön ilçesi, Pulate köyünde dünyaya gelmiş. İkinci Dünya Savaşı'nda askere alınmış; Tiflis'teki eğitimden sonra Türkiye sınırında görevlendirilmiş. Bu askerî görevi sırasında, 1940'ta Posof'a geçerek Türkiye'ye sığınır. Posof, Damal, Ardahan, Kars askerî makamlarında sorgulanmış. Sivas'a gönderilmiş. Sonunda Yozgat mülteci kampına alınmış. Bu kampta tam yedi yıl kalmış.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye birçok defa dilekçe yazıp serbest bırakılmasını istemişse de bir sonuç alamamış. Zamanın (1945) Rus konsolosu kampa gelmiş: "Türkler, sizi bu kamplarda süründürüyor. İsterseniz hepinizi Rusya'ya götürürüz!" demiş. Kampta bulunan Rus, Gürcü ve Azerîlerden hiç

³⁸³ Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Edebiyatımızda Kars*, İstanbul 1958, s. 99-100.

kimse bu teklifi kabul etmemiş. Bir listeden isimler okunmuş. İsparta kampına götürüleceksiniz, demişler! Fakat mülteciler, Ruslara iade yolunun görüldüğünü anlamışlar. Allah'ın lûtfuyla Muhsin'in ismi okunmamış.

İsmi okunanlar gerçekten kamyonlara doldurularak İsparta'ya değil, doğru Iğdır kapısından Ruslara iade edilmişler. ...Ve oracıkta kurşuna dizilmişler.

Hükûmet, "*Eğer Ruslar isteyecek olursa geri vereceğiz!*" düşüncesiyle, zavallıları ne serbest bırakmış ne de vatandaşlığa kabul emiş!? Savaştan sonra Londra Konferansı ile mülteciler hürriyete kavuşmuşlar.

Lâkabı *Kuş* olan Muhsin, iade edilmek korkusuyla soyadını *Pınar* yaptırmış. Daha evvel kaçıp İnegöl'e yerleşmiş olan akrabalarını bulmuş ve oraya yerleşmiş.³⁸⁴

Anlaşıyor ki, Prof. Kırzioğlu'nun sözünü ettiği Kuşoğlu ile, bu maceraları yaşayan Muhsin Kuş, aynı aileye mensuptur.

³⁸⁴ *Zaman, 1-2 Şubat 1990.*

EK: 2 ÂŞIKLARIN DİLİNDEN AHISKA

I. M. Zeki tarafından neşredilen bir deyişi, üst yazısıyla birlikte buraya alıyoruz. Öyle anlaşılıyor ki, Ahıska'nın elimizden çıkmasına yol açan 1828 savaşında, Rusların ırza da dokunmaları, meçhul şâiri hayli etkilemiş:

*"Aşağıya Ahıska kalesinin ne suretle elden çıktığını, kimin fenalığının görüldüğünü, düşmanın kaleyi elde etmesiyle yaptığı mezâlimi bize anlatan bir halk şâirimizin de o vakit yazdığı bir manzumeyi tarih yazmakla uğraşan zevatın işine yarar ümidiyle neşretmeyi münasip gördüm."*³⁸⁵

1. *Kavgalar kuruldu günler farıdı
Ahıska üstünü duman bürüdü
Dini İslâm olan bütün kırıldı
Toz duman içinde kalan Ahıska.*
2. *Punarlardan abdest alınmaz oldu
Câmilerde namaz kılınmaz oldu
Ahıska kızları salınmaz oldu
Kızları da esir giden Ahıska.*
3. *Meleşir kuzular bulmaz anayı
Feryadımız düştü arşı alayı
Gidi kâfir zaptyletti Kala'yı
Kalası da esir giden Ahıska.*
4. *Yine kavuşur ay ile yıldız
Kavgalar kuruldu üç gece gündüz
Defter ile gitti on iki bin kız
Kızları da esir giden Ahıska.*
5. *Kars kalasın vergi ile verdiler
Ahıska'nın erkeklerin kırdılar
Kız gelin komayıp bütün sürdüler
Kızları da esir giden Ahıska.*
6. *On iki bin kız bir kulede buldular
Altın küpelerin bütün aldılar
Her birisin bir kâfire verdiler
Kızları da esir giden Ahıska.*
7. *Gidi kâfir durmaz kala yaptırır
Ak ellere kelepçeler döktürür
Dizin dizin ellerini öptürür
Yiğitleri esir giden Ahıska.*

³⁸⁵ Halk Bilgisi Haberleri, S. 86, 1938.

8. *Gidi kâfir putun verir elime
Canım kaynamıyor almam dilime
Günde üç yol teklif eder dinine
Yiğitleri esir giden Ahıska.*
9. *Issız kaldı Ahıska'nın sazları
Esir gitti gelinleri kızları
Galip Paşanın kör ola gözleri
Bütün halkı esir düşen Ahıska.*
10. *Evimizin önü bütün dağıdı
Babam paşa kardaşlarım bey idi
Böyle olmaktan ölmek yeğ idi
Düşman ellerine geçti Ahıska.*
11. *Evimizin önü bir keleş yazı
Kimi şehit düştü kimisi gazi
Kabil Bey oğlunun gelini kızı
Hep beraber esir giden Ahıska.*

II. 1828 Türk-Rus savaşında, Ahıskalıların kahramanca savunmasını dile getiren ve kim tarafından söylendiği bilinmeyen bir koçaklama da şudur:

1. *Ahıska'nın başı duman
Gelmiş yine zâlim düşman³⁸⁶
Koçaklar aldı şöhret şan
Kırdı Moskof'u Ahıska.*
2. *Vardı Boğaz'da oturdu
Düşmanı yara yetirdi
Dört yanı al kan götürdü
Sardı Moskof'u Ahıska.*
3. *Gaziler bakmaz geriye
Sanki kurt girmiş sürüye
Aldı Moskof'u arıya
Vurdu Moskof'u Ahıska.*
4. *Moskof'un beli büküldü
Hileye şere döküldü
Şenlik Boğaz'dan çekildi
Çardı Moskof'u Ahıska.*
5. *Hamşoğlu hıyanet oldu
Çol-çocuğa talan saldı*

³⁸⁶ Daha önceki yıllarda üç defa Tiflis'ten gelen Rus ordusunun Ahılkelek ve Ahıska kalelerine ilk saldırılarına ve geri püskürtülmelerine işaret ediliyor.

- Asker de geriye geldi
Gördü Moskof'u Ahıska.
6. Seherde savaş kuruldu
Düşmanın safı yarıldı
Altı bin saldat kırıldı
Girdi Moskof'a Ahıska.
7. Sokakta alır kan leşi
Koptu kıyametin eşi
Eğer hatun eğer kişi
Yerdi Moskof'u Ahıska.³⁸⁷

III. Ahıska'nın Rusların eline düşmesini gören Şâir Gülalî'nin destanı:

1. Ey kardaşlar, size tarif eyliyem
Kanlı yaş tökerek derdim söyliyem
Dağıldı yuvamız yâdı boyliyem
Vay ki harab oldu güzel Ahıska
Bozuldu bağları gazel Ahıska
Özüne çare bul düzel Ahıska.
2. Bahtı karalıdır, bir gün gülemez
Kâfir Moskof baskın etti alamaz
Erzurum uzak mı, imdat gelemes
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
3. Azğur Boğozu'nda kavga kuruldu
Çok hayin beylere altın verildi
Şehir talan oldu, evler yarıldı
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
4. Yediden yetmişe andı içtiler
Yurt, namus uğruna candan geçtiler
Dönmeler cepheden hama kaçtiler
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
5. Burç üstünde bayrakları kurdular
Yedi gün, rûz ü şeb kılıç vurdular
Çol çocuk demeden cümley kırdılar
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
6. Kâfir ikindide kurdu savaşı

³⁸⁷ Mamaşlı M. Kuzu (M. F. Kırzioğlu), *Ahıska Üzerine Halk Deyişlerimizden*, Çıldır Ardahan Hanak Posof, Ankara 1966, s. 44.

- Mel'un fırsat buldu verdi ataşı
Bozuldu kal'ası dağıldı taşı
Vay ki harab oldu güzel Ahıska
7. Şeherin yarısı odlara yandı
Ah u figan asumana dayandı
Şehitler kanıyla yerler boyandı
Vay ki harab oldu güzel Ahıska
8. Ahıska'dan çıktı bir ulu duman
Zulüm arşa yetti, vermiyor aman
Mevlâm ahirette nasib et iman
Vay ki harab oldu güzel Ahıska
9. Paşalar teslimen çıktı kaladan
Niçe evlât ayrı düştü anadan
Göstermesin böyle günü Yaradan
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
10. Seraskerin ömrü günü kesilsin
Köse Paşa sakalından asılsın
Mustafa Bey kara yere basılsın
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
11. Ahıskalı düştü derde feryada
Seraskeri yetişmesin murada
Askeri hayindir gelmez imdada
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
12. Seraskeri dönsün tezden türaba
Ahıska'yı sattı yatgın şaraba
Mescit medreseler günü haraba
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
13. Baltalı analar cenge katıldı
Al belekten Çay'ın yüzü tutuldu
Sabi sübyan ataşlara atıldı
Vay ki harab oldu güzel Ahıska
14. Toplar yaylım açtı duman бүрүдү
Niçe canlar türab oldu çürүдү
Urus girdi, içeriye yürүдү
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
15. Yıkıldı saraylar kalmadı hâşa
Dağıldı şenliği dağ ile taş
Lâyık mıdır size bey ile paşa

- Vay ki harab oldu güzel Ahıska
16. Ahıska'nın öğü bir gözel yazı
Perperişan oldu gelini kızı
Takdir Hak'tan idi bu kara yazı
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
17. Ahıska edrefi çevrülü dağdır
İçinde yetişen mor sümbül bağdır
Aman Allah böğün ne yaman çağdır
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
18. Mescit mihrabına zenkler asıldı
Câmisine küfr ayağı basıldı
Bin bereket bu yerlerden kesildi
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
19. Günde okunurdu beş vakit ezan
Binden ziyadeydi okuyup yazan
Merhamet mürüvvet Yaradan Yezdan
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
20. Açıldı bağları al yeşil sarı
Kırıldı kalmadı talandı varı
Böyle imiş bize Takdîr-i Bâri
Vay ki harab oldu güzel Ahıska
21. Bize haram Ahıska'nın ovası
Dağılsın Urus'un yurdu yuvası
Yetişsin Arşta melekler duvası
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
22. Kazaklar oturmuş kılıç yağlıyor
Ahıska içinde al kan çağlıyor
Yerde insan, göğde melek ağlıyor
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
23. Cennet misli göz önünden gitmiyor
Viran oldu bağlar, bülbül ötmüyor
Elimiz ulaşmaz kuvvet yetmiyor
Vay ki harab oldu güzel Ahıska
24. Vefat-i Meryem'in ertesi günü
Kuruldu Ahıska kara düğünü
Yuhudaydı fukarası zengini
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.
25. Bunu böyle söyler *Gülalî Hoca*

Top gülle yağdırdı her gün her gece
İki yüz kırk dört, kırk beşinci gece
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Bayatısı:
Ahıska gül idi gitti
Bir ehli dil idi gitti
Söyleyin Sultan Mahmud'a
İstanbul kilidi gitti³⁸⁸

IV. Ahıska'nın Moskof eline düşüşü üzerine söylenmiş ağıtlardan biri de şudur:

1. Ahıska'nın hâli yaman
Dil varmaz ki ede beyan
O ki oda yaktı düşman
Kaldı Moskof'a Ahıska.
2. Paşalar el bir olmadı
Hayini çok hâl bilmedi
Bir yerden imdat gelmedi
Kaldı Moskof'a Ahıska.
3. Kâfir yangın verdi gece
İşimizi saldı lece
Şehir elden gitti nice
Kaldı Moskof'a Ahıska.
4. Üç gün üç gece od yağdı
Ne gün gördük ne ay doğdu
Sağ kalanı duman boğdu
Kaldı Moskof'a Ahıska.
5. Üç gün atışlara yandı
Od alav arşa dayandı
Her yeri kana boyandı
Kaldı Moskof'a Ahıska.
6. Yavrusun attı anası
Oldu külli gam-hanesi
Bozulmaz sağlam binası
Kaldı Moskof'a Ahıska.
7. Ahıska'nın önü yazı

³⁸⁸ Çelik, Fahrettin (Kırzioğlu), *Ahıskalı Gülalî, Halk Bilgisi Haberleri, Sayı: 112, 1941.*

- Şehittir gelini kızı
Çekticeği kara yazı
Kaldı Moskof'a Ahıska.
8. Viran kaldı bağ bahçesi
Şakımaz bülbülün sesi
Oldu baygular yuvası
Kaldı Moskof'a Ahıska.
9. Viranesi melul bakar
Taş toprağı şehit kokar
Artık kim seyrana çıkar
Kaldı Moskof'a Ahıska.
10. Akan suları bulanık
Mescit medresesi yanık
Müminlerin kalbi sınık
Kaldı Moskof'a Ahıska.
11. Câmiler kandili yanmaz
Minberde hutbe okunmaz
Sanman ki Çark'a dokunmaz
Kaldı Moskof'a Ahıska.
12. Tekepatlatan kan çağlar³⁸⁹
Gökte melâikler ağlar
Ehli İslâm kara bağlar
Kaldı Moskof'a Ahıska.
13. Ala karlı yaylakları
Kan akıyor bulakları
Ağ'a döndü duvakları³⁹⁰
Kaldı Moskof'a Ahıska.
14. Ahıskalı düştü âha
İşi kalmış bir Allah'a
Gözler görür mü bir daha
Kaldı Moskof'a Ahıska.
15. Zağ'a kalmaz şahin yurdu
Gelir şol AL'OSMAN kurdu
Kem talihtir aldı verdi
Kaldı Moskof'a Ahıska.
16. Padişah'tan ferman olur

³⁸⁹ Tekepatlatan: Ahıska'ya gelen içme suyunun adı.

³⁹⁰ Al duvaklar, ak kefen oldu, demek istiyor.

Şanlı ordu gine gelir
 Bu yerleri tamam alır
 Kalmaz Moskof'a Ahıska
 Varmaz bu çoğa Ahıska...³⁹¹

V. Ahıska'nın ana vatandan ayrı düşmesi yürekleri dağlıyordu. 1830 yılında Posoflu Âşık Üzeyir/Fakirî'nin söylediği iki Ahıska ağıtı, o zamanki dövünmenin günümüze kalmış göz yaşları gibidir:

1. Hey kardaşlar yanak yanak ağılyak
 Ülkemiz sultanı elden gidiyor
 Al yeşili töküp kara bağılyak
 Al'osman'ın şanı elden gidiyor.
2. Ahıska'ydı burda ellerin hası
 Yakıldı ataşa şennigi nâsı
 Kurtuluncaya dek çekecek yası
 Esir olmuş canı elden gidiyor.
3. Kâfir Moskof'a baş ülke verilir
 Kesilir sinorlar korgan kurulur³⁹²
 Yedi yerden **Fakîr** beli kırılır
 İslâm'ın vatani elden gidiyor.³⁹³

VI.

1. İndim ovasına bir göz gezdirdim
 Gördüm el'in bahça bağı bozulmuş
 Yüreğim tutmadı bir dahi bakam
 Taş toprağı ağlar bendi çözülmüş.
2. Meğer tezmiş bağda bülbüller ötmez
 Hanümanlar sönmüş bir ocak tütmez
 Hicret eder yâda ayağı gitmez
 Turna gibi katar göçü düzülmüş.
3. Maralı bend etmiş ifrit tuzağı
 Artık yavru tezmiş yoktur durağı
 Ala gözler şimdi bir kan çanağı
 Bîgafil yârinden eli üzölmüş.

³⁹¹ Mamaşlı M. Kuzu, aynı kaynak.

³⁹² *Korgan: Sınır belirlemek için yapılan tümsek, höyük.*

³⁹³ Mamaşlı M. Kuzu, aynı kaynak.

4. Bu **Fakîr** âh eder kanlı yaş töker
Esirdir AHİSKA boynunu bükür
Tezden çare kıla ol Şah-ı hünkâr
Nice diyem bahtın kara yazılmış.³⁹⁴

VII. 1828 tarihinde yapılan Ahıska katliâmına Âşık Garib'in söylediği **Ahıska** ağlatması:

-
1. Ahıska'ya geldi üç tane paşa
Paşalar gitmedi ettiler haşa!
Oğl'uşak döküldü dağ ile taş
Bilir misin o tufanın Ahıska?
 2. **Ahmediye** minaresi söküldü
Arabaynan Uruset'e çekildi
Hangi şah vaktinde binan döküldü
Acep kaçındadır sinin Ahıska?
 3. Ustaların kama kılıç yapardı
Müşteriler elden ele kapardı
Cuma günü bir velvelen kopardı³⁹⁵
Unuttun mu er meydanın Ahıska?
 4. Adlım idi Ahıska'nın koçağı
Müzeyyen çarşılar ayvan konağı
Yaktı Moskof bastı Saldat, Kazağı
Taladı malların han'ın Ahıska...
 5. Bu kadarca öğüdümü alasin
Ben Garip söyledim eyce bilesin
Gönül göç eylemiş hoşça kalasin
Çok yedik nimetin nanın Ahıska.

Bayatısı:

Âşık der ki ne çâre
Gündür geçer ne çâre
Bu kapıyı kapadan
Bir gün açar ne çâre.

VIII. Ahıska ile aynı kaderi paylaşan **Ahılkelek** üzerine bir ağıt:

³⁹⁴ Mamaşlı M. Kuzu, aynı kaynak.

³⁹⁵ Her cuma öğleden sonra cırıt oynanmasına işaret.

1. Kanlı yaş dökerek söyleyim hâlin
Nic'oldu ulus'un haniya élin
Bozulmuş gülşenin néttin bülbülün
Bundan böyle oda yan Ahılkelek,
Geçiptir çırağın sön Ahılkelek...
2. Yardan ayırmışlar kalıp şivan'a
Gülü solmuş bülbül düşüp hicrana
Viranında baykuş kuruyor bina
Şimdi oldun tam viran Ahılkelek,
Ne zaman olursun şen Ahılkelek...
3. Çektiğin zulümler arşa dayandı
Yaradan'a müşkül hâlin ayandı(r)
TAŞDEMİR eriyip odlara yandı
Sen idin ellere han Ahılkelek,
Çıktın elden gittin can Ahılkelek...³⁹⁶

IX. Ahmediye Câmii: Ahıska Atabeklerinden Hacı Ahmed Paşa, Ocaklı Çıldır/AHISKA Beylerbeyi iken, Ahıskalı ustalara, İstanbul Selâtin Câmileri örneğinde çok güzel bir medrese, çeşme/sebil ile Ahmediye adlı bir ulu câmi yaptırdı. 1749 yılında biten Ahmediye külliyesinin küçük bir örneğini de yine Ahıskalı ustalar, Atabekli Küçük İshak Paşanın Sancak Beyi olduğu Doğubayazıt kalesinde 1785'te yapmışlardır.

Her iki câmi de Türk mimarlığının şaheserleridir. 1828 Ahıska felâketinin ardından Ruslar, Ahmediye'nin ak minaresini sökerek kiliseye çevirdiler.

Bu mimarî eserler, Ahıska'ya gelenleri büyüleyecek kadar güzeldi. Erzurum ulemasından İspirli Divan Şâiri ve İbrahim Hakkı Hazretlerinin Farsça Hocası Hâzık Efendi (1690-1763), tertip ettiği Divan'ında Ahıska'daki câmi, medrese ve iki çeşme üzerine, tarih düşürdüğü manzumeler yazmıştır. Bunlardan câmi için yazdığı Ebced tarihli gazeli buraya alıyoruz:

Târih-i Câmî-i el-Hâc Ahmed Paşa der-Ahıska³⁹⁷

1. Bârekallah zihî dâver-i hayr-endîşe
O vezîr ibn vezîr âsaf-ı hayrû'l-vüzerâ
2. Yapdı bir tarhı güzel resmi müselleme câmi
Oldu bu câmi ile şehri-i Ahıska ihyâ
3. Ahmediyye diyü olsa nola meşhûr-i cihan
Görünür sâhibine nisbet olunmak ahrâ

³⁹⁶ Mamaşlı M. Kuzu, aynı kaynak.

³⁹⁷ *Divan-ı Hazık Efendi, Dersa'âdet 1318 (1900), s. 18.*

4. Oldu da'vât bizim lâzime-i zimmetimiz
Sa'yi meşkûr ola hayrâtı kabûl-i Mevlâ
5. Nâgehân hâtif-i gaybî dedi **Hâzık** târih
Yapdı bu câmi'-i nâzûk-teri Hâcî Paşa

1162/1749
Erzurumlu Hâzık Efendi
(1690-1763)

Posoflu Üzeyir/Fakirî'nin Ahmediye ağıtı

1. Kudretten yapılmış cismin
Belirsiz olacak ismin
Tiflis'ten gelmiştir hasmın
Ağlasana güzel câmi!
2. Taşların hepsi beyazı
Senden çevirdiler yüzü
Duvadan unutma bizi
Ağlasana güzel câmi!
3. Dahi okunmaz ezanı
Nida etmiyor mezzini
Görecek miyiz yüzünü
Ağlasana güzel câmi!
4. Câmimiz kalıyor burda
Aramıza girdi perde
Bizi saldı gama derde
Ağlasana güzel câmi!
5. Cumamız kılınmaz durdu
Anınçün çekeriz derdi
Terkederiz yeri yurdu
Ağlasana güzel câmi!
6. Cemaat çekeriz âhı
Okunmaz mı hutben dahi
Urus'a kaldın mı sahi
Ağlasana güzel câmi!
7. Hazreti Mehdi dirilse
Buraları gelip alsa
Seni ederler kilise

- Ağlasana güzel câmi!
8. Hicret etti niçe kullar
Hep Kur'an okurdu diller
Hani seni yapan eller
Ağlasana güzel câmi!
 9. Mağfiret evisin zati
Sevabın çok katı katı
Padişah vermez beratı
Ağlasana güzel câmi!
 10. Müminler kılar namazı
Ederler Hakka niyazı
Tarih dolar kalır azı
Ağlasana güzel câmi!
 11. Ben giderim döne döne
Sen kalırsın yana yana
Haçperestler dolar sana
Ağlasana güzel câmi!
 12. Bir kurtaran etse zuhur
Cümle kâfir olur makhur
Sevinirsin sen de **Fakîr**
Umut kesme güzel câmi
Bizden küsme güzel câmi!

X. Türk-Gürcü savaşları (1919-1921) sırasında, insanlık dışı işgal ve tecavüz, bölgenin halk şâirleri tarafından ağıtlara dökülmüştür. Bu manzumelerde, o zamanki hadiseler anlatılıyor, düşmanın zulmüyle yerli hainlerin ihanetlerine de işaret ediliyor. Bunlardan Azgurlu İsmail'in *1919 Gürcü İşgali Ağıtı*'nı buraya alıyoruz:

1. Kulak verin Ehli-İslâm olanlar
Dinleyin sözümü nasıl iş oldu
Münafıklar murad aldı sevindi
Müminler ağlaştı gözü yaş oldu.
2. Gürcüler İslâm'a attı hareket
Yeryüzünde kalktı hayır bereket
Martın sonlarında eyyamı şiddet
Zehir döktü nevbaharı kış oldu.
3. Gürcü Acara'ya hem dedi, 'urra!'
Gerçi mekânından bizim sinora
Azgur ahalisi çekildi dara

- Kimin aba, kimi hırka-puş oldu.
4. İbtida ki vurdu geldi Acara
Kâfir olan daldı altun, macar'a(macar altını)
Bundan milletimiz kaldı biçare
Yesir düşenimiz elli beş oldu.
 5. Codlis'in Başı'ndan eyledi hücum
Gelmedi imdada yetmedi gücüm
Kimsenin evinde kalmadı cecim
İmdad gözekledi gözü yaş oldu.
 6. Kâfirler topladı geldi tahılı
İçimizde bulunmadı akılı
Halı kilim kersen ile pahırı
Görmeyen gözlere hayal düş oldu.
 7. Zoret Deresi'nden attılar topu
Azgur'da yıkıldı niçe bir yapı
Sivrildi kullepler kırıldı kapı
Gafil Müslüman'a Gürcü baş oldu.
 8. Poskov uydu Ahmed Beg'in sözüne
Gürcü'nün o vakt gün çaldı yüzüne
Çol-çocuk düştü Agara Düzü'ne
Niçe bin yiğidin canı leş oldu.
 9. Koblıyan(ı) kurtardı bir İnce Bahşı
Gördüz milletimiz oldu mu yahşı
Talana kaçıyor Solohan Çoşu
Üste de mal gitti evi boş oldu.
 10. Kamzaotalılar gitti talana
Bilmeyen sözümü sanar yalana
Fakir hakkı yiyen hayır görene
Yediği içtiği şifa-nuş oldu.
 11. Asmuzalı biri getirdi para
O da oldu Gürcülere bir yara
Hepiz dua edin Kara Haydar'a
Elizden o yana çok teftiş oldu.
 12. İğne Korcu gitti aldı saati
Komser oldum diye aldı beratı
Hani Katha Çahal sen nettin atı
İçince şarabı pek sarhoş oldu.
 13. Oğulları tutar dört yıldır yası
Milletimiz oldu Allah'a asi

- Tanır mısız Koyhologlu Abbas'ı
Alaca kargayken kartal kuş oldu.
14. **İsmail** der Otuzbeş'te bu sözü
Nice milletimiz yanar öz özü
Ya Resul şefa'at eyle sen bizi
Zengin olanların bağı taşı oldu.³⁹⁸

EK: 3

BİTMEYEN HASRET: VATAN

Ahıskalıların vatanlarından sürgün edilmeleri maalesef Türk kültür dünyasında hiç yer bulamamıştır, dense yeridir. Bu, bir bakıma Türk'ün tarihî seyrine benziyor. Hani derler ya, tarih yapmadan, tarih yazmaya vakit bulamıyormuşuz! Biz yaparız, başkaları yazar! Kimi gerçek, kimi yalan veya yanlış... Onun içindir ki, en büyük kaynaklarımız ve değerlerimiz hususunda hep yabancılara muhtacız.

Fergana'da katliâma maruz kalana kadar varlıkları bile bilinmeyen bu insanlar, acaba kendi içlerinden sanatkârlar -*şâir ve yazarlar*- çıkarabilmişler midir? Hayatlarını edebî eserlere işleyebilmişler midir?...

Baskıların ağırlaştığı 1937 yılına kadar çok değerli şâir ve yazarları bulunan bu toplum, bu yıldan itibaren aydınlarını kaybetmeye, cellât rejime vermeye başladı. Bu tarihlerden sonra sürüldüler ve onların Sovyet ülkesindeki varlığı kâğıt üzerinde kaldı. Diğer Türk toplulukları gibi özerk ya da Sovyet Cumhuriyetine sahip olmadıklarından, bulundukları ülkelerdeki mahallî dille Rusçaya dayalı okullarda okudular. Buna bir de dağınık hâlde yaşamalarını ilâve etmeli... Bu şartlar altında edebî bir dil meydana getirmeleri mümkün değildi.

İnsanın kafasına takılıyor: Ahıskalıların sürgününü anlatan yazılar, eserler bizde neden yok? Bize öyle geliyor ki, bu sorunun cevabı, Ekler bölümünde verdiğimiz "*Bir Kaçış Hikâyesinin Özeti*"nde bulunabilir. Zira hadisenin İsmet İnönü devrinde vuku bulması bir başka talihsizlik olmuştur. Öyle ki, Ahıska ve Ahıskalıların adı bile sakıncalı olmuş; "*Ben Ahıskalıyım*" diyenin Ruslara iade korkusu ortaya çıkmıştı. O hâlde kim anlatacak, kim yazacaktı... Hâlbuki o insanların vatanlarından sürülmelerinin yegâne sebebi, bir savaş esnasında Türkiye için savaşacakları korkusuydu! Uğruna savaşacakları ülkenin yaptıkları da böyle...

³⁹⁸ *Türk Kültürü, Eylül 1966.*

Bayram Şahbazoğlu, Taşkent'ten Azerbaycan'a geldikten sonra gönderdiği mektubun içine bir de manzume/destan koymuştu. O, bu destanda, çocukluğunda yaşadığı sürgün acılarını dile getiriyordu. "*Vatana armağan*" olarak yazdığı destan şöyledir:³⁹⁹

Sürgün

(Zulüm)

1944'üncü yılın ahiriydi

Sahanların içi pahir idi

Ambarların içi tahıl idi

Adigön'ün içi yihiliydi.

Askerler kapileri döğdiler

Urusça bir bir sögdiler

Kilitleri kırıp girdiler

Çıkın burdan şimdi dediler.

İki saatte yığdiler hepsini bir yere

Gideceksiniz dediler bilmeyiz nere

Yüklediler maşineye bizi

Geri kaldı Adigön'ün düzü.

Götürdüler bizi uzağa

Sanki benzer bir tuzağa

Körpe sabilerin gözi

Ağlaya ağlaya döndi sazağa.

Ahırı çattık Ahıska'nın özüne

Düşman kurban olsun düzüne

Ayırdı bizi güzel vatandan yuvadan

Ciger akrabadan komşudan.

Yüklediler bizleri poeze

Kitlediler kapıları tezde

Kapıları açan olmadı

Geriye dönüp kaçan olmadı.

Sekiz tütünü bir yere kattılar

Eşyamızı her bir yana attılar

Kimileri sekinin üstünde

Kimileri altında yattılar.

Gezmeye yer yok poezin içinde

³⁹⁹ Şahbazoğlu'nun 1992 kışında gönderdiği mektuptan.

*Can kalmadı adamların kışında
 Kirlendi şenniğin üstü başı
 Uzak ellerde kaldı garip yoldaşı.
 Çel-çocuk başladı soğuktan üşümeye
 Hastalanıp bir bir döşeğe düşmeye
 Yaman güne kaldı şennigin işi
 Kalmadı poezde akmayan göz yaşı.
 Bir tarafa yata yata şennigin
 Açıldı yanlarında kusuli yaralar
 Kalmadı tenlerinde canı şennigin
 Başladı coşmaya kusuli yaralar.
 Ölenleri kefensiz kuya attılar
 Derin kuyuda birbirine kattılar
 Yanarım ona sebep ben ki
 Garip civanlar Kur'ansız gittiler.
 Hepimizi bir yana attılar
 Konu komşular habersiz yittiler
 Otuz güne Özbekistan'a götürdiler
 Gecenin birinde istasyonda yatırdılar.
 Sabahinen dağıttılar hepsini köylere
 Ahiri gidip girdik Özbek evlere
 Evler değil, benzer peglere
 Meger kısmet oldu beglere.
 Bu sözleri yazar BAYRAM
 Okuyanlar olmasın hayran
 Allah'tan gelmiştir oldu viran
 Dağlarda kaldı boynu bükük ceyran...⁴⁰⁰*

Bayram Şahbazoğlu

⁴⁰⁰ Kelimeler: poez: Tren, katar; tütün: (burada) Hane, bir evin ahalisi; seki: Hem oturulup, hem yatılabilen tahta sedir; şennik: Halk, ahali; kusuli: İltihaplı (yara); peg: Yıkıntı, virane; kuy: Kuyu; kış: Bacak

Ben Ahıska'yım

Ben Ahıska'yım, ben Ahıska'yım
Tarihin en parlak sayfalarına sor
Ben Ahıska'yım, yüzyılın mahkûmuyum
Şimdi gör beni, şimdi gör.

Bir zamanlar El'im vardı, tuğum vardı
Türküler söylerdim, sesim soluğum vardı
Kafkas Elllerinde düşman çatlatan
Mutluluğum vardı.

Bey geldim Al-i Osman'a Paşa kaldım
Tez geçti baharım, bir bitmez kışa kaldım
Şimdi ne bilir kimse, ne anar beni
Derdimle ızdırabımla baş başa kaldım.

Moskof geldi, kahramanca dikildim
Uğursuz bir günün seherinde yandım yıkıldım
Bilmezsiniz âh, bilmezsiniz
Kaç defa burcumdan bedenimden söküldüm.

Yurdum yuvam ele kaldı, viran oldu
Azgur, Ahılkelek, Koblıyan talan oldu
Zaman geçti, yüzyıl oldu
Tarihim, şerefim kardeş indinde yalan oldu.

Bayraksız direğim, ezansız minarem
Kâfir yaman etti, olmadı çarem
Susmakta şimdi Kars, Erzurum, Ardahan
Ki, her biri eski ciğerpârem.

Ben Ahıska'yım, ellerin hasıyım
Orta Asya çöllerinde sürgünler sevdasıyım
Tütmeyen ocaklarda, elleri koynunda
Binlerce ananın kara yasıyım.

Özbek ülkesinde dökülen kan benim
Fergana Vadisi'nde figan benim
Kardeş hanesinde ansızın hançerlenen
Gözü yaşlı, gönlü yaralı mihman benim.

Şimdi gurbetten gurbete sürülen benim
 Öz yavrularına çok görülen benim
 Dost hain çıktı, düşman zalim
 Ümitleri örümcek ağında örülen benim.

Sağır mısın ey Çoruh, Kür, Aras
 Duy beni Ağrı, dinle beni Erciyas
 Hürriyet istiyorum, hürriyet istiyorum
 Yol ver bana Hazar, al beni Kafkas!...⁴⁰¹

Yunus Zeyrek

Her Birimiz Başka Yerde

Ahıskalı kardeşlerime
 "1944'te Özbek Eli'ne sürüldüler,
 Orada da fazla görüldüler
 1989'da öldürüldüler
 Ve yine sürlüldüler..."

Eski günler ırak kaldı
 Her birimiz başka yerde
 Ne ev kaldı ne bark kaldı
 Her birimiz başka yerde.

Felek büktü belimizi
 Moskof aldı Elimizi
 Kimse bilmez hâlimizi
 Her birimiz başka yerde.

Amcam nerde dayım nerde
 Telef oldu tirenlerde
 Aramızda sonsuz perde
 Her birimiz başka yerde.

Elli yıl var ki sürgünüm
 Yıl olur gider her günüm
 Yeri göğü tuttu ünüm
 Her birimiz başka yerde.

⁴⁰¹ Zeyrek, Yunus, *Türk Kültürü dergisi*, 347/1992.

Yurdum nerde yuvam nerde
 Suyum nerde havam nerde
 Yaylam nerde ovam nerde
 Her birimiz başka yerde.

Kaç diyarda mezarımız
 Gökte kaldı nazarımız
 Namsız kayıp hezarımız
 Her birimiz başka yerde.

Kardeş kardeşin derdinde
 Vurulduk Özbek yurdunda
 Kaldık dağların ardında
 Her birimiz başka yerde.

Rus'tan almış ev yakmayı
 Kardeşe kılıç çekmeyi
 Çok gördü helal lokmayı
 Her birimiz başka yerde.

Yine göçtük her bir yana
 Uruset Azerbaycan'a
 Rabbim kavuştur vatana
 Her birimiz başka yerde.

Yunus dua kılsın bize
 Kara bahtım gelsin dize
 Son verelim artık söze
 Her birimiz başka yerde.⁴⁰²

Yunus Zeyrek

⁴⁰² Zeyrek, Yunus, *Diyanet dergisi*, 1990.

Kafkas

Ey Kafdağı Kafkas dağı
 Gülleri solgun yas dağı
 Dağlar içinde dünyanın
 Taşı toprağı has dağı.

Neler geçti ak başından
 Ayrıldın can kardaşından
 Ağlayarak akan suyun
 Birikti kaç göz yaşından?

Nice kış gitti yaz gitti
 Tel sustu kırık saz gitti
 Yad olalı sen bizlere
 Mevla'ya bin niyaz gitti.

Destanlara yurt olan yer
 At oynatmış bir nice er
 Unuttuk sanma türkünü
 Gel söyleyelim beraber.

Yeşil gölde suna Kafkas
 Seherlerde dua Kafkas
 Olacak bir kutlu günde
 Yavrulara yuva Kafkas.

Söyler **Yunus** dil utanır
 Sazlar çalmaz tel utanır
 Mahzun şimdi bütün dağlar
 Rüzgâr esmez yel utanır.

Yunus Zeyrek

Ahıska

Bir gül mevsiminde seyrine gittim,
Hani goncan hani gülün Ahıska?
Baktıkça hâline kahroldum bittim;
Korlanır mı bir gün külün Ahıska?

Güneş orda batmış, ay orda batmış,
O altın sabahlar uykuya yatmış,
Âşıklar kopuzu elinden atmış,
Tutulmuş söylemez dilin Ahıska.

Evlâdın ağulu şerbetler içmiş
Seyranın düğünün devranı geçmiş,
Yuvalar bozulmuş turnalar uçmuş,
Bulanmış ırmağın gölün Ahıska.

Dirliğin düzenin oban bozulmuş,
Yazık alın yazın böyle yazılmış,
Kavim kardeşından bağın çözülmüş,
Yaman esmiş kara yelin Ahıska.

Hani müezzinin hani minaren?
Şerha şerha olmuş kanıyor yaren,
Ayağa kalkmaya yok mudur çaren?
Doğrulur mu acep belin Ahıska?...⁴⁰³

Yunus Zeyrek

⁴⁰³ Zeyrek, Yunus, *Yeni Türkiye* dergisi, Temmuz 1997.
Buraya aldığım şiirlerim, **Bu Yolda** (Millî Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul 1998) adlı kitabımda yer almaktadır.

Ahıska Türküsü

"Devrilesi Moskof" diye başlayan
Bir türkü söylerdi anam eskiden
Yanık yanık "of! of!" diye başlayan
Bir türkü söylerdi anam eskiden.

Onda bir memleket, bir vatan derdi
Gözümden bir cihan geçer giderdi
Her beytin sonunda "Ah vatan!" derdi
Bir türkü söylerdi anam eskiden...

Türkü değil mısra mısra öğüttü
Beni kaç geceler böyle uyuttu
Dağlar kadar içimde kin büyüttü
Bir türkü söylerdi anam eskiden...

Bestesinde Aras nehri akardı
Melul melul bir memleket bakardı
Hem nasıl hemşehrim vatan kokardı
Bir türkü söylerdi anam eskiden...

Zaman zaman gözlerini silerek
Derdini "Sensiz bize dünya ne gerek?"
Andıkça kahrolur, dayanmaz yürek
Bir türkü söylerdi anam eskiden.

Bilemezdim o zamanlar kastı ne?
"Yeter" derdi, yeter, yas yas üstüne
Ahıska üstüne, Kafkas üstüne
Bir türkü söylerdi anam eskiden...

Fuat Azgur

Azerbaycan'ın Saatli ilçesinde çıkardıkları **VATAN AŞKI** gazetesinin Nisan-Mayıs 1992 tarihli sayısında yayınlanan yürek paralayıcı deyişlerden birkaçını buraya alıyoruz.

Vatanım

Bitmedi feleğin ayrılık gamı
Kucağında yaşamadım vatanım.
Ne aşkınan puvarlardan su içtim
Ne ilhamsız coşamadım vatanım.

Bir bakan yok yürekteki dağlara
Ölen öldü maraz kaldı sağlara
El arkası başı karlı dağlara
Bir iki söz koşamadım vatanım.

Hani var mı bizim gibi ağlamış
Dert, gam seli gövlümüzü dağlamış
Felek bizi sıhırlamış bağlamış
Bu sıhırı açamadım vatanım.

Sensiz yüz yıl ömür sürsem dünyada
Sönmez kalbim sana karşı sevdada
Sen olursun ahir sözüm gene de
Diyerim ki yaşamadım vatanım.

Muhammed Kaşaloğlu

Vatan

Gene tezelendi eski dertlerim
Bayramda kol kanat açaydım vatan
Senin gül nefesin duymak için ben
Kuş olup havanda uçaydım vatan.

Demişim diyecem sözün düzüünü
Kalsın sokaklarda ayıran bizi
Yorulmak bilmeden gece gündüzü
Hüsnüne türküler koşaydım vatan.

Analar saçını yolar vatansız
Babamın gözleri dolar vatansız
Gülahmet güllerin solar vatansız
Onsuz birce kere göreydim vatan.

Gülahmet Şahin

Yakışır mı?

Vatana umursuz olmak
Böğün bize yakışır mı?
Bu işte yorulmak yılmak
Deyin, bize yakışır mı?

İnsaf edin gelin yola
Möhkem verağın kol kola
Öz yurdumuz ola ola
Sürgün bize yakışır mı?

Ey Türk oğlu, ayağa kalk!
Vatana satğın mu çıkak
Dön geri, öz tarihen bak
Satğın bize yakışır mı?

Yeter yerimde saymışım
Garip adından doymuşum
Adımı Yitgin koymuşum
Yitgin bize yakışır mı?

Yitgin Gomeroli

Heyirli Olsun

Vatan için Yusuf Dada
Merakız heyirli olsun
Uzun müddet Moskva'da
Durmağız heyirli olsun.

Niyatızı biliyeruh
Size uğur diliyeruh
Hoş sorahlar aliyeruh
Sorağız heyirli olsun

Yiğid oğlanlar saçılmış
Teze komite açılmış
Ögünde bayrah sancılmış
Bayrağız heyirli olsun.

Yiğit kimi merd durmuşız
Gösge nişan yapdurmuşız
Kurt remzli boyah vurmüşız
Boyağız heyirli olsun.

Evel Allah sayasına
Sora zehmet bahasına
Türk elif-ba formasına
Girmağız heyirli olsun.

Halkın telehine bakdız
Ahiri ayağa kalkdız
Karşımızda çırak yakdız
Çırağız heyirli olsun.

Yaşa elin yiğit oğlu
Ariyen sabağa yoli
Diyer Yitgin Gomoroli
Sabağız heyirli olsun.

Yitgin Gomoroli

EK: 4

**BAŞBAKAN SÜLEYMAN DEMİREL'E
GÖNDERİLEN MEKTUP**

Sayın Başbakanım,

München, 13 Mayıs 1992

Çok feyizli ve milletimiz için gurur verici olduğuna inandığım, Türk ülkeleri seyahatinizden sonra size bu satırları yazma gereği duydum.

Daha önce Sovyetler Birliği seyahatinde, kendisini görmek için can atan mazlûm Ahıskalı kardeşlerimizin görüşme taleplerini reddeden Cumhurbaşkanımızın bu tutumu, kalbimizi kan eylerken, sizin sıcak alâkanız da göğsümüzü kabartmıştır.

1978 yılından beri bana Taşkent'ten mektuplar yazan Bayram Şahbazoğlu'nun, iki yıldan beri Bakü'den yazdığı mektuplarının en sonuncusunda ifade etmeye çalıştığı şükran duygularını size sunmak için bu satırları yazıyorum. Onun mektubundan şu satırları aktarmama müsaade buyurunuz: *"Zâlim Sovyet devleti şimdi yoktur, derin gitsin! Yunus canım, benim içim yanıyor. Vatana çok hasretlendim. Önce Gürcü papazları diyorlardı ki, sizi Sovyet hükûmeti sürgün etti, biz bilmiyoruz, Moskova bilir. Lâkin şimdi Sovyet hükûmeti yoktur, Moskova da yoktur. Zâlim Gürcü papazları vatanın kapısını açmıyorlar. Vatanın acısı bir yana, ölümlerimizin de her biri bir yanda kaldı: Özbekistan'da, Kazakistan'da, Kırgızistan'da, Krasnodor'da, Rostov-Don ülkesinde, Ukrayna'da, Balkar-Kabarday'da, Osetya, Çeçen-İnguş'ta ve nihayet Azerbaycan'da... Stalin bizi bu hâllere koydu. İsrail ve Almanya kendi milletdaşlarına sahip çıkıyor, bize Türkiye sahip çıkmıyor..."*

Sayın Başbakanım,

1578 Osmanlı fethi olan ve aralıksız 250 sene Çıldır Eyaletine başkentlik yapan, selatin câmilere olan güzel Ahıska, 1828 Osmanlı-Rus harbinde Moskof eline düşmüştür. Türk İstiklâl Harbinde, Halit Paşa ve Osman Server Atabek önderliğinde büyük mücadeleler vermişlerse de, makus talihlerini yenemeyerek Gürcü ve Rus eline düşmüşlerdir. ACARA gibi bir otonomi dahi verilmeden Stalin'in elinde kalan bu yarım milyonluk özbeöz Türk nüfusu, 1944 yılı sonlarında topyekün sürgüne tâbitutularak vatanlarından uzaklaştırılmışlardır.

İç meseleleriyle meşgul ve Türkiye'ye mecbur olan Gürcistan nezdinde bir girişim, onların vatana dönmelerini sağlayabilir. Yoksa bir kısmını Türkiye'ye getirmek yaraları sarmaya kâfi gelmez.

Milletimizin ve devletimizin serhaddini yüzyıllarca bekleyen bu asil kardeşlerimiz için gerekeni yapacağımıza olan ümidimiz tamdır.

Bu vesileyle selâm ve saygılarımı sunuyorum efendim.

Yunus Zeyrek

EK: 5

AHISKA TÜRKLERİ ANKARA KURULTAYI BASIN BİLDİRİSİ⁴⁰⁴

14 Kasım 1996

Bizler, tarihte görülmemiş bir uygulamayla, yurdundan yuvasından koparılmış insanlarız.

Türkiye'nin kuzeydoğu sınırında **Ardahan-Posof** sınırının yanı başında bulunan ata yurdumuzdan **1944** yılının soğuk bir kasım gecesinde bin bir eziyetle, hayvan vagonlarıyla Orta Asya steplerine sürüldük. Hiç bir suçumuz günahımız yoktu. Bu sürgün, zâlim Stalin tarafından, Türkiye'ye yönelik emperyalist emeller yüzünden gerçekleştirilmiştir. Sonradan Sovyet hükûmetleri, bizim masum olduğumuzu, zulme maruz kaldığımızı kâğıt üzerinde kabul etmekle birlikte, yurdumuza dönüşümüz gerçekleşmemiştir.

Yüzyıllarca Türkiye'nin sınır boylarını kahramanca savunan ecdadımızın ruhlarını muazzeb edercesine, **Türkiye Türklüğü tarafından da maalesef lâayık olduğumuz ilgiyi göremedik**. Birileri bizim kimliğimizi tartışma konusu yaparak, yeni yeni tezler üretirken zaman su gibi akıp gitmektedir.

Gürcü yönetimi, sırf Türk olduğumuz için bizleri kendi vatanımıza bırakmazken, bir yandan da bizim Omanlılar tarafından Müslümanlaştırılmış Gürcü olduğumuz yalanını yayıyorlar. Buna inanan bazı Türk basın mensupları da, ya bu yalanlar paralelinde yazılar yazıyor, yahut da hiç yazmıyorlar. Her iki hâl de bize yapılan zulmün devamından başka bir şey değildir. Hiç kimse bizim kimliğimizi tartışamaz! Biz kimseye özbeöz Müslüman Türk olduğumuzu ispat etmek mecburiyetinde değiliz.

Şimdi biz kimlerin ne dediklerini bir kenara bırakarak, diyoruz ki:

1.Ardahan, Erzurum, Sivas, Bursa, Ankara ne kadar **Müslüman Türkse**, biz de en az onlar kadar Müslüman Türk olan **Ahıska** ve çevresi ahalisiyiz.

⁴⁰⁴ Y. Zeyrek tarafından kaleme alınan bu bildiri, Ankara'daki Ahıska Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği ile Ahıska Türkleri Dernekleri Federasyonu tarafından benimsenerek basına verilmiş ve Türkiye gazetesinin 16 Aralık 1996 tarihli nüshasında yayınlanmıştır.

2.Türklüğün tarihî düşmanı **Moskoflara** karşı, yüzyıllarca Anadolu'nun kuzeydoğu sınırlarında kanıyla canıyla **karşı koymuş** insanların torunlarıyız.

3.Yine Anadolu'nun işgali düşünülürken, önlerinde **engel** olarak görülen **Ahıskalılar**, topyekün **sürgüne** tâbitutularak **Türkiye sınırından uzaklaştırılmışlardır**.

4.İkinci Dünya Savaşı sonrası suçlu görülerek sürülen halklara, Sovyet hükûmetleri tarafından vatanları iade edilmiş; diğer taraftan, suç isnad edilmeden sürülmüş olan mazlûm **Ahıska Türkleri vatanlarından mahrum** bırakılmışlardır.

5.Bugün Birleşmiş Milletler üyesi bir devlet olan **Gürcistan**, katı tutumunu sürdürerek **Ahıska kapılarını öz evlâtlarına açmamakta** ısrar etmekte, hiçbir ülke de buna ses çıkarmamaktadır.

6.**Bazı basın organları**, sebebini bilemediğimiz, belki de ticarî bağlantıları sebebiyle **Ahıska meselesini açık olarak yazmaktan özellikle sakınarak**, şuradan buradan sözlerle **bu tarihî ve insanî meseleyi sulandırmaktadırlar**. Vatansız kalan Ahıska Türklerinin elleri, bu insanların yakasında olacaktır.

7.Aynı şekilde Özbekistan'da **Fergana olayları (1989)** esnasında da görülmüş; birileri kırılır, gücenir diye bizim kanlarımızın sel olmasına **ses çıkarılmamıştır**. Suçluya, *sen haksızsın*, denilmemiştir.

8.*Yurdumuzdan sürgünümüzün üzerinden 52; Fergana cinayetlerinin üzerinden de 7 yıl geçti. Yarım milyona yakın insan yurtsuz yuvasız olarak uçsuz bucaksız Rusya Federasyonu, Ukrayna ve diğer Türk ülkelerinde çaresizlikler içinde kıvranmaktadır.*

9.*Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, 1992 yılında çıkardığı göç kanununu çalıştırmamış, cüz'i bir miktar insanı Iğdır'a iskân etmekle yetinmiş, esas yarayı tedavi etmede herhangi bir çalışma görülmemiştir.*

10. **Bütün vatandaşlık haklarından mahrum insanlarımız yok olmakla, bundan da ötesi Müslüman Türklüğün izzet ve şerefini yere düşürecek derecede sefil olmakla yüz yüzedir.**

Bütün bu olumsuzluklar karşısında,

Ey Anadolu'nun asil insanları! Devlet erkanı ve basını!

Sizin vicdanınıza sesleniyoruz! Bu kadar elim bir hadise karşısında yıllardır sürdürdüğünüz suskunluğa devam mı edeceksiniz? Komünist rejimin yıkılması ve Fergana olaylarından sonra **yüzünü Türkiye'ye çevirip umutla bekleyen bunca perişan insanın feryadına kulak tıkamakta ısrar mı edeceksiniz?**

Yoksa yardımda kusur etmediğiniz **Gürcistan'a** komşuluk, insanlık ve bir devlet olmanın icaplarını dostça **hatırlatacak mısınız?** Allah aşkına Türkiye gibi bir devlet bunu yapamaz mı? Buna inanıp bağrımıza taş mı basalım?

Eğer vatanımıza dönmemize vesile olamıyorsanız açın kapılarınızı biz geliyoruz. Ya Ahıska, ya Türkiye!

EK: 6

BELGELER VE FOTOĞRAFLAR

1. *Ahıska bölgesi.*
2. *1578-Osmanlı Fethinden önce Ahıska Atabekliğinin sınırları.*
3. 1828 Savaşında Ahıska'yı yakıp yıkarak ele geçiren Feldmareşal Prens Paskieviç.
4. Ahıskalı Millî Mücadele Kahramanı Osman Server Atabek (1886-1962).
5. Vatanı dönüş mücadelesinin önderi Enver Odabaşev (1920-1993): İkinci Dünya Savaşı yıllarında, 23 yaşında bir subay (Ocak 1943).
6. Türk basınında Odabaşoğlu'nun tutuklanma haberi: Hürriyet, 11 Ekim 1971.
7. Kremlin'in 30 Mayıs 1968 tarihli kararname: Sürgün Ahıska Türkleri, SSCB'nin her yerinde yaşayabilir, sosyal ve siyasî hayata katılabilirler!
8. Türk basınında 1989 yılı Fergana olayları.
9. Ahıska Türklerinin Moskova'da yaptığı bir gösterinin haberi: Tercüman, 31 Temmuz 1991.
10. Zarya Vostoka gazetesinde N. Lomouri'nin makalesi.
11. Novoye Vremya gazetesinde M. Şakina'nın yazısı.
12. İzvestiya gazetesinde Vladislav Markov'un röportajı.
13. GEO muhabiri J. Rehlander'in röportajı.
14. Kazakistan'da yaşayan Ahıkalılar: Hürriyet 20 Ekim 1990.
15. Yalnızlık ve özlem haberleri: Milliyet, 6 Kasım 1990, Tercüman 31 Temmuz 1991.
16. Resmi Gazete'de Ahıskalıların göç ve iskânına dair kanun.
17. Ahıska Vilâyeti Kanunnâmesi'nin İstanbul nüshası.
18. Ahıska'nın ünlü Ahmediye Camii: Minaresi yıkılmış, ezanı yok, cemaati yok, halısı kilimi yok...
19. Ahıska Medreseleri: Bir zamanlar buralarda bilginler yetişirdi. Ot ve samanla dolu bu yapı, şimdi zamanın dışında kalmış...

20. Ahıskaalı ünlü gazeteci ve siyaset adamı *Ömer Faik Numanzade (1872-1937)*
21. Yunus Zeyrek: Ahıska Türkleri Ankara Kurultayı (14 Kasım 1996).
22. Yunus Zeyrek, Kafkasya tarihinin üstadı Prof. Dr. Kırzioğlu ile.
23. Gürcülerin hayalleri.

GENEL KAYNAKLAR

1. Acar, Ahmet, *Tarihte Hamşioğulları*, Ankara 1995.
2. Ahmed Muhtar Paşa, *1828-1829 Türkiye Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, İstanbul 1928.
3. Aliyeva, Dilara, *Nizamî ve Rustaveli*, Azerbaycan, 1987.
4. Altınay A. Refik, *Kafkas Yollarında (Haz. Y. Zeyrek)* Ankara 1981.
5. Altundağ, Şinasi, *Osmanlı İdaresi ve Gürcüler*, IV. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler), Ankara 1952.
6. Ann Sheehy, *Tenth Anniversary of the Decree on the Meskhetians*, RL 124, May 31, 1978.
7. Ann Sheehy, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians*, MRG, Rep. No. 6, The Sunday Times, London 1973.
8. Arnold, T.W., *İntişar-ı İslâm Tarihi (Çev. H. Gündüzler)*, 1971.
9. Aslan, Yasin, *Bugün Azerbaycan'da Pantürkizm ve Panislâmizm*, İstanbul 1992.
10. Atabek, Osman Server, *Ahıska Posof Ardahan Bölgesinde Gürcülerle Mücadele*, Yenigün, 3 Aralık 1919, 7 Ocak 1920.
11. Aydın, Ramazan, Türkiye, 17 Mart 1993.
12. Baba, Nüzhet, *Mesket Türklerine Dair*, Son Havadis, 18 Kasım 1971.
13. Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (Çev. S. Özden), İstanbul, 1989.
14. Bakiler, Yavuz Bülent, *Türkistan Türkistan*, İstanbul 1989.
15. Bala, Mirza, *Gürcistan*, İslâm Ansiklopedisi (MEB).
16. Barkan, Ömer Lûtfi, *Kanûn-nâme*, İslâm Ansiklopedisi, C. 6.
17. Bayraktaroğlu, Fehmi, *Posof-Her Yönüyle*, İzmir 1998.
18. Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Ankara 1967.
19. Bekiroğlu N.N., *Azerî ve Ahıska Türklerinin Faciası*, Çorum 1992.
20. Bennigsen, A.-Wimbush, S.E., *Muslims Of The Soviet Empire*, London 1985.
21. Berdzenişvili N. - Canaşia, S., *Gürcüstan Tarihi (Çev. H. Hayrioğlu)*, İstanbul 1997.

22. *Birinci Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi*, C. II, Genkr. yay. Ankara 1993.
23. Bohr, Annette, *Özbeklerle Mesketlerin Çatışması*, RL PRD, Münih, 6 Haziran 1989.
24. Bohr, Annette, *Violence Erupts Between Uzbeks and Meskhetians*, RL PRD, Munich, 6 June 1989.
25. Brosset, M., *Histoire de la Georgie*, Petersbourg 1849.
26. Brzezinski, Z., *Büyük Çöküş*, (Çev. G. Keskil-G. Pakkan), Ankara 1992.
27. Cebesoy, (General) Ali Fuat, *Moskova Hâtıraları*, Ankara 1982.
28. Cikia S., *Defter-i Mufasssal-i Vilâyet-i Gürcistan*, Tiflis 1947.
29. Conquest, R., *Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları* (Çev. E. Özbilgen), Türk Dünyası Araştırmalar, S. 50, Ekim 1987.
30. Conquest, R., *Russia's Meskhetians-A Lost People*, The Times, August 5, 1970 (*Türkçesi: E. Özbilgen, Türk Dünyası Araştırmaları dergisi, Ekim 1987*).
31. Conquest, R., *Stalins Völker Mord (The Nation Killers)*, Wien 1974.
32. Conradi, Peter, *Dispossessed Turks fight to return home The European*, Augst 9, 1991.
33. Cornwell Rupert, *A Tinderboxs In The Garden Of Central Asia*, The Independent, June 26, 1989.
34. Cumhuriyet gazetesi, 5 Ocak 1946 vd.
35. Çelik, Fahrettin (*Kırzioğlu*), *Ahıskalı Gülalî*, Halk Bilgisi Haberleri, Sayı: 112, 1941.
36. Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, İstanbul 1950.
37. Der Spiegel, Nr. 24, *Her Yer yanıyor!* 12 Haziran 1989.
38. Devocioğlu, M., *Gürcü Tarihinin İçyüzü Nedir?*, Cumhuriyet, 5 Ocak 1946.
39. Devitskiy, V., *Posof Bölgesinde Eski Eserler*, Kafkasya Materyalleri, Fasikül:35, Tiflis 1905.
40. Devlet, Nadir, *Mesket Türkleri*, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul 1989.
41. Die Welt, 12 Haziran 1989.
42. East European Newsletter, Vol 3, No. 12, 14 June 1989.
43. Ebülhindili Cafer Bey, *Teşkilât-ı Mahsusa Günleri*, (Haz. Ali Birinci), Türk Yurdu, S. 165-166, 2001.
44. Ensarov, Elipaşa, *Mesketi Türkleri Faciası*, Diderginler, Bakı 1990, s. 203-211.
45. Ercilasun, A. Bican, *Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara 1976.
46. Erdoğan, Fahrettin, *Türk Elllerinde Hâtıralarım*, Ankara 1954.
47. Fuller, E., *Deportation Of Meskhetians Discussed In Georgian Press*, RLR, April 12, 1988.

48. Fuller, E., *What Are The Meskhetians Chances Of Returning To Georgia?* RLPRD, June 19, 1989.
49. Fuller, Elizabeth, *Georgian Moslems Deported by Stalins Permitted to Return*, RL Program Sup. Munich, Jan. 14 1986.
50. Genceli, Sabir, *Maarifperver Kadın*, Edebiyyat ve İncesenet, 12 Noyabr 1977.
51. Gogebashvili, Jacob, *The Battle Of Aspinza*, A Journal Of Georgian And Caucasian Studies, Vol. I, No. 4-5, London 1937.
52. Gökay, Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, Ankara 1998.
53. Gökdemir, A. Ender, *Cenûbî Garbî Kafkas Hükûmeti*, Ankara 1989.
54. Gugushvili, A., *Ethnographical And Historical Division Of Georgia*, A Journal Of Georgian And Caucasian Studies, Vol. I, No. 2-3, London 1936.
55. Gugushvili, A., *The Chronological-Genealogical Table Of The Kings Of Georgia*, A Journal Of Georgian And Caucasian Studies, Vol I, No. 2-3, London 1936, (*Atabegs Of Meskheti Or Samtskhe*).
56. Gukasyan, Vorosil L., *Azerbaycan Dilinin Teşekkül Tarihine Dair Gayıtlar*, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 31, Ağustos 1984
57. Gurbanov, Şamil, *Mesheti Türkleri*, Diderginler, Bakı 1990.
58. Gurbanov, Şamil, *Ömer Faig Ne'manzade*, Bakı 1992.
59. Güngör, Erol, *Tarihte Türkler*, İstanbul 1989.
60. Halk Bilgisi Haberleri, S. 86, 1938.
61. Hammer-Purgstall, Joseph, *Geschichte Des Osmanischen Reiches*, Graz 1963.
62. Hazık Seyyid Mehmed Efendi, *Divan-ı Hazık Efendi*, Dersa'âdet 1318 (1900).
63. Henze, Paul, *1995 'te Gürcistan*, Yeni Forum, Kasım 1995.
64. Hürriyet, 11 Ekim 1971 vd.
65. Huruşanoğlu, Seeddin, *Kaçgın Türklerin Harayı*, Diderginler, Bakı 1990.
66. İki Sahil, Bakı, 16 Mayıs 1992.
67. İzvestiya, 9 Mayıs 1989.
68. İzzetov, Muhammed, *Ahıska Türklerinin Çilesi*, Türkiye, 18 Ocak 1994.
69. JPRS-UPA-90-013,13 March 1990, Nationality Issues, (AKTY ZAKAVKAVSKOGO SEYMA, No.160.
70. Kadioğlu, *Gürcü Dramı*, Tasvir, 6 Şubat 1946.
71. Kafesoğlu İ.-Deliorman, A., *Tarih*, İstanbul 1977.
72. Kafkas Eli, Paris, Ocak-Şubat 1939.
73. Kanbolat, H.-Gül, N., *Kafkasya 'da Cavaheti ile Krasnodar Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları*, Stratejik Analiz, S.6, Ekim 2000.

74. Kanbolat, Hasan, *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'daki Askerî Varlığı ve Gürcistan Boyutu*, Stratejik Analiz, S. 3, 2000.
75. Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1960.
76. Kâtip Çelebî, *Cihannümâ*, İstanbul 1145/1732.
77. Kâzımov, İ., *Meshet Türklerinin Dili*, Türkolojiya, No.1-6, Bakı 1996.
78. Keykurun, Naki, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinden Hâtıralar*, Ankara 1998.
79. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *1855 Kars Zaferi*, İstanbul, 1955.
80. Kırzioğlu, M. Fahrettin, "Bir Kitabın Anatomisi" Millî Işık, Ağustos 1969.
81. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Ahıska Bölgesi ve Türklük*, Türk Kültürü, S. 87, 1970.
82. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Ahıska 14 Halk Şairimizden Birer Parça*, Türk Kültürü, Eylül 1966.
83. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul 1952.
84. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Edebiyatımızda Kars*, İstanbul 1958.
85. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Gürcüstan'ın Yazarı ve Gerçekler*, Millî Işık, Ağustos, 1970.
86. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi*, Ankara 1970.
87. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlı Fethinden Önceleri Ardahan-Çıldır-Posof Bölgesinin Türklüğü*, Çıldır Ardahan Hanak Posof, Ankara 1966.
88. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara, 1998.
89. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara, 1992.
90. Kurat, Akdes Nimet, *Üç Sancak: Kars Batum Ardahan*, Türk Yurdu, Mart 1970.
91. Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972.
92. Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990.
93. Kurdayev, Tofik, *Halkın Hafıza Kitabı*, Almatı 1996.
94. Kvinitadze, G., *Ardahan'ın İşgali*, Kafkas Eli, Paris, 1939.
95. Lang, David Marshall, *Gürcüler*, (Çev. N. Domaniç), İstanbul 1997.
96. Latour, Peter Scholl, *Den Gottlosen die Hölle/Der İslâm im Zerfallenden Sowjetreich*, München, 1991.
97. Lerch, W. Günter, *Gibt es eine türkische Frage?*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 30.4.1990.
98. Lomouri, Nodar, *Feci Geçmiş ve Acı Gerçekler: Mesket Türkleri Meselesi*, Zarya Vostoka, Tiflis, 11 Temmuz 1989.
99. Lomsadze, Şota, *Meskhetya ve Meskhiler*, Tiflis 1989.

100. Magalaşvili, G., *Ermeni-Gürcü Münasebetleri Tarihi Etrafında*, Birleşik Kafkasya, München, Ekim 1953.
101. Mamaslı M. Kuzu (Kırzioğlu), *Ardahan Sancağımızda Moskoğların Kırın ve Zulümleri*, Çıldır Ardahan Hanak Posof, Ankara 1966.
102. Mamaslı M. Kuzu (M. F. Kırzioğlu), *Ahıska Üzerine Halk Değişlerimizden*, Çıldır Ardahan Hanak Posof, Ankara 1966.
103. Markov, Vladislav, *Fergaana Olaylarının Yankıları*, Nedelya/İzvestiya, Moskova, 12-18 Haziran 1989.
104. Marr N. et M. Briere, *La Langue Georgienne*, Paris 1931.
105. Mecidoğlu, İ., *Moskova'nın Orta Asya'daki Oyunu*, Yeni Düşünce, 20 Nisan 1990.
106. Mehmetzade, M. B., *Beria Kafkasya İçin Ne Yaptı?* Birleşik Kafkasya, München, Ekim 1953.
107. Memmedli, Razim, *Gürcistan'da Neşrolunan Azerbaycan Dilli Metbuat*, Bakı 1995.
108. Memmedov, Celâl, *Ehtiramla Yâd Edirik*, Edebiyyat ve İncesenet, 12 Noyabr 1977.
109. Menteşe, Halil, *Anılar*, İstanbul 1986.
110. *Meskhethian Turks Official Voices Demands*, Moscow Domestic Service İn Russian 1900 GMT, 11 Mar 90.
111. *Milliyet gazetesi*, 22 Ocak 1992 vd.
112. Miminoşvili, Otari, *Gürcüstan'da Etnografik Yolculuk*, Çev. H. Özkan, İstanbul 1999.
113. *Mob Power*, The Economist, June 17 1989.
114. *Moscow Domestic Service in Russian, 1900 GMT, 11 Mar 90.*
115. Moskovskye Novosti (*The Moscov Times*), Nr.47, Kasım 1993.
116. Muhina, A., *Dönüp Geçmişe Bakarken*, Poisk, Moskova, S. 7, 1989.
117. Muhtaroglu, Vilâyet, *Bir Türk Boyunun Yürekler Yakan Göç Destanı*, Türk Yurdu, Aralık 1993.
118. Nadi, Nadir, *Profesörlere Cevabımız*, Cumhuriyet, 8 Ocak 1946.
119. Nedelya/İzvestiya, Moskova, 12-18 Haziran 1989.
120. Ne'manzade, Ömer Faig, *Seçilmiş Eserleri*, Bakı 1992.
121. Novoye Vremya, S. 18, Moskova, 1990.
122. Nur, Rıza, *Hayat ve Hâtıratım*, C. 3, İstanbul 1968.
123. Nur, Rıza, *Moskova-Sakarya Hâtıraları*, İstanbul 1991.
124. Okçu, Yahya, *Türk-Rus Mücadelesi Tarihi*, Ankara 1949.
125. Özder, M. Âdil, *Tarihte Çıldır Atabeyleri ve Torunları*, Erzurum 1971.
126. Özder, M. Âdil, *Artvin ve Çevresi (1828-1921 Savaşları)*, Ankara 1971.
127. Özkan (Melaşvili), Ahmet, *Gürcüstan*, İstanbul 1968.
128. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1993.

129. Puşkin, A. Sergeyeviç *Erzurum Yolculuğu* (Çev. Z. Baştımar), İstanbul 1961.
130. Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971.
131. Rehlander, Jens, *Denn Allah Zahlt Mehr Als Der Kreml*, GEO, 29.4.1991, Hamburg.
132. Resulzâde, M. Emin, *Azerbaycan Şairi Nizamî*, Ankara 1951.
133. Sadovskiy, K., *Poshov Nahiyesi*, Kafkasya Materyalleri, Fasikül: 5, Tiflis 1886.
134. Salykova, M-Yanovskiy, S., *Vatan, Evlâtların Nerede?* Ogonyok, Nr.50, 9-16 Aralık 1989; Moskova, (Nationality Issues, JPRS-UPA-90-009, 23 Feb.1990).
135. Selimov, Şevket, *O Günü Unutamıyoruz*, 7 Gün, Bakü, 3 Ağustos 1991.
136. Serverov, Yusuf, *Ben Ahıskalı Bir Türküm*, Soyuz, Moskova, S. 23, 1990.
137. Sevük, İsmail Habib, *Yurddan Yazılar*, İstanbul 1943.
138. Seyidov, Mirali, *Mif ve Soykök Problemi*, Dil Dergisi, S.15, Ocak 1994.
139. Süddeutsche Zeitung, 6 Haziran 1989.
140. Şakina, Marina, *İkinci Sürgün*, Novoye Vremya, Moskova, S. 18, 1990.
141. Şen, Faruk, *Meshet Türkleri*, Milliyet, 23.11.1992.
142. Takayşvili, E., Kafkasya Materyalleri, Fasikül: 5, Tiflis 1905.
143. Tanin, 20 Aralık 1945.
144. Tasvir, 6 Şubat 1946.
145. Tercüman, 23 Haziran 1990 vd.
146. Togan, A. Zeki Velidî, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.
147. Tuğaç, Hüsamettin, *Türk İstiklâl Harbi-III.Cilt/Doğu Cephesi*, Ankara 1965.
148. Turan, Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1970, s. 77.
149. Türkiye, 22 Haziran 1989 vd.
150. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, Ankara 1982.
151. Vatan, 26 Şubat 1946.
152. W.E.D. Allen, *Kafkas Harekâtı- 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966.
153. W.E.D. Allen, *Ortaçağ Gürcü Yazını*, Çveneburi, S. 38, 2000.
154. Wimbush, S. E. - Wixman, *The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia*, Canadian Slavonic Papers Vol. XVII, 293, 1975 (Türkçesi: E. Özbilgen, *Sovyet Orta Asyasında Yeni Bir Seda: Mesketiya Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları dergisi, Ağustos 1987).
155. Wixman, Ronald, *The Peoples of the USSR*, Michigan 1984.
156. Yalçın, Hüseyin Cahit, *Şimdi de Gürcüler*, Tanin, 22 Aralık 1945.
157. Yanovskiy-Salykova, *Vatan Evlâtların Nerede?* Ogonyak, Nr. 50, Moskova, 1989.
158. Yeni Düşünce, 20 Nisan 1990.

159. Yunusov, Arif, *Mesketiya Türkleri-İki Defa Sürülen Halk*, Bakü 2000.
160. Yüceer, Nâsır, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Ankara 1996.
161. Zaman, 21 Temmuz 1997 vd.
162. Zamanov, Abbas, *Vatandaşlık Reşadeti*, Komünist, Bakü, 7 Mart 1973.
163. Zehtabî (Kirişçi), M. T., *İran Türklerinin Eski Tarihi*, Tebriz 1378 (1999).
164. Zeyrek, Yunus, *Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü*, Frankfurt 1995.
165. Zeyrek, Yunus, *Gürcistan Acaristan ve Türkiye*, Trabzon 1999.
166. Zeyrek, Yunus, *Hanaklı Mazlûmî*, Ankara 1999.
167. Zeyrek, Yunus, *Bu Yolda*, İstanbul 1998.
168. Zeyrek, Yunus, *Posoflu Âşık Zülâlî*, İstanbul 1988.
169. Zeyrek, Yunus, *Albay Fahri Atabaş ve Hâtıraları*, Jandarma Eğitim dergisi, S. 18, 2001.
170. Zeyrek, Yunus, *Tarih-i Osman Paşa*, Ankara 2001.

KİTAP İÇİN NE DEDİLER?

Yunus Zeyrek tarafından, harita, belge ve bol fotoğraflı olarak hazırlanan **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri** adlı eseri sevinerek okudum. Bölge halkının tarihçesiyle birçok ismin etimolojisi, bugünkü ilmî usullerle, güzel bir dil ve üslûpla anlatılmış. Kitap, Atabek Yurdu, 1578'den sonra da merkezi Ahıska olan Çıldır Eyaleti topraklarını içine alan bölgenin eski tarihinden bugüne kadar yaşadığı tarihî olayları, ciddî kaynaklara dayanarak okuyucuya sunmaktadır. Bu konuda ilk kitap olması bakımından, büyük bir boşluğu doldurduğunu söyleyebiliriz.

Prof. Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU

İnsanlık tarihinde benzerine rastlanmamış sürgün, zulüm ve kırımların kurbanı olan, mensubiyet ve milliyet duygusu onların aziz varlığında şahıkalara yücelen, teklifsiz tekellüfsüz en doğru Türklüğü temsil eden aziz Ahıskalı kardeşlerimiz hakkında Sayın Yunus ZEYREK tarafından kaleme alınan bu eser, muhlis bir Türk çocuğu olarak bana doğrudan kendi kalbimin diliyle hitap eden bir lirizm âbidesidir.

Kitabı okurken zaman zaman göz yaşlarıma mani olamadım. Bu, çok insanca bir insiyakın neticesiydi.

Eser hazırlanırken, Türkçe ifade ve dil bilgisi kurallarına da ihtimam gösterilmiştir. Eserde mutavassıt ve doğru bir Türkçeyle, ortalama Türk vatandaşı dikkate alınarak sağlam ve temiz bir dil kullanılmıştır. Osmanlıca ve yabancı dillerden mürettep kaynaklar, ziyan edilmeden, istismardan ve çarpıtmalardan uzak olarak kullanılmıştır.

Tarihî vetire, hadiseler, yer ve zaman tesbitleri hususunda çok titizlik gösterilmiş; mes'ele, sahibi olan Türk kamuoyunu aydınlatmak bakımından çok etraflı bilgi verilmiştir.

Konu hakkındaki duyarlılığımızı arttırmak, millet ve devlet olarak doğru bilgilerle cihazlanmış vaziyette, kimleri hangi şartlarda muhatap alacağımızı bilmek bakımından da kitap, fevkalâde kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir.

Yüce milletimiz ve ülkemizin millî menfaatleriyle kitabın muhtevası tamamen örtüşmektedir. Çok mükemmel bir Türklük müktesebatına sahip olan mübarek insanların mâkus talihinin iyiye ve güzele tahavvülü

dileğimle, yüce milletimizi de bu konuda doğru bilgilendirmek bakımından, kitabın basılmasının bir zaruret olduğu kanaatindeyim.

Doğan ERDİNÇ

Aziz Kardeşim Yunus Bey,

Sayenizde Ahıska Türkleri hakkında bilgi sahibi oldum. İşlerinizde ve bu kitabı çıkarmak gibi aklınıza koyduğunuz güzel ve necip hedefinizde başarılar arzu ediyorum.

Dr. Abbas Cevadî
(Münih)